

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI

REPUBLIC OF TURKEY
MINISTRY FOR EU AFFAIRS

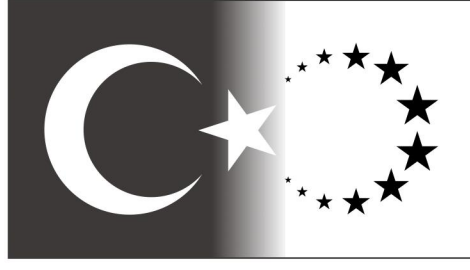
SİVİL TOPLUM-DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASINA YAKLAŞIMI

Filiz CİCİOĞLU

Doktora Tezi

"Avrupa Birliği Bakanlığı Akademik Araştırmalar Serisi-2"

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI

REPUBLIC OF TURKEY
MINISTRY FOR EU AFFAIRS

SİVİL TOPLUM-DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASINA YAKLAŞIMI

Filiz CİCİOĞLU

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SİVİL TOPLUM-DİŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ
ÇERÇEVESİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ
TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ
POLİTİKASINA YAKLAŞIMI**

**DOKTORA TEZİ
Filiz CİCİOĞLU**

ISBN: 978-605-5197-14-8

2013
(500 Adet Basılmıştır)

Baskı
Milimetrik Grup, ANKARA

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SİVİL TOPLUM-DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE SİVİL
TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ
POLİTİKASINA YAKLAŞIMI**

**DOKTORA TEZİ
Filiz CİCİOĞLU**

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Kemal İNAT

ŞUBAT 2011

SUNUŞ

Avrupa Birliği (AB), 60 yılı geride bırakan tarihi, sürekli gelişen ve kendini yenileyen dinamik yapısıyla dünya tarihinde eşi benzeri olmayan bir medeniyet ve barış projesidir. Kurulduğu ilk günden itibaren bir oluşum ve dönüşüm sürecinde olan Birlik, hem bürokratik hem de akademik açıdan ciddi bilgi birikiminin ve buna paralel olarak araştırma alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Türkiye, kuruluş tarihi üzerinden fazla zaman geçmeden, AB'ye üyelik başvurusunda bulunarak hemen yanı başında ortaya çıkan bu yapının dışında kalmamak yönünde bir irade sergilemiştir. Nitekim Cumhuriyetin ilanından sonraki en önemli çağdaşlaşma projesi olarak değerlendirdiğimiz bu süreç vasıtasıyla Türkiye siyasi, ekonomik ve sosyal alanda önemli ve kapsamlı bir dönüşümden geçmektedir. Bu dönüşüme katkıda bulunan en önemli kurumların başında ise hiç şüphesiz Avrupa Birliği Bakanlığı gelmektedir.

Bakanlığımız, AB mevzuatına uyum sağlanması ve bu amaca yönelik kamu kurum ve kuruluşları arasında işbirliği ve koordinasyonun artırılması doğrultusunda yürüttüğu çalışmaların yanı sıra toplumda AB konusundaki farkındalığın artırılması ve sivil toplumla diyalogun geliştirilmesi için de önemli çalışmalara imza atmaktadır. Ayrıca, uluslararası ilişkiler çalışmalarında yeni bir araştırma alanı haline gelmiş olan AB konusunda ülkemizdeki bilgi birikiminin artırılması ve bu alanın en güncel şekliyle takip edilebilmesi amacıyla yapılan akademik çalışmalara büyük önem vermektedir. Bu anlayış doğrultusunda, üniversitelerimizde AB ile ilgili konularda yazılan başarılı doktora tezlerinin, Bakanlığımız tarafından yayımlanmasına karar verilmiştir.

Türkiye-AB ilişkilerinin akıbeti ne olursa olsun, derin tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olduğumuz, milyonlarca vatandaşımızın yaşadığı ve en önemli ticari ortağımız olan AB'den bihaber olmamız kabul edilemez. Türkiye; artan küresel etkinliği, uluslararası ilişkilerde sahip olduğu yeni vizyon ve misyonu ve 2023 hedefleri göz önüne alındığında, bölgesinde ve dünyada meydana gelen olayları daha iyi muhakeme etmek, daha etkin ve yapıcı bir dış politika belirleyebilmek zorundadır. Bu zorunluluktan hareketle, Bakanlığımız tarafından yayımlanan akademik çalışmaların önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Bilginin güç anlamına geldiği günümüzde, akademik çalışmaların desteklenmesi her zamankinden daha fazla önem taşımaktadır. Bu vesileyle, doktora düzeyinde yürütölen akademik çalışmaların son derece sabır ve titizlik gerektirdiği gerçeğinden yola çıkarak, söz konusu doktora tezlerinin hazırlanmasında emeği geçen tüm öğrenci ve akademisyenlere teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, bu tezlerin yayına hazırlanmasına katkıda bulunan Bakanlığımız personeline de teşekkür ediyorum.

Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecine katkı sağlayacağını düşündüğüm bu kitap serisinin hayırlı olmasını diliyorum, bu kitapların okuyucuyla buluşmasını sağlamış olmaktan kıvanç ve mutluluk duyuyorum.

Egemen BAĞIŞ
Avrupa Birliği Bakanı ve Başmüzakereci

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	v
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
SUMMARY	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TEORİK VE KAVRAMSAL AÇIDAN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI-DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ	7
1.1.Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi Çalışmaları.....	7
1.2. Sivil Toplum Kavramı	10
1.3. Aktör Temelli Yaklaşımlar Çerçevesinde Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi	15
1.4. Liberal Uluslararası İlişkiler Teorisine Göre Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi.....	17
1.4.1. Neoliberal Yaklaşım: Alt Aktörler.....	22
1.5. Konstrüktivist Yaklaşım Göre Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi	26
BÖLÜM 2: TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM-DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ	37
2.1.Türkiye’de Sivil Toplum.....	37
2.2. Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları	45
2.3. Türk Dış Politikasının Bazı Güncel Alanlarına Sivil Toplum Kuruluşlarının Yaklaşımı	48
2.3.1. Türk Dünyası ve Sivil Toplum Kuruluşları	48
2.3.2. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalleşme Süreci ve Sivil Toplum Kuruluşları.....	52
2.3.3. Türk-Amerikan İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları	55
2.3.4. Kıbrıs’ta Çözüm Girişimleri ve Sivil Toplum Kuruluşları	61

2.3.5. Türkiye'nin Balkanlar Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları.....	65
2.3.6. Filistin Sorunu ve Sivil Toplum Kuruluşları.....	68
2.3.7. Türkiye'nin İran Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları.....	71
2.3.8. Türkiye'nin Irak Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları.....	74
2.3.9. Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları.....	77

**BÖLÜM 3: TÜRKİYE'DEKİ SIVİL TOPLUM KURULUŞLARININ
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASINA
YAKLAŞIMI-ÖRNEKLEMELER.....84**

3. 1. Hak İşçileri Konfederasyonu (HAK-İŞ)	85
3.1.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı	86
3.1.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri	91
3.1.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri	95
3.1.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol.....	97
3.2. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ)	100
3.2.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı	102
3.2.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri	108
3.2.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri	112
3.2.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol.....	114
3.3. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)	118
3.3.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı	119
3.3.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri	125
3.3.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri	131
3.3.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol.....	132
3.4. Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD).....	136
3.4.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı	138
3.4.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri	145
3.4.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri	147

3.4.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol	148
3.5. Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)	150
3.5.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı	153
3.5.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri	157
3.5.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri	164
3.5.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol	165
3.6. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)	170
3.6.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı	172
3.6.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri	176
3.6.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri	179
3.6.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol	180
3.7. İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV)	185
3.7.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı	186
3.7.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri	188
3.7.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri	190
3.7.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol	191
3.8. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	197
3.8.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı	198
3.8.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri	201
3.8.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri	202
3.8.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol	202
3.9. Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD)	208
3.9.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı	209
3.9.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri	213
3.9.3. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol	213
3.10. Genel Değerlendirme	214

SONUÇ	222
KAYNAKÇA	232
EKLER	258
ÖZGEÇMİŞ	272

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABGS	: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
ADD	: Atatürkçü Düşünce Derneği
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
BM	: Birleşmiş Milletler
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ETUC	: Avrupa Sendikalar Konfederasyonu
HAK-İŞ	: Hak İşçileri Konfederasyonu
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NGO	: Non-Governmental Organization-Hükümet Dışı kuruluşlar
ORSAM	: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
SETA	: Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
STGM	: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TASAM	: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı

- TİSK** : Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
- TİKA** : Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
- TOBB** : Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
- TÜDEV** : Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı
- TÜRK-İŞ** : Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- TÜRKSAM** : Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi
- TÜSİAD** : Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
- USAK** : Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Bienen, Freund ve Rittberger'e göre Toplumsal Aktörlerin Çıkar ve Öncelikleri	24
Tablo 2: Normların Aşamaları	35
Tablo 3: STK'ların AB Üyeliğine Yaklaşımları	215
Tablo 4: Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Çıkar Gruplarının Çıkar ve Öncelikleri	218

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Liberalizmin sınıflandırılması	17
Şekil 2. Dış Politika Karar Alma Süreci	36
Şekil 3. TÜSİAD AB'ye Uyum Örgütlenme Şeması	169

Tezin Başlığı: “Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi Çerçevesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Türkiye’nin Avrupa Birliği Politikasına Yaklaşımı”	
Tezin Yazarı: Filiz Cicioğlu	Tezin Danışmanı: Doç. Dr. Kemal İNAT
Kabul Tarihi: 07.02.2011	Sayfa Sayısı: X (ön kısım) + 258 (tez)+ 14 (ekler)
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler	
Sivil toplum demokratikleşmenin en önemli öğelerindendir ve Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde en fazla konuşulan kavramlardan biridir. 3 Ekim 2005 tarihinde Avrupa Birliği ile üyelik müzakerelerinin başlamasıyla birlikte Türkiye için yeni bir süreç başlamıştır ve bu yeni dönemde Türkiye’deki dernek, vakıf, oda ve sendika gibi kuruluşlar, üyelik sürecinin yanı sıra Türkiye’nin demokratikleşmesi, karar alma süreçlerinin şeffaflaşması ve yasal çerçeve içinde toplumun farklı kesimlerinin görüşlerinin yansıtılması gibi konularda ön plana çıkmaktadırlar. Bu çalışma sivil toplum-dış politika ilişkisi perspektifinden Türkiye’de son on yılda STK’ların AB politikalarına yaklaşımlarını analiz etmektedir. Çalışmada öncelikle sivil toplum-dış politika ilişkisini açıklamaya yönelik uluslararası ilişkiler teorileri ele alınmıştır. Bu çerçevede öncelikle dış politikanın şekillenmesinde alt toplumsal aktörleri ön plana çıkaran neoliberal teorinin varsayımları incelenmiş, ardından dış politikanın açıklanmasında sadece alt toplumsal aktörlerin yeterli olmayacağı tespiti yapılarak üst aktörlerin de önemli olduğu vurgulanmış son olarak bu iki grup aktörün birbirini karşılıklı olarak inşa ettiği ve dönüştürdüğü kabulünü öne çıkaran konstrüktivist yaklaşım incelenmiştir. Bu teorik çerçeveden sonra Türk dış politikasının belli başlı alanlarında (Kıbrıs, Ermenistan’la İlişkiler, Filistin sorunu vs..) sivil toplum kuruluşlarının reaksiyonları analiz edilmiştir. Literatür taramasına dayalı bu bölümlerin ardından çalışmanın uygulamaya yönelik bölümü olan üçüncü bölümünde Türkiye’de faaliyet gösteren dokuz STK’nın (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Hak İşçileri Konfederasyonu, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, İktisadi Kalkınma Vakfı, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı ve Atatürkçü Düşünce Derneği) Türkiye’nin AB politikasına yönelik tutumları analiz edilmiştir. Saha araştırması ve mülakat yöntemiyle elde edilen verilerle Türkiye’deki STK’ların AB politikasına bakışları, AB sürecinden beklentileri, Hükümetin AB politikasına yönelik görüşleri ve Türkiye’nin AB sürecinde izledikleri tutum gibi konular incelenmiştir. Çalışmanın son kısmında teorik yaklaşımlarla Türkiye örneğinde bulunan sonuçlar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Yapılan analizlerden elde edilen bulguların başında, sivil toplumun AB üyelik sürecinde mutlaka yer alması gerektiği ancak Türkiye’de STK’ların henüz karar süreçlerinde yeterince etkin olamadıkları gelmektedir. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri Türkiye’de demokrasinin tam anlamıyla kurumsallaşmamış olmasıdır. Bunun yanında bu çalışmanın da ortaya çıkardığı üzere STK’ların kapasitelerinin politik süreçlere katılma konusunda yeterli düzeyde olmaması da rol oynamaktadır. AB üyelik sürecinin her iki temel sorun için de bir çözüm olabileceği çalışmanın önerileri arasındadır.	
Anahtar kelimeler: Avrupa Birliği, sivil toplum, dış politika , liberalizm-sosyal inşacılık	

Title of the Thesis: “The Approach of Non-Governmental Organizations Towards Turkey’s European Union Policy within the Framework of Civil Society-Foreign Policy Relations”	
Author: Filiz Cicioğlu	Supervisor: Assoc. Prof. Kemal İNAT
Date: 07.02.2011	No. of pages: X (pretext) + 258 (main body) +14 (appendices)
Subfield: International Relations	
As a vital element of democratization, civil society is one of the most debated notions during Turkey’s EU membership process. With the official opening of membership negotiations with the EU on 3 October 2005, Turkey embarked upon a new era. In this new period, civil society organizations such as associations, foundations and chambers have significantly contributed to a plethora of processes including democratization of the political regime, transparency of decision making, membership processes and representation of opinions of segments of society under a legislative framework. It is in this context that this thesis analyzes the discourses and policies of Turkey’s NGOs in towards the EU policies of Turkey from the perspective of the relationship between civil society and foreign policy. First section studies theories that shed light on civil society-foreign policy nexus. That is, the thesis provides a brief survey of those theories of IR, which strive to explain the relationship between civil society and foreign policy. Hence, assumptions of neoliberal theory on foreign policy, which put forward sub-societal actors, are scrutinized. Because sub-social actors will not be sufficient, then neoliberal institutionalism which puts forward upper actors, is presented. In order to study how these two levels and kinds of actors are socially constructed, a special kind of constructivist approach is introduced. After these theoretical frameworks, civil society discourses and policies in particular fields of Turkish foreign policy (Cyprus, Relations with Armenia, Palestine Problem) are analyzed. Third section of the thesis analyses the field work. The attitudes of civil society and NGOs towards the EU policies are analyzed by using qualitative methods of data collection. In addition to press releases, public speeches, institutional leaflets, publications and other related official documents, the thesis makes extensive uses of the semi-structured interviews conducted with nine representatives of Turkey’s most salient civil society institutions, which are The Confederation of Justice Seekers’ Trade Unions (Hak-İş), The Confederation of Turkish Trade Unions (Türk-İş), Turkish Industrialists’ and Businessmen’s Association (TÜSİAD), The Independent Industrialists’ and Businessmen’s Association (MÜSİAD), The Union of Turkish Chambers and Stock Exchanges (TOBB), The Turkish Employer’s Confederation (TİSK), Turkish Economic and Social Studies Foundation (TESEV), Economic Development Foundation (İKV) and Association of Kemalist Thought (ADD) . The thesis puts into focus not only the viewpoints of these civil society institutions pertaining to Turkey’s relations with the EU, but also their expectations from the future EU membership. In the final section, data and analyses gleaned from the field work are compared and contrasted with the findings and projections of the existing theories. The thesis demonstrates that Turkey’s civil society is taking part in the membership process . However, they have not yet sufficiently been effective in the decision making process pertaining to the membership process and related initiatives. One of the reasons for such a lack is that democracy in Turkey has not been fairly institutionalized and that the capacity of civil society to affect foreign policy is not adequate for an effective participation into the political processes. One of the conclusions of this study is that the EU membership process can provide a solution for such problems.	
Keywords: European Union, Civil Society, Foreign Policy, Liberalism	

GİRİŞ

Türkiye özellikle 2000’li yıllarla birlikte önemli bir değişim ve dönüşüm süreci yaşamaktadır. 1999 yılının Aralık ayında Avrupa Birliği’ne (AB) aday ülke ilan edilmesiyle birlikte başlayan süreç bu dönüşümün başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Adaylığının ilan edilmesiyle birlikte Türkiye son elli yıldır mücadele verdiği AB üyeliği için önemli bir dönemeci aşmıştır. 2002 yılından beri iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Hükümeti de AB’nin yanında bu değişim ve dönüşüm sürecini hızlandıran diğer bir aktör olmuştur. Her ne kadar iktidara gelmesinin hemen ardından 2002 yılında gerçekleşen Kopenhag Zirvesi’nde Türkiye’nin beklediği “olumlu” karar çıkmamış olsa da, özellikle 2005 yılında Türkiye ile AB arasında müzakerelerin başlamasına kadar geçen sürede Türkiye’nin AB üyeliği için gösterdiği çaba kayda değerdir. Müzakerelerin başlamasından günümüze kadar geçen beş yıllık süre zarfında Türkiye gerek kendi içindeki sorunlardan, gerekse AB ülkelerinde Türkiye aleyhine tutumlardan ötürü beklenen ilerlemeyi sağlayabilmiş değilse de, bu süreçte yapılan reform çalışmaları ülkenin demokratikleşmesine ve sosyal gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır.

Türkiye’nin bu yıllarda yaşadığı değişimde sivil toplum hem önemli bir toplumsal aktör olarak dönüşüme katkıda bulunmuş, hem de kendisi dönüşmüştür. AB üyeliği için Türkiye’nin yerine getirmesi gereken Kopenhag Kriterleri sivil toplumun güçlenmesini ve politik süreçlere katılımını gerektirmektedir. Zira Avrupa Birliği, üyelik sürecinde devlet yetkilileri kadar sivil toplum kuruluşlarını da muhatap almaktadır. Her şeyden önce toplumların birlikteliğini ifade eden Avrupa Birliği, aday ülkelerde sivil toplumun gelişimine büyük önem vermekte ve bunun sağlanması yönünde önlemlerin alınmasını öngörmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye’de sivil toplumun gelişiminin sağlanması için bir takım yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yasal düzenlemelerin uygulama aşamasında problemler yaşanmaktadır.

Bu tezde anlatıldığı gibi, demokratikleşme ve toplumsal modernleşmeye yaptığı katkının yanında sivil toplumun Türk dış politikası için de önemli bir aktör haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Küreselleşmenin etkisiyle devletlerin uluslararası sistemde tek aktör olduğu kabulü değişmiştir. Gerek devlet düzleminin altındaki aktörler, gerekse üst aktörler çeşitlenmiş ve karar alma süreçlerine etkileri

artmıştır. Üst aktörler olarak kabul edilebilecek olan uluslararası örgütler ve uluslararası sistem gibi aktörler devletin dış politika konusunda karar alma süreçlerine yönelik birebir etkisinin yanında doğrudan alt aktörleri etkilemek suretiyle de bu sürece katkı yapmaktadır. Alt aktörler ise siyasi ve idari aktörler ile sivil aktörler olarak sınıflandırılabilirler. Sivil toplum kuruluşları (STK) da bu sivil aktörlerden biri olarak devletin dış politikaya yönelik karar almasında doğrudan ve/ya dolaylı etkide bulunmaktadır.

Bu noktada Türkiye'deki tüm toplum kesimlerini ilgilendiren bir dış politika alanı olarak AB politikası STK'ların en fazla etkide bulunmasının beklendiği alandır. İş dünyasını ilgilendiren STK'lardan vakıf ve derneklere, kadın kuruluşlarından çevre kuruluşlarına kadar hak temelli STK'lardan düşünce kuruluşlarına geniş bir yelpazede STK'lar, Türkiye'nin AB politikasına katkıda bulunmak için çaba sarfetmektedir. Bu anlaşılır bir durumdur, zira AB üyeliği doğrultusunda yapılacak düzenlemeler bütün bu kuruluşların temsil ettiği bireyleri kapsamaktadır.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmanın konusunu Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye'nin AB politikasına, Türkiye'deki STK'ların yaklaşımlarının sivil toplum-dış politika ilişkisi çerçevesinde incelenmesi oluşturmaktadır. Bu nedenle asıl konuyu oluşturan bölüme geçmeden önce konunun teorik ve kavramsal çerçevesini oluşturmak amacıyla birinci bölümde sivil toplum-dış politika ilişkisi uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Sivil toplumun bir alt toplumsal aktör olduğu gerçeğinden hareketle, dış politikanın alt aktörlerin çıkar ve önceliklerine göre şekillendiği ve hangi aktör daha etkinse onun tercihlerinin dış politikada belirleyici olduğunu iddia eden neoliberal teorinin yaklaşımları ele alınmıştır.

Bu çerçevede bu alt aktörlerden biri olan STK'ların Türk dış politikasının temel alanlarından biri olan AB'ye yönelik politikanın şekillenmesinde nasıl bir yaklaşım içinde oldukları incelenmiştir. Bunun yanında STK'lar ve diğer alt aktörlerin dış politikanın oluşmasında tek belirleyici olamayacağı düşüncesinden hareketle, üst aktörlerin de dış politikanın oluşmasındaki etkisi analize eklenmiştir. Devlet düzleminin üzerindeki aktörlerin, STK'lar ve diğer aktörler üzerindeki etkisi ve bütün bu aktörler arasındaki karşılıklı etkileşim ve inşa sürecinin ele alınması neoliberal yaklaşımın, dış

politikanın açıklanması çerçevesinde kurduğu modelin eksikliklerinin ortaya konması için, Konstrüktivist teorinin de analize dâhil edilmesi sonucunu doğurmuştur. Yani STK'lar Türkiye'nin AB politikasının şekillenmesi sürecinde göz ardı edilmemesi gereken aktörlerdir (neoliberal yaklaşım). Ancak AB ve diğer uluslararası aktörler de STK'lar üzerinde etkide bulunarak, onların AB konusundaki politikalarının şekillenmesine etkide bulunurlar (Konstrüktivist yaklaşım).

İkinci bölüm Türkiye'de sivil toplum ve dış politika ilişkisini analiz etmeyi hedeflemektedir. Bunun için öncelikle Türkiye'de sivil toplumun sorunlu alanları ve sivil toplumun artan önemi vurgulanarak, Türk dış politikasının belli başlı alanlarında STK'ların etkisi ve rolleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise seçilen STK'ların Türkiye'nin AB politikasına yaklaşımları, Hükümetin AB politikasına yaklaşımı, AB sürecinden beklentileri ve AB sürecinde üstlendikleri roller gibi temalar çerçevesinde analiz edilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise çalışmanın teorik kısmında oluşturulan model çerçevesinde Türkiye'de sivil toplum-dış politikası ilişkisi ve özellikle AB politikası konusunda STK'ların yaklaşımları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda seçilen STK'ların AB politikası konusundaki tezde sunulan yaklaşımlarından yola çıkılarak birinci bölümde ortaya konmaya çalışılan teorik yaklaşımların temel argümanları test edilmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Son dönemde sivil toplum kuruluşlarının gerek iç politikada, gerekse dış politikada öneminin arttığı herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Türkiye'de sivil toplum konusunda çok fazla akademik çalışma yapılmasına rağmen sivil toplum-dış politika ilişkisi perspektifinden konuya yaklaşan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Yapılan araştırmalar sonucunda bu konuda yapılmış yüksek lisans düzeyinde çalışmaların olduğu ancak doktora düzeyinde ise hemen hiç çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Konunun çalışılmaya başlandığı 2007 yılından sonra, 2008'de bir ve 2009'da da bir tane olmak üzere iki doktora çalışması yapıldığı görülmüştür. Bu nedenle çalışmanın temel amacı Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının genelde Türk dış

politikası, özelde ise Türkiye'nin AB politikası konusundaki rollerini teorik modeller kullanarak analiz etmek olarak belirlenmiştir.

Sivil toplumun politik süreçlere etkisinin arttığı düşünüldüğünde Türkiye'deki STK'ların da toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren bir konu olan AB konusundaki tutum ve davranışları ayrı bir önem kazanmaktadır. Ancak Türkiye'de bu konuda halen yerleşmiş etkin bir araştırma kültürü olmadığı düşünüldüğünde çalışmanın diğer bir amacı da bu eksiklikleri ortaya çıkararak, sivil toplumun daha etkin olduğu bir dış politika yapım süreci için yeni öneriler ortaya koyabilmektir. Bu konuda literatürdeki eksiklikler göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın literatüre bir diğer katkısı da teorik ve kavramsal çerçevenin oluşturulduğu birinci bölümde oluşturulan modelin ve onun uygulamada test edilmesi olduğu düşünülmektedir. Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde bu çalışmanın iki tür katkısından söz edilebilir. Birinci katkısı kuramsal katkıdır ki, o da Türkiye'deki aktör davranışlarının arka planını STK-devlet ilişkileri çerçevesinde analiz etmeye çalışmıştır. Bu noktada birden fazla teorik yaklaşımı bir araya getirmeye çalışmıştır. İkinci katkısı ise metodolojik katkıdır. Bu da normların yayılma mekanizmalarının nasıl işlediğini, devletten devlete nasıl farklılaştığını araştıran kaynak bulunabilmekle birlikte Türkiye örneğinde bunu karşılaştırılmalı olarak yapmış olmasının da metodolojik anlamda bir katkı sağlayacağı ve yapılacak diğer çalışmalar için referans olabileceği ümit edilmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının Helsinki Zirvesi sonrası Türkiye'nin AB politikasına ilişkin rollerini analiz edebilmek için Türkiye'de faaliyet gösteren dokuz STK seçilmiştir. Helsinki sonrasının seçilmesinin öncelikli nedeni bu Zirveyle birlikte Türkiye'ye adaylık statüsünün verilmiş olması ve Türkiye-AB ilişkileri bakımından önemli bir dönemeç teşkil etmesidir. Daha da önemlisi Türkiye'de sivil toplumun canlanmasının yine bu tarihlere denk gelmesidir. Tezin konusu STK'lar seçilirken politika yapım sürecini etkilemelerine, uzmanlaşma düzeylerinin yüksek olmasına, geniş kitleleri temsil etme güçlerine ve son olarak dış politika özellikle de AB politikası konusunda söz sahibi olmalarına dikkat edilmiştir. Başlangıçta bu STK'lar Türkiye'nin AB üyeliğine karşı ya da taraftar olarak ayrılması düşünülmüş, ancak çalışmanın

ilerleyen safhalarında AB üyeliğine karşı ya da taraftar olma durumunun bazı STK'larda dönemsel değişikliklere uğradığı görülerek bu ayırmadan vazgeçilmiştir. Örnekler mümkün olduğunca geniş tutulmaya çalışılmakla birlikte çalışmanın sınırları göz önünde bulundurularak, örneklem Hak İşçileri Konfederasyonu (HAK-İŞ), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) ve Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) ile sınırlı tutulmuştur.

Seçilen bu sivil toplum kuruluşlarının AB'ye yönelik çalışmaları hakkında bilgi medya taraması yapılarak edinilmiştir. Daha sonra (Ek 1'deki) mülakat soruları hazırlanmış hem soruların hem de yöntemin işlerliğinin test edilmesi amacıyla Sakarya Sanayi ve Ticaret Odası'nda bir pilot çalışma yapılmıştır. Oradan alınan geribildirimler doğrultusunda sorulara nihai şekli verilmiştir. 1 Nisan 2009 tarihinden başlamak üzere 23 Mayıs 2009'a kadar muhtelif tarihlerdeki görüşmeler, araştırmacının kendisi tarafından yapılmıştır. Hazırlanan sorular belli bir sırada sorulmuş ancak görüşmenin seyrine göre yeni sorular eklenmiş ya da bazı sorular sorulmamıştır. Bu anlamda yarı-yapılandırılmış mülakat yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinin nedeni her bir sivil toplum kuruluşunun farklı bir yerinden konuya yaklaşması ve o başlığı derinlemesine açarken, takip eden bazı sorulara da cevap vermiş olduğundan peşi sıra gelen soruları sormanın anlamsız hale gelmiş olmasıdır. Bu sayede bu yöntemin araştırmacıya daha esneklik tanımış olduğu görülmüştür.

Türkiye'nin AB'ye yönelik politikasında sivil toplumun etkisi tespit edilmeye çalışıldığından, görüşmeler esnasında bu etkiyi analiz edebilmek için karar vericiler perspektifinden bakmanın gerekliliği düşünülmüştür. Bu sebeple, bu konuda çalışmaya katkısı olabileceği düşünülen kişiler tespit edilmiş ve onlar için farklı bir grup soru demeti (Ek 2) hazırlanmıştır. Bu kapsamda mülakat yapılan isimler şunlardır. Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış, Meclis Dışişleri Komisyonu Başkanı Doç. Dr. Murat Mercan, Meclis AB Uyum Komisyonu Başkanı Yaşar Yakış, Meclis AB Uyum Komisyonu Başkan Vekili Lütfi Elvan ile Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Ulusal Program Dairesi Uzmanları Seval Işık ve Deren Yavuz. 2009 yılının Mayıs ayı içinde

de bu sayılan isimlerle yine yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği ile görüşmeler yapılmıştır.

Her iki grupta da yapılan görüşmeler, görüşmenin akışını bozmamak ve söylediklerini eksiksiz değerlendirebilmek amacıyla görüşmecinin onayı alınarak ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Görüşme süreleri ortalama 45 dakika ile 1 saat arasındadır. Görüşme sırasında görüşmecilerin özellikle vurguladığı noktalar not alınmıştır. Görüşmelerin deşifresi yapılmış ve yazıya aktarılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular çalışmanın teorik arka planı ve hipotezleri de düşünülerak değerlendirme bölümünde tartışılmıştır.

BÖLÜM 1: TEORİK VE KAVRAMSAL AÇIDAN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI-DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ

1.1. Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi Çalışmaları

Sivil toplum konusu Türkiye’de siyaset bilimi, sosyoloji, iletişim ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilimlerin pek çok alanında üzerinde hem akademik çalışmalar yapılan hem de çeşitli gazete ve dergilerde üzerine yazılan yazılan bir konudur. Bu anlamda geçmişten bu yana güncelliğini korumaktadır. Sivil toplum üzerine yurt içi ve yurt dışında yapılmış pek çok yüksek lisans ve doktora çalışması bulunmaktadır. Siyaset bilimi ve sosyoloji alanındaki bu çalışmalarda daha çok sivil toplumun çeşitli düşünürler tarafından ne anlam ifade ettiği ya da Türkiye’de sivil toplumun demokratikleşme ve modernleşmeye yaptığı katkılar üzerine yoğunlaşmıştır.

Uluslararası ilişkiler alanında ise konuya duyulan ilgi henüz yenidir. Daha çok 1990’lı yıllarla birlikte Türkiye’de sivil toplumun canlanması ve dış politika alanında etkili olmaya başlamasıyla beraber sivil toplum konusu bu alanda çalışan akademisyenler için bir inceleme alanı olmuştur. Bu çalışmalarda da ağırlığın daha çok Avrupa Birliği ile ilişkilendirilen konularda olduğu görülmektedir. Türkiye’nin AB sürecine sivil toplum kuruluşlarının etkisini incelemek amaçlı yapılan pek çok yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmaların başlığı bu şekilde etkili iddialı olmakla birlikte içeriğinin tam anlamıyla doldurulamadığı da gözlenmiştir. Zira bu çalışmaların içeriğinde daha çok sivil toplum kavramına, Türkiye-AB ilişkilerinin tarihsel gelişimine ve de Türkiye’ye AB tarafından sağlanan hibe programları çerçevesinde oluşturulan yardım programlarına değinilmiştir.

Türkiye’nin AB sürecine sivil toplumun yaklaşımıyla ilgili yapılan bir doktora tezi özellikle kullandığı nitel analiz yöntemi itibariyle kayda değerdir. Ege Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı’nda Dr. Onur Öksüz tarafından yapılan, “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Resmi Söylem Karşısında Sivil Toplum Söylemi: 1990 Sonrasına Eleştirel Bir Bakış” adlı çalışmada seçilen dört STK (TESEV, Liberal Düşünce Topluluğu, ADD ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği) temsilcisi ile nitel

analiz yöntemiyle betimsel analiz yapılmış ve devlet söylemi karşısında sivil toplum söyleminin henüz yeterince güçlenemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu konuyla ilgili yapılmış diğer bir çalışma ise Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Dr. Mine Gözübüyük Tamer tarafından yapılan "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Adaylık Süreci'nde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü" başlıklı doktora tezidir. Bu çalışmada Tamer, küreselleşme, ulus-devlet ve milliyetçilik konularından yaklaşıyor ve yine mülakat yöntemiyle STK temsilcileriyle görüşerek konuya farklı bir açıdan yaklaşmıştır.

Sivil toplum kuruluşları ve Türkiye'nin AB üyelik süreciyle ilgili bir doktora çalışmasını da Kentucky Üniversitesi'nde Dr. Zeynep Alemdar yapmıştır. "Civil Society and Intergovernmental Organizations: Turkish Domestic Organizations Exercising Influence via the European Union" başlıklı çalışmada Alemdar, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası hükümet dışı kuruluşlar arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışmış ve örneklemini de üçe ayırmıştır. İşadamları örgütlenmeleri (TÜSİAD, İKV) işçi konfederasyonları (Türk-İş, Hak-İş, DİSK) ve sivil toplum kuruluşları (KADER, ÇYDD, Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler) gibi sosyal aktörleri çeşitli temalar çerçevesinde incelemiştir.

Tüm bu çalışmalar Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine STK'ların yaklaşımını analiz edebilmek amaçlı yazılmıştır. Bizim çalışmamızın önemli bir bölümünü oluşturan sivil toplum kuruluşları ve dış politika ilişkisi ise henüz uluslararası ilişkiler literatürüne yeni girmiş bir konudur. Bu konuda özellikle Türkçe yapılmış çalışmalara rastlamak son derece zordur. Bu konuda yapılmış ilk Türkçe çalışma Erhan Doğan ve Semra Cerit Mazlum tarafından derlenen ve 2006 yılında basılan "Sivil Toplum ve Dış Politika Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler" adlı kitaptır. "Toplumsallaşan Dış Politika, Kimlik ve Dış Politika, Düşünce Kuruluşları, Dış Politikanın Özelleşmesi ve Çevre ve Dış Politika" alt başlıklarından oluşan kitap, farklı akademisyenlerin makalelerinden oluşmaktadır. Bu çalışma, derleme kitap olması nedeniyle daha çok farklı konulara ait makalelerden oluşmuş, bu nedenle de sivil toplum ve dış politika ilişkisi konusunda teorik bir altyapı kurmamıştır.

Doğrudan sivil toplum ve dış politika ilişkisi ile olmasa bile iş insanları derneklerinin Türk dış politikası ya da Türkiye'nin AB üyeliği bağlamında etkisine değinen

çalışmalar da mevcuttur. Özhan Demirkol tarafından 2006 yılında yapılan “Civil Society as a Foreign Policy Actor: The Case of TUSİAD” adlı yüksek lisans tezi TUSİAD’ı derinlemesine incelemiş ve onun bir dış politika aktörü gibi davranarak bazı dış politika alanlarında etkin olabildiğini göstermiştir. Özellikle TUSİAD’la ilgili buna benzer başka çalışmalar da yapılmıştır. Bu tarz çalışmaların yapılmış olması da bu konuya duyulan ilginin arttığını ve ileride bu alanda yeni çalışmalar da yapılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

İş insanları dernekleri ile ilgili yapılmış önemli bir çalışma da Prof. Dr. Ziya Öniş ve Umut Türem tarafından 2001 yılında yayınlanan “Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations”tır. Bu çalışmada Öniş ve Türem TUSİAD, MÜSİAD, TOBB ve TİSK’i inceleyerek bu kuruluşların devletle ilişkilerine ve demokratikleşmeye yaptıkları katkılara değinmişlerdir. Bu dört kuruluşu karşılaştırmalı olarak inceleyen çalışma bu kuruluşların küreselleşme ve AB’ye yönelik yaklaşımlarını da analiz etmiştir.

Sivil toplum ve dış politika ilişkisine ve özellikle bu konunun kuramsal altyapısına ilişkin Türkçe literatürde başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bunda sivil toplumun politika-özellikle de dış politika- oluşum süreçlerine katılımının Türkiye’de henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olmasının etkisi büyüktür. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de belirtileceği üzere Türkiye’de sivil toplumun popülerliğini arttırması 1990’lı yılların ortalarından itibaren gerçekleşmiştir. Özellikle 1999 yılında Türkiye’nin Helsinki Zirvesi’yle birlikte adaylığının kabul edilmesi Türkiye’de sivil toplumun da canlanmasına sebep olmuştur. 2000’li yıllarla birlikte özellikle 2005 yılında Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakerelerinin başlamasının ardından AB tarafından sivil topluma verilen önem ve destekler bu konunun daha fazla gündeme gelmesini sağlamıştır.

Sivil toplum ve dış poliitka ilişkisine yönelik son yıllarda yapılan çalışmalardan bir kısmı da düşünce kuruluşları üzerine yapılan çalışmalardır. Dış politika yapım süreçlerine katkı sağlamak ve alternatif politikalar oluşturarak politika yapım süreçlerine katılmayı hedefleyen düşünce kuruluşlarının kendi yaptıkları çalışmalar ya da bu düşünce kuruluşlarıyla ilgili yapılan çalışmalar da özellikle son dönem Türk dış politikası yapım süreçlerine STK’ların etkisini anlamak bakımından önem taşımaktadır.

Türkiye’de sivil toplumla ilgili yapılan önemli araştırmalardan biri de Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) tarafından Filiz Bikmen ve Zeynep Meydanoğlu’nun yaptıkları kapsamlı bir araştırmanın sonucunda yayınlanan “Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci-Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu”dur. 2006 yılında yayınlanan bu rapor Türkiye’de sivil topluma dair derinlemesine bir analiz yapmış ve Türkiye’de sivil toplumun mevcut durumunu ortaya koymakla birlikte sivil toplumun önemli bir değişim ve dönüşüm geçirdiği noktasına ulaşmıştır. Türkiye’deki sivil toplumu yapı, etki, değer ve ortam boyutlarıyla inceleyen çalışma bu alanda daha sonra yapılacak çalışmalar için önemli bir araştırma raporu niteliği taşımaktadır.

1.2. Sivil Toplum Kavramı

Sivil toplum kavramı, son yıllarda hem gündelik dilde hem de aktif siyaset içerisinde yer alan aktörlerin söylemlerinde sıklıkla karşımıza çıkan, gündemden hiç düşmeyen bir kavram haline gelmiştir. Kuramsal tartışmalarda da sık sık sivil toplumun canlanması, sivil toplumun yeniden inşası gibi terimlerle ifade edilen bir tartışma konusu mevcuttur. Devlet görevlilerinden akademisyenlere, gazetecilerden siyasal parti temsilcilerine, yazarlara kadar çok farklı kesimler sivil toplumun öneminden ve demokratikleşme ve modernleşmeye olan katkısından bahsetmektedir. Bu nedenle bu bölümde öncelikle, sivil toplum kavramının tanımı, gereklilikleri ve sivil toplumun temsilcisi durumundaki sivil toplum kuruluşlarına kavramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

Sivil toplum dediğimiz alan devlet, özel sektör ve hane arasındaki etkileşim alanıdır. Bu etkileşim alanı bireyler ve kurumlar ile bunların tutum ve davranışlarından oluşur. Bu alanda gönüllü olarak bir araya gelen insanlar, birtakım amaçları başarmak üzere toplanırlar. Sivil toplum alanında var olmanın temel koşullarından biri devletten özerkliğin az çok sağlanmış olmasıdır. Sivil toplum, kendi kaynaklarıyla kendi kendine yetebilen bir topluluk olarak hem özel sektör ve piyasa ilişkilerinden az çok bağımsız olmalı hem de devleti özerkliğine çok fazla karıştırmamalıdır. Dolayısıyla devlet ve özel sektör gibi çok güçlü iki kurumun karşısında kendi gücünü ve varlığını devam ettirmelidir. Bu alan, kamusal alan olarak ifade edilen ve aynı zamanda STK’ların da içinde eridiği bir alanın karşısında bulunur (Erdoğan Tosun, 2008:201-202).

Sivil toplumun gelişmesinin devletin yanında, toplumsal yaşam açısından da bazı ön koşulları vardır. Öncelikle kültürel, etnik, dini, ideolojik, siyasi, ekonomik vb.

alanlardaki farklılaşmaların bastırılmadan, tek tipleşme yönünde zorlanmadan varolabildikleri bir toplumsal yaşam alanının bulunması gerekir. Çeşitli alanlardaki farklılıkların tek bir kimlik çerçevesinde tanımlanması ve bu yönde örgütlenmesi, temel hak ve özgürlüklerin temelinde yer alan farklı olabilme özgürlüğünü engelleyeceği için, bir özgürlükler alanı olarak tanımlanan sivil toplumun gelişmesini engelleyecektir. Bu farklılaşmış alanda bireylerin örgütlenmiş olmaları da gerekmektedir. Çünkü bireyle devlet arasındaki boşluk ve eşitsizlik, kitle toplumunda örgütlü bir yapıya sahip olan devlet karşısında bireyleri güçsüz bırakacaktır. Bu nedenle farklılıklar temelinde örgütlenen sivil toplum unsurlarının serbestçe dernek, vakıf, sendika, siyasal parti vb. şeklinde örgütlenerek, politika üretebilecek ya da politika üretenleri etkileyebilecek güce sahip olabilmelerinin mümkün olması gerekmektedir. Bunun için de örgütlenmenin önünde hukuki engellemelerin olmaması ve toplumda bu yönde kültürel değerlerin varolması gerekir. Farklılık temelindeki bu örgütlülüğün de gönüllü olarak gerçekleşmesi diğer bir gerekliliktir. Bu açıdan bireyin zorunlu olarak üye olduğu iradi bir seçimin konusu olmayan oluşumlar, gönüllü birliktelik temelinde kurulmadığı için sivil toplum unsuru olarak görülemez. Dolayısıyla sivil toplum alanındaki oluşumlara bireyin herhangi bir baskıya maruz kalmaksızın girip çıkmasının serbest olması, grup kimliğinin bireyin özgürlüğünü ve tercihini yok etmemesi gerekir. Sivil toplumun gelişmesi için son olarak sivil toplum unsurlarının devlet karşısında otonom bir statüye sahip olmaları ve otonomi içinde şiddetten uzak, hukuk kuralları çerçevesinde demokratik bir baskı mekanizması oluşturmaları gerekmektedir. Sivil toplum oluşumlarının devlet müdahalesine maruz kalmaksızın, devlete bağlı olmadan kendi varlık ve kimliklerini geliştirmeleri ve kuruluş amaçları doğrultusunda baskı grubu niteliği göstermeleri gerekmektedir (Duman, 2008:358).

Görüldüğü gibi sivil toplumun gelişmesi için sayılan bu koşullar aynı zamanda siyasal sistemin niteliği, katılıma ne kadar açık olduğu, hukuksal çerçevenin nasıl çizildiği, toplumdaki egemen değerlerin özellikleri gibi hususlarla da doğrudan ilgilidir. Zira sivil toplumun oluşması için gereken özelliklerin başında devletin bir hukuk devleti olması gelmektedir. Hukuk devleti olmasının yanında sınırlı devlet olması da diğer bir gerekliliktir. Hukuk devleti özelliği devletin, tüm vatandaşları eşit statüde kabul etmesini, suç işlemedikçe tüm vatandaşların eşit statüde kabul edilmesini, temel haklarının kısıtlanamayacağını ve yöneticilerin keyfi tutumlardan sakınmalarını

gerektirir. Ayrıca hukuk devletinde toplumsal yaşamın kültürel, siyasal ve iktisadi alanlarında sivil toplum örgütleri arasında gelişecek olan rekabette devletin taraf olmaması beklenir. Demokratik rejimlerde devlet hukuk ile sınırlı olup vatandaşların hizmetinde olmaktan öte bir amaç taşımaz. Oysa “ideolojik devlet” görünümünde olan anti-demokratik rejimlerde devlet savunduğu ve taşıdığı ideolojiye yakın olan gruplara imtiyaz dağıtmakta, bu ideolojinin dışında olan grupları ise sınırlandırmaktadır. Devlet taraf olunca sivil toplum unsurları arasındaki dengeyi de bozmaktadır. Bu nedenle sağlıklı ve hakkaniyete dayalı bir sivil toplumun gelişmesi devletin ideolojik değil, hukuk nitelikli bir devlet olmasına bağlıdır. Bu anlamda devlet sivil toplumu kollayıcı değil koruyucu olmalıdır (Çaha, 1999: 71-72).

Bir toplumda sivil toplumun gelişebilmesi için devletin sınırlı olması diğer bir gerekliliktir. Devlet siyasal, kültürel, sosyal ve iktisadi faaliyetler içinde ne kadar yer alırsa, sivil toplumun var olma alanını da o oranda daraltmış olur. Devlet asli görevleri olan adalet, savunma ve güvenlik gibi alanlarla sınırlı kalıp diğer alanları sivil toplum unsurlarına terk ederse sivil toplumun canlanması sağlanacaktır (Çaha, 1999: 72).

Tüm bu tanımların ışığında sivil toplum, devlet müdahalesini kabul etmeyen, bireylerin gönüllülük esasına dayalı bir örgütlenmeye sahip oldukları, bireylerin ve grupların kendi kaderlerini tayin edebildikleri, maksimum düzeyde bireysel özgürlüğü hedefleyen, katılımın en üst düzeyde olduğu her türlü sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel etkinliklerin örgütlü olarak gerçekleştirilebildiği bir birliktelik alanı olarak tanımlanabilir.

Sivil toplumun devletle ilişkisi ile ilgili farklı düşünürlerin farklı fikirleri bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri de Antonio Gramsci'dir. Gramsci'nin sivil toplum kavramına olan yaklaşımı devlet-sivil toplum kategorileri arasındaki iç içeliklere dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Bu iç içelikleri daha iyi anlayabilmek için Gramsci'nin hegemonya kavramına da bakmak gerekir. Hegemonya kavramı Gramsci'nin analizinde hem rızayı hem de zorlamayı barındırmaktadır. Gramsci'ye göre kapitalizmin kendi içinde barındırdığı çelişiklere rağmen varlığını devam ettirebilmesi sadece ekonomik determinizm ile açıklanamaz. Toplumun çoğunluğunu teşkil eden sömürülen sınıfların kendilerinin aleyhine olan bir toplumsal düzeni nasıl kabul edebildikleri sorusuna Gramsci'nin verdiği yanıt onun sivil toplum kavramına olan

yaklaşımında ve buradan yola çıkarak geliştirdiği hegemonya kuramındadır (Onbaşı, 2005:37). Gramsci'ye göre özü itibariyle sivil toplum, ideolojilerin uygulama alanıdır ve ideolojik mücadeleler çerçevesinde hegemonyayı oluşturmaktadır. Sivil toplum, devlete egemen olan ideolojinin hegemonya aracılığıyla meşrulaştırılmasını ve tüm toplumsal sınıfları kuşatmasını sağlamaktadır (Sancar Üşür, 1997: 29).

Gramsci, sivil toplum kavramını bir sosyal grubun toplum üzerindeki hegemonyasının kültürel ayağı olarak kabul etmiştir. Hegemonyanın biri politik bir de kültürel olmak üzere iki ayağı bulunmaktadır. Politik ayağını devlet oluştururken kültürel ayağını da sivil toplum oluşturmaktadır. Hegemonyanın bu iki ayağı bir yandan toplum üzerindeki kuşatıcı hegemonyanın devamını, bir yandan da devlet ve yargı sisteminin, bu hegemonyanın hizmetine girmesini sağlamaktadır (Bobbio, 1988:83-84).

Gramsci bütün hükümet dışı örgütlenmeleri kilise, işveren örgütleri, sendikalar, basın gibi kurumlar ve organizasyonları sivil topluma dâhil eder. Bu gibi sosyal kurumlar nesilden nesile toplumsal değer ve düşünceleri üreten, oluşturan kurumlardır. Sivil toplumu oluşturan bu alanın karşısında ise siyasal toplum yer alır. Siyasal toplum siyasal ve hukuksal kurumlardan oluşur. Bu bağlamda ordu, polis, adliye ve devlet dairelerinden oluşur. Onda İtalyan toplumu örneğinde olduğu gibi ekonomi, sivil toplum ile siyasal toplum arasında bölünmüş durumdadır. Bir yanda devletin girişimci olarak aktif rol üstlendiği ekonomi alanı siyasal topluma aittir. Diğer yanda devletin teşvik ve desteklerinden yararlanmayan, tamamen kendi inisiyatifiyle ekonomik faaliyetlerini yürüten küçük ve orta özel sektör girişimleri sivil toplum alanında kalmaktadır (Doğan, 2002: 219-220).

Çoğu zaman aynı şeyi ifade etmek için kullanılıyor olsa da sivil toplum ile sivil toplum kuruluşu (STK) farklı anlamları içermektedir. Sivil toplum kavramı sivil toplumun üyeleri olan STK'ların da tanımlanmasını beraberinde getirmektedir. STK'lar toplumsal ve siyasal yaşamda önemli bir rol oynamakta ve demokratik bir sistem için vazgeçilmez bir konumda bulunmaktadır. Ancak sivil toplumun temel aktörleri olan bu kuruluşlar hakkında literatürde ortak bir tanım yapılmamıştır. STK kavramının sınırları, hem kavramın ortaya çıktığı Batı dünyasında, hem de Türkiye'de kesin olarak çizilememiştir.

“Sivil toplum örgütü” yerine “sivil toplum kuruluşu” terimini tercih edenler, STK’ların örgütlülüğünün formel olmasının gerekmediğini; esnek, süreklilik göstermeyen yasal bir statüyle belirlenmemiş oluşumların da sivil toplum kuruluşu olduğunu vurgularlar. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşlarını diğer örgütlenmelerden ayıran özellikler, bunların toplumsal hareketlerle yakın bağlantısından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle “sivil toplum kuruluşu” terimi daha geniş bir içerikle tanımlanmaktadır. Sivil toplum kuruluşu, vatandaşların ortak bakış, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talep vb. temelinde gönüllü olarak bir araya gelerek, devletin hukuki, idari, ticari ve kültürel organlarının dışındaki alanda meydana getirdikleri dernek, vakıf, sivil girişim, platform, ilişki ağı ve benzerlerinden oluşan yapılar ve etkinlikler şeklinde tanımlanmaktadır. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı STK Bilgi Merkezi’nin hazırladığı Sivil Toplum Kuruluşları Rehberi’nde sendikalar, meslek örgütleri ve kooperatifler de sayılmaktadır. Barolar ve meslek örgütlerinin belirli bir mesleği yapabilmek için üyeliğinin zorunlu olması gönüllülük ilkesi açısından Türkiye’de yaygın bir örgütlenme biçimi olan derneklerin yasal düzenlemeler ve fiili uygulamalar nedeniyle devletin vesayeti ve denetimi altında olması ise devletten bağımsızlık ilkesi açısından tartışma konusu olmaktadır (Duman, 2008: 365).

Bununla birlikte Avrupa Birliği’nin çeşitli kuruluşları tarafından yapılan STK tanımlaması da oldukça geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. AB, toplumsal ve ekonomik konularda rol oynayan tüketici kurumlarını, ortak amaç çerçevesinde insanları bir araya getiren hükümet dışı toplulukları (çevre, insan hakları, hayır kurumları gibi), dinsel toplulukları, yerel girişimleri, gençlik kuruluşlarını ve hatta aile birliklerine kadar insanların dâhil oldukları kuruluşları STK olarak kabul etmektedir. Avrupa Komisyonu’nun resmi bir istişare organı olan CONECCS (Consultation, the European Commission and Civil Society), Avrupa’daki STK’ların veri tabanını oluştururken bu kapsama ticaret birlikleri, sendikalar, işveren kuruluşları/profesyonel federasyonlar, hükümet dışı kuruluşlar (NGO), hizmet ve üretim birlikleri, yerel idarelerin birlikleri, politik çıkar grupları, dinsel çıkar grupları ve diğer grupları da almıştır. Politik çıkar grupları arasında ülkenin ve AB’nin yasaları çerçevesinde, siyasi görüşleri dile getiren gruplar, yerel idarelerin kurdukları birlikler ve dernekler yer almaktadır. Diğer gruplar ifadesi ise STK’ların sınırını genişletmeye olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda da sivil girişimler, platformlar ve komiteler yer almaktadır (Ünalp Çepel, 2006: 8).

Avrupa Komisyonu tarafından 2005 yılında yayınlanan Sivil Toplum Diyalogu Projesi kapsamında da son derece geniş bir sivil toplum kuruluşu tanımı yapılmıştır. Bu kapsamda işgücü piyasası aktörleri, yani sosyal taraflar (işçi ve işveren örgütleri), sosyal ve ekonomik aktörleri en geniş ölçüde temsil eden kuruluşlar (tüketici dernekleri gibi), sivil toplum kuruluşları ile sıradan vatandaşların yerel yaşama ve kent yaşamına katılmalarına olanak veren kuruluşlar (gençlik ve aile dernekleri gibi), dini topluluklar ve medya bu projeye dâhil edilmiş ve STK kapsamında değerlendirilmiştir (www.dpt.gov.tr, 20.01.2011). Bu çalışmada örneklem olarak seçilen STK'lar da bu geniş tanımlamalar çerçevesinde düşünülerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

Sivil toplum kuruluşu kavramının karıştırıldığı kavramlardan biri de “baskı grubu” kavramıdır. Ancak bu iki kavram arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle baskı gruplarında temsil ettiği grubun çıkarlarını korumak maksadıyla iktidarın politikalarına tesirde bulunma, onları değiştirme ya da değiştirilmesine mani olma ana fikri ön plandadır. Sivil toplum kuruluşlarında ise bu ana fikir her zaman ön planda olmayabilir. STK'lar belli bir amaç için bir araya gelmiş bulunan kişilerin oluşturdukları birlikteliklerin örgütlenmiş halidir. Bu tür yapılarda sivil oluşum ana unsurdur. Oysa baskı gruplarının sivil olması zorunlu değildir. Bu durumda sivil toplum kuruluşu kavramı ile baskı grubu kavramı iç içe geçmektedir. Siyasal iktidarlar üzerinde etkide bulunma fonksiyonunu da icra etmekte olan sivil toplum kuruluşlarını da baskı grubu olarak adlandırmak bu noktada uygun olacaktır (Aksoy, 2008: 29-30).

Bu çalışmada Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilen geniş tanım çerçevesinde özellikle ekonomik çıkar odaklı baskı grupları da sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilerek örnekleme dâhil edilmiştir.

1.3. Aktör Temelli Yaklaşımlar Çerçevesinde Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi

Dış politika olgusu da pek çok akademik disiplinin ve farklı çalışma alanlarının kesişme noktasında yer aldığından, dış politikanın açıklanmasına tek bir kuramı, yaklaşımı ya da kavramı kullanarak ulaşmak olası görünmemektedir. Dış politikayı etkileyen unsurlar ve açıklayan kuram ve yaklaşımlar bir yandan incelenen meseleye göre değişebilirken, diğer yandan da araştırmacının incelediği dış politika meselesini kendisinin nasıl algıladığı ve meseleyi açıklayacak çerçeveyi nasıl kurguladığı da önemli hale gelmektedir. Zira dış politika davranışını belirleyen şey karmaşık ilişkilerden

oluşmaktadır ve her durumda bu değişkenlerden yalnızca biri ya da birkaçı dış politika davranışını belirleyici bir rol oynamaktadır (Tayfur, 2005:105).

Bu çalışmada tam da bu nedenle birden fazla yaklaşım bir araya getirilerek anlamlı bir model oluşturmak suretiyle bir teorik çerçeve oluşturma çabası vardır. Dış politika oluşturma sürecinde alt toplumsal aktörlerin çıkar ve öncelikleri kuşkusuz önemlidir ve bunlar toplumsal alanda söz sahibi olma kabiliyetlerine göre dış politikaya kendi renklerini verirler. Ancak sadece alt toplumsal grupların etkilemesiyle dış politika kararını açıklamanın yeterli olmayacağı açıktır. Çünkü devlet düzleminin üzerinde de onu etkileyen ve karar süreçlerine katkıda bulunan üst aktörler vardır. Bunlar arasında uluslararası kurum ve kuruluşlar, bölgesel örgütler ve uluslararası sistem sayılabilir. Tüm bunların yanında bakılması gereken diğer bir nokta da bu iki aktörün birbirleriyle doğrudan ya da dolaylı etkileşimleri ve birbirlerini karşılıklı inşa etmeleri sürecidir. Bu etkileşim de dış politika karar alma sürecinde üzerinde durulması gereken durumdur.

Tüm bu sebeplerle çalışmanın teorik altyapısı bu iki yaklaşımın varsayımları ve birbirleriyle olan ilişkileri analiz edilerek kurulmaya çalışılmıştır. Tezin araştırma nesnelere göz önünde tutularak, bu bölümde dış politikanın belirlenmesinde toplumsal aktörleri ön plana çıkaran yaklaşımlar incelenmeye çalışılacaktır.

Bilişsel ve psikolojik yaklaşımlarda bireysel karar vericilerin bilişsel ve psikolojik karakteristikleri üzerindeki araştırmalar, dış politikayı yapısal olarak açıklayan akademisyenler tarafından şüpheyle karşılanırsa da, bu yüzyılın son çeyreğinde bu tür araştırmalar sıklıkla dış politika analizi konusunda kullanılmıştır (Hudson, 2007). Rasyonel tercih yaklaşımının-hem neorealizm hem de neoliberal kurumsalcılıkta yaygın olan- tersine bireyler, ilkesel olarak açık görüşlü ve emirlere adapte olabilir oldukları için, onların altını çizdikleri değerler sebebiyle oluşan etkilere bir hayli kapalı olduklarına ilişkin tam tersi bir yaklaşım söz konusudur.

Bu yaklaşım, tutumlar ve tutumlardaki değişiklikler üzerine odaklandığı için psikolojik analizler 1970'lerde bir "bilişsel devrim" geçirmişlerdir. "Pasif aktör" anlayışının yerine, bireyi, "problem-çözen" olarak gören yeni bir görüş ortaya çıkmıştır (Rosati, 1995: 52-54). Bu aynı zamanda bir liderin karakteristiğinin nasıl olduğunun dış politikayı nasıl etkilediğine yönelik bir çalışmadır.

Bürokratik politika yaklaşımı ise ilk kez Graham Allison'ın Küba Füze Krizi üzerine yazdığı makale ile popüler olan ve dış politikayı bürokratik yaklaşımlarla açıklayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, örgütsel davranış modeline benzese de alanın yapısal görüntüsünden çok aktör merkezli yaklaşımlardan kabul edilir (Allison, 2008). Bu yaklaşıma göre dış politika çıktıları, siyasetleri bürokratik iç rekabetle açıklanabilir ve bireylerin karar verici olarak kendi eğilimlerinden ziyade örgütsel çevrelerindeki etkileşimi incelemeyi gerektirir.

Yorumlamacı aktör perspektifi ise sosyal konstrüktivizmi de içine alan genel bir yaklaşımdır ve aktörleri düşünsel-dönüşümsel elemanlar olarak görür. Fakat önceki yaklaşımların mantığı sosyal kurallar ve kolektif anlayışlar açısından bireysel faaliyetleri yorumlamak olduğu için (top-down procedure), bu perspektif kolektif politikayı bireysel elementler yoluyla görür (bottom-up). Burada ilgi, politika gerekçelerini yeniden inşa edilmek (reconstruction) suretiyle, karar vericilerin bakış açısından kararları anlamaya yöneliktir. Bu perspektife göre devletlerin dış politika davranışı bireylerin gücü nasıl algıladığına ve durumları nasıl analiz ettiğine bağlıdır. Kolektif faaliyet bireylerin faaliyetlerinin toplamı ya da kombinasyonudur (Hollis ve Smith, 1990: 74). Bu analizde altı çizilmeye çalışılan yaklaşım tarihsel süreç içerisinde temel aktörün tercihlerini yaptığı şekilde değil de bir başka biçimde yapması durumunda tarihin bu periyodunun da farklılık göstereceğine yöneliktir.

1.4. Liberal Uluslararası İlişkiler Teorisine Göre Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi

Klasik liberalizm, birey, toplum ve devlet ilişkilerinde kişilerin özgürlüğünü öne alan, toplumun örgütlenmesinde özgürlüğü temel prensip olarak kabul eden, kişi özgürlükleri karşısında devletin yetkilerini sınırlamayı savunan ve devletin ekonomik hayata müdahalesini kabul etmeyen bir felsefe, ekonomi ve düşünce akımıdır (Tabakoğlu, 1990:441). Klasik liberal teoride birey, temel analiz birimi olup, bireyin haklarının ve özgürlüklerinin genişletilmesi asıl ilgi odağıdır. Bu anlayışa göre, liberal bir toplumda devletin rolü mümkün olduğunca en aza indirilmelidir. Devlet, bireyler arasındaki anlaşmazlıklarda bir hakem rolü oynar; bireylerin haklarını en geniş anlamda kullanabilecekleri ortamı hazırlar ve bu ortamın sürmesini sağlar. Liberal düşünürlerin üzerinde durduğu temel unsur, bireyin siyasal yaşamdaki önemi ve oldukça sınırlanmış olan devletin bireylerin birbirleriyle rahat ilişkiye geçebilecekleri ve amaçlarına

ulaşacakları siyasal toplumsal ve ekonomik bakımdan istikrarlı bir ortamı sağlama rolüdür (Viotti ve Kauppi, 1993:230).

Liberalizmin, uluslararası politika ve dış politikayı açıklamaya yönelik bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak görülmesi, I. Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası barış ve güvenliğin egemen kılınması ve çatışmaların önlenmesine ilişkin çabaların bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Uluslararası liberal teori olarak da ifade edilecek olan XX. yüzyıl liberalizminin temel özelliği, klasik liberal teorinin insan unsuru ve bireye yaklaşımını esas alarak, uluslararası ilişkilerde barış ve işbirliğinin analiz edilmesidir. Bu bağlamda klasik liberal teoride birey temel analiz birimi olarak alınırken, liberal uluslararası ilişkiler teorisinde hem analiz birimi sadece birey değildir hem de analiz düzeyi olarak çoğulcu bir yaklaşım benimsenerek, uluslararası ilişkiler ve devletin dış politikası, birey, ulusal baskı grupları, devlet, uluslararası örgütler ve ulusaları örgütlenmeler düzeyinde-yani aktör düzeyinde- analiz edilmektedir (Arı, 2002:318).

Liberal uluslararası ilişkiler teorisinin önemli isimlerinden Andrew Moravcsik, liberal uluslararası ilişkiler teorisinin üç temel varsayımından bahsetmektedir. Birincisi, liberalizmde uluslararası ilişkilerin temel aktörlerinin yalnız devletler olmadığı, aynı zamanda bireyler ve sivil toplum kuruluşlarının da önemli aktörler olduğudur. Bu argümanla Moravcsik liberalizmin “*aşağıdan yukarı* (bottom-up)” bir siyaset görüşüne dayandığını belirtmektedir. Siyasi eylemlerin yerel yapılanmalara ve sivil toplum kuruluşlarına eklemlendiğini ifade eden Moravcsik, sosyal açıdan farklılaşmış bireylerin maddi ve fikrî çıkarlarını siyasetten bağımsız olarak belirlediklerini ve daha sonra bu çıkarları değiş-tokuş yoluyla geliştirdiklerini iddia eder. Bu noktada toplumsal aktörlerin beklediği faydalar ne kadar büyükse eylemde bulunma ve siyasete katılma nosyonları da o kadar güçlü olur. Liberal kuram ayrıca kendi çıkarlarını düşünen aktörlerin hangi sosyal koşullar altında işbirliği ya da çatışmaya gideceğini de genellemeye çalışır. İkinci varsayım, tüm hükümetlerin toplumun belli bir kesiminin temsilcileri olduğu, hangi kesimin çıkarlarının yansıtıldığı veya temsil edildiğinin önemli olduğu üzerine kurulmuştur. Bu varsayıma göre devlet bir aktör değil sürekli olarak sosyal aktörlerin koalisyonlarınca ele geçirmelere ve yeniden inşa edilmeye tabi olan temsilci bir kurumdur. Moravcsik’e göre temsilci kurumlar bireylerin ve grupların tercihlerinin ve sosyal güçlerinin devlet politikasına aktarıldığı kritik bir kaymayı teşkil

ederler. Temsilci kurumlar ve uygulamalar sadece hangi sosyal koalisyonların dış politikada temsil edildiğini değil, bunların nasıl temsil edildiğini belirler.

Sonuncusu ise, uluslararası çatışma ve işbirliği ile uluslararası ekonomik etkileşimler devletlerin davranışlarının yansımaları ve tercihlerinin sonuçlarıdır. Moravcsik'e göre devletlerin çatışmayı provoke etmek, işbirliği önermek ya da diğer herhangi bir dış politika eylemini gerçekleştirmek için bir "amaca", ele alınan konuda temel bir tehlike algısına gereksinimi vardır. Bu tehlikelerin tam olarak ne olduğu algısı politikayı harekete geçirir. Bu her bir devletin diğerlerini ihmal ederek kendi ideal politikasının peşinden gittiği anlamına gelmemektedir; daha ziyade, her bir devlet diğer devletlerin tercihleri tarafından dayatılan çeşitli kısıtlılıklar altında kendi ayırt edici tercihlerini gerçekleştirmeye çalışır. Böylelikle liberal kuram, sadece devlet tercihlerine doğal olarak çatışmacılaşmasına davranılması gerektiği yönündeki realist varsayımı değil, bunlara kolektif bir eylem sorununu uzlaştıracak şekilde kısmen çakışıyorlarmış gibi davranılması gerektiği şeklindeki kurumsalcı varsayımı da eşit şekilde reddeder (Moravcsik, 1997:516-520).

Liberal teori, uluslararası çatışma ve işbirliğini ve uluslararası politikayı birim düzeyinde analiz etmektedir. Dolayısıyla liberal uluslararası ilişkiler teorisi birim (aktör) düzeyindeki nedenlerden yola çıkarak sistem düzeyindeki sonuçlara ulaşmaktadır. Uluslararası çatışmalar analiz edilirken ve nedenleri araştırılırken, bunun ülke içindeki toplumsal gruplar arasındaki çatışmalardan da kaynaklanabileceği üzerinde durulmaktadır (Stone, 1994:460).

Liberal uluslararası ilişkiler yaklaşımının sınıflandırılması konusunda ve bu gelenekten beslenen teorilerin sistem ve dış politika analizleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Anglo-Sakson gelenekten¹ Timothy Dunne, 17., 18. ve 19. yüzyıl klasik liberal düşüncesinden beslenen üç tür uluslararası ilişkiler yaklaşımından bahseder. Bunlardan ilki Immanuel Kant ve Jeremy Bentham tarafından temsil edilen *liberal*

---

¹ Liberal teori konusunda Anglo-Sakson ve Alman ekolleri arasında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle neoliberal teori konusunda bu ayrım daha da fazla hissedilmektedir. Anglo-Sakson ekoldeki neoliberalizm neo-neo tartışmasında yer alan ve Joseph Nye ve Robert Keohane tarafından temsil edilen neoliberalizmdir. Oysa Alman ekolünde neoliberalizmle kastedilen dış politikanın alt toplumsal aktörlerin çıkar ve önceliklerinden oluştuğunu belirten aktör temelli yaklaşım ve devletlerin yönetim yapılarına göre dış politika tercihlerini belirleyeceklerini ifade eden demokratik barış teorisinden oluşan iki ayaklı bir model kastedilmektedir.

uluslararasıdır (internationalism). Buna göre uluslararası ilişkiler aktörleri arasındaki doğal çıkar uyuşması ve dünya barışının sağlanması devletlerin ekonomik ve siyasi açıdan özgürlüğünü esas alan liberal sisteme sahip olmalarının sonucu sağlanabilir. İkincisi, özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra gündeme gelen, doğal durumun olmadığını, barışın ancak uluslararası örgütler ve uluslararası hukuk aracılığıyla sağlanacağını iddia eden *idealizm* ve son olarak da uluslararası sorunların çözümü için ulusaşırı işbirliğini gerekli gören, uluslararası sistemin aktörleri arasındaki karşılıklı bağımlılığın bu işbirliğini hem kolaylaştıran hem de zorlayan bir gelişme olduğunu ve 1970'lerle birlikte uluslararası sistemde yeni aktörlerin (ulusaşırı işbirlikleri, sivil toplum kuruluşları gibi) ve karşılıklı bağımlılık ve işbirliği gibi yeni kavramların varlığına dikkat çeken *liberal kurumsalcılıktır*. Dunne bu yaklaşımların küreselleşmeyle birlikte küçük dönüşümler geçirdiğini ve sırayla, neoliberal uluslararasılık, neoidealizm ve neoliberal kurumsalcılık olarak tekrar uluslararası arenada yer aldıklarını belirtmektedir (Dunne, 1997: 150-155).

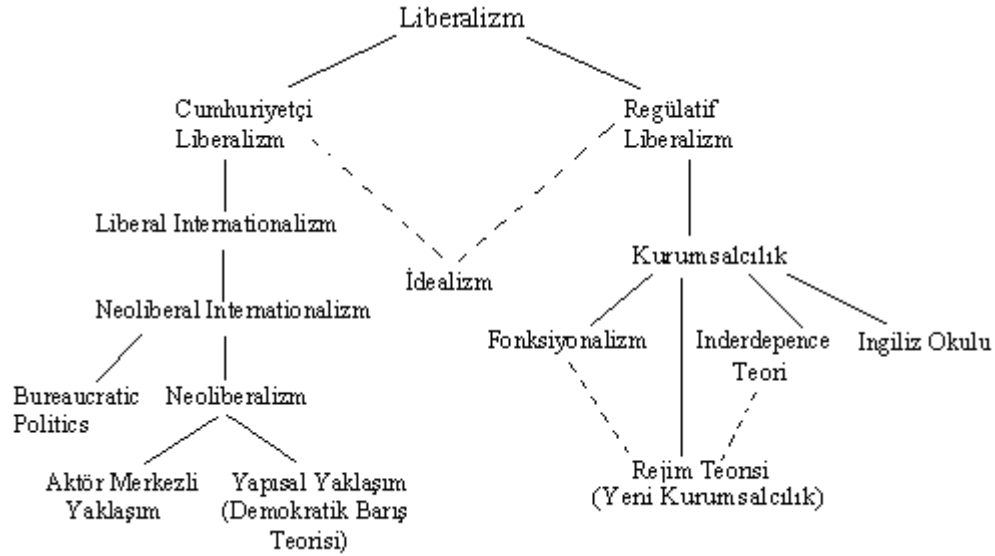
Buna karşılık Alman Gert Krell ise, uluslararası ilişkilerin klasik liberal düşünceden beslenen, Cumhuriyetçi Liberalizm, Ekonomik Liberalizm, Regülatif (Düzenleyici) Liberalizm ve Liberal Emperyalizm şeklinde sınıflandırılabilir dört temel akımı olduğunu ve günümüzde liberal yaklaşımın temel teorileri olarak görülen Neoliberalizm ile Kurumsalcılık/Yeni Kurumsalcılık'ın köklerinin, sırasıyla Cumhuriyetçi Liberalizm ve Regülatif Liberalizm'e uzandığını ifade etmektedir. Anglo-Sakson geleneğin yaklaşımından farklı olarak Krell, Davranışsal Okul'un temel teorilerinden biri olan Graham T. Allison'un Bürokratik Politika yaklaşımını neoliberal gelenek içerisinde ve bazı teorisyenler tarafından realist gelenek içerisinde gösterilen İngiliz Okulu'nu da (Normatif kurumsalcılık tanımlamasıyla) kurumsalcı gelenek içerisinde sınıflandırmaktadır. Ancak Krell, neoliberal geleneğin temel teorisi olarak Demokratik Barış Teorisi'ni ve kurumsalcı geleneğin temel teorisi olarak da Faydacı Kurumsalcılık olarak da adlandırdığı Rejim Teorisi'ni görmektedir (İnat ve Balcı, 2007: 240).

Krell gibi Alman kökenli olmasa da bu dilde yazdığı için Alman okuluna dâhil edebileceğimiz Xuewu Gu da onun bu sınıflandırmasına benzer bir şekilde Neoliberalizm ile Kurumsalcılık arasında bir ayrıma gitmektedir. Ancak Gu, Krell'den farklı olarak, liberal geleneğin kurumsal-düzenleyici kanadında bugün söz konusu olan

teoriyi Yeni Kurumsalcılık olarak adlandırmakta ve bunu İngiliz Okulu'ndan ayrı değerlendirmektedir. Bu kavram kargaşası içerisinde liberal gelenekten beslenen günümüz uluslararası ilişkiler teorilerinin analiz birimleri birbirleriyle tam olarak örtüşmese de, Alman okulundaki Yeni Kurumsalcılık'ın Anglo-Sakson gelenekteki Neoliberal Kurumsalcılık'a karşılık geldiğini, yine Alman okulundaki Neoliberalizm'in, Anglo-Sakson gelenekte, Dunne'in liberal geleneğin günümüzdeki diğer versiyonlarından biri olarak tanımladığı Neoliberal İnternasyonalizm'e yakın olduğunu ifade etmemiz yanlış olmayacaktır (İnat ve Balcı, 2007: 241).

Bu açıklamaların ışığında uluslararası ilişkilerde liberal yaklaşım şu şekilde şematize edilebilir (İnat ve Balcı, 2007: 242):

Şekil 1. Liberalizmin sınıflandırılması

Kaynak: İnat ve Balcı, 2007: 242

Sınıflandırma konusundaki bu farklılıklara rağmen genel olarak liberal uluslararası ilişkiler teorisinin argümanları konusunda şunlar söylenebilir:

Öncelikle liberal geleneğe mensup uluslararası ilişkiler teorilerinin tamamı uluslararası ilişkilerin çok aktörlü bir yapısı olduğunu ve devletler dışındaki aktörlerin de uluslararası politikayı etkileme kapasitesine sahip olduğunu kabul ederler. Uluslararası politikanın şekillenmesinde bu toplumsal aktörlerin öncelikli olduğunu savunurlar.

İkinci olarak liberal uluslararası ilişkiler yaklaşımları devletin bütüncül bir yapıya sahip olmadığını ve bireyler, çıkar grupları ve karmaşık bir bürokrasi ağından oluşan devletlerin bütüncül davranmalarının mümkün olmadığını ileri sürerler. Zira devletler toplumsal grupların çıkar ve önceliklerini yansıtan birer araç konumundadırlar (Moravcsik, 1997:516-518). Üçüncü argümanda ise liberaller, realistlerin devletlerin rasyonel birer aktör olduğu tezine de karşı çıkarlar. Bütüncül aktör olmayan devletin rasyonel davranması da mümkün değildir. Dördüncü olarak, liberal yaklaşıma göre uluslararası politikanın gündemi son derece kapsamlıdır. Bu noktada realist yaklaşımın uluslararası politika konularını sınırlandırmasına ve bu sınırlandırmayı yaparken kullandıkları kriterlere itiraz ederler (Viotti ve Kauppi, 1993:228-229). Son olarak liberal düşünürlere göre, küreselleşmeyle birlikte uluslararası sistemin aktörleri arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisinin artması, devletlerin egemenliklerini sınırlandıran olumsuz bir gelişme değil, aksine dünya barışının sağlanması yönünde işbirliğini arttıran bir etkidir (İnat ve Balcı, 2007: 243).

1.4.1. Neoliberal Yaklaşım: Alt Aktörler

Uluslararası ilişkiler teorisinde neoliberal teori genellikle neo-neo tartışmasında neorealist teorinin karşısında yer alan bir teori olarak tanımlanır ve çoğunlukla Joseph Nye ve Robert Keohane tarafından temsil edilen neoliberal kurumsalcılıkla aynı anlamda kullanılır. Oysa “uluslararası ilişkilerin kurumsallaştırılması” düşüncesi aynı zamanda sistemin aktörlerini de sınırlandırmak anlamına geleceğinden öncelikle liberal teorinin temel felsefesine aykırıdır. İkincisi, temelde uluslararası işbirliğine odaklanan neoliberal kurumsalcılık, bu işbirliğinin bir parçası olacak olan devletlerin liberal demokratik ya da otokratik devletler olduğu sorusuyla ilgilenmemektedir. Ayrıca neoliberal kurumsalcılığın devlete yaklaşımı da neorealist teoriyle benzerlik göstermektedir. Zira bu teori de devleti temel aktör olarak görmektedir. Oysa neoliberalizmde devlet, tek başına bir aktör değil, sadece toplumsal grupların çıkarlarının iletilmesinde bir araç konumundadır (Dunne, 1997: 159).

Alman gelenekten Rittberger, neoliberal teorinin dış politika yaklaşımını incelerken yapmış olduğu sınıflandırmada bu teorinin dış politikayı bir aktörler diğeri de yönetim sistemleri (yapıları) üzerinden açıklayan ve birbirini tamamlayan iki modelinden

bahseder (Rittberger, 2001: 4). Burada tezin konusuyla daha fazla ilgili olması bakımından modelin ilk ayağı olan aktör merkezli dış politikaya ağırlık verilecektir.

Aktör Merkezli Dış Politika

Neoliberal teorinin temel argümanlarından biri devletin üniter bir yapıya sahip olmadığı, aksine sistemin içinde veya dışında pek çok kişinin ve toplumsal grupların politikayı etkilediği yönündedir. Hatta devlet bir aktör olmaktan ziyade bu toplumsal aktörlerin çıkarlarını temsil eden bir temsilci konumundadır. Bu alt toplumsal aktörler, devletin dış politikasının şekillenmesinde etkili rol oynarlar ve kendi çıkarlarını ön plana çıkarabildikleri ölçüde de politikayı etkileme kapasitesi değişir. Bu noktada devletin çıkarları büyük ölçüde bu toplumsal aktörler ve onların tercihleri tarafından belirlenmektedir (Rittberger, 2004: 5, Moravscik, 1997: 516-520).

Dış politikayı toplumsal aktörlerin çıkar ve önceliklerinin yansıtılması olarak tanımlayan neoliberalizm, uluslararası politikayı da farklı toplumsal önceliklerin karşılaşması olarak nitelendirmektedir. Bu önceliklerin uyuşması durumunda uluslararası arenada işbirliği, tam tersi durumda ise çatışma yaşanmaktadır. Yani neoliberal teorinin çatışma tanımı, devletler tarafından yansıtılan toplumsal önceliklerin uyumsuzluğunun bir sonucu şeklindedir (İnat ve Balcı, 2007: 245).

Devletin dış politikasını şekillendiren toplumsal aktörlerin öncelikle kimler olduğunun tespiti bu noktada önem taşımaktadır. Bu aktörlerin tespitinin ardından, bu aktörlerin dış politikaya etki edecek tercihlerinin neler olduğunun belirlenmesi aşamasına gelinmektedir, son olarak da tercih ve eğilimleri bilinen aktörlerden hangilerinin çıkarlarını devletin dış politikasına yansıtma konusunda daha etkin ve başarılı olduğunun tespit edilmesi önem kazanmaktadır (Bienen ve diğ., 1999: 11).

Bienen, Freund ve Rittberger, dış politikanın şekillenmesinde etkili olan aktörleri siyasi ve idari aktörler ile sivil aktörler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Siyasi aktörler, buldukları pozisyonu seçimle elde eden başbakan ve parlamento üyeleri gibi siyasetçilerken, idari aktörler ise buldukları konuma seçmenlerin doğrudan belirlemesiyle değil, siyasetçilerin atamasıyla gelen bakanlar, merkez bankası başkanı ve genelkurmay başkanı gibi kişiler olarak tanımlanmaktadır. Sivil aktörler ise şirketler, ekonomik çıkar grupları ve sosyal, siyasi çıkar grupları olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Ekonomik çıkar grupları işçi ve işverenler tarafından kurulan sendikalar ve odalar-dernekler olarak ele alınırken, sosyal ve siyasi çıkar grupları olarak kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları kastedilmektedir (Bienen ve diğ., 1999: 14-18).

Neoliberal yaklaşıma göre bu aktörlerin tamamı rasyonel karar veren ve kendi çıkarlarına öncelik tanıyan birimlerdir. Bu aktörlerin en temel amacı varlıklarını devam ettirme ve buldukları iç ve dış politik ortamda söz sahibi olarak, kendi çıkarlarını maksimize etmektir.

Toplumsal aktörlerin belirlenmesinden sonra, bu aktörlerin önceliklerinin neler olduğu tartışmasına girmek gerekmektedir. Bu konuda neoliberalizme göre bütün aktörlerin temel amacı varlıklarını devam ettirmektir. Bienen, varlıklarını devam ettirmek için bütün aktörlerin finansal imkânlar ve karar verme yetkileri şeklinde tanımlanabilecek iki temel araca ihtiyaç duyduklarını ve sürekli olarak bu imkân ve etkilerini maksimize etmeye çalıştıklarını ifade etmektedir. Bu araçlardan hangisinin daha önemli olduğunun ise toplumsal aktörlere ve onların sosyal konumlarına göre farklılık gösterebileceğine işaret eden Bienen, yetki genişlemesinin siyasi ve idari aktörler için çok önemli olduğunu, buna karşılık finansal imkânların iyileştirilmesinin her iki aktör için de önemli olduğunu belirtmektedir (Bienen ve diğ., 1999: 14-18).

Tablo 1: Bienen, Freund ve Rittberger'e göre Toplumsal Aktörlerin Çıkar ve Öncelikleri

<i>Toplumsal Aktörler</i>	<i>Temel Çıkarlar</i>	<i>Spesifik Amaçlar</i>	<i>Dış Politik Öncelikler</i>
Siyasi Aktörler	Yetkilerini genişletmek Finansal imkânlarını iyileştirmek	Tekrar seçilme şansını garantilemek Uluslararası örgütler karşısında karar yetkisini güçlendirmek	Seçmen tabanının beklentilerini karşılamak Karar yetkilerini uluslararası örgütlere aktarmamak
İdari Aktörler	Yetkilerini genişletmek Finansal imkânlarını iyileştirmek	Uluslararası örgütler karşısında karar yetkisini güçlendirmek Siyasi aktörlerin politikalarında yürütme organı olarak önem kazanmak	Karar yetkilerini uluslararası örgütlere aktarmamak Organizasyonel amacını (görevini) yerine getirmek
Şirketler	Finansal imkânlarını iyileştirmek	Şirket kazancının maksimizasyonu	Rekabet yeteneği çerçevesinde en iyi finansal kazanç şansını getirecek hareket tarzı
Ekonomik Çıkar Grupları	Finansal imkânlarını iyileştirmek	Üye aidatlarının maksimizasyonu	Üyelerin finansal kazanç şanslarının maksimizasyonu Yetkilerini genişletmek
Sosyal ve Siyasi Çıkar Grupları	Finansal imkânlarını iyileştirmek	Üyelerin ve diğer toplumsal aktörlerin finansal desteklerinin maksimizasyonu	Organizasyonel amaca uygun kazanımların maksimizasyonu Yetkilerini genişletmek

Kaynak: Bienen vd.; 1999

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi varlıklarını devam ettirmek yolunda, yetkilerini genişletmeye ve finansal imkânlarını mümkün olduğunca iyileştirmeye odaklanan siyasi aktörlerin öncelikli amacı iktidarda kalmaya devam etmek, diğer amacı ise yetkilerini korumak için seçilmeye devam etmektir. Birinci amacın dış politikadaki yansıması bu alanda alınan kararların seçmenlerin ve özellikle de kendi seçmen tabanının beklentilerine uygun olması şeklinde kendini gösterirken ikinci amacın dış politikadaki yansıması ise siyasi aktörlerin karar verme yetkisini uluslararası örgütlere devretmeyip, mümkün olduğunca kendi ellerinde tutmak istemeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu yansıma da neoliberal teoriyi, neoliberal kurumsalcılıktan özellikle de onun önemli bir ayağı olan fonksiyonalist entegrasyon teorisinden ayıran önemli bir özelliktir. Bu teorinin önemli temsilcilerinden David Mitrany'nin "ramification" ve Ernest Haas'ın "spill over" olarak adlandırdıkları, üye devletlerin yetki devrinde bulunduğu uluslararası/ulusüstü örgütler çerçevesinde "entegrasyonun yayılması ve diğer alanlara sıçraması" tezleri (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1996: 432-435) neoliberal yaklaşımla bağdaşmamaktadır (İnat ve Balcı, 2007: 252).

Sosyal ve siyasi çıkar gruplarını oluşturan sivil toplum örgütlerinin temel amacı ise öncelikle finansal imkânlarını iyileştirmek, buna bağlı olarak, üyelerin ve diğer toplumsal aktörlerin finansal desteklerini arttırmak ve üyelerinin çıkarlarını maksimize etmek şeklindedir. Bu amaçlar dış politikaya mümkün olduğunca dış politika kararlarının kendi talepleri ve öncelikleri doğrultusunda alınmasını sağlamak şeklinde yansımaktadır (İnat ve Balcı, 2007: 251). Bu tezin doğruluğu çalışma kapsamında ele alınan STK'ların AB konusundaki yaklaşımları çerçevesinde test edilecektir.

Belirlenmiş olan bu toplumsal aktörlerden hangilerinin daha etkin olduğu konusunda ise Peter Katzenstein'in (Katzenstein, 1976: 2) *policy network* modelinden yararlanılabilir. Aktörlerin etkinlikleri sivil aktörlerin üyelerini harekete geçirebilme düzeylerine, siyasi ve idari aktörlerin ise uzmanlaşma düzeyleri ve sivil aktörlerden bağımsızlık derecelerine göre belirlenmektedir. Buna göre temsil düzeyi yüksek olan, belirli siyasi alanlarda toplumsal çıkarı temsil etme konusunda öne çıkan, hiyerarşik yapısı güçlü olan ve bilgi üretme kapasitesi yüksek olan sivil aktörlerin üyelerini harekete geçirebilme yetenekleri ve dolayısıyla dış politikanın belirlenmesindeki etkileri yüksek olacaktır. Buna karşılık siyasi ve idari aktörlerin siyasal sistemde ve buna bağlı olarak

dış politikada etkinliklerinin yüksek olması sivil aktörler karşısındaki bağımsızlıklarının yüksek olmasına, görev tanımlamalarının mümkün olduğunca açık yapılmasına ve uzmanlaşma düzeylerinin yüksek olmasına bağlıdır (Bienen ve diğ., 1999: 14-18).

Neoliberal teori devletlerin dış politikasının belirlenmesinde alt aktörleri ön plana çıkararak bir değerlendirme yapmakta ve dış politikanın oluşum sürecinde bu aktörlerin çıkar ve önceliklerinin etkili olduğunu savunmaktadır. Ancak aktör merkezli bu dış politika anlayışında uluslararası sistemin göz ardı edildiği düşünülmektedir. Zira bir devletin dış politika oluşturma sürecinde uluslararası sistemin, uluslararası örgütlerin ve uluslararası hukukun da son derece önemli etkileri vardır. Ayrıca pek çok konuda bu üst aktörlerin alt aktörleri etkileme yoluyla dış politika kararlarının oluşum sürecine katıldığı gözlenmektedir. Bu iki grup aktör arasındaki etkileşim ve karşılıklı inşaa sürecini en iyi açıkladığı düşünülen Konstrüktivist yaklaşıma bir sonraki başlıkta değinilecektir.

1.5. Konstrüktivist Yaklaşıma Göre Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi

Konstrüktivizmin kendisi uluslararası ilişkiler disiplinine ait orijinal bir yaklaşım olmadığı gibi bir uluslararası ilişkiler kuramı da değildir. Daha çok bilim felsefesinde ve sosyal kuramda değişik yaklaşımları kapsayan genel bir bakış açısıdır. Konstrüktivizm sosyal gerçekliğe ve bu gerçekliğin bilgisine ilişkin metafizik bir duruşu temsil etmesi noktasında ilk olarak bilim felsefesine ve bilgi sosyolojisine ait bir yaklaşımdır. Kendi içinde çeşitli düşünceleri ve farklı yaklaşımları barındırmasına karşın, genelde sosyal gerçekliğin ve bilginin inşaa edildiğini ifade eden görüştür. Bu görüşün sosyal bilimlerde güçlü etkisi olmuştur. Diğer sosyal bilimlerde çok uzun zamandan beri kullanılan konstrüktivist yaklaşıma uluslararası ilişkiler ve dış politika analizi çalışmalarında başvurulması oldukça yenidir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte kimlik, kültür ve normlar gibi düşünsel ve toplumsal öğelerin uluslararası politikada canlanması ve uluslararası ilişkiler çalışmalarında giderek önem kazanması, bununla birlikte ana akım kuramsal yaklaşımlara ciddi eleştiriler yöneltilmesiyle beraber konstrüktivizm uluslararası ilişkiler literatüründe de sıklıkla kullanılmaya başlamıştır (Küçük, 2009: 771-773).

Friedrich Kratochwill ve Nicholas Onuf'un 1989 yılında basılan eserleri² Konstrüktivist uluslararası ilişkiler yaklaşımını inceleyen ilk önemli yayınlar olurken, adı Konstrüktivist Uluslararası İlişkiler Teorisi ile özdeşleşen Alexander Wendt'in, bu teorinin temel eserleri arasında yer alan ilk makalesi 1992'de, kitabı da 1999'da yayınlanmıştır.³

Konstrüktivizmin ortaya çıkışı uluslararası ilişkilerin ana akımları olan realizm/neorealizm ve liberalizm/neoliberalizme yaptığı eleştirilerle olmuştur. Bu ana akım teoriler güç dengesini ve devletlerin güç ve zenginlik arayışının değişmezliğini vurgulamakta ve fikirlerin gücüne gereken önemi vermemekteydi. Konstrüktivizm, fikirlerin dünya siyasetinin örgütlenmesini nasıl dönüştürebileceğini ve tanımlayabileceğini, devletlerin kimlik ve çıkarlarını nasıl şekillendirebileceğini ve neyin meşru hareket sayıldığını belirleyebileceğini vurgulayarak bu ana akımlara karşı çıkmıştır. Başlarda fazlaca benimsenmemesine rağmen, Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte sosyolojik yaklaşımların ve eleştirel teorinin de ön plana çıkması sebebiyle 1990'larda dünya siyasetini açıklayan önemli yaklaşımlardan biri haline gelmiştir (Barnett, 2006: 251).

Konstrüktivizm, devletlerin davranışlarını etkileyen faktörlerin sadece anarşi ve güç olmadığını, başka değişkenlerin de devlet davranışlarını etkilemede önemli rol oynadığını savunmaktadır. Bu noktada konstrüktivizmi realist/neorealist gelenekten ayıran temel özellik, uluslararası sistemde anarşinin zorunlu olmadığı yönündeki yaklaşımıdır. Geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinden farklı olarak konstrüktivizm, insanlar tarafından doğal olduğuna inanılan birçok felaketin bir sosyal inşanın ürünü olduğunu ve insan eliyle gerçekleştirildiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda realist/neorealist geleneğin, uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olduğu yönündeki temel öngörüsüne karşı çıkan konstrüktivizm, "Anarchy is what states make of it" teziyle (Wendt; 1992) uluslararası sistemdeki anarşinin de insan eliyle meydana getirildiğini ve dolayısıyla insan eliyle değiştirilebileceğini vurgulamaktadır.

---

² Bu eserler, Friedrich Kratochwill, *Rules, Norms and Decisions*, Cambridge University Press, Cambridge 1989 ve Nicholas Onuf, *A World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Columbia 1989

³ Wendt'in makalesi, "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No.2, ss.391-425 ve Kitabı da *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999

Konstrüktivizme göre, sosyal yapılar ve aktörler arasında bir karşılıklı inşa ilişkisi söz konusudur. Sosyal yapılar, sosyal bir kimlik vermek suretiyle aktörleri inşa ederken, aktörler de interaktif eylemleri ve günlük yaşamlarıyla bu yapıları yeniden üretebilmekte ve değiştirebilmektedirler. Buna karşılık rasyonalist yaklaşımı benimseyen teoriler, bireyin davranışını sosyal yaşamın temeli olarak görerek, bireyle toplum arasındaki karşılıklı inşa sürecini görmezden gelirler ve toplumun birey üzerindeki inşa etkisine gerekli önemi vermezler (İnat ve Duran, 2005: 3).

Konstrüktivizm, kurumsalcı (*Institutionalist*) geleneğe daha yakın bir teoridir. Ancak rasyonalist kurumsalcılıktan farklı olarak konstrüktivist kurumsalcılık uluslararası kurumların sadece davranış düzenleyici bir işleve sahip olmadığını, aynı zamanda çıkar ve kimliklerini etkilemek suretiyle aktörleri inşa ettiklerini öne sürmektedir. Rasyonalist kurumsalcılık normlar ve kurumların ancak düzen ve işbirliği oluşturma işlevleri olduğunu söylerken, konstrüktivizm bunun zorunlu olmadığını, kurumlar ve normların düzen ve işbirliğinin tersini de inşa edebileceğini ileri sürmektedir. Konstrüktivizme göre, iyi fikir ve normlar gibi kötü fikir ve normlar da vardır ve bunlar herkesin herkese karşı olduğu bir uluslararası sistem kültürü de oluşturabilirler. Yani konstrüktivizm bir tür idealizm olarak tanımlanabilse bile, temel konu dünyanın nasıl olması gerektiği değil, nasıl olduğudur. Bu açıdan konstrüktivizm dünyayı en az Realizm ve Marksizm kadar realist görme iddiasındadır ve dünyanın var olan sistemini açıklama konusunda realizmden daha iyimser değildir. Asıl mesele, insanın doğasının iyi ya da kötü, toplumun çatışma ya da işbirliğine yatkın olduğu değil, bunların karşılıklı olarak nasıl inşa edildiğidir (Wendt, 1995).

Rasyonalistler aktörleri rasyonel düşünen ve hareket eden hesaplı, kitaplı varlıklar olarak görürler. Rasyonalist aktörler çıkarlarını genişletmek için en verimli davranış şeklini benimserler. Bu anlamda karar almayı belirleyen ve davranışları yönlendiren en önemli unsur bu davranışların olası sonuçlarına ilişkin beklentilerdir (*logic of consequences*). Rasyonalistlerin aktörleri bireyci ve faydacı bir yaklaşımla verili çıkarlarının gerçekleşmesine yönelik en etkili davranışları, konstrüktivistlerin aktörleri ise kimliklerine, statülerine uygun, toplumsal çevrenin ve kültürel yapıların kendilerine etkili olduğu davranışları izlerler. Rasyonalist özneler “Verili çıkarları en etkili şekilde nasıl gerçekleştirebilirim” sorusunu sorarken, konstrüktivist özneler “benim

durumumdaki bir kimse içinde bulunulan sosyal koşullar altında ne yapardı veya ne yapmalı” sorusuna yanıt ararlar. Konstrüktivistlere göre bireyler toplumsal değerlere ve normlara uygunluk ararlar (*logic of appropriateness*) (March ve Olsen, 1998: 949-952).

Normlara uygun davranış mantığı (*logic of appropriateness*), konstrüktivist dış politika teorisinde bağımsız değişkenler olan normlar ile devletlerin dış politika davranışları arasında temel bağlantıyı oluşturur. Normların dış politika üzerinde etkisi, bir sosyal sistemde onları paylaşan aktörlerin sayısı ve uygun olanı uygun olmayandan ayırma dereceleriyle ilişkilidir. Daha çok aktörün paylaştığı ve uygunluğu konusunda net ayırım yapılabilme imkânına sahip normların dış politika üzerinde etkisi daha fazla olmaktadır (Boekle ve diğ., 1999: 8). Normlara uluslararası ilişkilerde çok önem veren konstrüktivizm, rasyonalist-faydacı kurumsalcılıktan farklı olarak, bu normların düzenleyici değil inşa edici olduğunu ifade eder.

Bu yaklaşımın en belirgin özelliklerinden biri de sosyalliğe yapmış olduğu vurgudur. Konstrüktivist yaklaşımların ortak varsayımı, sosyal olanı yeterince sosyalleşmemiş olan bir disipline kazandırmaktır. Bu açıdan konstrüktivist yaklaşımların uluslararası ilişkileri aslında bir çeşit sosyal ilişkiler yumağı olarak gördüğü söylenebilir. Çünkü konstrüktivist düşünceye göre insan, çevresi ve doğa ile ilişki ve etkileşim halinde olan sosyal bir varlıktır. Bu süreç sosyal bir yapı içinde ve bir takım kurallara bağlı olarak, amiller ve kurumlar aracılığıyla gerçekleşir (Kaya, 2008: 95).

Konstrüktivizm, rasyonalist teorilere meydan okuyarak, değer yüklü normları tekrar, ancak farklı şekilde uluslararası ilişkiler teorisinin merkezine oturtan bir yaklaşımdır. Bu haliyle, uluslararası sistemin aktörleriyle bu normlar arasındaki karşılıklı inşa sürecine vurgu yapan bir yaklaşım olarak, uluslararası sistemin açıklanmasında kullanıldığı gibi dış politika analizi konusunda da yararlanılmaktadır.

Konstrüktivizm dış politika analizine bazı yollardan katkı sağlamaktadır. Bunlardan en iyi bilinen ikisi bürokrasi ve karar vermedir. Bir diğeri ise çok fazla ilgi görmemekle birlikte devletlerin dış politika davranışları üzerindeki uluslararası toplumun etkisidir. Ulusal bürokrasi (dışişleri bakanlıkları, devlet bakanlıkları, savunma bakanlıkları vs.) dış politika analizinin merkezi konumundadır. Bürokrasinin misyonu doğal olarak ulusal çıkarı savunmaktır. Konstrüktivist dış politika yaklaşımının temel sorusu bu çıkarın nereden geldiğine yöneliktir. Zira bu yaklaşımda dış politika ulusal çıkarın

savunulmasından çok tanımlanmasına yöneliktir. Klasik dış politika analizinde çıkar ve kimliklerdeki gelişmeler analiz dışı bırakılırken, konstrüktivist dış politika analizcileri ise çıkar ve kimlikleri çalışmalarına dâhil ederler. Bu dış politika anlayışı birimler ve uluslararası örgütler gibi varolduğu bilinen ve geleneksel dış politika analizinde önemli bir yere sahip olan eski aktörleri yeni baştan değerlendirir ve geleneksel yaklaşımların bir adım ötesine giderek bürokrasiye ulus devletin ötesinde bir rol verir. Checkel burada aynı zamanda Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi uluslararası hükümet dışı kuruluşları (INGO) da göz önünde bulundurur ve son on beş yılda bu tip aktörlerin sayısının arttığından bahseder. Geleneksel konstrüktivistlerin iddiasının bu aktörlerin devlet düzlemi üzerindeki etkisinin arttığı şeklinde olduğundan bahseden Checkel, bu kişilerin temel sorusunun NGO'ları motive eden şey olduğunu belirtir. Verilen cevap ahlaki prensipler ve yaygın değerler ve normlar şeklindedir. Bu mantığa göre Uluslararası Af Örgütü'nün herhangi bir maddi kaygı taşımadığını belirten Checkel, bu kuruluşların daha çok temel insan haklarını tüm dünyaya yayma çabası içinde olduklarını ve bu vesileyle devletler ve politikalar üzerinde etkili olduklarını ifade etmektedir (Checkel, 2008: 74-75).

İkinci olarak, konstrüktivist dış politika yaklaşımı karar vermeyi açıklarken diğer geleneksel yaklaşımlardan farklı bir rasyonalite kullanır. Bu yaklaşımı benimseyenler iletişimsel rasyonaliteyi kullanırlar. İletişimsel rasyonalitede aktörler maliyetleri ve fırsatları hesap etmezler, iddialarını sunarlar ve diğerlerini ikna etmeye çalışırlar. Böylelikle çıkarları ve tercihleri tekrar tanımlamaya açıktır. Bu rasyonalite anlayışında bireyler sosyal varlıklar olarak görülürler ve birbirleriyle müzakere ederek karar verirler. Böylelikle pazarlığa ek olarak tartışma karar verme dinamiğinin anahtarı olur. Bireyler ne istediklerini bilerek masaya gelmezler, çıkarlarını tanımlayarak, ne istediklerini keşfederler (Checkel, 2008: 76).

Üçüncü ve Checkel tarafından çok önemsenen bir diğer katkı da iç ve dış çevre ile ilgilidir. İç ve dış çevre arasındaki sınırların kalktığına yönelik görüşler herkes tarafından kabul edilmektedir. Konstrüktivizm kavramsal olarak analiz düzeyi probleminin üstesinden gelecek ve teorik olarak uluslararası olanı iç çevreye bağlayan çoklu mekanizmaları keşfederek, iç ve dış çevre arasındaki bağları aydınlatmaya çalışır. Checkel'e göre konstrüktivist dış politika anlayışında, klasik dış politika analizi

yaklaşımlarındaki iç-dış politika arasındaki bölünme eleştirilir, bu ikisinin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği iddia edilir. Buna örnek olarak da insan hakları verilebilir. Zira insan hakları meselesi ulusal düzlemde olduğu kadar uluslararası sistemde de önemli yer tutmaktadır. Bu politikada yapılacak bir değişiklik pek çok düzeyde-ulusal insan hakları eylemcileri, uluslararası NGO'lar, devlet politika yapıcıları ve bölgesel örgütler gibi- önemlidir. Bu analizi konstrüktivist bir analiz yapan ise hem uluslararası hem de iç çevrede durumun sosyal olmasıdır. Checkel aynı zamanda konstrüktivistlerin uluslararası sistemi ulusal aktörlere, kurumlara ve politikalara bağlayan bir mekanizma üzerinde durduklarını belirtmekte ve bunu AB ile üye devletler arasındaki ilişkilerle açıklamaktadır (Checkel, 2008: 78). Tam da konuyla ilgisi olması bakımından bu örneğe değinmekte yarar vardır. Checkel AB'nin üye devletlerin politikalarını nasıl etkilediğini sormakta ve buna cevap olarak da anlaşmaları göstermektedir. Bu soru için herhangi bir konstrüktivist yaklaşıma ihtiyaç yoktur, ancak AB'nin, üye devletlerin çıkar ve kimliklerini etkilediği düşünüldüğünde konstrüktivizm devreye girer (Checkel, 2008: 77-78).

Konstrüktivist dış politika teorisinde normların devletlerin dış politika davranışlarını nasıl etkilediği konusuna gelince, neorealist teori gücü, neoliberal teori de çıkarı bağımsız belirleyiciler olarak belirlerken, konstrüktivist teoride güç ya da çıkar değil bizzat normlar önemli bir değişkendir. Neorealist anlayışta normların etkiye sahip olması ancak, güçlü aktörler tarafından zorla yaptırılmalarına ya da zayıf aktörlerin yaptırımlarından korkmaları nedeniyle uygulamalarına bağlıdır. Yani normlara uygun davranışın güdüsü normların arkasındaki güçtür. Neoliberal anlayışta da normlara uygun davranışın, normların kendisinden değil, onların çıkarlara uygun olmasından kaynaklandığı tezi hakimdir. Buna göre normlar, ancak aktörlerin çıkarlarıyla uydukları sürece geçerlidirler ve devletlerin dış politikalarına etki ederler (Ruggie, 1998: 867). Konstrüktivist anlayışta ise neorealist ve neoliberal modellerden farklı olarak normlar çıkarlara göre şekillenmezler, tersine çıkarlar normlar çerçevesinde tanımlanırlar. Yani inşa edici etkiye sahip olan normlar, hedefleri meşrulaştırma özellikleri yoluyla aktörlerin çıkarlarını da inşa ederler (Adler, 2001: 103).

Normların dış politika üzerindeki etkisi sosyalleşme süreçleriyle gözlemlenebilir. Bu süreç içerisinde aktörler, sosyal çevreleri tarafından kendilerine yöneltilen beklentileri

içselleştirerek kendi çıkarlarını ve önceliklerini bu beklentiler doğrultusunda şekillendirirler. Sosyalleşme süreci sadece sosyalleşen aktöre yönelik bir süreç olmayıp, onun da bu süreç içerisinde normlar sayesinde içselleştirdiklerini yansıtmak suretiyle etkide bulunduğu sonsuz bir süreçtir (Boekle ve diğ., 1999: 9).

Dış politikadaki karar vericilerin sosyalleşme süreci iki şekilde gerçekleşebilir. İlki, devletin karar verme makamlarında bulunan kimselerin uluslararası normları içselleştirdikleri transnasyonel sosyalleşme, diğeri karar vericilerin kendi ülkelerindeki toplumların paylaştığı normları içselleştirdikleri toplumsal sosyalleşmedir. Bu yönüyle konstrüktivizm, dış politikanın iç toplumsal aktörlerin öne çıkan tercihleri etrafında şekillendiğini ileri süren yaklaşımlara yaklaşmaktadır (İnat ve Balcı, 2007: 274).

Alt toplumsal aktörlerin çıkar ve önceliklerinin dış politika kararlarının alınmasında önemli olduğunu belirten neoliberal teori ile uluslararası kurumların önemini vurgulayan neoliberal kurumsalcılığın kesişme noktasında bulunan konstrüktivizm tam da bu noktada devreye girmektedir. Çünkü alt toplumsal aktörler -konumuz itibariyle STK'lar- uluslararası kurumlarla doğrudan ilişki kurmak suretiyle dış politik karar sürecinde etkili olmaktadır. Uluslararası kurumlar da STK'lar üzerinde farklı şekillerde etkilerde bulunarak bir etkileşim oluşturmaktadırlar. Ayrıca uluslararası kurumlar tarafından ortaya konulan uluslararası normların yayılması ve içselleştirilmesinde STK'lara önemli görevler düşmektedir. Bu da onların transnasyonel sosyalleşmeye yaptıkları katkıyı göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca yine STK'lar kendi ülkelerindeki toplumsal normları da halkla paylaşarak onların yayılması ve benimsenmesine katkı sağlamaktadırlar. Bu yolla da toplumsal sosyalleşme konusunda önemli bir paya sahip olmaktadır.

Günümüzde konstrüktivistler, ulusaşırı hareketlerin, uluslararası örgütlerin ve bürokrasilerin ulusal karar alma süreçlerine etkisini, uluslararası etkileşim ve iletişim süreçleri bağlamında yeni normların ve ortak çıkarların öğrenilmesini veya aktörlerin ikna edilmesini veya sosyalleşmesini araştırır, böylece uluslararası işbirliğinin özellikle sosyolojik, kurumsal ve sosyo-psikolojik analizini yaparlar. Konstrüktivist düşünce geleneğinin uluslararası kuramdaki en can alıcı vurgusu devletlerin sosyal bir varlık, uluslararası ilişkilerin ise sosyal bir alan olduğudur. Bu bağlamda sürekli olarak

uluslararası kuralların, normların, kurumların, düşünsel unsurların ve bilişsel faktörlerin siyasi rolüne dikkat çekilmiştir (Küçük, 2009: 775-76).

Klasik konstrüktivistlere yaptığı eleştirilerle bilinen J. Checkel 1997 yılında basılan “International Norms and Domestic Politics: Bridging the Rationalist-Constructivist Divide” isimli eserinde tam da başlığına uygun şekilde konstrüktivizm ile Rasyonalist teoriler arasında bir köprü kurma çabasında olmuştur. Checkel bu çalışmada hem rasyonalistlerin hem de konstrüktivistlerin ortaya attığı varsayımları kullanarak farklı bir model oluşturmaya çalışmaktadır (Checkel, 1997). Checkel, liberal kurumsalcıların uluslararası normların aktör davranışlarını sınırladığı, konstrüktivistlerin ise normların aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını inşa ettiği düşüncelerinin her ikisinin de doğru olduğunu, çünkü *normların bazen sınırlayıcı, bazen de inşa edici* olduğunu iddia etmektedir (Checkel, 1997: 474). Checkel’in bu modelde yapmaya çalıştığı, uluslararası normlar ile iç aktörler arasındaki ilişkiyi analiz etmeye çalışmaktır. Bütün toplumsal aktörlerin (bürokratların, kongre üyelerinin, baskı gruplarının vs.) global normlardan etkilendiğini belirten Checkel, normların aktörler üzerindeki etkisinin bazı durumlarda onlar üzerinde “baskı kurucu” kimi durumlarda ise onlara “öğretici” ya da onları “içselleştirici” olabileceğini belirtmektedir. Checkel’e göre analistlerin bazıları, aktör davranışının rasyonel araç-amaç mantığı tarafından yönetildiğini düşünmektedir, fakat normlar bu hesaplamaları değiştirmektedir. Bu durumda aktörler mevcut çıkarlarını en iyi nasıl gerçekleştirebileceklerini *tekrar* hesaplarlar. Diğerleri ise aktör davranışının kurala dayalı olduğunu ve stratejik ve araçsal hesaplamaların, sosyal normlardan türetilen normlara uygun davranış mantığı denilen şeyle yer değiştirdiğini iddia ederler. Bu kişilere göre, normlar davranışı sadece sınırlamaz, aynı zamanda aktörün kimliğini/çıkarımını da inşa ederler. Checkel bu iki kavramsal modelin altını çizerek ortaya çıkan şeyin, aktör merkezliliğe (*actor-centered*) karşı karşılıklı inşa (*mutual construction*) olduğunu belirtmektedir. (Checkel, 1997: 475)

Checkel’in üzerinde önemle durduğu konulardan biri de normların içselleştirilmesi noktasındadır. Bu konuda güçlü analizler yapan Checkel’in uyguladığı modeller iç toplumsal aktörlere de yer verdiği için konumuzla alakalıdır. Normların iç alana ulaşmasını Checkel, norm güçlendirme (*norm empowerment*) olarak tanımlamaktadır. Bu noktada öncelikle *benimseme (adoption)* ve *gündem oluşturma (agenda-setting)* ön

plana çıkmaktadır. Özellikle normda yer alan kurallar söylem ve davranıştaki değişim vasıtasıyla, dikkat çektiği ve tartışmaların odak noktası haline geldiğinde norm güçlendirme gerçekleşecektir (Checkel, 1997:476). Avrupa Birliği tarafından ortaya konan değerleri norm kabul ettiğimizde, normların benimsenmesi ve gündemi meşgul etmesi, bu *normların içselleştirilmesini* ve dolayısıyla söylem ve davranışlarda da değişimler olmasını sağlayacaktır.

Normların devlet dışı aktörler tarafından içselleştirildiği zaman, bu kuralları uygulamaları için karar alıcıları da harekete geçireceklerini belirten Checkel, bu aktörlerin anı zamanda toplum üzerinde de bir baskı unsuru oluşturduğunun altını çizmektedir. Aşağıdan baskıyla karşılaştığında seçkinler stratejilerini yeniden belirlerler ve böylece normlar güçlendirilir. Böylelikle uluslararası normlar devlet karar alıcılarının davranışlarını sınırlamış olur. Checkel bunu “karar vericiler (elitler) üzerinde toplumsal baskı” olarak tanımlamaktadır. (Checkel, 1997: 476-477) .

Diğer durumda ise öğrenme süreci karar alıcıları, uluslararası normlarda yer alan kuralları benimsemeye yönlendirir. Normlar içselleştirilir ve davranışsal tezlerini meydana getiren ortak bir özneler arası anlayış dizisi oluşturulur. Bu öğrenme mekanizması yapısalcılıkla açıklanmaktadır. Norm güçlenmesi karar vericilere yeni değerler ve çıkarlar öğretildiğinde oluşur; bunların davranışları, etkileşim süreci vasıtasıyla, küresel normlardan öğrenilen uygunluk mantığıyla yönlendirilmektedir. Bu da konstrüktivizmin merkezinde yer alan karşılıklı inşa durumudur. Bu durum ise Checkel tarafından “*karar vericilerin (elitlerin) öğrenmesi*” şeklinde tanımlanmaktadır (Checkel, 1997: 476-477).

Checkel tarafından ortaya atılan bu modelin benzeri de Finnemore ve Sikkink’in 1998 tarihli çalışmalarında ortaya atılmıştır. Finnemore ve Sikkink’in *normların hayat döngüsü (life cycle of norms)* adını verdikleri model üç aşamalıdır (Finnemore ve Sikkink, 1998: 894-905).

Normların ortaya çıkışı: Bu aşamada norm oluşturucuları (akil adamlar, aydınlar, siyasetçiler vs.) meselelere dikkat çekerler, hatta onları isimlendiren, yorumlayan ve dramatize eden dili kullanarak bu meseleleri yaratırlar. Oluşturulan bu çerçeve kamuoyunda yankısını bulur ve konuşulmaya/tartışılmaya başlanır. Bu normun daha da etkileyici hale gelmesi için norm oluşturucuları uluslararası örgütlerle çalışırlar. Ortaya

çıkın bir normun eşik noktasına ulaşması ve ikinci aşamaya doğru ilerlemesi için belirli uluslararası kurallar ve örgütlerde kurumsallaşması gerekir. Norm oluşturucuları devletlerin önemli bölümünü liderlik ve yeni normları benimsemeye ikna ettikten sonra norm kritik bir eşığe ve dönüm noktasına ulaşır.

Normların Yayılması: Bu aşamada sosyalleştirme süreçleri başlar. Normun diğerlerine de yayıldığı bu aşama için motivasyonlar farklı olabilir. Uyum baskısı, uluslararası meşruiyeti artırma arzusu ve devlet liderlerinin kendine olan saygısını artırma gibi motivasyon unsurları normların yayılmasını kolaylaştırır. Bu süreçler yukarıda da bahsedildiği gibi sosyalleşmeye benzetilebilir.

Normların İçselleştirilmesi: Bu aşamada normlar kutsanmış bir nitelik kazanırlar ve artık bir tartışma meselesi değildirler. Mesela kadınlara oy hakkı verilmesi, köleliğin faydalı olup olmadığı, yaşama hakkı bugünlerde çok az insan tarafından tartışılmaktadır.

Tablo 2: Normların Aşamaları

	Normların Ortaya Çıkışı	Normların Yayılması	Normların İçselleştirilmesi
AKTÖRLER	Örgütsel platformlarla norm girişimcileri	Devletler, uluslararası örgütler, networkler	Hukuk, bürokrasi
GÜDÜLER	Fedakarlık, empati, mutabakat	Meşruiyet, saygınlık, itibar	Benzeyiş
BASKIN MEKANİZMA	İkna	Sosyalleşme, kurumsallaşma	Alışkanlık, kurumsallaşma

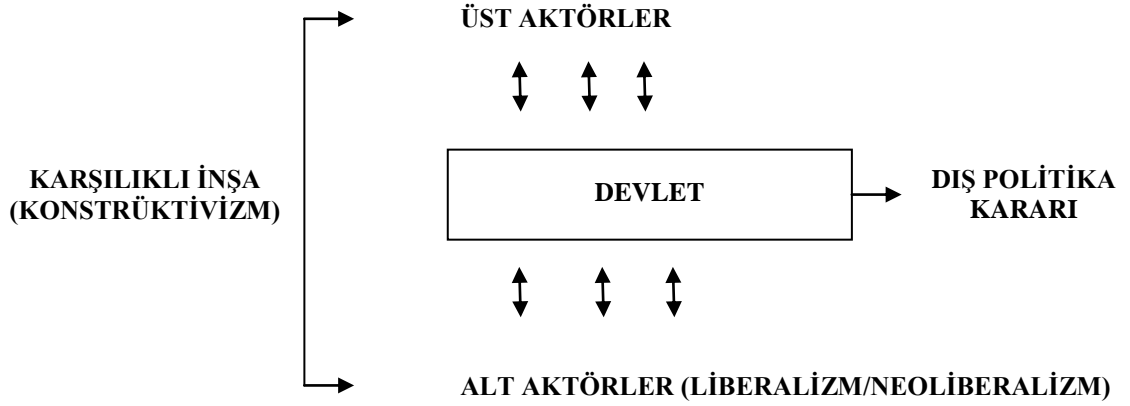
Kaynak: Finnemore ve Sikkink, 1998:898

Bu model çerçevesinde konuya bakıldığında Avrupa Birliği süreci ile ilgisi bakımından demokratikleşme normu ele alındığında bu normun öncelikle Batılı devletlerinin demokratik yönetimlere geçmesiyle birlikte ortaya çıktığını, daha sonra yayıldığını ve böylelikle oluşan baskı sayesinde bu normun içselleştirildiğini ve artık tartışılmasının dahi azaldığını söylemek mümkündür.

Gerek Checkel (1997) gerekse Finnemore ve Sikkink (1998) tarafından ortaya atılan bu modeller konstrüktivizmi farklı bir boyutuyla ele almaktadırlar. Bu anlamda çalışmanın genel konusuna uygun bir çerçeve çizmektedirler. Avrupa Birliği tarafından Türkiye'den beklenen pek çok normun uluslararası bir karakter taşıdığı ve diğer pek çok devlet tarafından içselleştirildiği görülmektedir. Bu içselleştirmede devlet düzleminin altındaki aktörlerin de etkisi büyüktür. Zira bu aktörler, üst aktörlerle doğrudan ya da

dolaylı ilişkiler kurarak bu normların benimsenmesine katkı sağlamaktadırlar. Aynı şekilde uluslararası kurumlar da alt aktörlere ulaşarak onların bu normlar üzerinden gelişimine katkı sağlamaktadırlar. Bu karşılıklı inşa sürecini de en iyi anlatan modelin şekildeki gibi oluştuğu söylenebilir.

Şekil 2. Dış Politika Karar Alma Süreci

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi, devlet düzleminin altındaki aktörlerin çıkar ve önceliklerinin dış politikanın şeklini belirlediği varsayımıyla hareket eden neoliberalizm üst aktörlerin etkisi konusuna değinmemiştir. Üst aktörlerin tez bağlamında bir başka etkisi de alt aktörleri etkilemek suretiyle dış politika yapım sürecine katkıda bulunmaktır. Bu iki aktör grubu arasındaki karşılıklı etkileşim ve inşa sürecini en iyi açıkladığı düşünülen konstrüktivizm de bu noktada devreye girmektedir.

Tezde alt aktörlerden olan STK'ların Türkiye'nin AB politikası konusundaki yaklaşımları bu teorik yaklaşımlar çerçevesinde ele alınacaktır. İncelenen STK'ların Türkiye'nin AB politikası konusundaki yaklaşımları ele alınırken neoliberal yaklaşımın tezleri de test edilecek, bu STK'ların sergiledikleri tutumlar neoliberal yaklaşımın tezleri çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede neoliberal teorinin açıklayamadığı bazı değişim ve dönüşümler konstrüktivizmin varsayımlarıyla analiz edilecektir. İncelenen STK'ların Türkiye'nin AB politikası konusundaki yaklaşımlarının şekillenmesinde üst aktörlerin ve özellikle de AB'nin ne kadar etkisinin olduğu da açıklanacaktır. Bu anlamda tezin teoriye katkısı neoliberal teori ile Konstrüktivist yaklaşımın dış politikanın açıklanmasına ilişkin tezlerinin birlikte düşünülmesi STK'ların Türkiye'nin AB politikasının oluşumuna ilişkin rol ve yaklaşımlarının analizinde bir model ortaya koymaktır.

BÖLÜM 2: TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM-DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ

Tezin temel konusu olan Türkiye’nin AB politikasına STK’ların yaklaşımı başlığına geçmeden önce genel olarak, Türkiye’de sivil toplumun ortaya çıkışı ve popüler hale gelmesiyle birlikte dış politika için de birer aktör olarak ön plana çıkması konusu ele alınacaktır. Ardından Türk dış politikasının başlıca temel alanları olan Türk-Amerikan ilişkileri, Ermenistan’la ilişkiler, Kıbrıs sorunu, Filistin sorunu, Irak ve İran’la ilişkiler ve Türkiye’nin Balkanlar politikası gibi konularda sivil toplum kuruluşlarının reaksiyonları ve süreçlere yönelik etki ve/ya katkılarına bakılacaktır.

2.1. Türkiye’de Sivil Toplum

Son yıllarda Türkiye’de, akademik ve kamusal söylem içinde hem sivil toplum kavramının öneminin arttığı ve sıklıkla kullanıldığı, hem sivil toplum faaliyetlerinin ülke genelinde giderek yaygınlaştığı, hem de sivil toplum kuruluşlarının (STK) sayılarının fazlalaştığı ve toplumsal değişimin önemli aktörlerinden birisi konumuna yükseldikleri gözlenmektedir. Sivil toplumun, Türkiye’nin özellikle 2000’li yıllarda yaşamaya başladığı ciddi ve önemli değişim ve dönüşüm sürecinin önemli bir toplumsal aktörü konumuna geldiği saptaması bugün gerek akademik çevrelerde gerekse kamusal düzlemde kabul edilen bir gerçekliktir. 2000’li yıllarda Türkiye’de etkili, verimli ve toplumsal sorunlara kalıcı ve uzun dönemli çözümler bulma sürecine katkı yapan bir sivil toplumun gerekliliği sıklıkla dile getirilmektedir (Keyman, 2006: 9).

Özellikle 2000’li yıllarda Türkiye’nin modernleşme ve demokratikleşme sürecinde yaşadığı önemli değişim ve dönüşümlerde sivil toplum, Fuat Keyman’ın sınıflandırmasıyla “toplumsal sorunlara çözüm bulma çabasının olduğu iletişim ve müzakere alanı”, “siyasi ve ekonomik ilişkilerin ve yaşam alanlarının dışında yer alan ve hareket eden örgütsel yaşam” ve “devlet-toplum/birey ilişkilerinin demokratik düzenlenmesine katkı veren kamusal alan” (Keyman, 2006: 10) olarak önemli bir noktaya gelmiştir.

Türkiye’de sivil toplumun son on beş yılda yaşanan bazı dönüm noktalarına bağlı olarak büyük bir gelişme gösterdiği söylenebilir. Bunlardan birincisi 1996 yılında Habitat II Konferansı’nın Türkiye’de gerçekleşmiş olmasıdır. Bu konferans, sivil toplumun dünya

çapında artan önemine dikkat çekmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye’den yüzlerce STK ve diğer paydaşların küresel sivil toplum hareketine katılmalarına, sosyal adalet ve sürdürülebilir kalkınma alanlarına doğru gündemlerinin genişlemesine sebep olmuştur. Bunu takiben 1999 yılında yaşanan ve 20.000’den fazla insanın ölümüne sebep olan Marmara depremi gelmektedir. Bu felaket karşısında STK’lar halktan gerek gönüllülük gerek, bağışlar gerekse kurtarma çalışmaları bağlamında büyük destek toplamış ve acil toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında devletten daha etkin olduklarını ortaya koymuşlardır. Bu dönüşümün belki de en önemli ve son halkası da Türkiye’nin AB’ye üyelik süreci çerçevesinde Kopenhag Kriterleridir. 1993 yılında AB tarafından kabul edilen ve her aday ülkenin uymak zorunda olduğu bu kriterler, devleti AB’nin demokratik değer ve uygulamalarını benimseyecek politik iradeyi gösterme mecburiyetinde bırakmıştır. Kopenhag Kriterleri beraberinde önemli reformları getirmiş, sivil toplumu özellikle hak ve özgürlükler temelinde etkilemiştir. Söz konusu reformlar ülkede örgütlenme özgürlükleri ve medeni haklar üzerinde 1980’den beri süregelen kısıtlamaları büyük ölçüde kaldırmış ve sivil toplum faaliyetleri için daha elverişli bir alan oluşturulmasını sağlamıştır. Ayrıca merkezi ve yerel seviyelerde insan hakları ve sosyal politikalar gibi önemli konularda diyaloga teşvik eden yeni yasal düzenlemelere gidilmiştir (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006: 14). Türkiye-AB ilişkilerinde ciddi sorunlar yaşansa da, bu süreçte Türkiye’nin tam üyelik perspektifi içinde yapması gerekenler sivil toplumu, modernleşmenin ve demokratikleşmenin önemli bir aktörü yapmaktadır. Bu anlamda sivil toplum Türkiye-AB ilişkilerinden etkilenirken, aynı zamanda kendisi de bu ilişkinin şekillenmesine yardım eden ve gelişmesine katkıda bulunan bir faktör durumundadır (Keyman, 2006: 65-66).

Sayılarının artmasına paralel olarak STK’ların toplumsal yaşam içinde yaygınlaştığı ve derinleştiği görülmektedir. Bu farklılaşma ve yaygınlaşma içinde STK’ların farklı alanlarda çalışan gönüllü örgütlerden düşünce kuruluşlarına, sosyal hareketlerden vatandaşlık inisiyatiflerine, hükümet-dışı örgütlerden sendikalara ve meslek odalarına kadar geniş bir yelpaze içinde hareket ettikleri görülmektedir (Keyman, 2006: 10).

Bu tasnifte birinci sıraya “mesleki sivil toplum kuruluşları” konulabilir. Odalar (sanayi ve ticaret odaları, meslek odaları gibi), birlikler (TOBB, Tabipler Birliği vs.), esnaf konfederasyonu ve medya bu kategoride yer almaktadır. Bu kategoride bulunan sivil

toplum kuruluşları toplumsal kesimleri harekete geçirmek, hükümetler üzerinde baskı oluşturmak ve toplumun dünyayla entegrasyonunu sağlamak gibi misyonlar üstlenmektedirler. Bu kuruluşların her birinin kendi üyelerinin haklarını koruma, onların çıkarlarını maksimize etme gibi yükümlülükleri de bulunmaktadır. Mesleki sivil toplum kuruluşlarının 1990'lı yılların başında oldukça politize oldukları ve hükümetlerle ilişkilerinde de bu durum görülmektedir. Buna en iyi örnek 28 Şubat sürecinde bu kuruluşların bir kısmının Refah-Yol hükümetine karşı tavır alarak hükümetin düşmesinde önemli rol oynamasıdır (Duran, 2008: 255). Yine 2001 yılında Esnaf Konfederasyonu ve Odalar Milliyetçi-Sol koalisyon hükümetine karşı geniş kitleleri sokaklara dökmeyi başarmış; böylece hükümeti zor duruma sokmuşlardır.

İkinci kategoride “işveren örgütleri” değerlendirilebilir. 1980 öncesinde TİSK, TÜSİAD gibi belli başlı örgütler mevcutken, 1980 sonrası açılımlarla beraber, MÜSİAD, Anadolu Aslanları İşadamları Derneği (ASKON), Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) gibi işveren dernekleri de geniş tabanlı üye profili üzerinden faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu kuruluşlardan TÜSİAD ve -son dönem de MÜSİAD da buna dâhil edilebilir- birer ekonomik kuruluş olmanın ötesinde fikir kulübü şeklinde çalışmakta, hazırladıkları araştırma raporları ve brifinglerle hükümetlerin politikalarına yön vermeye çalışmaktadırlar. Geleneksel muhafazakâr kesimden ve Anadolu'nun değişik illerinden yükselen geniş tabanlı “taşralı holdinglerin” sermaye gruplarına katılmasıyla, ekonomik gruplar Türkiye'nin ekonomik modernleşmesinde kritik bir rol oynamaya başlamıştır. Bu tür ekonomik gruplar sermayenin tabana yayılması, piyasayı rekabete ve serbest piyasaya zorlamak, özel teşebbüse canlılık kazandırmak gibi alanlarda ekonomik modernleşmeye önemli katkılar sağlamaktadırlar (Çaha; 2001).

Üçüncü grupta işçi ve memur sendikaları zikredilebilir. İşçi sendikaları özellikle sendikacılık geleneğinin yaygın olduğu Avrupa ülkelerinde en önemli sivil toplum kuruluşu gruplarından biridir. Türkiye'de faaliyet gösteren TÜRK-İŞ, HAK-İŞ ve DİSK gibi konfederasyonlar ve bunlara bağlı yan kuruluşlar iki milyonun üzerinde işçiyi temsil etmektedirler. İşçi sendikalarının en temel işlevleri üyelerini işveren karşısında korumak ve onların çıkarlarını savunmaktır. İşçi konfederasyonları da işveren dernekleri gibi sadece iş dünyasıyla ilgilenmekle kalmayıp, ülke gündemiyle ilgili de yorumlar

yapmakta, analizler yayınlamaktadırlar. Bu anlamda bu kuruluşların da hükümetler üzerinde birer baskı mekanizması oluşturdukları söylenebilir. İşçi sendikalarına ilave olarak resmi olmamasına rağmen çok sayıda memur eylemine imza atan KAMU-SEN ve MEMUR-SEN gibi memur sendikaları da geniş memur kitlelerini harekete geçirerek çok sayıda eylemler gerçekleştirmektedirler.

“Hak ve özgürlükler” alanında gelişen sivil toplum kuruluşları bir başka kategoriye oluşturmaktadır. Bu kategoride insan hakları alanında faaliyet gösteren dernekler sayılabileceği gibi örgütsüz sivil inisiyatif ve girişimler son dönemde önemli bir yer tutmaktadır. “Barış İçin Bir Milyon İmza”, “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık” gibi kampanyalar çerçevesinde gelişen sivil inisiyatif hareketlere katılımın oldukça yüksek olması, psikolojik olarak örgüte girmekten rahatsız olan kitleleri de harekete geçirebilmesi bakımından ses getirmektedir (Erdoğan Tosun, 2001:330). Bu sivil inisiyatiflerin dışında örgütlü olan İnsan Hakları Derneği, Mazlum-Der gibi kuruluşlar hak ve özgürlükler alanında ön plana çıkan kuruluşlardır. Bu dernekler periyodik olarak insan hakları ihlallerini tespit edip yayınlamakta ve kamuoyunun dikkatine sunmaktadır (Çaha, 2001).

Türkiye’de sivil toplum dendiğinde akla gelen bir başka kategori de “etnik ve kültürel haklar” etrafında ortaya çıkan sivil toplum örgütleridir. Özellikle Kürt ve Alevi meseleleri konusunda ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları dünya literatüründe de “kimlik” konusunun tartışılmaya başlanmasıyla birlikte daha da önemli hale gelmiştir. Pir Sultan Abdal Kültür Derneği, Alevi-Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı, Kürt Kültür ve Araştırma Vakfı bu STK’lara örnek gösterilebilir. Çok çeşitli dernekler ve vakıflar aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışan bu kimlikler, AB üyelik süreciyle beraber demokratikleşme yolunda uygulanan reformlarla birlikte daha da etkin hale gelmişler ve siyasi iradelerin daha fazla dikkatini çeker olmuşlardır.

Etnik ve kültürel sivil toplum örgütleriyle bağlantılı olmakla birlikte ayrı bir kategoride değerlendirilebilecek bir başka kategori de “hemşehri ve göçmen dernekleri”dir. Özellikle Kafkasya ve Balkanlar’dan Türkiye’ye farklı dönemlerde gerçekleşen göçlerle gelen halkın kurduğu bu dernekler son dönemde Türk dış politikası karar verme sürecinde oldukça etkili olmaktadır. Kuruluş amaçları da daha çok aynı bölgelerden

gelen vatandaşlar arasında işbirliği ve dayanışma sağlamak olsa da özellikle bu bölgelere yönelik politika belirlenmesinde görüşlerine başvurulur hale gelmiştir.

Sivil toplum cephesi olarak dikkat çeken alanlardan biri de çevre konusundaki duyarlılık ve hassasiyetlerde görülmektedir. Birleşmiş Milletler'in çevre konusunu 1973'te uluslararası bir sorun olarak ele almasından itibaren çevre konusu Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının da gündemine girmiştir. Bazı gönüllü kuruluşlar çevre konusunda devletten daha erken davranarak bu konuyu hem siyasetin gündemine sokmaya çalışmış, hem de hukuksal mevzuatta çevre konusuna yer verilmesini sağlamıştır. Türkiye çapında faaliyet gösteren Türkiye Çevre Vakfı, TEMA Vakfı gibi birçok kuruluş çevre konusunu hükümetlerin gündemine sokmanın yanında değişik platformlarda yaptıkları çalışmalarla çevre bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Çevreci örgütler aynı zamanda hükümetlerin, belediyelerin, iş dünyasının çevre sağlığını ihlal eden faaliyetlerini engelleme yönünde faaliyetlerde bulunmakta; bu yönde eylem ve protestolar gerçekleştirmektedirler (Çaha, 2001).

Sivil toplum kuruluşları içerisinde Necmi Erdoğan'ın "kalpaksız kuvvacılar" olarak adlandırdığı (Erdoğan, 2001: 235), Ömer Çaha'nın "yarı resmi reaksiyoner gruplar" (Çaha, 2001) olarak nitelediği Kemalist sivil toplum kuruluşları da ayrı bir kategoriye oluşturmaktadır. Türkiye'de 1990'larda Kürt sorununun yeniden şiddetlenmesi ve öte yandan İslami hareketin yükselmesi ile yeni bir dönüşüm dönemi ortaya çıkmıştır. Bu sürecin bir parçası, devlet aygıtlarının birliğini ve iç tutumunu sağlayan resmi Kemalist söylemin savunmacı-reaksiyoner ve otoriter bir tarzda yeniden öne sürülmesi olmuştur. Böyle bir ortam sivil toplumda da yankı bulmuş ve 1990'lı yılların başında çok sayıda Kemalist sivil toplum kuruluşu kurulmuştur. Atatürkçü Düşünce Derneği ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin öncülüğündeki bu kuruluşlar özellikle AK Parti hükümetinin bütün icraatlarını eleştirmekte ve hükümeti emperyalist güçlerle işbirliği yapmakla suçlamaktadırlar (Erdoğan, 2001: 236).

1980'li yılların hemen başlarından itibaren daha fazla kamusal yaşamda görülmeye başlanan kadın hareketlerini Türkiye'deki kamusal yaşamın farklılaşmasında rol oynayan önemli sivil toplum örneklerinden biri olarak zikretmek mümkündür. 1980'li yılların başından itibaren yeni bir oluşumu teşkil eden feminist kadınlar birkaç yıl sonra kamusal platformda siyasal eylemlere yönelmiş ve seslerini duyurmaya başlamışlardır.

1979 yılında BM tarafından kabul edilen ve Türkiye'nin de 1985 yılında taraf olduğu BM Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'yle beraber kadın hareketi daha fazla sesini duyurur olmuştur⁴ (Varlık, 2005: 432). 1990'lı yıllarda feminist kadınlardan çok siyasi partilerin çatısı altında, derneklerde, vakıflarda, üniversite önlerinde örtülü geleneksel muhafazakâr kadınların sesi yükselmeye başlamıştır. Bu yıllarda özellikle başörtüsü yasağının Türkiye siyasetinde çok fazla gündeme gelmesiyle beraber muhafazakâr kadın kuruluşlarının sayısında da ciddi bir artış olmuştur. Kuşkusuz 28 Şubat süreci sonrasında oluşturulan ortam da bu tür kadın kuruluşlarının sayısındaki artışın nedenlerinden belki de en önemlisidir (Pusch, 2001: 461).

Tam anlamıyla bir sivil toplum kuruluşu kimliği taşımasalar da, kitleleri harekete geçirme ve yapmış oldukları faaliyetlerle karar vericileri etkileme konusunda özellikle son yıllarda daha da önemli hale gelen cemaatler de bu sınıflandırmada yer alması gereken sivil toplum oluşumlarıdır. Binnaz Toprak, demokratik yönetimlerde kitlelerin politik davranışlarını belirlemede dinin de önemli bir etken olduğunu söylemekte ve seçmenin partilere ya da hükümetlere yansıttığı talepler arasında dinsel, kültürel taleplerin de bulunduğunu ve demokratik yapı içinde bu taleplere cevap verme zorunluluğu bulunduğunu belirtmektedir. Tam da bu nedenle Türkiye'de dini cemaatlerin siyasi hareketliliği pek çok kesim tarafından ciddi tartışmalara neden olmuştur (Toprak, 2000: 310).

Bir başka kategoride muhafazakâr sivil toplum kuruluşları düşünülebilir. Bu sınıflandırma her ne kadar daha geniş bir kitleyi içinde barındırsa da özellikle 1990 sonrası Türkiye'de pek çok alanda bu tür sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmış ve kendi kategorilerindeki sivil toplum kuruluşlarına alternatif olma yolunda ilerlemişlerdir. Gerek ekonomide, gerek medya alanında, gerekse kültürel alanda 1990 sonrası kurulan muhafazakâr sivil toplum kuruluşları 2000'li yıllarla beraber kendi içlerinde de bir dönüşüm yaşamışlardır. MÜSİAD, HAK-İŞ gibi STK'lar bu kuruluşlara örnek verilebilir. Bu dönüşümde AK Parti iktidarının da rolü olmakla birlikte 28 Şubat sonrası "mağdur" durumuna düşen bu kitlelerin AB süreciyle beraber demokratikleşme ve insan

---

⁴ http://www.unicef.org/turkey/pdf/_gi18.pdf

hakları kavramını kendi lehlerine döndürebileceklerini fark etmiş olmaları da çok önemli bir etken olmuştur.

Uluslararası STK'ların (Non-Governmental Organization-Hükümet Dışı Kuruluş) Türkiye'de faaliyet gösteren birimleri de sivil toplum kuruluşları içinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Uluslararası Af Örgütü, Greenpeace gibi değişik alanlarda faaliyet gösteren uluslararası STK'ların Türkiye'de sivil toplum bilincinin ve demokratik siyasal kültürün yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu örgütler aynı zamanda Türkiye'deki şubelerine parasal destek sağlayarak, sivil canlanmaya da katkı sağlamaktadırlar (Çaha; 2001).

Türkiye'de son dönemde öne çıkan sivil toplum kuruluşlarından biri de yardım dernekleridir. Farklı isimlerle ortaya çıkan bu STK'lar, çoğunlukla bir kampanya çerçevesinde başlayıp daha sonra derneğe dönüşmüşlerdir. İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) ve Yardımcı Derneği bunlara örnek gösterilebilir. Bu kuruluşlar, yoksullara olduğu kadar kıtlık, sel, deprem gibi felaketlerin yaşandığı bölgelere de yardımlar götürürler. Bu kuruluşlar -Mavi Marmara olayında olduğu gibi⁵- kimi zaman ülkeler arası ilişkilerde önemli gelişmelere sebep olabilmektedirler.

Son dönemde iç siyasetle ama özellikle de dış politika alanıyla çok fazla ilgilenen sivil toplum kategorisinden biri de düşünce kuruluşları (*think-thank*)dır.⁶ Sayıları her geçen gün artan düşünce kuruluşları yayınlamış oldukları raporlar, düzenlemiş oldukları konferanslar ve akademik çalışmalara yapmış oldukları katkılarla kamuoyunun dikkatini çekmektedir. Düşünce kuruluşları kimi zaman üniversiteler bünyesinde, kimi zaman da bir vakıf statüsünde kurulmakta ve çoğunlukla yaptıkları saha araştırmalarıyla katkı sağlamaktadır.

Gerek sayısal olarak gerekse niteliksel olarak STK'lardaki artışa rağmen Türk sivil toplumunun belli başlı sorunları bulunmaktadır. Öncelikle Türk Anayasası geniş çaplı demokratik ve özgürlük taleplerini karşılayacak bir görünüm sergileyememektedir. Oysa 2000'li yılların Türkiye'si Batıyla daha fazla bütünleşmeye çalışan demokrasi ve insan hakları yönünde arayışı olan bir toplum profiline sahiptir. Anayasa bu bakımdan

---

⁵ Bu konuya ilerleyen başlıklarda değinilecektir.

⁶ Türkiye'deki düşünce kuruluşları ile ilgili geniş bir çalışma için bkz. Kanbolat Hasan ve Hasan Ali Karasar (ed.), Türkiye'de Stratejik Düşünce Kültürü ve Stratejik Araştırma Merkezleri: Başlangıcından Bugüne Türk Düşünce Kuruluşları, Nobel Yayınları, Ankara 2009.

mevcut dinamiklerin özgürlükçü bir temelde siyasal ve sivil toplum dinamizmine dönüşmesine engel teşkil etmektedir. İkinci olarak ordunun siyasal yapıdaki etkin rolü ve sistem üzerindeki vesayeti Türk siyasal yaşamı boyunca sivil toplumun gelişmesinin önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Ordunun siyasal yaşam içerisindeki yerinin artması devletin hukuk devleti olmasını da engellemektedir. Son olarak, Türk siyasal yaşamının uzlaşmacı, diyaloga ve uzlaşmaya dayanmayan çatışmacı görüşler etrafında kutuplaşmış olmasıdır. Oysa demokratik rejimlerde özgürlükler ancak karşılıklı hoşgörü ve tolerans ortamında gelişebilmektedir. Bu durum da ülkemizde sivil toplum gelişmesini engelleyen faktörlerden biridir (Çaha, 1999: 82).

Şerif Mardin, Türkiye'deki sivil toplumun, Batı'dakine benzer bir şekilde aşağıdan yukarıya doğru kurulmadığı tespitini yapmaktadır. Türkiye'de devlet geleneğinin baskınlığı ile özerk bireysellik ve vatandaşlığın zayıf durumda olması yüzünden Batı Avrupa'dakine benzer sivil toplumun gelişemediğini veya böyle bir oluşumun önünde çok ciddi engeller olduğunu ifade etmektedir (Mardin, 1986: 1922).

Türkiye'de sivil toplumun gelişimi önündeki en önemli iki engelden ilki, güçlü devlet-zayıf toplum yapılanmasının beraberinde getirdiği demokrasiye geçiş problemleri ve ordunun siyasal sistem içindeki rolü, ikincisi ise, demokratik bir sivil toplumun varlığı için gerekli koşulların sağlanması, devlet-sivil toplum ilişkilerinin demokratikleşmesi sorunudur. Koşullara ilişkin sorunlar genellikle sivil toplumun örgütlenmesini belirleyen yasal çerçeveye, toplumsal kültüre, sivil toplum örgütlerinin yapısal-örgütsel sorunlarına gönderme yaparken, birinci gruptaki sorunlar kökenleri daha derinde olan siyasal kültürden, siyasal sistemin ve kurumların işleyişinden ve devletin yeniden kurgulanması sürecine ilişkin zihinsel arka plandan kaynaklanır (Erdoğan Tosun, 2001: 348).

Bu durum çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sivil toplum kuruluşu temsilcileriyle yapılan mülakatlarda da görülecektir. Yapılan bütün mülakatlardaki ortak noktalardan biri STK'ların karar verme sürecinde yeterince etkili olamadığı yönündedir. Görüşme yapılan kişiler, Türkiye'de henüz yeterli düzeyde sivil toplum kültürünün oluşmadığını ve karar vericilerin önemli politikalar oluştururken STK'ların görüşlerini dikkate almadıklarını belirtmişlerdir. Oysa STK'ların siyasetin girdilerinden biri olduğu herkes tarafından kabul edilmekle birlikte, ne yazık ki kendilerinin tavsiye ve görüşlerini henüz

bir çıktıya dönüşemedikleri yine herkes tarafından kabul edilen bir gerçekliktir. Bu durumun AB üyelik süreciyle beraber düzelmesi beklenmektedir. Çünkü AB kurumları tarafından sağlanan desteklerle Türkiye'deki STK'lar kendilerini geliştirmekte ve Avrupalı muadilleriyle işbirlikleri yaparak ufuklarını genişletmektedirler.

2.2. Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları

Son dönemde Türk dış politikasında sivil toplum kuruluşlarının etkisi göreceli olarak artmıştır. Özellikle Avrupa Birliği gibi geniş toplumsal kesimleri ilgilendiren konularda STK'ların da söz sahibi olma çabasında oldukları gözlenmektedir. Bu gelişmelerde dünyadaki değişim ve dönüşümün de etkisi olmuştur.

Soğuk Savaş'ın sona erışı ve küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni koşullar Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasında derin etkiler yaratmış ve halen daha yaratmaya devam etmektedir. Sovyetler Birliği'nin ve ardından Yugoslavya'nın dağılması sadece Türkiye'nin hemen yanı başındaki coğrafyada ortaya çıkardığı yeni durumu değil, aynı zamanda yeni bir dünya düzenini de getirmekteydi. Bu bölgeler ve ülkelerle kurulacak olan ilişkilerde, Türkiye'de ve söz konusu ülkelerde yaşayan akraba topluluklarının beklentileri yeni bir dış politika parametresi olarak devreye girmiştir. Yine küreselleşmenin de etkisiyle ortaya çıkan kimlik siyaseti de iç siyasetten dış politika düzlemine taşınarak uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu siyasi ve toplumsal alandaki değişimlere ilave olarak ekonomik alanda da dışa açılma, ekonomideki liberalleşme politikaları ve bu programların uygulamaları dış politika ile ilgilenen iş insanları ve iş insanı kuruluşlarının artışına neden olmuştur (Doğan ve Mazlum, 2006: 12).

Tüm bu tespitler alt alta konulduğunda son yirmi yıl içerisinde dış politikaya olan toplumsal ilgideki artış gözle görülmektedir. Şule Kut'un ifadesiyle "1990'lı yıllarda hem uluslararası sorunlar hem de dış politika kamuoyu tarafından belki de hiç olmadığı kadar tartışılır olmuştur" (Kut, 1998: 46). 1990'lı yıllarda ortaya çıkan bu ilgi, 2000'li yıllarda daha sistemli ve daha örgütlü bir hale gelmiştir.

Bu dönüşümde tabandan gelen taleplerin yanında daha makro düzeydeki değişimlerin de etkisi olmuştur. Ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda ortaya çıkan liberalleşme ve demokratikleşmenin dış politikaya etkileri olmuştur. Rubin bu durumu "devletin büyük oranda otonom davranarak, belirli politika ve yapıları üstten empoze ettiği eski sistemin

yerini çıkar grupları ve siyasi çoğulculuğun geliştiği, dış politikayı şekillendiren ve etkileyen farklı güçlerin ortaya çıktığı yeni bir dış politika iklimine bıraktığı” tespitiyle açıklamaktadır (Rubin, 2002: 379).

Bu yeni ortamda dış politika sadece devlet aygıtınca belirlenen bir konu olmaktan çıkıp, gerek devlet içindeki farklı aktörlerin, gerekse farklı toplumsal kesimlerin benzeşen, yarışan ya da çatışan çıkarlarının etkilediği süreçler sonucunda belirlenen bir konu olmaya başlamıştır. Bu durumun somut bir göstergesi de dış politika alanına dâhil olmaya ve süreci etkilemeye çalışan toplumsal aktörlerin sayısında ve çeşitliliğindeki artıştır. Bunun sonucu olarak, iş çevreleri, etnik gruplar, farklı düşünsel ve ideolojik tabandan gelen toplumsal örgütlenmeler gerek kendi gündemleri ve öncelikleri etrafında, gerekse toplumsal yarar kavramı ekseninde uluslararası ilişkiler alanına dâhil olmaya çalışmaktadırlar (Doğan ve Mazlum, 2006: 13-14).

Bütün bu değişim ve dönüşümle beraber dış politikanın kapsamındaki genişlemenin de etkisiyle ortaya çıkan bir başka yeni aktör de dilimize “düşünce kuruluşları” olarak çevrilen özellikle ABD ve Avrupa’da uzun yıllardır önemli bir aktör halindeki “think-tank kuruluşları”dır. Dış politika alanını daha fazla toplumsallaştıran ve tartışmaya açık hale getiren düşünce kuruluşlarının sayısındaki artış, yöneldikleri dış politika sorunlarının çeşitliliği ve yürüttükleri faaliyetlerin niteliğindeki değişme, genel dış politika algılayışındaki değişimin de bir göstergesidir (Doğan ve Mazlum, 2006: 14).

Uluslararası ilişkilerin daha geniş sosyal kesimlerin yaşantısını doğrudan etkilemeye başlaması ile birlikte, doğrudan dış politikayı etkilemek üzere kurulan toplumsal örgütler artmış, değişik toplumsal kuruluşlar dış politika sorunlarıyla daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır. İş çevrelerini temsil eden kuruluşlar, etnik/dinsel nitelikli toplumsal örgütlenmeler ve medya organlarının dış politika kararları üzerinde ne ölçüde etkili olabildiğini saptamak her ne kadar güç olsa da bu kuruluşların yeni sorunları kamuoyunun dikkatine getirerek ulusal gündemin biçimlendirilmesi yoluyla kamuoyu ve siyasal aktörlerin yönlendirilmesi gibi etkinliklerle dış politika oluşum sürecini zenginleştirdikleri açıktır. Bu örgütlenmelerin dayanışma kampanyaları düzenleyerek, ulusüstü yapılara üye olarak, gerek ulusal, gerek uluslararası düzeyde dikkat çeken eylemler ya da lobicilik çalışmaları gerçekleştirerek değişik ülkelerle ikili ilişkileri

etkileyebilecek düzeyde güçlenmiş olmaları da yadsınamayacak bir gerçektir (Özcan, 2004: 830).

Türk dış politikası ve sivil toplum kuruluşları ile ilgili yazarın yaptığı mülakatlar sonucunda edinilen kanaatlerden biri dış politika alanının STK'lar için henüz yeni bir alan olduğudur. Türk devlet geleneğinde dış politika konusu daha çok yürütme erki ve askeri ve sivil bürokratik elit tarafından yürütüldüğü için bu alanın toplumsal aktörlere açılması henüz yeni bir oluşumdur. Küreselleşme ve liberalleşme eğilimlerinin Türkiye'yi etkilemesi sonucunda ortaya çıkan yeni aktörlerden biri de STK'lar olmuştur. Ancak STK'lar henüz bu alanda karar sürecinde çok fazla etkili olamamaktadırlar. Bunda STK'ların kapasitelerindeki eksiklik etkili olmakla beraber, bu yeni aktörlere biçilecek role Türk karar vericilerin henüz çok da fazla hazırlıklı olmadığı söylenebilir.

Türk dış politikasıyla ilgili politika belirlemede STK'ların hangi aşamada bir rol oynayabileceği de konudan konuya değişiklik arz etmektedir. Bazı alanlarda STK'lar Türk dış politikası gündemini belirleyebilirken (Mavi Marmara olayındaki gibi) çoğunlukla karar vericiler tarafından belirlenmiş gündem üzerine STK'lar mesai harcamaktadır. Ancak TESEV, SETA gibi bazı düşünce kuruluşlarının yapmış olduğu çalışmalar, hazırladıkları raporlar siyasi iktidarların o bölgeye/ülkeye yönelik yeni politikalar belirlemesi konusunda bir fizibilite çalışması niteliğinde değerlendirilebilmektedir.

Türkiye'deki STK'lar ile ilgili varılabilecek önemli yargılardan biri de özellikle son yirmi yılda ülkemizdeki STK'ların yurt dışındaki muadilleriyle derin bir iletişim ve işbirliği içinde olduğudur. Özellikle ekonomi ve çalışma dünyasıyla ilgili STK'ların (TÜSİAD, TOBB, TÜRK-İŞ, TİSK gibi) yurt dışında bulunan STK'lara uzun yıllardır üye oldukları ya da bazılarının yurt dışında çeşitli ülkelerde temsilcilikler açarak bu bölgelere yönelik çalışmalarını oradan yürüttükleri gözlenmektedir. Bu da Türkiye henüz AB üyesi olmasa bile bu STK'ların yurt dışına açıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye'deki STK'ların dış politikaya yönelik ilgilerinin dönemsel değişiklikler gösterdiği de söylenebilir. Bu değişiklikler bazen dış konjonktürden kaynaklanan değişimler olmakla birlikte, bazen de o STK'nın kendi üst yönetimindeki

değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Bu konu STK'ların Türkiye'nin AB üyeliğine bakışı konusunda kendini hissettirmektedir. Bazı STK'ların son dönemde bazı AB üyesi ülkelerin Türkiye'ye karşı uyguladığı olumsuz politikalar sonucunda Türkiye-AB ilişkilerindeki duraklamadan dolayı AB'ye yönelik ilgilerinde değişiklik olurken, bazılarında önceki yönetimler AB üyeliğine soğuk bakarken, mevcut yönetimlerin daha olumlu bakması sonucunda politika değişikliklerine gitmiştir.

2.3. Türk Dış Politikasının Bazı Güncel Alanlarına Sivil Toplum Kuruluşlarının Yaklaşımı

Türk dış politikasının güncel alanları olan Türk Dünyası, Balkanlar, Kıbrıs, Ermeni Sorunu, İran, Irak, Filistin, Amerikan ilişkileri konularında STK'ların nasıl tavırlar aldıkları ve bu alanlara yönelik politikaların belirlenmesinde etkin olup olmadıkları tartışmasına bu bölümde değinilecektir.

2.3.1. Türk Dünyası ve Sivil Toplum Kuruluşları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 90'lı yılların başında Türk dış politikası için yeni bir alan açılmıştı. Bu bölgeye yönelik geliştirilecek politikaların başlangıcı ile Türkiye'de sivil toplumun gelişmeye başlaması da aynı dönemlere tekabül etmekteydi. Türk dış politikasının bu alandaki faaliyetlerine sivil toplum kuruluşlarının katılması, müdâhil olmak istemesi kaçınılmaz olmuştu.

Türk dış politikasının bu alanında örneğin Doğu Türkistan'a dikkati çekmek ve destek sağlamak amacıyla kurulan Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği gibi tek bir bölgeye yönelik STK'lar olduğu gibi tüm Türk dünyasına yönelik faaliyetler gösteren STK'lar da mevcuttur (Çelik, 2006: 65). Bunlar arasında en bilinenler olarak Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV), Türk Ocakları, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (TÜRKSAM), Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), daha sonra kapatılmış olmakla birlikte Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'ni (ASAM) saymak mümkündür.

Türk Devlet ve Toplulukları arasında dostluk ve kardeşliği geliştirmek amacıyla, 21-23 Mart 1993'te Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı düzenlenmiş ve bu kurultayın ardından dönemin Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in girişimiyle TÜDEV kurulmuştur. Kurultaylar 2001

yılına kadar hükümetlerin finansal desteğiyle devam etmiştir. Verilen beş yıllık aradan sonra 2006 yılında TÜDEV, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la temasa geçerek kurultayları devam ettirmek istediklerini iletmiştir. Başbakanlıktan gelen olumlu yanıtla beraber TÜDEV, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ile işbirliği yaparak 18-20 Eylül 2006 tarihlerinde 10. Türk Kurultayını gerçekleştirmiştir. Açılışı Başbakan Erdoğan tarafından yapılan Kurultaya çok sayıda bürokrat, ülkelerin devlet ve hükümet başkanları, çeşitli kuruluşların başkanları ve STK temsilcileri katılmıştır (Çelik, 2006: 65). Kurultayda Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Moğolistan ve KKTC ile Rusya Federasyonu'ndan Tataristan, Çuvaşistan, Saha-Hakas ve Altay Cumhuriyetleri ile Kafkas Halkları, Kırım Özerk Bölgesi ve Gagavuz Bölgesi, İran, Irak, Afganistan, Gürcistan, Batı Trakya, Kosova, Romanya, Makedonya, Bulgaristan, Bosna Hersek ve Arnavutluk, Almanya, Fransa, ABD, Avustralya, Belçika ve İsviçre'de yaşayan Türk diasporası temsil edilmiştir (<http://www.hurriyet.com.tr>, 20.10.2009). Üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, düşünce kuruluşları, ticaret ve sanayi odaları ile medya temsilcilerinin yanı sıra - ilk defa bu kurultayda olmak üzere – aşağıda belirtilen komisyonlarla ilgili devlet birimlerinin temsilcileri de (100'ü aşkın katılımcı) yer aldı. Uluslararası İlişkiler, Medya ve İletişim Komisyonu, İktisadi, Ticari, Mali İşler ve Turizm Komisyonu, Eğitim-Öğretim, Bilim ve Teknoloji Komisyonu, Kültür Komisyonu, Toplum Yönetimi ve Hukuk Komisyonu ve Gençlik Komisyonu'ndan oluşan 6 farklı komisyon kendi alanlarıyla ilgili konuları görüşerek mevcut durumu masaya yatırdı ve somut öneriler içeren raporlar hazırladı. Bu komisyonlara devletin ilgili birimlerinden temsilcilerin katılımının gerçekleşmiş olması gerek komisyon çalışmaları gerekse hazırlanan raporlar üzerinde önemli etkide bulundu. Raporlarda getirilen somut önerilerin hangi devlet birimi yoluyla hayata geçirilebileceği belirtilerek bir anlamda adres gösterilmiş oldu (Demirtepe, 2006). Kurultayın 11. si de yine aynı formatta Kasım 2007'de Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de düzenlenerek ilk defa Türkiye dışından bir ülkede gerçekleştirilmiştir.

Devletlerin üst düzey yetkililerinin katılmış olması, dış politikanın uygulanmasında önemli bir yöntem olan uluslararası konferansların yapılmasında bizzat rol almak bir STK'nın dış politika ile ilgili hedeflediği bir konuda karar alıcıları yanına alması ve taleplerinin hükümet tarafından karşılanması, dış politika konusunda STK'ların

etkinliğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Her ne kadar 2001 yılından sonra beş yıllık bir ara verilmiş olsa da kurultayların 1993'ten beri yapılıyor olması da istikrar konusunda TÜDEV'in başarısı olarak değerlendirilebilir.

“Türkiye'nin en eski ve en büyük sivil toplum kuruluşu” sloganıyla anılan ve 1912'de kurulmuş olan Türk Ocakları da Türk dünyası konusunda etkin çalışan kuruluşlardan biridir. Kuruluşun yöneticileri, yürüttükleri gönüllü faaliyetlerin yanında, önem verdikleri meselelerde öncelikle devlet ve daha sonra da hükümet yetkililerini harekete geçirmeye gayret göstermektedirler. “Milli hassasiyet” söylemi ekseninde sivil kamuoyunun tepkisini harekete geçirmek ve bu kurumlara baskı yapmak ise bazı dönemlerde kullandıkları yöntemlerdendir. Özellikle 1990 yılında Sovyetler Birliği dağılıp yeni Türkî Cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan edince dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın “21. Asrın Türk Asrı olacağı” iddiası Türk Ocaklarının o dönemde çok aktif olmalarını sağlamıştır. Türk Ocağı'nın yayın organı olan “Türk Yurdu” dergisinde bu söylemle dolu pek çok yayın yapılmıştır. Bu yayınlarda o tarihten sonra Türk Dünyası'na yönelik uygulanacak politikalarda kendilerinden yararlanılması gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır. Bu yeni dönemde dile getirilen en önemli söylem Türk Dünyası'na yönelik siyasetin devlet siyaseti niteliği kazanarak resmileşmesi yönündedir (Gürgür, 1992: 5).

Türk Ocakları'nın dış politikayla ilgili en fazla aktif olduğu konulardan biri Dağlık Karabağ meselesi olmuştur. Bu konuda Türk Hükümeti'nin daima aktif bir dış politika izlemesi ve Azeri halkı desteklemesi istenmiş ve bu istek pek çok platformda dile getirilmiştir. Hatta mecbur kalınması durumunda silahlı müdahalede bulunulması gerektiği telkin edilmiştir.

Turgut Özal gibi Süleyman Demirel'in de gerek Başbakanlığı gerekse Cumhurbaşkanlığı döneminde dile getirdiği “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası” söylemi zaman zaman Dışişleri Bakanlığı diplomatlarını zor durumda bıraksa da o dönemde böyle bir siyasetin var olduğu izlenimi Türk Ocaklarını 1990'ların başında çok aktif duruma getirmiştir (Taşkın, 2006: 185).

1999 yılında kurulan DSP-MHP-ANAP Hükümeti döneminde de Türk Ocakları çok aktif bir dönem geçirmişlerdir. Özellikle Mesut Yılmaz'ın enerji konusunda Rusya ile birlikte hareket ederek Mavi Akım Projesi'ne imza atması, milliyetçi cephelerde

Türkmenistan'ın küstürülmesi olarak algılanmış ve tepki görmüştür. Bu yıllarda MHP iktidarda olmasına rağmen Türk dünyasına yönelik ilginin azalması Türk Yurdu dergisindeki pek çok yayın aracılığıyla eleştirilmiştir (Gürgür, 1999: 4).

2002 yılında iktidara gelen AK Parti Hükümeti, iktidarının ilk yıllarında konjonktürel gelişmelerden dolayı dış politika alanı olarak daha çok AB, Irak ve Kıbrıs konusunda mesai harcamıştır. Hükümetin Irak ve Kıbrıs konusunda izlediği politikalar Türk Ocakları'nı rahatsız etmiş ve Hükümete karşı mesafeli bir duruş sergilemişlerdir. 2006 yılında Türk Ocakları ile Hükümet arasında yavaş yavaş diyalog kanalları açılmaya başlamıştır. AK Parti tarafından düzenlenen Siyaset Akademisi programına Türk Ocakları Genel Başkanı Nuri Gürgür ders vermek üzere katılmıştır. Yine 2006 yılının Ocak ayında Türk Ocakları Yönetim Kurulu o dönem Devlet Bakanı olan İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ı ziyaret ederek Türk Dünyası Kurultayı hakkında bilgi vermiştir. Beşir Atalay'ın 2009 yılının yaz aylarında Hükümetin demokratik açılım projesi ile ilgili Türk Ocaklarıyla da görüşmesi ve bu görüşmede Nuri Gürgür tarafından kendisine bir rapor sunulması milliyetçi kesim tarafından tepki ile karşılanmıştır (Kişisel Görüşme, 2010).

Türk dünyasına yönelik olarak faaliyet gösteren milliyetçi sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra son dönemde sayıları hızla artan düşünce kuruluşları da zikredilebilir. Bu düşünce kuruluşlarından Türk Dünyasıyla ilgili çalışmalar yapan düşünce kuruluşları arasında TASAM, TÜRKSAM, Uluslararası Stratejik araştırmalar Kurumu (USAK), daha sonra kapatılmış olmakla birlikte ASAM sayılabilir. Bu kuruluşlardan bazıları (ASAM gibi) Türk dünyası ile ilişkiler kurulmasını ve Avrasyacılık fikrini ön plana çıkararak bunu AB ile ilişkilere bir "alternatif" olarak göstermiş ve bu fikri ortaya attığı dönemde askeri çevreler de dâhil olmak üzere pek çok çevreden de destek görmüştür.⁷

Düşünce kuruluşları, yayınladıkları raporlar, düzenledikleri çalıştaylar ve konferanslar aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışmakta ve politika yapıcılar üzerinde etkin olmaya

---

⁷ Bu duruma somut bir örnek olarak dönemin MGK Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınc'ın 7 Mart 2002'de Harp Akademileri Komutanlığı'nın düzenlediği "Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur? Konulu sempozyumda dile getirdiği "Türkiye, milli menfaatleriyle ilgil sorunlarda AB'den hiç destek görmüyor. AB, Türkiye'yi ilgilendiren sorunlara menfi bakıyor. Türkiye'nin bir takım arayışlar içinde olması kesinkes ihtiyaç. Bunun da en doğru yöntemi zannediyorum Rusya Federasyonu ile birlikte, ABD'yi göz ardı etmeksizin mümkünse İran'ı içerecek şekilde arayışlar içinde olunması... (Hürriyet; 2002, 8 Mart).

çalışmaktadırlar. AK Parti Hükümeti tarafından “çok boyutlu dış politika” ve “komşularla sıfır problem” ilkeleri doğrultusunda izlenen dış politikada düşünce kuruluşları da önemli birer aktör olarak kabul edilmekte, bölgeye yönelik yapılan dış gezilerde düşünce kuruluşu temsilcileri de heyetlere dâhil edilmektedir⁸. Hükümet tarafından izlenmeye çalışılan “çok aktörlü diplomasi”de düşünce kuruluşlarına da pay düşmektedir.

2.3.2. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalleşme Süreci ve Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye ile Ermenistan arasında son dönemde devletler düzeyinde yaşanan yakınlaşma sürecine paralel olarak, toplumlararası diyalog kanalları da sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarıyla açılmaya başlamıştır. Bu süreçte pek çok sivil toplum kuruluşunun ilişkilerin normalleşmesi noktasında halklar düzeyinde etkili birer aktör olarak ortaya çıktıkları gözlenmektedir. Bu bölgeye yönelik olarak son dönemde adlarından sıklıkla bahsedilen bazı düşünce kuruluşları mevcuttur.

Bir sonraki bölümde Avrupa Birliği politikasıyla ilgili yaptığı çalışmalar detaylı olarak anlatılacak olan Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Dış Politika Programı, 2006 yılında “Ermenistan İlişkilerinin Normalleştirilmesi” başlıklı bir proje başlatmıştır. TESEV, ilişkilerin normalleşmesinin Türkiye’nin komşularla olan sorunlarının çözümüne, Türkiye’nin AB üyeliğine, bölgesel istikrar, işbirliği ve refaha katkıda bulunacağı düşüncesiyle, iki ülke arasındaki resmi ilişkilerin yokluğundan kaynaklanan diyalog boşluğunu doldurmayı hedeflemektedir (<http://www.tesev.org.tr>, 16.10.2009). TESEV’in bu projesi *Friedrich Ebert Stiftung* gibi Alman vakıfları, AB ve İsveç Konsolosluğu tarafından finanse edilen, seminerler, analizler ve Erivan’da gerçekleştirilen öğrenme ziyaretlerini içermektedir. TESEV Dış Politika sorumlusu Aybars Görgülü’nün ifade ettiğine göre, iki ülke arasında devletler düzeyinde iletişim kanalları açık olmadığından dolayı, TESEV bir düşünce kuruluşu olarak iki toplum arasında diyalog kanalı oluşturmaktadır. Görgülü’ye göre sınırın açılmasının önündeki en büyük engel Karabağ problemi’dir. Bu nedenle TESEV’in üstlenebileceği rol doğrudan karar alıcıları şu anki gelişmeler konusunda bilgilendirerek Protokolleri

---

⁸ Bu gezilerden biri de 2008 yılının Aralık ayında Bakü’de düzenlenen 8. Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumuna katılmak üzere Bakü’ye yaptığı ziyarette dönemin Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen’in beraberindeki heyette TDAV ve TÜRKSAM adına temsilciler bulunduğu gezidir.(Kişisel Görüşme; 2010).

onaylamaları konusunda etkilemeye çalışmaktadır (Uzun, 2010: 12). TESEV'in hem iki ülke arasında diplomatik kanala benzer bir rol üstlendiği hem de toplumda Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ilişkin bir algı değişikliği yaratmaya çalıştığı gözlenmektedir. Protokollerin imzalanması çok önemli olmakla beraber TESEV'in hedefi daha orta vadede bir atmosfer değişikliği oluşturmaktır.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda çalışma yapan bir başka kuruluş da USAK'tır. USAK, 2004 yılında Ankara'da kurulmuş, uluslararası ilişkiler ve güvenlik konularının stratejik boyutları üzerinde çalışan bir düşünce kuruluşudur. USAK, Türkiye-Ermenistan ilişkilerine daha çok akademik yayınlar yaparak katkıda bulunmaktadır. USAK, araştırmacılarının görsel basında yer aldıkları tartışma programları ve yazılı basın için hazırladıkları siyasi analiz yazılarıyla dış politika sürecine katkıda bulunmaktadır. Bu noktada denilebilir ki USAK, daha çok iletişim araçlarını kullanarak kamuoyunu ve politikaları etkilemeye çalışmaktadır. Ayrıca USAK bağımsız bir düşünce kuruluşu olmasına rağmen kimi projelerde Dışişleri Bakanlığı ile ortaklaşa çalışarak süreci şekillendirmektedir (Özertem'den aktaran Uzun, 2010: 14).

Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı da bu konuda çeşitli çalışmalarda bulunan bir düşünce kuruluşudur. SETA iki ülke toplumlarının belirli kesimleri arasında diyalog kanallarını açmak suretiyle bu alanda Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin şekillenmesine katkıda bulunmaktadır. SETA'nın bu konudaki en önemli girişimi 25-28 Mayıs 2009 tarihlerinde Türkiye ve Ermenistan'dan akademisyenlerin, uzmanların ve gazetecilerin bir çalıştayda bir araya getirilmesi olmuştur. Çalıştayın sonunda hazırlanan sonuç raporunda SETA Vakfı'nın Türk-Ermeni ilişkilerinin geliştirilmesini önemli gördüğü ve toplumsal aktörlerin bu ilişkilerin gelişiminde oynayacakları rolün gereğine inandıkları belirtilmiştir. Ayrıca çalıştayın temel amacının Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde son dönemde yaşanan gelişmeleri değerlendirmek, ilişkilerin normalleşmesi önündeki engellerin neler olduğunu analiz etmek ve Türk-Ermeni ilişkilerinde yakınlaşmaya katkı sağlayacak öneriler geliştirmek olduğu da sonuç raporunda vurgulanmıştır (SETA, 2009: 4)

Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi sürecine katkı sağlamayı amaçlayan bir başka sivil girişim de yine 2004 yılında Ankara'da kurulmuş olan Alternatif Politikalar Merkezi (APM)'dir. APM, 11-12 Şubat 2010 tarihinde "Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni

Bir Rol: Her şeyi Devletten Beklememek Lazım, Sivil Toplum İşbaşı” başlıklı bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıya Ermenistan, Gürcistan ve Türkiye’den gazeteciler, akademisyenler ve uzmanlar katılmıştır. Toplantının sonunda bir değerlendirme yapan APM Başkanı Mahmut Koçak, Kafkaslar için başlattıkları bu girişimin ortak halklar düzeyinde barışı sağlamayı ve Rusya’nın da sorunlara olumlu yaklaşımıyla birlikte halklar arasında ilişkilerin normalleşmesi için uygun olan iklim koşullarından yararlanmayı amaçladığını belirtmiştir. Bir sonraki toplantının Ermenistan’ın başkenti Erivan’da yapılmasına karar verilen toplantının, Kafkaslarda güven ve istikrarın tesis edilmesine yönelik sivil bir inisiyatif oluşturulması iradesi olduğu vurgulanmıştır (<http://www.politikamerkezi.org.tr>, 06.12.2009).

Sivil Toplum Geliştirme Merkezi⁹ (STGM) de Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili olarak Ermenistan Sivil Toplum Enstitüsü ile ortaklaşa olarak Erivan’da 14-15 Mart 2010’da bir forum düzenleyerek sürece katkıda bulunmuştur. Ermenistan ve Türkiye’den sivil toplum örgütlerinin biraraya geldikleri büyük çaplı bu toplantıya Türkiye’den 30 STK katılmıştır. İngiltere Büyükelçiliği tarafından da desteklenen toplantıda, iki toplum arasında var olan ön yargıların ortadan kalkması, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ve her türlü sınırın kaldırılması sürecinde STK’ların daha aktif rol alması, ortak çalışma alanlarının artırılması için başlangıç oluşturulması temenni edilmiştir. Forumda öncelikli olarak demokrasi, insan hakları, gençlik ve çevre alanlarında faaliyet gösteren STK’lar arasındaki bilgi ve deneyim paylaşımının artırılarak ortak projeler üretilmesi, STK’ları bir araya getirebilecek sürdürülebilir, katılımcı ve güçlü sivil inisiyatiflerin oluşturulması istekleri ön plana çıkarılmıştır (STGM, 2010).

Türk iş dünyasının en önemli kuruluşlarından biri olan Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) de Türk-Ermeni ilişkilerindeki bu normalleşme sürecinden memnuniyet duyduğunu belirten açıklamalar yapmış ve Hükümetin bu girişimini desteklememiştir. Öncelikle 2008 yılının Eylül ayında başlayan ilişkilerdeki normalleşme süreci üzerine yayınladığı basın bülteninde TÜSİAD, Türkiye’nin Kafkasya açılımının Ermenistan’la ilişkilerin de desteklenmesi şeklinde yürütülmesini tavsiye etmiştir. Bu bültende ayrıca Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Erivan’da

---

⁹ Sivil Toplum Geliştirme Merkezi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cicioğlu, Filiz (2006), “Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyelik Sürecine Sivil Toplum Geliştirme Merkezi’nin Katkısı”, III. Uluslararası STK’lar Kongresi, 9-10 Aralık, Çanakkale.

oyunanan futbol maçına gitmesiyle başlayan ilişkilerdeki normalleşmeyi TÜSİAD olarak destekledikleri belirtilmiştir (TÜSİAD, 2008a) .

TÜSİAD'ın bu süreci desteklediğine yönelik bir başka açıklaması da Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoller sonucu yapılmıştır. 12 Ekim 2009 tarihli basın bülteninde "...Protokoller ile somut bir noktaya gelen anlayışı ve bu sürecin belli bir takvime bağlanması konusunda iki ülke arasındaki mutabakatı destekliyor, sürecin vardığı noktadan memnuniyet duyuyor ve normalleşmenin bir an önce sağlanmasını diliyoruz"(TÜSİAD, 2009) ifadeleriyle Protokollerin imzalanmasına yönelik desteklerini belirtmişlerdir

Bu örneklerden de görüleceği üzere, son dönemde Türkiye ile Ermenistan ilişkileri ile alakalı olarak pek çok sivil girişim başlatılmıştır. Hükümet yetkilileri tarafından atılan adımlara paralel olarak toplumsal aktörler düzeyinde de çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların hemen hepsi ortak amaçlara hizmet etmekte, her biri kendi alanında sürece katkı sağlamaya çalışmaktadır. Bu girişimlerin başlıca amacı, iki ülke arasında var olan önyargıları ortadan kaldırmak ve halklar düzeyinde yakınlaşmayı sağlayarak, bu yakınlaşmanın devletler düzeyine de taşınmasına katkıda bulunmaktır. Özellikle düşünce kuruluşları bu noktada devreye girerek, gerçekleştirdikleri projelerle bu amacı gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca yapılan akademik yayınlar ve raporlarla da gerek siyasiler, gerekse vatandaşlar süreç konusunda bilgi sahibi olmaktadır.

2.3.3. Türk-Amerikan İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları

Genel olarak bakıldığında Soğuk Savaş yıllarında sivil toplum kuruluşlarının Türk-Amerikan ilişkilerindeki etkisi çok sınırlı kalmışken¹⁰, günümüzde en azından söylem düzeyinde bu etki hissedilmeye başlamıştır. Ancak kararları belirlemek ve uygulamaya yön vermek noktasında bu etkinin halen son derece kısıtlı olduğu söylenebilir. Fakat bu durumun yakın gelecekte STK'lar lehine değişmesi beklenmektedir. Bu etkinin günümüze kadar çok kısıtlı kalmasında çeşitli etmenler rol oynamıştır. Bu kapsamda, yukarıda da bahsedildiği gibi STK'ların Türkiye içerisindeki gelişmelerinin ve etkinliklerinin sınırlarını belirleyen genel koşulların yanı sıra, dış politika oluşturma

---

¹⁰ Burada Türkiye'nin en eski düşünce kuruluşu olan Dış Politika Enstitüsü zikredilebilir. Dış Politika Enstitüsü o dönemde yapmış olduğu yayınlarla Türk-Amerikan ilişkileri konusunda etkili olmaya çalışmıştır (Yılmaz ve Bilgin, 2005-2006:43).

sürecinin kendisine has özellikleri ve ABD ile süregelen ilişkinin niteliğinin de belirleyici olduğu söylenebilir (Akyüz, 2006: 209).

Tarihsel olarak bakıldığında 1990'ların başlarına kadar Türk-Amerikan ilişkilerinde güvenlik boyutunun ağır bastığı görülmektedir. 1990'larda Soğuk Savaş'ın bitmesiyle başlayan yeni dönem ve 8 yıl süren Clinton yönetimi sırasındaki gelişmeler ABD'nin insan hakları ve demokrasi konusunda Türkiye'ye yaklaşımında tonlama farklılığına yol açmıştır. ABD'nin bu konudaki girişimlerini, iç baskıların da çoğalması nedeniyle arttırdığı da söylenebilir. ABD, globalleşmenin ve liberalleşmenin arttığı bir ortamda Türkiye'ye karşı insan hakları konularında daha eleştirel olmaya başlamış ve Türkiye'deki STK'larla birçok alanda iletişim ve işbirliği yapmıştır. Saddam Hüseyin'in devrilmesiyle sonuçlanan Irak Savaşı Türk-Amerikan ilişkileri ve bu sürece STK'ların katılımı açısından değişikliklere yol açacak bir dönemi beraberinde getirmiştir. "Güvenlik" ağırlıklı olarak gelişen ilişkilerin temeli değişmiş ve siyasi ilişkiler daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu dönüşümde AB adaylık sürecinin etkisiyle AK Parti Hükümeti döneminde demokrasiye yapılan vurgunun artmasının da payı olmuştur (Akyüz, 2006b: 210).

Türk-Amerikan ilişkileri konusunda ön plana çıkan sivil toplum kuruluşlarının başında iş insanları dernekleri ve meslek odaları gelmektedir. Türkiye'deki en büyük iş insanları derneklerinden biri olan TÜSİAD ABD'yi "dünyada küresel güç durumuna gelmiş" ülke olarak tanımlarken, bu ülke ile ilişkilerin sadece askeri değil, çok yönlü siyasi ve ekonomik yeni bir modele dayandırılması gerektiğini savunmaktadır (TÜSİAD, 2001: 131). TÜSİAD eski başkanlarından Tuncay Özilhan'ın "Türkiye'nin AB ile ilişkilerini ABD ile ilişkilerine bir alternatif olarak değil bir tamamlayıcı olarak görüyoruz" sözleri TÜSİAD'ın ABD politikasını genel olarak özetlemektedir (Gürpınar, 2006: 246-247). ABD ile ilişkilere verdiği önemin bir göstergesi olarak TÜSİAD, bu ülke ile ilişkilerini 18 Kasım 1998 tarihinde faaliyete geçmiş bulunan Washington Temsilciliği aracılığıyla yürütmektedir.

TÜSİAD'ın Türk-Amerikan ilişkileri ile ilgili en fazla olaylara müdâhil olduğu konulardan biri 2003 yılının Mart ayında ABD'nin Irak işgali öncesi Hükümet tarafından hazırlanan ve TBMM tarafından kabul edilmeyen "1 Mart Tezkeresi"dir. AK Parti Hükümeti'nin 3 Kasım 2002 seçimleriyle iktidara geldiği tarihlerde ABD'nin

Irak'a müdahalesi dünya gündemini meşgul etmekteydi. TÜSİAD bu ortamda yeni kurulacak olan hükümete yaptığı önerilerde Türkiye'nin Irak politikası ile ilgili de bir takım tavsiyelerde bulunmuştur. Buna göre "ABD'nin Irak'a yapmayı planladığı müdahale Türkiye ve ABD arasındaki işbirliğinin karşılıklı çıkarlar temeline dayanması anlayışı ile çelişmemelidir. Türkiye, askeri müdahaleye alternatif senaryolar üreterek ABD ve AB arasında dengeli bir politika izlemeyi tercih etmelidir" (TÜSİAD, 2002e: 17). Bu politika çerçevesinde, TÜSİAD'ın 7-8 Ekim 2002 tarihlerinde Washington'da gerçekleştirdiği temaslarda Türk-Amerikan ilişkilerinin çeşitli ve güncel boyutları ele alınmıştır. TÜSİAD bu toplantılarda tıpkı bir düşünce kuruluşu gibi daha kriz patlak vermeden, olası bir Irak operasyonunda Türkiye'nin uğrayacağı zararları görüşmüş ve ardından danışma kurumu gibi Türk Hükümetine önerilerde bulunmuştur (TÜSİAD, 2002f).

Irak Krizi ve asker göndermeye yönelik tezkerenin mecliste reddedilmesinin ardından TÜSİAD, pek çok platformda hükümete yönelik eleştiriler yapmaktan çekinmemiştir. Bu eleştirilerden biri dönemin TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

"Savaşı kimse istemez. Barışçı yoldan çözümü aramak elbette ilk öncelik olmalı. Ancak, dünya dengeleri içinde tek başınıza çözümü üretmeyeceğiniz noktaya geldiğinizde, yapılacak şey, zararı en aza indirecek, kayıplarınızın telafisini en yükseğe çekecek önlemler olarak, desteğinizi gerçekçi düzeyde tutarak, müttefiklerinizin yanında yer almaktır....(Radikal, 2003a, 14 Ekim).

Özilhan'ın bu yorumlarına dönemin Başbakanı Abdullah Gül'den hemen cevap gelmiş ve Başbakan Gül, Türkiye'nin Irak politikası konusunda ABD'nin herhangi bir rahatsızlığının olmadığını söyleyerek mevcut politikaları savunmuştur.

TÜSİAD gerek hazırlamış olduğu raporlarda gerekse üst düzey yetkililerinin konuşmalarında bunun benzeri pek çok eleştiriler yapmış ve hükümete çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. TÜSİAD'ın yapmış olduğu tavsiyelerin bir kısmının hükümet tarafından dikkate alınarak, incelemeye tabi tutulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) de tıpkı TÜSİAD gibi, Türk-Amerikan ilişkilerinde aktif olan STK'lardan biridir. TOBB'un bu konudaki faaliyetleri, Türk Hükümetleri, Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve ABD Büyükelçiliği gibi kanallardan doğrudan temaslar yoluyla belirli düşünce ve önerilerin politika yapıcılara ve uygulayıcılara aktarılması şeklinde olmuştur. Bunun yanı sıra, düzenlenen toplantılar, basına verilen demeçler ve dağıtılan çeşitli yayınlar aracılığıyla kamuoyu nezdinde Türk-Amerikan ilişkilerine yönelik görüşler savunulmuştur (Akyüz, 2006: 214).

TOBB ayrıca ABD'deki muadili ABD Ticaret Odası (*US Chamber of Commerce*) ile olan ilişkileri kanalıyla da Amerikalı iş insanlarına ulaşır, belirli konulardaki pozisyonlarını aktarma imkânı bulmaktadır. Bu işbirlikleri sayesinde TOBB heyetlerinin özellikle son yıllarda artan bir şekilde Washington'a yaptıkları seyahatlerde katıldıkları toplantılar ve ikili görüşmeler aracılığıyla daha doğrudan ve sık bir şekilde Amerikalı yetkililere ve düşünce kuruluşu uzmanlarına ulaşmaları mümkün olmuştur (Akyüz, 2006: 214).

TOBB da 2003 yılındaki ABD'nin Irak müdahalesi ile birlikte ortaya çıkan Türkiye'nin asker göndermesi meselesinde, Hükümete "asker gönderilmesi" yolunda tavsiyelerde bulunmuştur. TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, bölgedeki barış ve istikrarın sağlanmasının Irak'taki sistemin normale dönmesine bağlı olduğunu belirterek, bu konuda Türkiye'ye bir görev düşerse bundan kaçınılmaması gerektiğini belirterek, tezkereye destek vermiştir (Radikal, 2003b, 15 Ağustos). Savaş sonrası TOBB'un en çok üzerinde durduğu konu Irak'ın yeniden yapılandırılması konusunda Türkiye'nin ve Türk firmaların oynayabileceği rolün Amerikalı yetkililere çeşitli platformlarda anlatılması olmuştur. Bu noktada 2004 yılının başında TOBB Başkanı'nın Irak'taki Koalisyon Geçici Otoritesi'nin başında bulunan Paul Bremer ile yaptığı görüşme önem kazanmaktadır. Bu görüşme savaştan sonra ABD dışından Irak'a yapılan ilk üst düzey ziyaret olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Hisarcıklıoğlu, bu görüşmenin Irak'la iş yapmak isteyen bütün ülke ve uluslararası şirketlere, Türkiye'nin bu bölgede var olduğunu göstermesi bakımından kaydedeğer olduğunu belirtmiştir (Yetkin, 2003).

İş dünyasını temsil eden bu STK'ların yanında Türk-Amerikan İlişkileri konusunda uzun süredir aktif olan bir başka STK da Arı Hareketi'dir. Arı Hareketi, 1994 yılında

Anavatan Partisi (ANAP) bünyesinde faaliyete geçen ve daha çok gençlerin siyasi yaşama aktif katılımları yoluyla ülkenin siyasi sistemindeki tıkanıklığa çözüm üretmek üzere yola çıkan bir hareket olup, daha sonra ANAP'tan koparak bağımsız bir hareket haline gelmiştir (www.ari.org.tr, 27.08.2009).

Arı Hareketi'nin ABD'ye yönelik olarak gerçekleştirdiği çalışmalardan bir tanesi, çeşitli Amerikan kuruluşları ile işbirliği içerisinde yürüttüğü değişim programlarıdır. Bu programlar kapsamında siyasete ilgi duyan veya mevcut siyasi partilerde aktif olan ve çeşitli konularda uzman olan gençler ABD'ye gönderilmekte ve burada çeşitli kişi ve kurumlarla görüşmeleri ve Amerikan toplumunu tanıma imkânı bulmaları amaçlanmaktadır. Bunun dışında, bazı Amerikan kuruluşlarıyla birlikte ortaklaşa düzenlenen projeler ve ABD'den gelen çeşitli düzeylerdeki Amerikalı yetkililer ile yapılan yuvarlak masa toplantıları kanalıyla farklı konulardaki Türk ve Amerikalıların bir araya gelmesi ve belirli konuları tartışmalarını sağlayan çalışmalar yürütülmektedir (Akyüz, 2006: 217). Arı Hareketi tarafından düzenlenen bu toplantılara Türkiye'nin önde gelen akademisyenleri, medya temsilcileri, bürokratları ve milletvekilleri katılmaktadır. Bu üst düzey katılım da Arı Hareketi'nin politika yapıcılar tarafından dikkate alındığının göstergelerinden biridir.

Türk-Amerikan ilişkileri konusunda düşünce kuruluşları da önemli birer aktör durumundadır. Bu konuda çalışan düşünce kuruluşlarından biri de SETA Vakfı'dır. Beş yıl önce kurulmuş olmasına rağmen iç ve dış siyasete dair çalışmalarıyla gündemde olan SETA, 2009 yılında Washington'da açmış olduğu ofis ile ABD ile ilişkilerine verdiği önemi göstermiş oldu.

SETA Washington Temsilcisi Nuh Yılmaz, TurkishNY'ye verdiği mülakatta böyle bir temsilcilik açmaktaki amaçlarının ABD ile Türkiye arasında bir köprü oluşturmak olduğunu belirtmiştir. Yılmaz ayrıca, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde yaşanan tıkanıklıklarda devreye girerek, krizlerin aşılması için diyalog kanalları oluşturduklarını ifade etmiştir. SETA DC, oluşturmayı hedeflediği "Young Scholar on Turkey" projesiyle Amerika'da Türkiye üzerine çalışan akademisyenleri bir değerlendirmeye tabi tutarak, bu akademisyenlerin çalışmalarını Amerikalı politika yapıcılara aktarmayı planlamaktadır. Böylelikle alternatif sesleri ortaya çıkarmak ve Türkiye konusunu sürekli gündemde tutmayı hedeflemektedir. SETA ayrıca "Insight Turkey" dergisi,

“Policy Report” ve “Policy Brief”leri kullanarak Türkiye’deki güncel gelişmeler konusunda ABD kamuoyunu ve yöneticilerini bilgilendirmeyi hedeflemektedir. Bu sayede Türkiye hakkındaki yanlış algıları da ortadan kaldırmayı amaçlayan SETA DC Direktörü Nuh Yılmaz, henüz yeni kurulmuş olmalarına rağmen kısa süre içinde Washington’da tanınan ve takip edilen bir düşünce kuruluşu olmayı hedeflediklerini belirtmiştir (TurkishNY, 2010, 27 Nisan).

Görüldüğü gibi STK’ların Türk-Amerikan ilişkilerine etkisi daha çok konferanslar düzenlemek, çeşitli yayınlar yapmak, raporlar yayınlamak ve basında belirli bir yönde haber çıkmasını sağlayarak kamuoyu oluşumuna katkıda bulunmak şeklindedir. Bunun bir adım ötesinde bazı STK’ların da üst düzey yöneticileri aracılığıyla Hükümete, Parlamento üyelerine, Dışişleri Bakanlığı bürokratlarına ulaşma kapasitesine sahip olup, doğrudan politika oluşumuna katkıda bulunmak için çalışmalarında buldukları söylenebilir. Ancak tüm bunlara rağmen STK’ların yapmış oldukları bu faaliyetlerin karar vericiler üzerinde doğrudan bir etkisinin olup olmadığını ölçebilmek mümkün değildir. Zira STK’ların doğrudan karar vericilere ulaşip, A politikası yerine B politikasını yaşama geçirilmesini sağladıkları örnekleri bulmak zordur.

Buna rağmen bazı durumlarda STK’ların iki ülke arasında iletişim kanallarının açılmasını sağladıklarını gösteren önemli olaylar da yaşanmıştır. Bunlara güzel bir örnek olarak yukarıda da bahsedilen, 1 Mart Tezkeresi sonrası bozulan Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden düzelmesinde TÜSİAD’ın çabalarından bahsedilebilir. 1 Mart Tezkeresi TBMM tarafından reddedilince iki ülkenin siyasetçileri ile asker ve sivil bürokrasinin iletişim kanallarının kapandığı bir dönemde TÜSİAD heyeti Washington ve New York’u ziyaret ederek birçok görüşme yapmıştır. Bu ziyaret sırasında Amerikan Dışişleri, Savunma ve Hazine Bakanlıkları nezdinde üst düzey temaslarda bulunulmuş, ayrıca basın, iş dünyası ve düşünce kuruluşları uzmanlarıyla bir araya gelinerek iki toplum arasındaki iletişimin sürmesine bir katkı sağlanmıştır. Heyet, Türkiye’ye döndükten sonra Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile görüşerek düşünce ve izlenimlerini paylaşmıştır (TÜSİAD, 2003b; TÜSİAD, 2003c). Aynı dönemde bir TOBB heyeti de Washinton’da çeşitli temaslara yaparak iletişim ortamının sürmesine olumlu bir katkıda bulunmuştur.

STK'ların Türkiye-ABD ilişkileri üzerinde Türkiye üzerinden yapabilecekleri etkinin yanı sıra, ABD üzerinden de etkili olabilecekleri söylenebilir. Bu beklenti, özellikle ABD'de faaliyet gösteren Türk-Amerikan STK'ları ve ABD'de ofisleri bulunan TÜSİAD, TOBB, SETA gibi Türk STK'ları için söz konusu olabilir. ABD dış politikasında Kongre'nin çok önemli bir ağırlığa sahip olduğu, dış politikanın yapılmasında ve uygulanmasında STK'lara oldukça açık bir yapının mevcut olduğu ve Amerikan siyasi kültüründe STK'ların önemi dikkate alındığında bu etkinin beklenmesi doğaldır. Kongre kanalıyla dış politika üzerinde etkili olma beklentisinin gerçekleşebilmesi için söz konusu STK'nın ABD'de ciddi bir ağırlığının olması gerekmektedir. Bu ağırlık hem ABD'deki etnik nüfusla, hem de bu etnik nüfusun ekonomik gücüyle alakalıdır. Bu noktadan bakıldığında Türk STK'lar her ne kadar şu an için o gücü elinde bulundurmasalar da, son dönemde bu bilince ulaşmaya ve söz konusu süreçleri işletmeye başlamışlardır (Akyüz, 2006: 229-230).

2.3.4. Kıbrıs'ta Çözüm Girişimleri ve Sivil Toplum Kuruluşları

Kıbrıs konusu Türk dış politikası açısından geçmişte olduğu gibi günümüzde de en önemli konulardan biridir. 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin bağımsızlığını ilan etmesi ve KKTC'yi tek tanıyan ülkenin Türkiye olması sonrasında iki devlet (Türkiye-Yunanistan) arasında yaşanan sorunlar 1990'da Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin AB üyeliğine başvurması ve 1 Mayıs 2004'te üye olarak kabul edilmesiyle Avrupa Birliği'nin de dâhil olduğu daha karmaşık bir sorun haline gelmiştir.

Kıbrıs'ta yaşanan bu süreçte Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları da etkin bir şekilde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle Annan Planı'nın ilanından sonra referandum sürecinde Türkiye'deki STK'ların bazıları "evet" çıkması yönünde, bazıları da tam tersine "hayır" çıkması yönünde çeşitli çalışmalarda bulunmuşlardır. Özellikle Kıbrıs konusuna AB sürecinin dâhil edilmesiyle beraber bu konuya Türk STK'ları daha fazla ilgi gösterir olmuştur.

Türk dış politikasını ilgilendiren pek çok konuda olduğu gibi Kıbrıs konusunda da TÜSİAD'ın çok çeşitli mekanizmaları harekete geçirerek sürece etkide bulunduğu görülmektedir. TÜSİAD, yayın organı "Görüş" dergisi Şubat-Mart 2002 sayısının tümünü Kıbrıs sorununa ayırarak, sorunun her yönüyle incelenmesine katkıda bulunmuştur. Bu akademik yayınların yanı sıra TÜSİAD, 2002 yılının Mayıs ayında

Boğaziçi Üniversitesi'yle ortaklaşa olarak "Kıbrıs'ın Avrupa Birliği Üyeliği" konulu bir uluslararası konferans düzenlemiştir. Toplantıda konuşma yapan Yönetim Kurulu üyelerinden Dışişleri Komisyonu Başkanı Şadi Gücüm'e göre Türkiye'nin öncelikli ulusal çıkarı, istikrarlı ekonomik büyüme ve refah düzeyinin arttırılması doğrultusunda AB üyeliği hedefinin bir an önce gerçekleştirilmesidir (Gürpınar, 2006: 245).

Bu tür konferanslarda AB üyeliği gölgesinde ele alınan Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik olarak Lahey'e gidecek tarafları adeta referanduma "evet" demeye çağıran TÜSİAD, çözümsüzlüğün getireceği maliyetlerin büyüklüğüne dikkat çekmiştir. Dönemin TÜSİAD Başkanı pek çok platformda yaptığı açıklamalarda Kıbrıs sorununun çözümünün Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgisine dikkat çekerek Hükümete bu konuda uyarılarda bulunmuştur. TÜSİAD kimi zaman da Denктаş'a yönelik eleştiriler yapmaktan kaçınmayarak önemli olanın çözümden yana bir iradenin varlığı olduğunu belirterek, "çözümü, çözümsüzlükte gören yaklaşım benimseniyorsa, bunun Türkiye'nin ulusal çıkarlarının bütünüyle bağdaşmadığına dikkat çekilmesi gerektiği"ni vurgulamıştır. TÜSİAD'a göre "Kıbrıs sorununda ulusal çıkarlarımızın bütünlüğü göz ardı edilmemelidir" ve çözüm yolunda en etkili araç Annan Planı'nın her iki kesimde de referanduma götürülmesidir (TÜSİAD, 2003d).

TÜSİAD, her platformda yaptığı açıklamalarda Kıbrıs sorununu AB ile ilişkilerin bir türevi olarak görmüş ve Hükümeti de bu noktalarda eleştirmiştir. Daha sonra pek çok kez değiştirilen Annan Planı'nın giderek Türk tezine yaklaştığının önemli bir göstergesinin Kıbrıs Rum Yönetimi'nin plandan duyduğu rahatsızlık olduğunu belirten TÜSİAD, Başkan düzeyindeki açıklamalarının yanı sıra çeşitli yayın organları aracılığıyla da Annan Planı'na destek verdiğini açıklamıştır.

Diğer pek çok dış politika alanında olduğu gibi Kıbrıs konusunda da TÜSİAD, yoğun ikili ve çok taraflı temaslarda bulunmuş, değerlendirmeler yaparak sürece etkin olarak katılım sergilemiştir. Kimi zaman konuyu ele alırken, ulusal çıkar tanımlamalarının yapılması ve Kıbrıs sorununun AB üyeliği perspektifinden değerlendirilmesi ise dikkat çekici bir unsurdur (Gürpınar, 2006: 246).

Kıbrıs konusunda, Annan Planını destekleyen kuruluşlardan biri de dış politika konularında aktif olarak faaliyetler yürüten TESEV'dir. TESEV, Dış Politika Programı kapsamında Kıbrıs konusuyla ilgili özellikle Annan Planı'nın yayınlandığı ve

referandumla götürüldüğü dönemde bu plan temelinde bir anlaşmanın tesis edilmesi için toplantılar düzenlemiş, Plan'ı inceleyen analizler yayınlamıştır. Brüksel ve Washington'da Annan Planı üzerine seminerler düzenlemiş ve Plan'ın tartışılmasını sağlamıştır. Ayrıca TESEV bir çalışma raporu hazırlayarak, adada pek çok üst düzey yetkililerle, sivil toplum temsilcileri ve uzmanlarla görüşülmesini sağlamıştır (<http://www.tesev.org.tr>, 12.06.2010).

TESEV tarafından yürütülen projeler, Birleşmiş Milletler, AB ve Türkiye bünyesindeki siyasal ve diplomatik çevreleri ve sivil toplumu, Kıbrıs sorunu ve güncel gelişmeler konusunda, Kıbrıs Türk toplumunun istek ve ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. TESEV hükümetin karar vermesine yardımcı olmak ve çözüm süreciyle ilgili kamuoyunun sağlıklı bilgilendirilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Kıbrıs konusunda anlaşmaya varılması ve bunun gelecekte uygulanması yönünde tanıtım faaliyetinde de bulunmaktadır (<http://www.tesev.org.tr>, 15.06.2010).

TESEV tarafından Kıbrıs konusunda yapılan önemli bir çalışma da 2001 yılının Temmuz ayıyla, 2002 yılının Eylül ayları arasında "Dönemsel Kıbrıs İncelemesi" başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada mevcut zaman diliminde Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler özetlenmiş, yakın gelecekte yaşanması muhtemel sorunlar ve çözüm yolları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu çalışmalarda Türk tarafının yaklaşımları ile Rum tarafının yaklaşımları da analiz edilmiş, AB ve BM gibi bölgesel ve uluslararası kuruluşların çabaları da çalışmaya dâhil edilmiştir (TESEV, 2001, 2002).

TESEV'in Kıbrıs konusundaki faaliyetleri yalnızca Annan Planı ile sınırlı kalmamış, plan Rumlar tarafından referandumda reddedildikten sonra da çalışmalar sürdürülmüştür. 2006 yılından itibaren iki taraf arasında devam eden ikili görüşmeler, Kıbrıs'ın hem Türk tarafı hem de Rum tarafında yaşanan yönetim değişiklikleri de TESEV tarafından çeşitli faaliyetler ve yayınlar aracılığıyla incelenmiş ve çözüm sürecine bu yolla katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin AB ile müzakere sürecinde Kıbrıs sorunundan dolayı sekiz başlığın askıya alınması, üyelik sürecinde Kıbrıs sorununun çözülmesini daha da önemli hale getirmiştir. Bu gerçeğin farkında olan TESEV de Kıbrıs konusunu sürekli gündemde tutmak amaçlı faaliyetlerini sürdürmektedir.

Kıbrıs konusunda çalışan düşünce kuruluşlarından biri de Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)'dur. USAK 2008 yılında yayınlamış olduğu "Kıbrıs Sorununa Alternatif Açılımlar: Çok Bileşenli Adım Modeli" başlıklı önemli ve detaylı raporla sürece katkıda bulunmaya çalışmıştır. Rapor bu alanda çalışan akademisyenler, politikacılar ve konuyla ilgili farklı meslek gruplarından onlarca kişiyle mülakatlar ve beyin fırtınaları yapılarak hazırlanmıştır. Raporda üzerinde önemle durulan bir konu Türk tarafının Annan Planı sonrası kazanmış olduğu uluslararası toplumun desteğini kaybetmemek için iyi bir strateji izlenmesi gerektiğidir. Kıbrıs sorunu sebebiyle AB üyelik sürecinin tıkanmaması ve bu sorunun çözümüne yönelik kriz yönetimini başarabilmesi için karar vericilere tavsiyelerde bulunulmuştur (USAK, 2008a).

USAK'ın Kıbrıs konusundaki diğer faaliyetleri gerek kendisinin düzenlemiş olduğu, gerekse çeşitli kurumlar ve üniversiteler tarafından düzenlenen konferanslara USAK uzmanlarının katılımıdır. Bu konferanslarda USAK uzmanları çoğunlukla Kıbrıs konusu ile Türkiye'nin AB üyeliği süreçlerini bir arada analiz ederek, AB üyeliği için Kıbrıs'ta bir çözüme varılmasının önemine değinmişlerdir (USAK, 2008b). USAK Kıbrıs sorunuyla ilgili yaşanan güncel gelişmeleri de yapmış olduğu analizlerle kamuoyuyla paylaşarak, bu konuda halkın bilgilendirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca bu güncel analizlerde yaşanacak süreçlerle ilgili yapılan değerlendirmeler karar vericileri de bilgilendirmekte ve alternatif politikalara ışık tutmaktadır.

Kıbrıs ve Annan Planı ile ilgili her ne kadar Hükümeti destekleyen kuruluşlar olsa da tam tersine Hükümetin Kıbrıs politikasını eleştiren sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır. Başta Atatürkçü Düşünce Derneği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği gibi STK'lar olmak üzere, Ankara Ticaret Odası (ATO) gibi meslek kuruluşlarının bazıları ve de Türk-İş Konfederasyonu gibi işçi sendikaları da Annan Planı'na karşı çıkarak Türk tarafının "hayır" oyu kullanması gerektiğini savunmuşlardır.

ATO Başkanı Sinan Aygün, Annan Planı'nı şiddetle eleştirerek Plan'ın fiziksel boyutları üzerinde durmuş ve çok hacimli olduğundan dolayı kimse tarafından iyi bir şekilde anlaşılmadığını belirtmiştir. Plan'ın içeriği konusunda tam olarak bilgi sahibi olmayan insanların neye "evet" ya da "hayır" diyeceklerini bilemediklerini belirterek kendilerinin bu Plan'a karşı olduklarını açık ve net bir şekilde ifade etmiştir (ATO, 2004).

ATO gibi Türk-İş Konfederasyonu da Plan'a karşı olumsuz tavır takınan ve Hükümeti bu konuda eleştiren kuruluşlardan biridir. Özellikle bünyesindeki bazı sendikaların milliyetçi eğilimleri sebebiyle Türk-İş de bu konuda olumsuz tavır takınmıştır. Türk-İş Yönetim Kurulu Plan'la ilgili görüşmelerin hemen öncesinde yaptığı bir açıklamada Annan Planı'nın Kıbrıs için bir çözüm olamayacağını ve kabul edilemeyeceğini açıkça belirtmiştir. Türk-İş Yönetim Kurulu'na göre bu plan KKTC'yi Türkiye'den koparmayı ve Kıbrıs Türklerini eşit haklara sahip durumdan çıkarıp azınlık statüsüne dönüştürmeyi hedeflemektedir. Türk-İş'in, savaşı kazanılmış hakların masa başında verilmemesini ve sorunun dayatmalarla değil, iki toplum arasındaki görüşmeler yoluyla ve Türkiye ve Kıbrıs Türklerinin çıkarları doğrultusunda çözüme kavuşturulmasını, Türkiye'nin garantörlük haklarının korunmasını talep ettiğini belirtmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü Türk-İş'in, Kıbrıs Türklerinin mücadelesinde çok önem verdiği Rauf Denktaş'ı desteklediği ifade edilmiştir (Türk-İş, 2003).

Tıpkı bu iki kuruluş gibi Atatürkçü Düşünce Derneği ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği gibi sivil toplum kuruluşları da Annan Planı'na şiddetle karşı çıkmışlar, hatta bunu söylem düzeyinden çıkarıp düzenlemiş oldukları mitinglerle Plan'a karşı olduklarını göstermişlerdir. 2004 yılının Nisan ayında düzenlenen mitingde Plan'ın kabul edilmesi "esef verici" olarak değerlendirilmiş ve bu Plan'ın Amerikan emperyalizminin bir dayatması olduğu belirtilmiştir. Rauf Denktaş da bu mitinge bir telgraf göndermiş ve Plan'a karşı olduğunu bir kez de bu platformda dile getirmiştir (Hürriyet, 2004). Bu noktada bu iki dernek pek çok konuda olduğu gibi Kıbrıs konusunda da statükodan yana olduklarını göstermişlerdir.

Tüm bu faaliyetler sonucunda Annan Planı her ne kadar Türk tarafı tarafından kabul edilmiş olsa da Rum tarafı "hayır" dediği için kabul edilmemiştir. Kıbrıs konusu, Türkiye'de pek çok STK tarafından özellikle son yıllarda AB üyelik süreciyle birlikte düşünülmektedir. Bu nedendir ki Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkan kuruluşların Hükümetin uyguladığı Kıbrıs politikasına da karşı çıktıkları ve de Annan Planı'nı da reddettikleri görülmektedir.

2.3.5. Türkiye'nin Balkanlar Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları

Balkanlar, gerek Türkiye açısından, gerekse bölge ve Avrupa'nın istikrarına etkisi açısından Türkiye'nin hemen her alanda ilgisine mazhar olan bir bölgedir. Bu ilgi

sadece hükümetler arası ve diplomatik düzeylerde değil aynı zamanda toplumlar arası diyalogları da kapsamaktadır. Bölgenin yapısı, bölgede geçmişte yaşanan tecrübeler ile bölgesel ve küresel güçlerin bölge ile ilgili hesapları göz önüne alındığında sivil toplum kuruluşlarının önemi daha da artmaktadır. STK'ların toplumlar arasında yeni iletişim kanalları açma yeteneğinden, beşeri değerlerin paylaşımına zemin olacak platformlar oluşturma kapasitesinden, ortak kültür değerleri etrafından bölge ile tarihi yüzyıllara dayanan dostluk köprülerinin yeniden atılmasına olanak sağlayacak etki ve fonksiyonlarından yararlanmanın bu bölgeye yönelik politikaların geliştirilmesi için uygun bir yöntem olduğu açıktır (<http://tasep.org>, 21.11.2009).

Bu noktada Türkiye'nin Balkanlar politikası konusunda etkili olabilecek STK'ların başında göçmen dernekleri gelmektedir. Balkan Dernekleri ve Rumeli Dernekleri bu oluşumların başındadır. Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti dağılına kadar derneklerin yaşamsal işlevleri dışta ve içte komünist bloka karşı mücadelede yer almaktan ibaret olmuştur. Günümüzde ise beklentiler Türkiye'nin bölgesel politikaları çerçevesinde belirlenmiştir. Bu beklentiler, bir bakıma derneklerin arzu ettikleri ve uygulama alanlarıyla örtüşen özelliktedir (Özgür Baklacioğlu, 2006: 86).

Türkiye'de, kurulu bulunan STK'ların Balkanlar'a yönelik ilgisinin iki ana nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi millet birliği, diğeri ise din birliğidir. Türkiye, Balkanlar'da huzur ve güvenin korunmasını ve buradaki halkların can güvenliğinin sağlanmasını çok önemli görmektedir. Bu da karşılıklı iyi ilişkilerin kurulması ve dostluğun pekişmesi ile sağlanabilir. Bunu sağlayacak olan da bu bölgeye yönelik çalışan STK'lardır (Pehlivanoğlu, 2010: 294)

Türkiye'nin Balkanlara yönelik politikalarında derneklerden beklentisi, "öteki" devletle ilişkilerin bozulmaması adına devletle danışıklık içerisinde olma sorumluluğunu birincil öneme yerleştirmeleridir. Başka bir deyişle Ortadoğu, Kıbrıs, AB gibi birincil önemde gördüğü dış politikaları lehine Balkan ülkeleriyle var olan sorunları göz ardı etme politikası benimseyen Türkiye, derneklerin ikili ilişkilerde sorunlar yaratmamasını arzular görmektedir. Bu politika çerçevesine derneklerin rolü Balkanlar'da yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların Türkiye ile kültürel bağlarını canlı tutmak, hak ve özgürlükleri konusunda bilinçlendirmek, kültürel yaşamlarını devam ettirmek ile siyasal tecrübelerini arttırma yönünde yardımcı olmak şeklinde düşünülebilir. Türk

topluluklarının buldukları ülkeye adaptasyonu ve etkin konuma getirilmesi yoluyla hedeflenen, göç etme geleneğinin kırılması ve bu toplulukların barış köprüsüne dönüştürülmesidir (Özgür Baklacioğlu, 2006: 87).

Ancak 1989 öncesi düzenden devralınan yönetim yapılarında var olan demokratik kurallar yoksunluğu, taban ile yönetim arasında iletişimsizliğin yaşanmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı da, derneklerin dış politika alanındaki yaklaşım ve beklentileri her zaman toplumsal talepleri ve sorunları ikna edici düzeyde yansıtamamaktadır. Toplumsal desteğe sahip olmamaları, göçmen derneklerinin kaynak ülke konsolosluk ve temsilcilik düzeyinde yürüttükleri etkinliklerini de sınırlamakta ve göçmen topluluğunun tümünü ilgilendiren sorunlar çözümsüz kalırken, vize, iş kurmada aracılık, vatandaşlık işlemleri konularında bir takım kişisel sorunların halli ön plana çıkabilmektedir. Bu türden kurumsallıktan uzak kalmış ilişkinin derneklerin sadece STK kimliklerine değil, Türkiye’deki dış politika karar alma mekanizmasındaki konumlarına da yansıdığı görülmektedir. Sonuçta dernekler, siyasal sürecin içinde olmaktan çok iktisadi, sosyal ve kültürel faaliyet alanlarına itilmiş görünmektedir (Özgür Baklacioğlu, 2006: 89).

Türkiye’nin Balkanlar’a yönelik politikası konusunda diğer dış politika konularında olduğu gibi düşünce kuruluşları çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle “aktif dış politika” stratejisi çerçevesinde Balkanlar’a yönelik ilgide artış yaşanmış olması düşünce kuruluşlarını da buralara yönelik faaliyetler yapmaya itmiştir. Bu faaliyetlerden biri de Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)’nin öncülüğünde Namık Kemal Üniversitesi ve Tekirdağ Valiliği ile Belediye Başkanlığı’nın destek verdiği her yıl yapılan konferansların üçüncüsü olan “Balkanlar’da Bölgesel İşbirliğinde STK ve Düşünce Kuruluşlarının Rolü” temalı uluslararası konferanstır. 28 Nisan-1 Mayıs 2010 tarihlerinde gerçekleştirilen konferansa başta bakanlar olmak üzere çok sayıda üst düzey yetkili ve bu alanda çalışan akademisyenler, medya ve STK temsilcileri katılmıştır. Konferansta başlığın da anlaşılacağı gibi Balkan ülkeleriyle bölgesel işbirliğine yönelik politikalara STK’ların ve düşünce kuruluşlarının ne gibi katkıları olabileceği tartışılmıştır. Kongreye ayrıca Balkan ülkelerinden temsilcilerin de katılmış olması ülkeler arası diyalogun tesis edilmesi bakımından önem taşımaktadır (<http://www.tasam.org>, 09.08.2009).

TASAM tarafından gerçekleştirilen bu organizasyonun bir önemi de devletten devlete yürütülen diplomasinin yerini, bu faaliyetlerle birlikte toplumdan topluma yürütülen bir diplomasinin olmasıdır. Bu sayede öncelikle toplumların birbirini daha yakından tanımaları sağlanmaktadır ve önyargılar ile negatif düşüncelerin ortadan kaldırılması düşünülmektedir. Birbirini daha yakından tanıyan insanlar arasında da işbirliklerinin ortaya çıkması beklenmektedir. Bu işbirliklerinden en fazla yararlanacak olanlar da kuşkusuz bu ülkelere yönelik politikalar yürütecek olan karar vericiler olacaktır. Bu anlamda TASAM'ın Balkanlar'a yönelik olarak entelektüel düzeyi yüksek, iyi planlanmış ve hedefleri doğru belirlenmiş bir kamu diplomasisi¹¹ projesi yürüttüğü söylenebilir (Özkan, 2010).

2.3.6. Filistin Sorunu ve Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye'de Filistin sorunu konusunda çalışan sivil toplum kuruluşlarının daha çok hak ve yardım temelli kuruluşlar olduğu görülmektedir. Bu sivil toplum kuruluşlarının başında 31 Mayıs 2010'da yaşanan olaylara konu olan İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) gelmektedir. İHH, 2007 yılından itibaren İsrail tarafından Gazze halkına uygulanan ablukayı delmek amacıyla, Türk ve Avrupa haklarını temsil eden farklı kesimlerden aydın, sanatçı, siyasetçi ve STK temsilcilerinin yer aldığı gemilerle Gazze'ye gitmek üzere bir sivil toplum girişimi başlatmıştır. "Rotamız Filistin Yolumuz Özgürlük" sloganıyla yola çıkan gemilerin başlıca amacı öncelikle Filistin halkına destek olmak, İsrail'in uyguladığı keyfi ambargonun tanınmadığını ortaya koymak, hukuki olarak ambargonun delinebileceğini ispatlamak ve Mısır'ın Refah kapısını açması için baskı oluşturmaktır (<http://www.ihh.org.tr>, 03.09.2010).

Bu amaçlarla yola çıkan Gazze Filosu'ndan "Mavi Marmara" isimli gemiye 31 Mayıs 2010 tarihinde İsrail askerleri tarafından ateş açıldı ve 9 Türk vatandaşı hayatını kaybetti. Bu olaydan sonra İsrail pek çok platformda Türkiye tarafından protesto edildi ve Türkiye tüm diplomasi yollarını kullanarak İsrail'in bu yaptığının cezalandırılmasını talep etti (<http://www.milliyet.com.tr>, 02.02.2010). Bu süreçte iki ülke ilişkileri son dönemlerin en şiddetli krizlerin birini yaşadı.

---

¹¹ Kamu diplomasisi basitçe, bir hükümetin başka bir ulusun halkını ve aydınlarını bu ulusun politikalarını kendi halkının avantajına döndürmek amacıyla etkilemeye çalışmasıdır (Akçadağ; t.y.).

Gazze'ye insani yardım götüren ve içinde pek çok ülkeden vatandaşın bulunduğu "Mavi Marmara" gemisine İsrail askerleri tarafından ateş açılması ve bunun sonucunda Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin bozulması, bir sivil toplum kuruluşunun dış politikayı etkilemesine en açık örneklerden biridir. İHH'nın düzenlemiş olduğu bu faaliyete pek çok sivil toplum kuruluşu destek verdiği gibi, sonrasında yaşanan süreçte de pek çok STK İsrail'i ve bu olayı protesto etmiştir. Bu olay Türk dış politikasında son dönemde bir sivil toplum kuruluşunun ne kadar etkin olabileceğini gösteren önemli örneklerden biri olarak tarihe geçmiştir.

Dünyanın pek çok yerindeki ihtiyaç sahiplerine olduğu gibi Filistin'e de yardım eden sivil toplum kuruluşlarından biri de Kimse Yok mu Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği'dir. 17 Ağustos 1999'da Marmara Bölgesi'nde gerçekleşen deprem sonrasında Samanyolu TV ekipleri beraberindeki gönüllülerle beraber bölgeye yardımlar taşımışlar, deprem sonrası da bu yardımları kesmeyerek, daha sonra bu oluşumu derneğe dönüştürmüşlerdir. 2004 yılında tam anlamıyla bir sivil toplum kuruluşu hüviyetine kavuşan dernek, bu yıldan itibaren dünyanın çeşitli bölgelerindeki insanlara din, dil, ırk ayrımı yapmadan yardım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu bölgelerden biri de Filistin'dir. Uzun yıllardır İsrail ile sürdürülen çatışma ortamında pek çok konuda yardıma ihtiyacı bulunan Filistin halkına Türkiye'den yardımlar taşıyan dernek ayrıca Fethullah Gülen cemaatine de yakınlığıyla bilinmektedir (<http://www.kimseyokmu.org.tr>, 29.12.2009).

Filistin sorunu konusunda faaliyetlerde bulunan sivil toplum kuruluşlarından bir tanesi de 28 Ocak 1991'de insan hak ve özgürlüklerinin gelişmesi ve insan hakları ihlallerinin ortadan kaldırılması için çalışan bir sivil toplum örgütü olan İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (Mazlum-Der)'dir (<http://www.mazlumder.org>, 10.03.2010). Mazlum-Der pek çok platformda İsrail tarafından Filistin halkına yönelik gerçekleşen insan hakları ihlallerini kınadıklarını belirtmiş ve karar vericilerden bu soruna çözüm bulmalarını talep etmiştir. Özellikle İsrail'in 2008 yılının Aralık ayında Gazze'ye yönelik düzenlediği saldırı sonrası ortaya çıkan insan hakları ihlalleri ile ilgili Mazlum-Der çalışmalarda bulunmuştur. 2009 yılının Aralık ayında düzenlemiş olduğu "Filistin Günleri" adlı faaliyet bunlardan biridir. Gazze saldırısının birinci yıldönümü dolayısıyla düzenlenen etkinlikte paneller, sergiler, film gösterimleri, şiir ve müzik

dinletileri gerçekleştirilmiştir. Bu programın sonrasında 16 Ocak 2010'da Ankara'da "1417 Sadece Bir Sayı Değil"¹² başlıklı bir eylem düzenlenmiştir. Eylemde Gazze halkına uygulanan şiddet kınanmış ve uygulanan bu şiddetin normalleştirilmesine izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Aynı eylem Britanya'da 1417 kişi tarafından Trafalgar Meydanı'nda da Ankara'dakiyle eşzamanlı olarak gerçekleştirilmiştir (<http://www.filistingunleri.org>, 25.03.2010). Mazlum-Der tarafından organize edilmiş olan bu eyleme yazılı ve görsel basının çok da fazla yer vermemiş olması dikkate değerdir. Bu habere yer veren medya kuruluşlarının da daha çok İslami kimliği ön plana çıkanlar olduğu görülmektedir.

Mazlum-Der'in çeşitli şubeleri Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler gerilme noktasına gelmeden önce de Filistin sorunu sebebiyle Türkiye'nin İsrail ile ilişkiler kurmasına ve karşılıklı ziyaretlerde bulunmasına karşı çıkmıştır. 2007 yılında İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in Türkiye ziyareti öncesi Mazlum-Der'in Van şubesi tarafından yapılan açıklamada İsrail'in Filistin halkına yönelik yapmış olduğu insan hakları ihlalleri sebep gösterilerek Olmert'in Türkiye'ye gelişi hatta Türkiye'nin bu daveti gerçekleştirilmesi şiddetle kınanmıştır. "Filistin sorunu çözülmüncedey kadar İsrail'le her türlü diplomatik ilişkiler askıya alınmalıdır" denilerek karar vericilere tavsiyelerde bulunulmuştur (<http://www.mazlumder.org>, 15.03.2010) .

Görüldüğü gibi Filistin sorunu konusunda daha çok insan hakları ve yardım temelli sivil toplum kuruluşları faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu kuruluşlar da daha çok İslami kimlikleriyle ön plana çıkan sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu nedenle yapmış oldukları faaliyetlere daha çok yine İslami kimliğiyle ön plana çıkan medya kuruluşları yer vermektedir. Bu yardım kuruluşlarının Türkiye'nin Filistin politikasına etkide bulunup bulunmadığını tespit etmek güçtür. Bu kuruluşların faaliyetleri Türkiye'nin Filistin'e yönelik uygulamış olduğu politikaya bir destek niteliği taşımaktadır. Pek çoğunun düzenlemiş olduğu "Filistin'e Destek Mitingleri" bu çerçevede değerlendirilebilir. Hükümet bu kuruluşlar sayesinde bu bölgeye yönelik politikasında toplumun desteğini almış olmaktadır. Bu kuruluşların bir başka etkisi de Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilere yapmış oldukları etkidir. İsrail ile ilişkilerinde önemli bir unsuru oluşturan

---

¹² Gazze'de İsrail tarafından öldürülen 1417 kişiyi temsil etmektedir.

Filistin meselesinde halkların temsilcileri durumundaki STK'lar Türkiye'nin bölgeye yönelik belirleyeceği siyasetlerde önem taşımaktadır.

2.3.7. Türkiye'nin İran Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları

Türk-İran ilişkilerinde politika yapım sürecine en fazla katkıda bulunan kesimin düşünce kuruluşları olduğu söylenebilir. Türkiye ile İran arasında son yıllarda artan işbirliği ve diyalogun sonuçları ekonomi alanına da yansımıştır. Bunun bir sonucu olarak da iki ülke arasındaki ticareti arttırmak için iş insanları dernekleri de faaliyete geçmiş durumdadırlar. Özellikle Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), İran'la ilişkilere önem vermiş ve karşılıklı yapılan ziyaretler ve iyi niyet mesajlarıyla İranlı iş insanlarıyla kendi bünyesindeki iş insanlarını bir araya getirmiştir. Bu girişimlerden biri de 2003 yılında kalabalık bir MÜSİAD Heyeti'nin dönemin Sanayi Bakanı Ali Coşkun'la birlikte Tahran'da düzenlenen 7. Uluslararası İş Forumu Kongresi'ne katılmasıdır. İslam dünyasından 2 bin iş insanının katıldığı bu büyük çaplı kongrede MÜSİAD üyeleri karşılıklı işbirliği anlaşmaları yaparak iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin canlanmasına katkıda bulunmuşlardır (Yeni Şafak, 2003, 15 Ekim). MÜSİAD'ın Sanayi Bakanı ile bu ziyareti gerçekleştirmiş olması siyasal iktidarın ülkeler arası ilişkileri düzenlerken sivil toplum kuruluşlarından da temsilcilerin bulunmasına önem vermeleri bakımından kayda değerdir.

2009 yılının Ekim ayında da MÜSİAD bir İran heyetini ağırlamıştır. Karşılıklı olarak bu ziyaretlerin iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler açısından çok yararlı olduğunu belirten MÜSİAD Başkanı Ömer Cihad Vardan, İran ekonomisinin krizden etkilenmemesi dolayısıyla Türkiye için önemli bir pazar olduğunu ve bu nedenle bu tür ziyaretlerle mevcut işbirliklerinin de zenginleştirildiğini ifade etmiştir (Yeni Şafak, 2009: 7 Ekim).

Son olarak MÜSİAD, 2010 yılının Haziran ayında BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a yönelik yaptırımları içeren kararı onaylamasını eleştirmiştir. Bu kararın Türkiye'nin daha önceden attığı diyalog adımlarını baltaladığını belirten MÜSİAD yönetimi, Türkiye'nin verdiği kararı ise yapılan anlaşmanın arkasında durmak olarak değerlendirerek olumlu bulduklarını belirtmiştir. BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan bu kararın küresel barışa hizmet etmediği ve oluşturulmaya çalışılan barış ve istikrara zarar vereceğini de eklemiştir (Milliyet, 2010, 10 Haziran).

MÜSİAD tarafından İran'a yönelik bu işbirliği adımlarına karşılık Türkiye'nin diğer önde gelen iş insanları derneği olan TÜSİAD'ın İran'la diyalogu bulunmaması dikkat çekicidir. TÜSİAD, İran'la diyalog yerine, İran'ı daha çok Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmasına neden olabilecek bir faktör olarak görmekte ve bu durumla ilgili olarak hükümet yetkililerini uyarmaktadır. BM Güvenlik Konseyi oylamasının hemen ardından- 17 Haziran- ABD'ye giden TÜSİAD Heyeti burada ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile görüşmüş ve bu olaydan dolayı Türk-Amerikan ilişkilerinde diyalog kanallarının kapanmaması gerektiğini TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner aracılığıyla kamuoyuna iletmiştir (Hürriyet, 2010, 18 Haziran).

Türk-İran ilişkileri ile ilgili kuşkusuz en fazla faaliyette bulunan kuruluş düşünce kuruluşlarıdır. Türkiye'nin İran'a yönelik aktif bir politika izlemesiyle beraber düşünce kuruluşlarının da bölgeye olan ilgileri artmıştır. Bu konuda çeşitli faaliyetlerde bulunan düşünce kuruluşlarından biri de SETA Vakfı'dır. Üzerinde durulması gereken bir konu da SETA'nın İran'la ilişkilerde daha çok İran'ın nükleer programına ilişkin konulara ağırlık vermesi ve faaliyetlerinin çizgisini de bu yönde belirlemesidir (Poyraz, 2009; Köse, 2008). SETA'nın İran'ın nükleer programı konusunda 2010 yılının Mart ayında düzenlemiş olduğu "Iran's Nuclear Program: Contending Perspectives" başlıklı panelde Türkiye'nin bu konudaki diplomatik çabalarına vurgu yapılmış ve yaptırımlarla bu konunun çözülemeyeceğinin altı çizilmiştir (<http://www.setav.org>, 05.04.2010).

Türkiye'nin İran politikasına ilişkin çalışmalar yapan düşünce kuruluşlarından biri de Ortadoğu'ya yönelik yaptıkları faaliyetlerle adından söz ettiren Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)'dir. Türkiye-İran ilişkileriyle ilgili gelişmeleri bölgeye yönelik çalışan uzmanları aracılığıyla değerlendiren ORSAM, düzenlemiş olduğu konferanslar, çalıştaylar ve yuvarlak masa toplantılarıyla konuyu akademisyenler, büyükelçiler ve uzmanlar eşliğinde incelemekte ve bu toplantıların sonucunda da bir takım tavsiyelerde bulunmaktadır. ORSAM, İran konusunda iç siyaset, nükleer çalışmalarına ilişkin sorunlar vb. konulara ilişkin analizler yapmaktadır. ORSAM gibi spesifik olarak belirli bir bölge üzerine derinlemesine analizler gerçekleştiren kuruluşların ortaya çıkması Türk dış politikasında karar vericilerin işini kolaylaştırması bakımından da önem taşımaktadır.

TASAM da Türkiye'nin İran politikası ve Türk-İran ilişkileri konusunda çalışmalar yapan düşünce kuruluşlarından biridir. 2008 yılının Kasım ayından beri TASAM, İran Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi ile ortaklaşa olarak İstanbul'da Türkiye-İran Yuvarlak Masa Toplantılarını gerçekleştirmiştir. Bu toplantıların ikincisi Tahran'da 4 Mayıs 2009'da, üçüncüsü ise yine İstanbul'da 24 Haziran 2010 tarihinde yapılmıştır (<http://www.tasam.org>, 30.04.2010). İki ülkenin düşünce kuruluşları tarafından düzenlenen bu toplantılarda Ankara ve Tahran arasındaki işbirliği alanlarını arttırmaya yönelik fikir alışverişleri yapılmıştır. Basının büyük ilgi gösterdiği bu toplantı, iki ülke arasında siyasi konulardaki yakınlaşmalara, toplumlararası yakınlaşmanın da eşlik ettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Düşünce kuruluşlarının İran konusunda yaptıkları çalışmaların etkinliğini gösteren önemli bir gösterge de bu toplantılara gerek Türkiye'den, gerekse İran Dışişleri Bakanlığı'ndan da temsilcilerin katılmalarıdır. Hatta Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) tarafından 2008 yılında düzenlenen ve İran'la ilişkilerin de ele alındığı Ortadoğu Konferansı'na o zaman Başbakanlık Dış Politika Danışmanı olan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da katılmıştır (<http://www.tepav.org.tr/>, 18.12.2009). Karar vericiler tarafından gösterilen bu ilgi ve katılım bu tip toplantıların başarısını göstermesi bakımından önemlidir. Yine bu tip toplantılara basının büyük ilgi göstermesi de kamuoyunda dikkat çektiğini gösterir niteliktedir.

TEPAV'ın, Türkiye-İran ilişkileriyle ilgili yaptığı faaliyetlerde dikkati çeken bir nokta iki ülke arasındaki ilişkileri ABD düzleminden ayrı görmemiş olmasıdır. 2008 yılının Nisan ayında düzenlemiş olduğu "Iran's Nuclear Program From the Viewpoint of the USA" (<http://yeni.tepav.org.tr>, 03.05.2010) başlıklı yuvarlak masa toplantısı ve 2006 yılının yine Nisan ayında düzenlemiş olduğu "Turkish American Relations in Line with the Recent Developments in Iran" (<http://yeni.tepav.org.tr>, 11.06.2010) konulu toplantıda da yine Türk-İran ilişkileri ABD ilişkilerinden bağımsız düşünülmemiştir. TEPAV Uzmanı Dr. Nihat Ali Özcan tarafından kaleme alınan "İran Sorununun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler" başlıklı kapsamlı çalışmanın önsözünde Özcan çalışmanın amacını açıklarken aslında tam da bu tez boyunca üzerinde durulan noktaya işaret etmiştir. Özcan,

“TEPAV olarak bu disiplinlerarası rapor ile ABD-İran krizi üzerine alternatif senaryoları irdeledik, senaryoların Türkiye üzerine olası etkilerine yoğunlaşarak hükümetlere ve politika yapıcılara katkı sunmayı amaçladık. İran için çözüm önerilerinin de yer aldığı bu raporun alternatif politika üretme konusunda önemli bir boşluğu dolduracağı ve ilgililere yardımcı olabileceği inancındayız” (Özcan, 2006)

diyerek düşünce kuruluşlarının politika oluşturma konusundaki etki ve katkılarına vurgu yapmıştır.

Türkiye’deki STK’ların, Türkiye’nin İran politikasına yönelik tutumları son yirmi yıl içerisinde iki farklı şekilde seyretmiştir. 1990’lı yıllarda STK’lar ilişkilerin bozulmasında çok etkindirler. “Türkiye, İran olmayacak” şeklindeki söylemler ve Türkiye’de 90’lı yıllar boyunca aydınlara yapılan suikastların ardında İran’ın olduğu konusundaki kaygılara Atatürkçü Düşünce Derneği ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği gibi STK’lar da katılmışlardır. Ancak 2000’li yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerde düzelme yaşanınca STK’lar da buna ayak uydurmuşlar ve iki ülke arasındaki ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkilerde STK’lar da rol almaya başlamışlardır.

2.3.8. Türkiye’nin Irak Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye’nin Irak politikasıyla ilgili çalışan STK’ların çoğunluğunu İran’la ilişkilerde olduğu gibi düşünce kuruluşları oluşturmaktadır. Düşünce kuruluşları yapmış oldukları faaliyetlerle, düzenlemiş oldukları panel/sempozyum gibi etkinliklerle ve yayınladıkları raporlarla bölgeye dikkat çekmeye çalışmışlar, bu etkinliklere katılan uzmanlar aracılığıyla da karar vericilere bir takım tavsiyelerde bulunmuşlardır.

Bu düşünce kuruluşlarının başında da ORSAM gelmektedir. Özellikle Orta Doğu bölgesine yönelik kapsamlı araştırmalarıyla dikkat çeken ORSAM’ın Irak’a yönelik önemli faaliyetlerinden biri 9-10 Haziran 2010 tarihinde düzenlemiş olduğu “Türkiye-İrak İlişkileri Tarihi ve Geleceğe Yönelik Açılımlar” başlıklı uluslararası sempozyumdur. ORSAM bu sempozyumu Atatürk Araştırma Merkezi ve Irak Büyükelçiliği Kültür Ataşeliği ile ortaklaşa düzenlemiştir. Sempozyuma Türkiye’den ve Irak’tan çok sayıda akademisyen, uzman ve siyasetçinin katılmış olması sempozyumun önemini göstermektedir. Ayrıca sempozyumun açılışına Devlet Bakanı Mehmet Aydın da katılmıştır. Aydın yaptığı konuşmada halkların birbirini tanımasının önemine

değinererek, önyargıları ortadan kaldırmak için bu tür ortak girişimlerin çok önemli olduğunu belirtmiştir. ORSAM Başkanı Hasan Kanbolat da bu tür toplantıların önemine değinererek, iki devlet arasındaki siyasi diyalogu tam olarak sağlayabilmek için toplumlar arası diyalogun da sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Her iki ülkedeki akademisyenlerin, edebiyatçıların, sosyologların, siyaset bilimcilerin iki ülke ilişkilerini geliştirmek için yoğun çaba sarfetmesi gerektiğini de ifade eden Kanbolat, bu tip sempozyumlarda ortaya çıkacak atmosferin iki ülke aydınları sayesinde yayılacağını da belirtmiştir (<http://orsam.org.tr>, 15.06.2010).

ORSAM tarafından Irak konusunda gerçekleştirilen önemli çalışmalardan birisi de 7 Mart 2010 tarihinde gerçekleşen Irak parlamento seçim sonuçlarını ve Türkiye ile son dönemde gerçekleşen ilişkilerin Iraklı Kürtler tarafından nasıl algılandığına dair 10-20 Mayıs 2010 tarihleri arasında Irak'ta yapılan saha çalışmasıdır. Bölgesel Kürt Yönetimi içindeki Erbil, Dohuk ve Süleymaniye'de gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları bir makalede yayınlanmıştır (Orhan, 2010). Çalışma üç soruya yanıt aramaktadır. Bunlardan birincisi Irak parlamento seçim sonuçlarının Kürtler açısından ne anlam ifade ettiği, ikincisi seçimin Kürt siyasetine ne gibi etkisi olduğu ve sonuncusu da Kürtlerin Türkiye ile ilişkilere bakışının nasıl olduğuna dairdir. Çalışmada bu sorulara cevap bulabilmek için pek çok yüz yüze görüşme yapılmış ve özellikle Türkiye ile ilişkilere bakış konusunda önemli tespitlerde bulunulmuştur. Bu yanıyla rapor bölgeye yönelik oluşturulacak politikalarda göz önünde bulundurulması gereken önemli bir çalışmadır.

Irak Bölgesel Kürt Yönetimi Başkanı Mesut Barzani'nin 2010 yılının Haziran ayında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında ORSAM'a da gelerek burada bir konuşma yapmış olması bir düşünce kuruluşunun bir yabancı devlet insanı tarafından dikkate alındığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Barzani basına kapalı olarak gerçekleştirilen bu toplantıda, katılımcıların sorularını cevaplamış ve Türkiye ile ilişkilere dair önemli mesajlar vermiştir (<http://www.orsam.org.tr>, 22.06.2010). Barzani'nin bu ziyareti düşünce kuruluşlarının bazı durumlarda Türk karar vericileri katmadan doğrudan bölge ve ülke liderleriyle diyalog kurmaları ve onları gerektiğinde kendi merkezlerinde görüşlerini almak üzere ağırlamalarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Türkiye'nin Irak politikası ile ilgili değinilmesi gereken sivil toplum kuruluşları arasında Türkmen dernekleri yer almaktadır. Bu derneklerin en önemlileri arasında Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Kerkük Vakfı, Türkmeneli İnsan Hakları Derneği, Irak Türkmen Birliği Dayanışma Derneği ve Türkmeneli Aydınlar Derneği sayılabilir. Bu dernekler bölgedeki Türkmenlerin haklarının korunmasına yönelik çalışmalar yapmakla beraber Türk yetkililerle de diyalog kanallarını açık tutarak Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadırlar. Türkmen derneklerinin ortaklaşa olarak yaptıkları önemli faaliyetlerden biri 2007 yılının Mart ayında gerçekleşen "Kerkük'ü Destekleme Toplantısı"dır. Toplantıda Kerkük referandumu, Irak anayasası ve Türkmenlerin geleceği gibi konular konuşulmuş ve bu konularda bazı ilke kararları alınmıştır. Ayrıca toplantının sonunda "Kerkük Dayanışma Platformu" adıyla kurumsal bir yapı oluşturulması kararlaştırılmıştır (<http://www.turkmenelihd.com>, 30.06.2010). Her ne kadar Türkmen Dernekleri arasında bu tür işbirliği platformları oluşturulmuş olsa da genel olarak bakıldığında Türkmen Dernekleri yöneticileri arasındaki kişisel problemlerden dolayı, bu derneklerin pratiğe yönelik bir işbirliği içinde olduğunu söylemek zordur. Çok fazla sayıda Türkmen derneğinin olması da bunun göstergelerinden biridir. Bu nedenle bir Türkmen lobisinin oluşturulması önünde ciddi engeller bulunmaktadır (ORSAM, 2010). Tüm bunlar alt alta konulduğunda Türkmen derneklerinin Türkiye'nin Irak'a ve orada yaşayan Türkmenlere yönelik politika belirlemede Türkmen derneklerinin çok fazla etkili olduğunu söylemek güç gözükmemektedir.

TÜSİAD ve MÜSİAD gibi iş insanlarını bir araya getiren STK'ların da kendi çıkarları çerçevesinde Türkiye'nin Irak politikasını etkilemeye çalıştıklarını söylemek mümkündür. 2009 yılında pek çok Avrupa ülkesinde yaşanan ve Türkiye'yi de etkilemiş olan ekonomik kriz sonrası Türk iş insanları da yeni yatırım alanları aramaya başladılar. Bu anlamda Orta Doğu bölgesi ve özellikle savaş sonrası bir ortamda bulunan Irak Türk yatırımcılar için iyi bir pazar haline gelmişti. Bu noktada Türkiye'deki iki büyük iş insanı derneği-TÜSİAD ve MÜSİAD- de bölgeye yönelik ticaret için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bunun en önemli göstergelerinden biri 2010 yılının Haziran ayında Irak Bölgesel Kürt Yönetimi Başkanı Mesut Barzani'nin Türkiye ziyareti sırasında TÜSİAD üyeleriyle de bir görüşme yapmış olmasıdır. Başkan Ümit Boyner ve beraberindeki heyetle yapılan görüşmede Barzani, bölgesindeki yatırım imkânlarından bahsetmiş ve

Türk iş insanlarını bölgeye yatırım yapmaya çağırmıştır. TÜSİAD da bölgedeki güvenlik endişesini dile getirmekle beraber bünyesindeki Irak Çalışma Grubu'nu harekete geçirmiştir (Radikal, 2010, 6 Haziran). Aynı şekilde MÜSİAD üyesi iş insanlarının Irak'a yatırım yapmalarını sağlamak amacıyla MÜSİAD heyetlerinin de çeşitli tarihlerde Irak'a yönelik ziyaretleri olmuştur. Bu ziyaretler kapsamında Irak'a yönelik çeşitli iş fırsatları görüşülmüştür (Zaman, 2010, 27 Mart).

Bu tür ekonomik işbirlikleri Türkiye'nin bölgeye yönelik uygulayacağı siyasi politikalar bakımından da önem taşımaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının bölgeye yönelik attığı adımlar karar vericilerin önünü açmakta ve Türkiye'nin bölge halkı ve liderleri tarafından tanınmasına yardımcı olmaktadır. Bu noktada sivil toplumun Türkiye'nin Irak politikasına etkisinden çok bölgeye yönelik uygulayacağı politikalara katkısı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2.3.9. Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları

Her ne kadar çalışmanın bir sonraki bölümünde Türkiye'nin AB politikasına yönelik STK'ların yaklaşımları derinlemesine incelenecek olsa da, o bölümde sadece seçilen örneklem çerçevesindeki STK'lara yer verileceği düşünülerek bu başlıkta daha genel bir çerçeveden bakılacaktır. Bu doğrultuda Türkiye'deki STK'ların AB politikasına yönelik yaklaşımları, sürece katkıları ve gerek Türkiye'deki karar vericiler üzerindeki etkileri, gerekse Avrupa ülkelerinde Türkiye'nin üyeliği yönünde yaptıkları lobi faaliyetleri incelenecektir.

Türkiye'de toplumsal kesimlerin AB konusundaki zaman içerisinde tutumlarındaki birtakım değişiklikler kuşkusuz sivil toplum alanına da yansımıştır. Bu kesimler tarafından kurulan sivil toplum kuruluşlarının söylemlerinde bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin 28 Şubat sürecinden sonra Hak-İş, MÜSİAD gibi muhafazakâr kesimi temsil eden sivil toplum kuruluşlarından hızlı bir şekilde AB'ye üyelik yolunda değişimlerin olduğu gözlenmektedir. Ya da ADD, ÇYDD gibi Kemalist ulusalcı kesimin kuruluşlarının AB üyeliğine tümenden karşı çıktıkları gözlenmiştir. Daha çok liberal kesimin temsilcileri olan TÜSİAD gibi iş insanları dernekleri ise 1980 sonrası oluşan ortamda AB üyeliğini olmazsa olmaz bir koşul olarak politikalarına ve söylemlerine yerleştirmişlerdir.

Toplumsal kesimlerin ve onların uzantısı olan sivil toplum kuruluşlarının yaklaşımlarındaki bu değişikliklere karşın devlet kurumları açısından her zaman Batılaşmanın bir uzantısı olarak görülen AB'den yana bir politika izlendiğini söylemek mümkündür. Başa gelen siyasal iktidarlar zaman zaman AB'nin Türkiye'ye karşı izlediği politikalara tepki gösterebilirler de, AB ile ilişkileri tümüyle kesmekten kaçınmışlardır. Türkiye'nin AB ile ilişkilerine bakıldığında iktidara gelen her siyasal iradenin bu sürece bir şekilde katkı sağladığı görülmektedir.¹³

Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde yaşanan tartışmalar göstermektedir ki, bu süreç ile Türkiye'nin demokratikleşmesi arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Devletin ve toplumun masaya yatırıldığı ve iç hesaplaşmada bulunduğu bu tartışmaların odak noktasını STK'lar oluşturmaktadır. Türkiye'nin AB müktesebatına uyumunun sağlanmasında öncülüğü STK'lar yapmaktadır. STK'lar katılımcılık, sivilcilik ve şeffaflık gibi özellikleriyle AB normlarını topluma yayma ve politik toplumu bu normlar çerçevesinde denetleme şeklinde önemli bir misyon üstlenmektedirler. Dolayısıyla toplumun modernleşmesine de katkı sağlamaktadırlar (Bora ve Çağlar, 2002:340-341). Bu açıdan değerlendirildiğinde AB'ye tam üyelik sürecinin sadece devletler bazında ilerleyen bir süreç olmadığı, toplumsal yaşamın yeniden yapılandığı bu süreçte STK'lara da önemli görevler düştüğü görülmektedir.

AB sadece uluslararası bir örgüt değil, bireylerin hayatının her yönünü etkileyen bir entegrasyon projesidir. Bu sebeple bireylerin de entegrasyon sürecine katılımı çok önemlidir. Birliğe üyelik için tüm kriterlerin karşılanması yanı sıra Birliğin değerlerinin de özümsemesi gerekmektedir. Bunun için de halklara ve onların temsilcisi olan STK'lara büyük rol düşmektedir. AB kendi içinde de dinamik bir sürece sahip olduğu için, entegrasyon sürecinin etkin bir şekilde ilerleyebilmesi için AB'nin kendi içindeki bu evriminin hem hükümet hem de STK'lar tarafından iyi bilinmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin en önemli projesi olan AB'ye katılım sürecinde devlet kurumları kuşkusuz önemli roller üstlenmektedirler. Avrupa Birliği'nin organlarıyla diyalog içerisine

---

¹³ 1959'da ilk müracaat Demokrat Parti döneminde yapılmış, 1963'te ortaklık anlaşması, CHP iktidarında imzalanmış, 1971'de Katma Protokol Adalet Partisi iktidarında yapılmış, 1987'de üyelik müracaatı Anavatan Partisi'yle yapılmış, 1995'te Gümrük Birliği CHP-DYP koalisyonu döneminde başlamıştır. 1999'da Türkiye'nin AB katılımı sürecine adaylığı teyit edildi ve iktidarda DSP-MHP-Anavatan bulunuyordu (Kişisel Görüşme; 2009).

girerek gerekli mevzuat değişikliklerini gerçekleştirmekte ve yapısal uyumu sağlamayı hedeflemektedirler. Ancak, aldığı bütün kararlarda sivil toplumun görüş ve önerilerini dikkate alan AB, aday ülkelerin Birliğe katılım sürecinde de halkın katılımı prensibini esas tutmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin katılım sürecinde de STK'ların görüş ve önerilerininin dikkate alınmasına öncelik tanınmaktadır. STK'lar, AB'ye üyelik sürecinde kendi ilgi alanına giren konularda proje hazırlayıp uygulamaya koyarak özelde temsil ettikleri kitlelere genelde ise üyelik sürecine katkı sağlamaktadırlar (Öksüz, 2008:127).

STK'ların Türkiye-AB ilişkilerinde daha fazla rol üstlenmelerinin Türkiye açısından iki olumlu etkisi vardır. Bunlardan ilki AB müktesebatına uyum sürecinde STK'ların da katılımıyla daha etkin sonuçlar alınacak olması, diğeri de vatandaşların STK'lar aracılığıyla alınan kararlara katılabilme imkânına sahip olmalarıyla birlikte üyelik sürecinde ne gibi değişiklikler beklediklerini, hangi sorunlar yaşadıklarını ve ne gibi çözümler önerdiklerini belirtebilecekleri bir ortam oluşacak olmasıdır (Öner, 2009).

Bu süreçte STK'ların rolü elbette sadece ülke içindeki hazırlıklar ile sınırlı değildir. Türkiye'nin üyeliği onay aşamasına geldiğinde AB kamuoyu son derece etkili olacaktır. Türkiye'nin üye olması için bazı ülkelerde yapılacak olan referandumlar bağlamında AB toplumları Türkiye'nin üyeliğine hazırlanmalıdır. Dolayısıyla AB ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren STK'ların AB'deki muadilleri ve şemsiye örgütleri ile birlikte, ortak projeler üretme ve lobi çalışmalarını yapma gibi roller üstlenmeleri gerekmektedir. Bu anlamda Avrupa Komisyonu Ekim 2004 tarihli İlerleme Raporu ile üye devletler arasında endişelerin ve görüşlerin açık bir şekilde tartışılacağı bir diyalogun geliştirilmesi gereğini vurgulayarak bunda da en önemli rolü AB'nin de desteğiyle sivil topluma vermiştir (Maç, 2006).

Avrupa Komisyonu'nun 2005 yılının Haziran ayında kabul ettiği Sivil Toplum Diyalogu ile oluşturulan strateji "bilgi açığı azaltabilmek, karşılıklı anlayışı pekiştirmek ve böylece AB'nin genişlemesiyle ortaya çıkacak fırsat ve zorlukların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla vatandaşlar ve farklı kültürler ile politik ve ekonomik sistemleri yakınlaştırmayı amaçlamaktadır" (<http://www.abgs.gov.tr>, 12.08.2010). Bu stratejilerle birlikte AB içinde Türkiye konusunda var olan derin görüş ayrılıklarının giderileceği düşünölmektedir. Böylece tarafların birbirine yaklaştırılacağı

ve ortaya çıkan fırsat ve zorluklar konusunda bilincin artacağı, karşılıklı anlayışın gelişeceği de beklenmektedir (Maç, 2006).

Komisyon, sivil toplum diyalogu için öngörülen faaliyetleri finansal açıdan desteklemek amacıyla katılım öncesi mali destek planlama belgesinin siyasi ve kültürel diyalog başlığı altında yer alan faaliyetlerdeki payını arttırmıştır. Türkiye için hazırlanan 2006 Birleşme Öncesi Yardım Programı dâhilinde, “Avrupa Birliği ve Türkiye Arasındaki Sivil Toplum Diyalogu’nun Güçlendirilmesi” başlıklı bir proje hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında kentler, belediyeler, meslek örgütleri, üniversiteler ve diyalog için gençlik girişimleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla 19,3 milyon Avro tutarında dört hibe programı öngörülmüştür (<http://www.abgs.gov.tr>, 13.08.2010).

Türkiye’nin AB’ye yönelik izlediği politikalarda sivil toplum etki ve/veya katkısına bakılacak olursa akla gelen ilk önemli çalışma 2002 yılının Ağustos ayında AB’ye yönelik pek çok reformun yapılmasına öncülük eden Avrupa Hareketi 2002’dir. Avrupa Hareketi 2002, 2002 yılının Ocak ayında, Aralık ayında yapılacak olan Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde (Kopenhag Zirvesi) müzakerelerin başlatılması amacıyla oluşturulmuş olan bir *ad hoc* yapıdır. 2001 yılının Avrupa Birliği (AB) reformları bakımından durgun geçmesinin ardından 2002 yılının başında AB Uzmanı Cengiz Aktar tarafından başlatılan bu girişim, kısa sürede geniş kitlelere ulaşmıştır. Hareket ilki yurt içinde, ikincisi yurt dışında yapılan faaliyetler olmak üzere iki adımdan oluşmuştur. Cengiz Aktar, 1999 Helsinki kararı sonrasında adaylık sürecinin çok kötü gittiği, bu şekilde devam ederse 2002 sonunda istenen kararların çıkmayacağı ve bu duruma bir tepki göstererek harekete geçilmesi gerektiği yolunda bir belge kaleme alarak, bunu Ali Bayramoğlu, Mehmet Altan, Cengiz Çandar gibi gazeteci ve akademisyenlerle paylaşmıştır. 21 Ocak sonrasında tamamen gönüllülük temelinde, günlük siyasetle ve AB ile bire bir ilişkide bulunmayan kişilerin de aralarında bulunduğu bu hareket çalışmalara başlamıştır (Aktar, 2003).

Bu dönemde iktidarda Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi’nden (ANAP) oluşan bir koalisyon hükümeti bulunmaktaydı. ANAP nispeten AB sürecine sahip çıkmaya çalışsa da, koalisyonunun küçük ortağı olması sebebiyle, çok fazla bir girişimde bulunamamıştı. Avrupa Hareketi tarafından başlatılan çalışma ANAP’ın işine yaramış; ANAP, Türkiye’nin dört bir yanından çok renkli ve

farklı şahsiyetlerin oluşturduğu kırk bin imzacıdan gelen bu desteği diğer partnerlerine karşı kullanmıştır.

Kampanyanın ilk hedefi uyum yasalarının bir an önce meclisten çıkarılmasıydı. Ama Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tatil kararı almıştı. Meclisin tatil kararı almak için toplandığı, gazetelerde tam sayfa ilanlar yayınlanmıştır; “*Sayın Milletvekilleri Tarihe Gececeksiniz (Ama Nasıl?)*” bunu “*Türkiye Avrupa Birliği’ne Girmese de Olur*” ve “*Türk, Övün, Çalış, Güven ve Elini Çabuk Tut*” başlıklı ilanlar izlemiştir. Türkiye’nin dört bir yanından yükselen tepkiler parlamentoyu AB konusunda sıkıştırmaya başlamıştır (<http://www.abgs.gov.tr>, 15.08.2010). Cumhuriyet tarihinin “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık” kampanyasından sonra gördüğü bu etkin kampanya sonunda başarıya ulaşmış ve TBMM tatilden dönüp toplanma kararı almıştır. Kamuoyu baskısı, yasalar Meclis’te müzakere edilirken de sürmüştür. TBMM’nin hemen karşısına Kopenhag Zirvesi’ne kalan süreyi gösteren bir geri sayım saati asılarak kalan zaman üzerine dikkatler çekilmeye çalışılmıştır. (<http://www.abgs.gov.tr>, 20.08.2010). İdam cezasının kaldırılması ve Türkçe dışında kalan dillerde yayın ve eğitim konusuyla ilgili yasalar Parlamento tarafından kabul edilmiştir. (Yeni Şafak, 7 Temmuz 2002). Ülkemizde geçmişte Avrupa Birliği’ne üyelik hedefi sadece devlet politikası olarak yürütülürken, bu hareket aracılığıyla artık vatandaşlar da süreci benimsemeye başlamış ve siyasal iktidarı alınacak kararlar noktasında etkilemişlerdir.

Bu kararlar çıktıktan sonra hareket, bir anlamda içe dönük işlevlerini tamamlamış oldu. Çünkü amaç bu yasaların çıkmasıydı. Bundan sonra Avrupa Hareketi 2002, yüzünü daha çok Avrupa’ya dönmeye başlamıştır. Yurt içinde yapılan işin bir de Avrupa’daki yansımalarına bakmak gerekmektedir. Bütün bu kararları, Avrupa’da yankılandırma amacıyla birtakım eylemler düşünülmüştür (www.ntvmsnbc.com, 23.09.2002, 02.12.2009). Türkiye ile ilgili 3 Ekim’de çıkacak olan raporla alakalı olarak Avrupa Komisyonu’yla bire bir ilişki kurulmuştur. Daha sonra “Avrupa Hareketi 2002’den Haberler” gibi içerideki kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik, ancak daha ağırlıklı olarak dışarıdaki karar vericileri etkileyecek girişimlerde bulunulmuştur. Hem işin mali yönünü finanse etmek hem de Türkiye’deki renkli kültür mozağını Avrupa’ya tanıtmak amacıyla 29 Ekim’de Sezen Aksu, içinde pek çok farklı sesin bulunduğu; Kürtler, Ermeniler, Yahudiler gibi “Anadolu Şarkıları- Türküleri” adlı bir program yapmış ve bu

çalışma Brüksel’de bir konserle tüm Avrupa’ya duyurulmuştur (<http://www.radikal.com.tr>, 20.05.2010) .

Görüldüğü gibi Avrupa Hareketi 2002 tam da yukarıda bahsedildiği gibi sivil toplumun iki farklı işlevini bir arada yürütmüştür. Bunlardan birincisi ülke içinde karar vericileri istenilen politikaların izlenmesi yolunda harekete geçirmekken, diğeri de Avrupa ülkelerinde Türkiye’nin tanıtımına yönelik lobi faaliyetleri yapmak ve Türkiye’nin lehine olacak kararların çıkmasını sağlamaktır. Bu girişim sonucunda her ne kadar 12-13 Aralık 2002 tarihinde yapılan zirveden Türkiye lehine bir karar çıkmamışsa da, hareket en azından yurt içindeki amaçlarını gerçekleştirme konusunda başarıya ulaşmış ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde son derece önemli olan reformlar çıkartılmıştır.

3 Kasım 2002 seçimleriyle beraber iktidara gelen AK Parti Hükümeti de 2002 yılının sonunda yapılacak zirve için kısa zamanda da olsa çalışmalar yapmış ancak yukarıda da belirtildiği gibi zirveden beklenen sonuç çıkmamıştır. Bundan sonra 2002 ve 2004 yılları arasında AK Parti Hükümeti sivil toplum kuruluşlarını pek çok platformda yanına alarak yurt dışı geziler yapmış ve STK’ların görüş ve önerilerini dikkate alarak reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlar sonucunda da 2004 yılının Aralık ayında yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde Türkiye ile AB arasında 2005 yılının Ekim ayı itibariyle müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir. Bu süreç zarfında STK’larla Hükümet arasında sıkı bir diyalog mekanizması işletilmiş ve reformlar STK’ların da desteğiyle gerçekleşmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-1,2,3,6,7,8). Hatta 2004 yılının Aralık ayındaki Zirve sonrası Başbakan Recep Tayyip Erdoğan STK’lara sürece verdikleri destekten ötürü teşekkürlerini iletmış ve sürecin bundan sonraki kısmında da kendilerine büyük işler düşeceğini ifade etmiştir (Hürriyet, 18 Aralık 2004).

3 Ekim 2005 tarihi itibariyle Türkiye ile AB arasında katılım müzakereleri başlamıştır. Bu süreçte öncelikle “tarama süreci” yapılmıştır. Tarama sürecindeki toplantılarda STK’lar da sürece katılmışlar, kendilerinden istendiği ölçüde görüş ve önerilerini iletmışlerdir. Ancak tarama sürecinin tamamlanıp, müzakerelere geçilmesiyle beraber

Türk iç siyasetinde ortaya çıkan bir takım gelişmeler¹⁴ sonucu Hükümetin AB konusunu önceki yıllara nazaran daha geri planda bırakmaya başlamasıyla birlikte sivil toplumla diyalog konusu da zayıf kalmaya başlamıştır (Kişisel Görüşme, 2009).

---

¹⁴ 2008 yılında AK Parti'ye yönelik açılan parti kapatma davası, 11. Cumhurbaşkanının seçimi sürecinde yaşanan sıkıntılar, 2007 ve 2009 yıllarında yapılan genel ve yerel seçimler, Ergenekon davası gibi iç siyasal gelişmeler.

BÖLÜM 3: TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASINA YAKLAŞIMI- ÖRNEKLEMELER

Bu bölümde Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'nin AB politikasına yaklaşımları seçilen örnek STK'lar çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır. Türkiye'deki bütün STK'lar çalışma kapsamına alınamayacağından dolayı en fazla temsil kabiliyetine sahip ve dış politika, özellikle de AB politikası konusuyla ilgisi olduğu düşünülen dokuz STK seçilmiştir. Bu STK'lar mümkün olduğu kadar geniş bir yelpazeden seçilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda işçi ve işveren konfederasyonlarından, işveren derneklerinden, meslek odalarından ve vakıflardan çeşitli örnekler seçilmiştir. Örnekler mümkün olduğunca geniş tutulmaya çalışılmakla birlikte çalışmanın kısıtlılıkları da göz önünde bulundurularak, Hak İşçileri Konfederasyonu (HAK-İŞ), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) ve Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) ile sınırlı tutulmuştur.

Seçilen bu STK'lardan Türk-İş 1952 ve Hak-İş 1976 yılından beri Türk çalışma hayatında aktif olarak yer alan konfederasyonlardır. Türk-İş' 1,9 milyon, Hak-İş ise 429 bin 91 işçiyi temsil etmektedir ve bu konfederasyonlar Türkiye'nin en büyük iki konfederasyonudur. Bu anlamda güçlü bir temsil kabiliyetine sahip oldukları söylenebilir. İşçi konfederasyonlarının çalışmaya dâhil edilmiş olması bir işveren konfederasyonu olan TİSK'in de çalışmaya katılmasını gerekli kılmıştır. 1961 yılında kurulan TİSK, endüstri alanında uzman ve işveren kesimini bu alanda tek temsil yetkisine sahip kuruluştur. TÜSİAD, Türkiye'nin ilk ve en büyük iş insanları örgütlenmesidir. 1971 yılında kurulan TÜSİAD bugün yaklaşık 600 üye ve üyelerinin kurduğu 2500 şirketten oluşmaktadır. Bu üyelerle Türkiye ekonomisinde ciddi bir pay sahibidir ve bu sermaye üstünlüğüne bağlı olarak da Türk siyasi hayatında etkin bir örgütlenmedir. MÜSİAD, TÜSİAD'a nazaran daha geç (1990) kurulmasına rağmen

hızla büyüyen ve ekonomik hayatta pay sahibi olan bir örgütlenme olarak politika süreçlere katkısının da yüksek olacağı düşünülmüştür. TOBB da Türk-İş gibi 1952 yılında kurulmuş ve Türkiye'deki tüm meslek kuruluşlarının bir çatı örgütüdür. TOBB iş dünyasını temsilen 365 oda ve borsadan oluşmaktadır. Bu anlamda güçlü bir temsil kabiliyeti bulunmakta ve gerek ekonomik, gerekse siyasi hayatta karar süreçlerini etkileme kapasitesine sahip kuruluş olma niteliği taşımaktadır. 1965 yılında Türkiye'nin AB'ye yönelik teknik hazırlıklarını yapmak amacıyla kurulan İKV'nin bu çalışmada yer almaması düşünülemezdi. Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde uzman kadrosuyla önemli çalışmalar yapan İKV'nin de bu sürece önemli katkıları bulunmaktadır. 1994 yılında vakıf olarak hayata geçirilmekle birlikte kökleri 1961 yılına dayanan TESEV de özellikle son yıllarda dış politika ve AB politikasıyla ilgili yayınladığı ses getiren raporlar ve düzenlediği seminerlerle Türkiye'nin AB politikası konusunda görüşüne başvurulmuş STK'lardan biridir. Türkiye'nin AB politikasına STK'ların yaklaşımını analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada ADD'nin yer alması onun AB politikasına karşı olumsuz görüşleri sebebiyledir. Diğer STK'ların dönemsel değişikliklere bağlı olarak AB üyeliğine karşı ya da taraftar olma durumları değişiklik gösterse de ADD kurulduğundan itibaren AB üyeliğine karşı çıkmıştır bu nedenle de olumsuz etkileri yansıtması bakımından ADD'nin çalışmaya dâhil edilmesi uygun görülmüştür.

3. 1. Hak İşçileri Konfederasyonu (HAK-İŞ)

Hak-İş Türkiye'de 1976 yılında işçi hareketinin ve sendikacılığın yükseldiği bir dönemde, İslami akımların ve partilerin işçi hareketi içerisindeki yerinin temsilcisi olarak kurulmuştur. Kuruluşundan kısa bir süre sonra gerçekleşen 1980 darbesi sonucu henüz faaliyetlerine başlayamadan kapatılmış, 1981 yılından itibaren ise Türk sendikacılığının içinde yer almıştır. Hak-İş 1976-1980 arasında sendikal harekette fazla bir ilerleme sağlayamamıştır. Bunda kamu sektöründe ağırlıklı olarak Türk-İş'in, özel sektörde ise DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu)'in egemenliğinin fazla olması etkili olmuştur. Bundan daha da önemlisi gerek işçiler, gerekse de toplum nezdinde MSP (Milli Selamet Partisi)'nin işçi kolları olarak bilinmesi ve ideolojik olarak da İslami bir çerçevede emek-sermaye birlikteliğini benimsemesi örgütün işçiler arasında taban bulmasını o dönemde zorlaştırmıştır (Yıldırım ve Haşlak, 2007: 51). İhtilal ile beraber DİSK'in kapatılmış olması ve 1980 sonrası uygulanan ekonomik programın işçi haklarına ve ücretlerine verdiği büyük zarar, bu ortamda Türk-İş'in aktif

politikalar izleyememiş olması Hak-İş'in güçlenmesine yardımcı olmuştur (Doğan, 2003: 34). ANAP iktidarları döneminde de hükümet kendisine muhalefet eden Türk-İş'e karşı Hak-İş'i destekleyince bu, o döneme kadar çok da fazla aktif olamayan Hak-İş'i canlandırmıştır. Bu dönemde Hak-İş kendisini sorgulayarak ideolojik olarak bir dönüşüm yaşamış ve emek-sermaye kardeşliği söylemini işçi hakları söylemine çevirmiştir (Yıldırım ve Haşlak, 2007: 52). 1990 yılının başından itibaren ortaya çıkan yeni konjonktür, Türkiye için olduğu kadar Hak-İş için de gerek 1980 sonrası tecrübeler ışığında, gerekse yeni dönemin şartları çerçevesinde değişimi ve yeniden yapılanmayı zorunlu hale getirmiştir. 1983-1990 arası dönemde yaşadığı belirsizlik bu dönemin şartlarının da etkisiyle Hak-İş'in daha fazla liberalleşme eğilimleri göstermesine yol açmıştır. Nitekim Hak-İş 1995 yılında gerçekleştirmiş olduğu kongreyle yeni bir sendikal anlayışın temel prensiplerini kabul ederek kamuoyunda da kabul gören "liberalleşen Hak-İş" imajını güçlendirmiştir (Yazıcı, 1996: 173). Bu imajı destekleyecek şekilde Hak-İş 1993'te Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) ve Avrupa Sendikaları Konfederasyonu (ETUC)'na üyelik için başvurmuş, bu başvurusu 1997 yılında kabul edilerek her iki örgüte de üye olmuştur (Baydar, 1999: 312).

Hak-İş sivil toplum söylemini başarıyla kullanan ve Türkiye'de İslamcı diye bilinen ilk örgüttür. Üstelik bu söylemi sadece çalışanların çıkarlarını korumak için değil, aynı zamanda Türkiye'de demokrasinin sağlamlaştırılması için de bir araç olarak görmektedir. Bu anlamda özgürlükler ve insan haklarının yaygınlaştırılması konusunda güçlü söylemlere sahip olan Adalet ve Kalkınma Partisi'ne de öncülük ettiği söylenebilir. Bu doğrultuda AKP'nin AB'ye üyelik yolundaki niyeti ile Hak-İş'in AB konusundaki eğiliminin paralellik gösterdiği söylenebilir (Yıldırım ve Duran, 2005: 242).

3.1.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı

Hak-İş'in AB konusundaki görüşleri kuruluşundan itibaren geçirmiş olduğu dönüşüme paralel bir gelişim göstermiştir. İslamcı diye bilinen bir kimliğe sahipken sıkı bir AB ve Batı karşıtı olan sendika 1990'ların ortalarından itibaren AB ve Batı'ya karşı olumlu bir tutum içine girmeye başlamıştır. 28 Şubat süreci de bu dönüşümü hızlandırmıştır. Burada Hak-İş'in çıkarlarında bir değişim olduğu gözlenmektedir. Önceleri daha çok

ideolojik sebeplerle AB ve Batı karşıtı olan Konfederasyon, bu dönemdeki “emek-sermaye kardeşliği” söyleminin yerini işçi hakları söylemine bırakmıştır (Yıldırım ve Haşlak, 2007: 51). Buradan Hak-İş’in AB’ye yönelik dönüşümünün ideolojik temelden çıkar temeline doğru evrildiği söylenebilir.

AB’nin iktisadi ve sosyal politikaların oluşturulmasında uygulamaya çalıştığı sosyal diyalog anlayışıyla, Hak-İş’in sendikacılık anlayışının birbiriyle uyumlu olması (Yıldırım ve Haşlak, 2007: 52) da Hak-İş’in, Türkiye’nin AB üyeliğini desteklemesinin nedenlerinden biridir. Sosyal diyalog, sosyal taraf olarak tanımlanan işçi-işveren üst örgütlerinin temsilcilerinin, toplumda yer alan diğer örgütlü çıkar gruplarının temsilcileri ile birlikte temel ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesi ve uygulanmasına katılmalarını sağlayan süreç olarak tanımlanmaktadır. Konfederasyon, ücret sendikacılığı yerine hizmet sendikacılığı anlayışını benimsediğini ilan ederek sosyal sınıflar arasında “çatışma yerine çıkar ortaklığına” vurgu yapmaktadır (Hak-İş, 1995: 29).

1992 yılında Hak-İş Genel Sekreteri olan Salim Uslu, açık bir pazar olarak AB’nin Türkiye’yi sömüreceğini belirterek demokrasiyi yerleştirmek için bile olsa Türkiye’nin AB üyeliğinin ülkenin bağımsızlığını tehlikeye düşürebileceğini öne sürmekteydi (Alemdar, 2005:188). Bundan sadece 5 yıl sonra 1997 Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye’nin adaylığı reddedildiğinde ve Avrupa karşıtı fikirlerin revaçta olduğu bir dönemde, Salim Uslu, dış politikanın duygusal tepkilere dayalı olamayacağını ve katılım sürecinin her zaman meşakkatli geçeceğini belirtmiştir (Hak-İş, 1999a: 51).

1999 yılında yapılan 9. Olağan Genel Kurul toplantısı Hak-İş’in Avrupa Birliği konusundaki görüşlerinin değiştiği bir kongre olmuştur ve AB politikasına yönelik olarak bazı önemli prensipler belirlenmiştir. Bu prensiplerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

“Hak-İş, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üye olmasını istemekte ve bu yöndeki çabaları desteklemektedir.”

“Hak-İş bu süreçte, hem Türkiye’ye ve hem de Avrupa Birliği’ne karşılıklı sorumluluk düştüğünü vurgular.”

“Hak-İş Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye karşı çifte standart uygulamasını

istemediği gibi, Türkiye'nin özellikle "Kopenhag Kriterleri'ne" uyum sağlamasını karşılıklı sorumluluğun bir gereği olarak sayar."

"Hak-İş Aralık 1999 tarihinde toplanacak AB Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye tam üyeliğin yolunu açacak olan üyelik kararının kabul edilmesini talep etmekte ve istemektedir" (Hak-İş, 1999b: 51).

Hak-İş yurt içindeki bu faaliyetlerinin yanı sıra yine Kopenhag Zirvesi öncesinde de ETUC Genel Sekreteri Emilio Gabaglio'ya bir mektup yazarak tam üyelik takviminin belirlenmesi yönünde ETUC'un AB Dönem Başkanlığı nezdinde girişimlerde bulunarak, Türkiye'ye destek vermesini beklediklerini ifade etmiştir (Dünya Gazetesi, 6.10.2002). Hak-iş Başkanı Salim Uslu, Başbakan Tayip Erdoğan'ın o dönemde AB ülkelerine yapmış olduğu ziyaretlere de katılmıştır (Radikal Gazetesi, 10 Aralık 2002). Kopenhag Zirvesi'nin ardından hükümetin AB normlarına uyum için yapmış olduğu reformlara dönem dönem destek olmakla beraber bazı reformlara da diğer sivil toplum kuruluşları ile ortak hareket ederek karşı çıkmıştır (Yeni Şafak Gazetesi, 27. 01.2002).

3 Ekim 2005'te Avrupa Birliği ile üyelik müzakerelerine başlama kararı alınmasından sonra diğer işçi konfederasyonları gibi Hak-İş de bu durumdan memnuniyet duyduğunu belirten açıklamalar yapmıştır. Başkan Uslu müzakerelerin ucunun açık mı kapalı mı olduğu tartışmalarının bir tarafa bırakılarak reformlara odaklanılması gerektiğini belirterek, bu sürecin sendikal hak ve özgürlükler alanında önemli mesafeler kaydedilmesi için bir araç olacağını açıklamıştır. Uslu, Konfederasyonlarının her zaman AB sürecinin ve reformların devamından yana olduğunu belirterek, üyeliğe verdikleri desteği göstermiştir (Radikal Gazetesi, 6.10.2005).

Hak-İş, çıkar ve önceliklerine uygun olarak AB üyeliğine desteğini sürdürmektedir. Önceleri AB üyeliğini, demokratikleşme ve insan haklarının bir aracı olarak görmeyen Hak-İş, geçirdiği değişimle beraber AB üyelik sürecini sendikal hak ve özgürlüklerin teminatı olarak görmeye başlamıştır. Böylelikle önce söylemlerini daha sonra da kimliğini değiştirmeye başlamıştır. Burada birinci bölümde Jeffrey Checkel tarafından ortaya atılan modele referansla AB, Hak-İş'in öncelikle ajandasında bir değişim gerçekleştirerek söylemlerini yumuşatmış daha sonraki yıllarda ise AB taraftarı olacak şekilde kimliğinde bir dönüşüme sebep olmuştur.

AB-Karma İstişare Komitesi üyesi olan Hak-İş AB ile ilişkilerinde aktif bir tavır alarak AB'nin düzenlendiği toplantı, konferans ve eğitim faaliyetlerine mümkün olduğunca katılmaktadır. Aynı zamanda AB ile ilgili faaliyetleri takip etmek üzere bünyesinde AB masası kurmuştur. Hak-İş 2002 yılındaki yapıcı ve başarı çalışmaları nedeniyle Kasım 2002'deki AB sosyal ortaklar zirvesinde Türkiye'yi temsilen çağrılan tek işçi konfederasyonu olmuştur (Yıldırım ve Haşlak, 2007: 52).

Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu “Sivil Toplum Diyaloğu: Ortak Çalışma Kültürü Oluşturmak” adlı projenin açılışında yaptığı konuşmada, AB'yi ülkelerin problemlerini savaş alanında değil barışçıl yollarla çözdüğü, refahı arttırmak için ortak kurallar ve politikalar geliştirdiği, egemenliklerini birleştirerek dünyada güçlü ve etkin hale geldikleri, birleşmek ve işbirliğinden geçen barış projesi olarak değerlendirdiklerini açıklamıştır. Hak-İş, Türkiye-AB ilişkilerinin temelini AB'nin entegrasyon mantığı felsefesinde aramak gerektiğine inanmaktadır. Çünkü AB entegrasyon mantığının temelinde, ülkelerin ortak değerlere sahip olduğu, ortak yaşam kodlarının ve ortak yaşam hedeflerinin olduğu düşüncesinden hareketle toplumların birbiri ile kaynaşması ve bir bütün olması amaçlanmaktadır (Hak-İş, 22.11.2008).

Başkan Uslu, her platformda yaptığı konuşmalarda AB üyelik sürecinin önemine vurgu yapmaktadır. 2008 yılının Aralık ayında 3. Ulusal Programın kabul edilmesinin ardından Hak-İş, bağlı sendikalarına AB ile ilgili bilgilendirme çalışmalarını içeren bir eğitim programı düzenlemiştir. Bu programın açılış konuşmasında Uslu, 2009 yılının AB yılı olarak ilan edildiğine vurgu yaparak, konfederasyonlarının AB sürecinde aktif bir aktör olarak yer almaya devam edeceğinin altını çizmiştir. Uslu ayrıca AB'nin bir toplumsal dönüşüm süreci olduğuna ve gerçek bir hukuk devleti, gerçek bir sosyal devlet olmak için üyelik sürecindeki reformlara ihtiyaç duyulduğuna vurgu yapmıştır (Hak-İş, 3.03.2009)

Hak-İş Dış İlişkiler ve AB Masası Sorumlusu Dr. Osman Yıldız Türkiye ile AB ilişkilerini bir “al-ver”den öte entegrasyonun mantığına uygun şekilde bir ortak inşa süreci olarak gördüklerini ifade etmiştir. Bu nedenle Hak-İş'in AB sürecine sendikaların, tüm sivil toplum kuruluşlarının, akademisyenlerin kısacası bu sürece katkı sağlayacağı düşünülen herkesin katılması ve katkı sağlaması gerektiği kanısında olduğunu açıklamaktadır. AB sürecinin öncesi de sonrası da siyasi olan bir süreç

olmadığını, aksine sonucu siyasi olan ama ekonomik ve sosyal süreçlerin tamamını içeren bir dönüşüm olduğunu belirten Yıldız, bu nedenle bu sürecin sadece hükümetleri değil, topyekün herkesi ilgilendiren bir oluşum olduğunu ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-1).

Osman Yıldız'ın bu cümleleri içindeki “al-ver” ve “ortak inşa” vurguları, liberal ve konstrüktivist yaklaşım çerçevesinde düşünüldüğünde “al-ver” tanımlamasının daha fazla liberal çerçevede değerlendirilirken, “ortak inşa” konstrüktivist yaklaşımın temalarından biridir. Bu noktada Hak-İş'in AB üyeliğine bakışı liberal çizginin ötesinde Konstrüktivist yaklaşımla da değerlendirilebilir. Yıldız bu yaklaşımla, AB sürecinde her iki tarafın da karşılıklı olarak birbirini inşa ettiklerini söylerken, Türkiye'nin de AB'ye katacağı pek çok şeyin olduğunu altını çizmiştir.

Hak-İş Türkiye'nin AB'ye tam üye olarak girmesini, bunu yaparken de Kopenhag kıstaslarının ve AB müktesebatının tüm gereklerini yerine getirmesini istemekte, AB'yi ve Türk hükümetlerini bu süreçte üzerlerine düşeni yapmaları için teşvik etmeye çalışmaktadır (Doğan, 2003: 36). Hak-İş'in AK Parti'yle beraber AB'ye yönelik tutumunda bir dönüşüm geçirdiğini söylemek mümkündür. Hak-İş'in bu dönüşümü her ne kadar AK Parti ile benzerlik gösterse de bunda Türkiye'deki mevcut konjonktür kadar 28 Şubat sonrası dönemin de etkisi vardır (Yıldırım ve Duran, 2005: 235). Zira Hak-İş'in AB'ye yönelik düşüncelerindeki olumlu evrilme AKP daha iktidar olmadan, 90'lı yılların sonlarına doğru başlamıştır.

28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan kararlar sonucunda iktidar partisi olan Refah Partisi'nin kapatılması ve sonrasında yaşanan süreç, Türkiye'de İslamcı olarak adlandırılan kesimleri çok fazla etkilemiştir. Bunun sonucunda da 28 Şubat'tan olumsuz olarak etkilenen sosyal aktörler, demokratikleşme ve hukuk devleti olgularını kendi lehlerine çevirecek politikalar izlemeye başlamışlardır. Avrupa Birliği'ne yaklaşımdaki değişiklik de bunun bir göstergesidir. Bu tarihlerden sonra bu sosyal aktörler için Avrupalılaştırma süreci din odaklı politik ve sosyal taleplerden, demokrasi odaklı insan hakları, hukuk devleti ve çok kültürlülük gibi söylemlerin yeniden formüle edilmesi şeklinde tezahür etmiştir (Duran, 2006: 295-297).

Bu STK'ların geçirmiş olduğu dönüşümü açıklama konusunda neoliberal teorinin yanında konstrüktivist yaklaşıma başvurmanın gerekli olduğu düşünülmüştür. Zira

birinci bölümde de ayrıntılarıyla açıklandığı gibi AB, Hak-İş gibi sosyal aktörleri bir dönüşüme uğratmıştır. Bunu yaparken öncelikle bu aktörlerin gündemlerini değiştirmiş ve söylemlerinde AB'ye karşı olumsuzlukların yerini daha yumuşak ifadeler almıştır. Daha sonra ise bu grupların kimliklerinde bir dönüşüm yaşandığı ve AB'ye karşı olumsuz yaklaşımlarını bırakarak tamamen AB yanlısı bir tutum sergiledikleri gözlenmektedir. AB tarafından ortaya konulan demokratikleşme ve insan hakları gibi normların bu gruplar tarafından içselleştirilmeye başladığı ve bu sayede bir sosyalleşme sürecinin yaşandığı söylenebilir.

3.1.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri

Hak-İş kuruluşundan itibaren Necmettin Erbakan başkanlığındaki Refah Partisi ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Hatta Hak-İş'in uzun dönem başkanlığını yapmış olan Necati Çelik, Refah Yol hükümetinde Çalışma Bakanlığı görevinde bulunmuştu. Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından yeni kurulan partilerden biri olan Adalet ve Kalkınma Partisi'yle de Hak-İş arasında bir ilişki söz konusudur. Bu yakınlık dolayısıyla Hak-İş'in sesini hükümete duyurma konusunda sorun yaşamadığına dair görüşler mevcuttur. Tüm bunlara rağmen Hak-İş pek çok konuda hükümeti eleştirmekten de çekinmemektedir. Yapılan röportajlarda önceki hükümetlerin AB konusunda lobi yapmak üzere kendilerini daha fazla kullandığını belirten bir yetkili mevcut hükümetin bu konuda zayıf kaldığını ve işveren kesimine daha fazla söz verdiğini belirtmiştir (Alemdar, 2005: 188-189). Osman Yıldız da mülakatta bu konuya değinmiş ve hükümetin işverenlere daha yakın olduğunu ve onları daha fazla önemsendiğini vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009a-1).

Tüm bunlara rağmen, Hak-İş genel olarak mevcut hükümetin Avrupa Birliği konusundaki politikalarını olumlu değerlendirmekte, ancak bazı noktalarda da eleştiriler yapmaktadır. Hükümetin AB ile ilgili bir kurgulama sürecine ihtiyacı olduğunu belirten Osman Yıldız, Avrupa Birliği projesinin Türkiye'de bir devlet politikası olmasına rağmen iktidarlar tarafından halen daha iyi kurgulanamadığını belirtmektedir. Diğer pek çok sivil toplum kuruluşu gibi Hak-İş de hükümetin Avrupa Birliği politikalarıyla alakalı olarak hızlı başladığını ancak zaman içerisinde özellikle 2008 yılında AK Parti'ye yönelik açılan parti kapatma davası, 11. Cumhurbaşkanı'nın seçimi sürecinde yaşanan sıkıntılar, 2007 ve 2009 yıllarında yapılan genel ve yerel seçimler, Ergenekon

davası gibi iç siyasal gelişmeler sebebiyle reformlarda son 2-3 yıldır gözle görülür bir yavaşlama olduğundan şikâyetçidir. Tabii bu yavaşlamada genel olarak gerek Avrupa Birliği içerisindeki Türkiye aleyhine yapılan propagandalar, gerekse dünya genelindeki mevcut ekonomik krizin de etkisi olduğu kabul edilir gerçeklerdir. Tüm bunlara rağmen Osman Yıldız, Hak-İş olarak kendilerinin hükümetin hedefe yaklaştıkça uzaklaştığını ve bunun da ülke içerisinde AB karşıtlarının oranını arttırdığını düşündüklerini belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-1).

Hak-İş'in hükümetin yürütmüş olduğu müzakere sürecine ilişkin ise daha fazla eleştirileri vardır. Sürecin istenmeyen şekilde "silik ve sönük" geçtiğini belirten Yıldız, hükümetin kendilerinden yeterli derecede yararlanmadığından yakınmaktadır. Özellikle tarama sürecinde kendilerine görüş sorulduğunu ancak bu aşamada yapılan çalışmaların da daha çok tek taraflı olduğunu belirtmiştir. Oysaki, 35 faslın en az 22'sinin kendilerini ilgilendirdiğini ve bu konularda hükümete çok fazla katkı sağlayacak politikalara sahip olduklarını belirterek, yapmak istedikleri katkıyı yapamadıklarını ifade etmiştir. Hak-İş'in ETUC üyesi olduğunu ve Brüksel'de temsilciliğinin olduğunu belirten Yıldız, Brüksel aracılığıyla, isteklerini hükümete iletebildiklerini söyleyerek, böyle dolaylı bir yol izlemek zorunda kalmaktan dolayı üzüntülerini dile getirmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-1).

AB'ye üyelik yolunda yapılan reformların toplum için yapıldığının altını çizen Yıldız, kendilerinin büyük kitlelerin temsilcisi olarak dâhil olmadıkları bir sürecin sağlıklı sonuçlar vermeyeceğini ifade etmiştir. Bu aşamada sosyal diyalogun önemini vurgulayan Hak-İş, toplumsal mutabakat sağlanmadan başarının gelmeyeceğini ifade etmektedir. Müzakere süreci her ne kadar teknik bir süreç olarak gözükse de sürecin aslında katılımcı bir süreç olduğunun altını çizen Yıldız, bu nedenle toplumun tüm kesimlerinin katılımının önemli olduğunu söylemiştir (Zaman, 30 Kasım 2005).

Hak-İş'in hükümete yönelik bir diğer eleştirisi de Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki kurumları sağlıklı işletemediği yönündedir. Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki mevcut dört kurumun¹⁵ fiili anlamda hiçbir çalışma yapmadığını belirten Yıldız, bu kurumların sağlıklı işletilmesi durumunda tüm sosyal tarafların sürece daha fazla dâhil

---

¹⁵ Bu kurumlar: Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu, Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi, Gümrük İşbirliği Komitesi'dir.

olacağını ve bunun da demokrasiyi daha sağlıklı işleteceğini belirtmektedir. Bu dört kurumdan Karma Parlamento Komisyonunun, karşılıklı parlamenterlerin ortak çalışmalarıyla daha da zenginleştirilebileceğini, yine kendilerinin çok fazla katkıda bulunduğu Karma İstişare Komitesi'nin önemli çalışmalar yaptığını ancak bu kurumlardan ve de çalışmalardan kamuoyunun yeterli düzeyde bilgilendirilmediğini ifade etmektedir. Kurumların sağlıklı olarak işletilmesinin ve rollerin net olarak tanımlanmasının önemine dikkat çeken Yıldız, bu durumda politika üretmenin zor olduğunun altını çizmektedir. Kurumların politika üretememesi durumunda da Avrupa Birliği'nin ürettiği politikaları kabul etmek zorunda kalacağını ifade etmektedir. Yıldız ayrıca, Hak-İş olarak hükümete bu dört kurumu birleştirmeyi teklif ettiklerini, ancak bu şekilde bu komitelerden başarılı politikalar üretilebileceğine inandıklarını belirtmiştir. Bu kurumların yanında Avrupa Birliği Genel Sekreterliğinin de (ABGS) yeniden yapılandırılması gerektiği düşüncesi Hak-İş'in hükümete yönelik önerileri arasındadır. ABGS'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerde çok önemli bir kurum olduğuna dikkat çeken Yıldız, yeni başmüzakereciden ilk taleplerinden birinin ABGS'yi politika üreten, strateji belirleyen ve gerçek anlamda AB'nin muhatabı olabilecek bir düzeye getirmesi olduğunu ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-1).

ABGS'nin güçlendirilmesine yönelik tavsiye pek çok STK tarafından Hükümete yapılmıştır. Bu eksikliği gören Hükümet 2009 yılının Ocak ayında Egemen Bağış'ın yeni başmüzakereci olarak atanmasının ardından, 24 Haziran 2009'da ABGS'nin görev ve sorumluluklarına ilişkin kanunu¹⁶ değiştirmiş ve ABGS daha güçlü bir yapıya kavuşmuştur. Bu değişiklik de STK'lardan gelen taleplerin de ilgisi olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Hak-İş Genel Sekreteri Feridun Tankut da, 2002 yılında verdiği bir mülakatta AB'deki gibi bir sosyal modelin, sosyal diyalog mekanizmalarının ve örgütlenme yapısının Türkiye'de olmadığını, bunun da bir sorun olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin de temel sorunlarından biri olan işsizlikle ilgili Avrupa İstihdam Stratejisi oluşturulduğunu ancak ülkemizde hala bu konuyla ilgili bir strateji belirlenmediğini belirterek, ülkemizde her türlü soruna dair strateji eksikliği yaşandığını ifade etmiştir. Aynı şekilde Türkiye'de AB üyeliğinin bir devlet politikası haline gelmesine rağmen, halkın %70

---

¹⁶ İlgili kanun için bakınız: <http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/07/20090709-1.htm>

gibi büyük bir çoğunluğunun belirgin bir tercihte bulunmasına rağmen, istenilen hedeflere ulaşmada sürekli problem yaşanmasını da sistemdeki hantallığa ve bu stratejisizliğe bağlamaktadır. Mevcut hükümeti, AB ile ilişkiler konusu son yıllarda çok güncel ve kritik bir aşamada olmasına rağmen, Ulusal Program'da vaat ettiği çalışmaları yapmakta geciktiği ve enerjisini daha çok iç siyasete yönelttiği için eleştirmektedir. Devletin süregelen bu hantal yapısının çözümleri zorlaştırdığını ve sağlıksız ve pratik olmayan sonuçlar doğurduğunu ifade eden Tankut, süreçte çözüm değil, sonuçta çözüm arama yaklaşımının belirgin bir hastalık haline geldiğini de ifade etmiştir (<http://www.bianet.org>,16.03.2010).

Osman Yıldız'ın hükümete yönelik yaptığı bir başka eleştiri de, son dönemde Türkiye'de tekrar gündeme gelen "Ankara Kriterleri" konusudur. Yıldız, Ankara Kriterleri belirlemenin çok güzel bir şey olduğunu, ancak altı doldurulmadığı takdirde bunun tepkisel bir ifadeden başka bir şey olmayacağını belirtmiştir. Ankara kriteri diye bir şey konuyorsa buna göre bir program yapılması, bir strateji belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu sürecin hep beraber inşa edilmesi gereken bir süreç olduğunun altını çizen Yıldız, yaşanacak bu dönüşümün AB ile birleştirilerek başarılacağını belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-1).

Hak-İş'in, diğer pek çok sivil toplum kuruluşu gibi hükümete yönelik eleştirisi 6 Mart 2009 tarihinde Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış'ın sivil toplum kuruluşlarına yönelik yaptığı toplantıya yöneliktir. Bu toplantı, çalışma çerçevesinde görüşülen pek çok sivil toplum kuruluşu tarafından olduğu gibi Hak-İş tarafından da çok eleştirilmiştir. Bütün sivil toplum kuruluşlarının bir arada toplanarak bir sonuç elde edilemeyeceği, pek çok sivil toplum kuruluşunun yöneticisine söz hakkı verilmediği noktasında toplanan eleştirilere Hak-İş de katılmış ve kendilerine söz hakkı verilmediği gerekçesiyle toplantıyı terk etmiştir. Salim Uslu, bunun "sivil toplum kuruluşlarının bugüne kadarki Türkiye-AB ilişkilerindeki girişim, sorumluluk ve birikimlerini yok sayan bir toplantı" olduğunu söylemiştir. Toplantıyı son derece acemice düzenlenmiş olarak niteleyen Uslu, hükümeti örgütlü kesimleri dışlamakla suçlamıştır (Radikal Gazetesi, 6.03.2009).

Tüm bunların yanında Hak-İş hükümetin Avrupa Birliği ile ilişkileri takip etmek üzere ayrı bir Devlet Bakanlığı oluşturarak, yeni bir başmüzakereci atmasını memnuniyetle

karşılamiştir. Bu durum gerek Osman Yıldız'la yapılan görüşmede, gerekse Egemen Bağış'ın atanmasından sonra Başkan Salim Uslu'nun yaptığı açıklamalarda görülmektedir. Uslu, Hak-İş'in düzenlediği Avrupa Birliği eğitiminin açılış konuşmasında, bir başmüzakereci atanmasının çok sevindirici bir gelişme olduğunu ve takdirle karşıladıklarını belirtmiştir. Osman Yıldız da bir önceki başmüzakerecinin aynı zamanda Dışişleri Bakanı olması dolayısıyla Avrupa Birliği konusuna yeterli mesai harcayamadığını ve bu nedenle bu dönemde çok fazla proje üretilmediğini belirtmiştir. Aynı bir bakanlığın kurulmasının iyi bir gelişme olduğunu ancak bu süreçte önemli olanın devlet mekanizmalarını harekete geçirmek olduğunu ifade ederek temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Bu aşamada yapılması gereken çok fazla işin olduğunu, yeni bakanın sivil topluma yaklaşımını zamanın göstereceğini belirten Yıldız, özellikle AB ile ilgili kurumların bu yeni dönemde daha iyi işletilmesinin önemli olacağını da altını çizmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-1).

Özetle, Hak-İş savunduğu dünya görüşü ve geçmişi nedeniyle pek çok kesim tarafından hükümete yakın olarak işaret edilmektedir. Hükümete bu yakınlık konfederasyonun, devletin sosyal mekanizmalarında daha etkin bir biçimde yer almasına neden olmaktadır. Teknik konularda eğitilmiş personeliyle hükümete sosyal politika konularında danışmanlık yapan Hak-İş, hükümet ile olan ilişkilerinde, AB söylemini sıklıkla kullanmaktadır. 2004 yılında düzenlenen Çalışma Kurultayı'nda Avrupa İstihdam Stratejisi'nin uygulanması gerektiğini dile getiren Hak-İş hükümet asgari ücreti açıkladığında bu maaşın Avrupa Birliği adaylarının erişmesi gereken sosyal kalkınma düzeyine getirmeye yeterli olmadığını ileri sürerek eleştirmiştir (Alemdar, 2007: 57-62)

3.1.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri

Hak-İş'in Avrupa Birliği üyeliğinden öncelikli beklentisi Avrupa Sosyal Modeli'nin oluşturulması yönündedir. Çünkü kendisini sosyal bir kuruluş olarak tanımlayan Hak-İş bu model sayesinde AB'nin sosyal standartlar oluşturduğunu ve bu standartların da herkes için geçerli olduğunu belirtmektedir. Kendisiyle yapılan mülakatta bu konunun altını çizen Osman Yıldız, bu sosyal politika sayesinde AB'nin bütün aşamalarda stratejiler belirlediğini ve bu stratejilerin de sorunların çözümünde önemli bir araç olduklarını belirtmiştir. Mesela bu model içerisinde yer alan Avrupa İstihdam

Stratejisi'ne uyum sağlayabilmek için Türkiye'nin uluslararası bir istihdam stratejisine sahip olması gerektiğini belirten Yıldız, bunun gibi örneklerin çoğaltılabileceğini ifade etmiştir. Bu sayede ülkemizin de bir strateji kültürü kazanacağını, bunun da diğer tüm politikalar için bir anahtar olacağını altını çizmiştir. Bu strateji kültürüyle beraber politikalarda bir bütünlük sağlanacağını da belirten Yıldız, bu sosyal bütünlük sayesinde AB'deki anlayışın buraya getirilebileceğini ifade etmiştir. Ancak bunun model ithalatı olarak anlaşılması gerektiğinin de altını çizerek, ülkenin kendi şartlarını da göz önünde bulundurarak kendine özgü bir modelin oluşturulmasının da önemine değinmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-1).

Ekim 2005'te müzakereler başlamadan önce hükümet tarafından düzenlenen "Sivil Toplum Zirvesi"ne Hak-İş de katılmıştır. Hak-İş Başkanı Salim Uslu ile yapılan röportajda Uslu, öncelikli hedeflerinin müzakere heyetlerinde yer alarak sürece katkı sağlamak olduğunu belirtmiştir. Müzakereye konu olan 35 dosyanın pek çoğunun kendilerini yakından ilgilendirdiğini belirten Uslu, bu aşamada sadece hükümet temsilcileri ve bürokratların yer almaması gerektiğini ifade etmiştir. İkinci olarak kendilerinin de üyesi olduğu Karma İstişare Komitesi'nin daha etkin bir şekilde çalıştırılması ve bu komitenin çalışmalarından hükümetin daha fazla yararlanması gerektiğidir. Hak-İş'in diğer bir beklentisi Karma İstişare Komitesi'nin ulusal boyutu sayılabilecek olan Ekonomik ve Sosyal Konsey'le ilgili yasanın ihtiyaca cevap vermediğinden dolayı bu yasanın bir an önce değiştirilmesi gerektiğidir. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği ile ilgili sorunlara da değinen Uslu, Avrupa Birliği ile ilişkilerde çok önemli olan bu kurumun daha sağlıklı işletilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin gerek içeriden gerekse dışarıdan gelebilecek manipülasyonlara aldırmandan Avrupa Birliği yolunda kararlılıkla ilerlemesi gerektiğini belirterek, bu yolda Türkiye'nin önüne çıkacak engeller karşısında siyasi iradeyle beraber sivil toplumun da dik durmasının önemini vurgulamıştır (TİSK İşveren, 2005).

Hak-İş Başkanı Uslu, 60. Hükümet kurulmadan önce *Kriter* dergisine verdiği röportajda yakın geçmişte yaşanan AB ile ilgili kararlı tutumun yeni kurulacak hükümet döneminde de yaşanmasını, hatta daha da ileriye götürülmesini beklediklerini söyleyerek, müzakere sürecini siyasi, ekonomik ve hukuksal alanda önemli gelişmelerin sağlanacağı, işvereninden çalışanına tüm toplumsal kesimleri ilgilendiren konularda bir

demokratik dönüşümün yaşanacağı, teknik, yoğun, titiz çalışma gerektiren zorlu ve çetrefilli bir süreç olarak gördüklerini belirtmiştir. Asıl hedefin hayata dair her alanda yeni ve çağdaş standartlara kavuşmak olduğunu söyleyen Uslu, AB'yi okurken de negatif çıkışlar karşısında sağduyu ve sükunetin elden bırakılmaması gerektiğini de vurgulamıştır (Kriter, 2007: 19).

Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu “Sivil Toplum Diyalogu: Ortak Çalışma Kültürü Oluşturmak” adlı projenin açılışında yaptığı konuşmada, bu projenin kayıtdışı ekonomiyle mücadelede, bireylerin sahip oldukları hakları en iyi şekilde kullanmada ve temiz siyasetin yapılmasında önemli bir araç olacağına inandıklarını ve bu nedenle desteklediklerini belirtmiştir (Hak-İş, 22.11.2008).

3.1.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol

Hak-İş'in AB'ye uyum sürecine etkisi ile ilgili soruları cevaplayan Osman Yıldız, AB'ye üyelik sürecinde sivil toplumun rolünün çok önemli olduğuna değinmiş ve bu rolün görünen veya görünmeyen rol olabileceğinin ama mutlaka var olduğunun altını çizmiştir. Kendilerinin de üyesi bulunduğu ETUC aracılığıyla politika yapma süreçlerinde sürekli yer aldıklarını belirterek, Avrupa'daki sendikalarla bu bire bir ilişkinin aslında bu etkiyi ve rolü kanıtladığını ifade etmektedir (Kişisel Görüşme, 2009a-1). Bu şekilde Türkiye'deki STK'ların Avrupa'ya açık olmaları ve özellikle Helsinki'den sonra gözle görülür şekilde Avrupa'daki varlıklarının artması hem Türkiye'nin tanıtımı açısından önem taşımaktadır, hem de STK'lar bu süreçte ne kadar bilgi ve donanıma sahip olurlarsa o kadar Türkiye'nin gelişimine katkıda bulunurlar. Bütün bunlara ilave olarak STK'ların AB'nin kurumsal işleyişi ve kökenleri konularına hakim olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde kırmızı çizgiler olarak nitelendirilen egemenliğin paylaşımı, Hristiyanlık gibi konular çok daha fazla ön plana çıkmakta ve milliyetçi söylem daha ağır basmaktadır.

Osman Yıldız'ın vurguladığı konulardan biri de Hak-İş'in politika üreten bir kurum olduğudur. Yıldız bu noktada, kendi ürettikleri politikaları hükümetin dikkate alıp almamasının kendileri için çok büyük önemi olmadığını altını çizmektedir. Ancak almak zorunda olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü kendilerinin çalışarak, araştırarak strateji geliştirdiklerini, politika ürettiklerini ve hükümetin bu oluşturdukları politikalardan mutlaka etkilendiğini belirtmektedir. AB konusunda sürece hakim

olduklarını belirten Yıldız, bütünsel ve tutarlı politikalara sahip oldukları için her türlü siyasi parti iktidarının kendilerini dikkate almak durumunda olacağını da ifade etmiştir. Şimdiye kadar hükümetin uyguladığı AB politikalarında etkileri olduğunu ancak bunun klasik anlamda “Hak-İş ile hükümet arasında yakın bir ilişki söz konusu” şeklinde yorumlanmaması gerektiğini ve bu durumdan rahatsızlık duyacaklarını da eklemektedir. Tam tersine iktidarın politika üreten herkesin düşüncesini dinlemesini ve sürece katması gerektiğine inandıklarını da belirtmektedir (Kişisel Görüşme, 2009a-1). Yıldız, bu yorumuyla Hak-İş’in hükümete yakın durarak bünyesine daha fazla sendika katmak istediğine dair ortaya çıkan tartışmalara da gönderme yapmaktadır.

Osman Yıldız, Hak-İş’in AB projeleri üretme konusunda da pek çok STK’ya göre çok önde olduğunu belirtmiştir. Son 3-4 yıl içerisinde 15 tane projeye imza attıklarını dile getiren Yıldız, özellikle mesleki eğitim alanında gerçekleştirdikleri biri metal, diğeri gıda sektöründe olmak üzere iki projenin çok önemli katkılar sağladığını ifade etmektedir. Projelerde bu kadar ileride olmalarına rağmen AB konusunda henüz yeterli kurumsallaşmaya sahip olmadıkları konusunda da özeleştiri yapmaktadır. Bünyelerinde bir AB masası oluşturmalarına karşın bunu çok iyi bir şekilde işletemediklerini ve henüz istedikleri gibi bir formal yapı oluşturamadıklarını da eklemektedir (Kişisel Görüşme, 2009a-1). Bu noktada görülmektedir ki Hak-İş gibi büyük bir konfederasyon bile henüz AB konusunda gerekli kurumsal yapılanmaya sahip olamamıştır. Bu da Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarının AB konusunda henüz yeterli altyapıya sahip olmadıklarının bir göstergesi durumundadır.

Hak-İş, AB konusundaki çalışmalara ve faaliyetlere aktif olarak katılmaktadır. Çünkü Hak-İş, AB entegrasyon sürecine hem devletin, hem de sivil toplumun ve bireylerin mümkün olduğunca katılarak bu sürecin reaktif değil, interaktif hatta proaktif olmasını savunmaktadır. Bu çerçevede pek çok etkinliği bizzat kendisi düzenlemiş ya da düzenlenen toplantılara üst düzeyde katılım gerçekleştirmiştir. Örneğin Kasım 2002’de Belçika’da düzenlenen Üçlü AB Sosyal Partnerler Zirvesi’ne Türkiye’den katılan tek örgüt olmuştur. Bu zirve ayrıca kritik Kopenhag Zirvesi’nin hemen öncesinde yapılması bakımından da büyük önem taşımaktaydı. (Hak-İş, 5-7.12.2003).

AB’nin 2001 yılında düzenlediği Laeken Zirvesi’nden sonra bir anayasa oluşturmak üzere konvansiyon kurulması yönünde aldığı karar uyarınca aday ülkelerden de bu

konuda görüş istenmiş, Hak-İş de bu süreçte önemli katkılar sağlamaya çalışmıştır (Hak-İş, 5-7.12.2003).

Hak-İş, ayrıca, Türkiye'nin resmi ve sivil toplum görüşlerinin oluşturulmasına aktif olarak katılmıştır. Hak-İş, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin bu amaçla Ulusal Programların hazırlanmasına yönelik düzenlediği toplantılara aktif olarak katılmış ve katkılarda bulunmuştur. Aynı şekilde Kopenhag Zirvesi öncesinde de Türkiye'nin AB'ye üyelik müzakerelerinin başlaması için önemli ortak çalışmaların hepsine katılmış, geniş bir lobi ve yazışma faaliyetinde bulunmuştur. Genel Başkan Salim Uslu, AB ve üye devletler nezdinde yapılan bütün sivil toplum lobi ziyaretlerine aktif olarak katılmıştır (Hak-İş, 5-7.12.2003).

Hak-İş aynı zamanda ulusal düzeyde de pek çok kurum ve kuruluşa üyelik yoluyla, AB konusunda yapılan çalışmalara katkıda bulunmaktadır. AB sürecinde daha iyi uyumlaştırma çalışmalarını kapsayan ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde oluşturulan AB Sosyal Diyalog Komitesi'nin çalışmalarına da katılmaktadır. Bu komite çalışma yaşamıyla ilgili olarak tüm sosyal tarafları bir araya getirmeyi hedeflemektedir (Alemdar, 2005: 195).

Hak-İş 1997 yılında üye olduğu Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) platformunu kullanarak Avrupa işçi hareketinin Türkiye'nin üyeliği için destek vermesini sağlamaya çalışmaktadır. Türkiye'nin AB adaylığının ilan edildiği Aralık 1999 Helsinki Zirvesi öncesi dönemde Hak-İş AB konusundaki çalışmalarına hız kazandırmıştır.

Türkiye'nin adaylık ilanının ardından Hak-İş diğer işçi ve işveren sendikaları konfederasyonları ve sivil toplum kuruluşlarıyla beraber oluşturulan AB Platformlarında yer almış ve Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşebilmesi için gerekli adımların atılması yolunda karar vericilere çağrılarda bulunmuştur (Doğan, 2003: 36).

Başkan Uslu "Sivil Toplum Diyalogu: Ortak Çalışma Kültürü Oluşturmak" başlıklı projenin açılış konuşmasında Ulusal Program'ın ilanından dolayı memnuniyetini belirtmiş ve Hak-İş olarak kendilerinden Ulusal Program öncesi görüş istendiğini belirterek taslağa ilişkin görüşlerini şu şekilde sıralamıştır:

- Demokratik katılım ve temsile uygun sosyal diyalogun güçlendirilmesi,

- Sosyal tarafların kamu politikalarının yapımına aktif katılımının sağlanması,
- AB'deki ortaklarla işbirliğinin kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi yönünde daha etkin çalışmalar yapılması,
- AB standartlarına ve ilgili ILO sözleşmelerine uyumlu şekilde sendikaların örgütlenmesi, grev ve lokavt ile toplu sözleşme haklarına yönelik tüm sendikal hak ve özgürlüklerin sağlanmasına yönelik çalışmaların tamamlanması,
- Sosyal koruma sistemimizin güçlendirilmesi,
- Kayıtdışı istihdamla etkin mücadele edilmesi (Hak-İş, 22.11.2008).

Bu süreçte tabandan tavana kadar bir motivasyona ve zihniyet değişikliğine ihtiyaç duyulduğunu belirten Uslu, bunun ancak sivil toplum örgütlerinin sürece aktif katılımı, yani sosyal diyalogun tam ve etkin işletilmesiyle başarılabilceğinin altını çizmiştir. Sivil toplum örgütlerinin hem yurt içinde hem de yurt dışında yapacakları faaliyetlerle sürece katkı sağlamaları da önemlidir. Çünkü bu süreç tüm kesimler için yenilikler içermekle birlikte, Türkiye'nin Avrupa ile toplumsal bütünleşmesi ile ilgilidir (Hak-İş, 22.11.2008).

Hak-İş'in AB üyelik sürecinde attığı önemli adımlardan biri de kendisine bağlı sendikalara yönelik gerçekleştirdiği eğitim faaliyetleridir. 2008 yılının Aralık ayında Ulusal Programın kabul edilmesinin hemen ardından Hak-İş 3 Mart 2009'da bağlı sendikalarına yönelik bir eğitim programı başlattı. AB konusunda uzman ve akademisyenlerin katıldığı toplantıda başkan Salim Uslu da bir konuşma yapmış ve konfederasyonlarının AB'ye verdikleri önemin altını çizmiştir (Hak-İş, 3.03.2009).

3.2. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ)

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, 31 Temmuz 1952 tarihinde kurulmuştur. Türkiye'nin bütün illerinde temsilcilikleri ve 2'si KKTC'de 35 sendikası, ülke genelinde 11 bölge şube ve 650 şubesi bulunan 1,9 milyon üyesiyle (resmi istatistiklere göre) Türkiye'nin en büyük işçi konfederasyonudur. Türk-İş daha çok devlet işletmelerinde örgütlenmiş, 1980'li yılların ortalarına dek devlet denetim ve vesayetinde

bir sendika profili çizmiştir. Oya Baydar, Türk-İş'i Türkiye'de korporatizmin¹⁷ derin izlerini taşıyan devlet denetiminde başlamış olan sendikacılık hareketinin ana örgütü olarak tanımlamakta ve bu sendikanın 1990'lara kadar devletin işçi kesimindeki uzantısı olduğunu iddia etmektedir. Devlete yakın bir profil çizen Türk-İş 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri müdahaleyi desteklemiştir.¹⁸ Bu nedenle Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu üyeliği askıya alınmıştır (Baydar ve Dinçel, 1999: 310-311).

Konfederasyonun son dönemdeki en önemli sorunlarından biri, küreselleşme ile beraber ulusal ekonomiler üzerindeki özelleştirme yönündeki baskılar nedeniyle kamu sektöründe örgütlü sendikaların kayıplara uğramasıdır. Özelleştirmeden etkilenen Türk-İş'e bağlı bazı sendikalar özelleştirme karşıtı stratejiler geliştirme konusunda merkezi yönetimin zayıf kaldığını iddia etmektedirler (Baydar ve Dinçel, 1999: 110-111).

Siyasi olarak merkezi bir çizgide duran Türk-İş bünyesinde sağ ve sol eğilimli sendikaları barındırmaktadır. Kuruluşundan bu yana Türk-İş belli bir parti ya da ideoloji ile özdeşleştirilmekten kaçınmaya çalışmış ve Amerikan sendikacılık modeline¹⁹ benzer şekilde ve partiler üstü kalmaya çalışan bir yaklaşımı benimsemiştir. Kurulduğu dönemlerde Amerikan işçi sendikalarının üst örgütlenmesi olan AFL-CIO (Amerikan Emek Sendikası-Sanayi Örgütleri Kongresi) (American Federation of Labor-Congress of Industrial Organizations)'yla yakın ilişkiler içerisinde olmuş ve devlet tarafından Soğuk Savaş boyunca komünizm karşıtı olarak görülmüştür (Yıldırım ve diğ., 2008: 371).

Türk-İş'in Türk siyasetinde en etkili olduğu dönemlerden biri 28 Şubat sürecinin yaşandığı 1997 yılıdır. Türk-İş, bu süreçte, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), TÜSİAD, TİSK ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK) ile birlikte oluşturdukları ve Refik Baydur'un adına "beşli çete" dediği sivil inisiyatif girişiminin içinde yer almıştır (Koç, t.y.: 161). Bu girişim, 28 Şubat sürecinde sivilliğini

---

¹⁷ Korporatizm, modernitenin özelde eski düzenin hakim sınıfları ve genelde diğer sınıflar üzerinde yarattığı yumuşatıcı arayışların ürünü olan bir geçiş ideolojisidir (Doğan; 2006: 39).

¹⁸ Türk-İş'in 12 Eylül'e verdiği en önemli destek, 1974'te Halil Tunç'un başkanlığındaki Türk-İş Yönetimine genel sekreter olarak seçilen Sadık Şide'nin 1980-1983 tarihleri arasındaki Bülent Ulusu Hükümeti'ne Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olarak atanmış olmasıdır (Kişisel Görüşme; 2009)

¹⁹ Amerikan sendikacılık modeli, ücret ve çalışma şartlarını iyileştirmeye yönelik ve hizmeti esas alan bir model ve mesleki yapılanmaya dayalı bir örgütlenmedir. <http://www.businessstomorrow.net>, 02.01.2011

kaybederek militarist politikalara destek vermiş ve emekçi sınıfın aleyhine seyreden politikaların yanında yer almıştır (Çaha, 2001). Bilindiği gibi 28 Şubat sonrasında Hükümet devrilmiş ve Refah Partisi kapatılmıştır. Türk-İş de Türkiye’de yaşanan bu postmodern darbeye destek olarak o dönemde demokrasinin karşısında yer almıştır.

3.2.1. Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı

Türk-İş pek çok çekince ortaya koymakla birlikte, Türkiye’nin AB’ye üye olmasını desteklediğini beyan etmiştir. 1987’de AB’ye üyelik için yapılan başvuruyu destekleyen Türk-İş, Gümrük Birliği’ne yönelttiği eleştiriler dışında 1990’ların sonuna kadar AB konusuna Türkiye’deki pek çok örgüt ve kurum gibi ciddi olarak eğilmemiştir. Bayram Meral döneminin (1992-2002) başlangıcında AB’ye bakış açısından öncelikle “şüpheli” bir yaklaşım izlenmiş ancak daha sonra açıkça AB’ye karşı olumsuz bir söylem takınılmış ve Türk-İş’in AB politikasına yoğun bir ulusalcı bakış damgasını vurmuştur. Bunda o dönemki Türk-İş yönetimi kadar, genel olarak Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklar da etkili olmuştur. Türk-İş’in resmi belgelerinde ve liderlerin açıklamalarında AB daha çok siyasi nedenlerle eleştirilirken, olası bir üyeliğin işçi hakları ve sosyal politikalar üzerinde ne gibi etkiler doğuracağı konusuna değinilmemiştir (Türk-İş 19. Genel Kurul Raporu).

Türk-İş eski Genel Başkanı Bayram Meral 2001 yılının Ocak ayında Başkanlar Kurulu toplantısının açılış konuşmasında Türk-İş’in AB konusundaki görüşlerini özetlerken, Avrupa Birliği’ne katılmayı arzuladıklarını ancak bunun Avrupa’nın Türkiye’nin önüne koyduğu faturayı ödeyerek olmaması gerektiğini belirtmiştir. Adaylık ve üyelikte, diğer Avrupa ülkelerine uygulanan koşulların Türkiye için de geçerli olması gerektiğini belirten Meral, bu şartlar dışında Birliğe girmenin anlamsız ve Türkiye’nin zararına bir durum olacağını ifade etmiştir (Meral, 2001: 95).

Türk-İş AB’ye üyeliği prensip olarak kabul etmekle birlikte Türkiye’deki pek çok kurumda mevcut olan şüpheli yaklaşımı da paylaşmaktadır. Bayram Meral döneminde Türk-İş Genel Başkan Danışmanı olan Yıldırım Koç Türk-İş’in duyduğu bu kuşkuyu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Avrupa Birliği’nin Türkiye’den talepleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin üniter devlet yapısının bütünlüğü ve bağımsızlığı ile bağdaşmayacak isteklerdir. Bu taleplerin yerine getirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti’ni parçalayarak, ulusumuzu bölecek,

yeni bir Yugoslavya yaratacaktır. Türkiye sorunlarını Avrupa Birliği sayesinde çözmeyecektir. Türkiye, Avrupa Birliği'ne üyelikle güçlenmeyecektir. Türkiye sorunlarını Avrupa Birliği'ne rağmen çözecek ve güçlenecektir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olarak kabul edilebilmesi ise Türkiye'nin daha da güçlenmesine bağlıdır" (Koç, 2001).

Yıldırım Koç'un ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Türk-İş yönetimi AB'ye şüphe ile bakmakta, AB'ye üyelik sürecinin çalışanların yaşam ve iş koşullarının iyileştirilmesi açısından yeni bir şey getirmeyeceğini iddia etmekte ve Türkiye'nin AB'ye üye olabileceğine inanmamaktadır. Sendika yönetimi özellikle o dönemde AB ile ilişkilerde daha çok ulusalcı bir tavır takınmış ve AB üyeliğinin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına zarar vereceği konusunda söylemlerde bulunmuşlardır (Doğan, 2003: 28).

Türk-İş'in bu olumsuz tavrının altında yatan nedenlerden biri de AB'nin ve IMF'nin dayattığı özelleştirme uygulamalarının Türk-İş'e bağlı bazı sendika kollarını olumsuz etkilemesidir. Bu uygulamaların Türk-İş tarafından kabul edilebilir olmasının tek koşulu olarak Türk-İş, diğer üyelerle ve adaylarla eşit şartlarda tam üyeliğin gerçekleşmesi olarak görmektedir. Ancak bu durumda ülkenin en az zarar görerek AB'ye üye olabileceği düşünülmektedir (Doğan, 2003: 28).

Türk-İş Kopenhag Kriterleri çerçevesinde Türkiye'de gerçekleştirilen reformların bazılarının ulusal egemenliği ve güvenliği tehdit ettiği düşüncesiyle AB'yi şiddetle eleştirdiği bir raporu başta dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer olmak üzere ilgili kurumlara göndermiştir. Kıbrıs, Ermeni Soykırımı, Patrikhane, Türk-Yunan İlişkileri, Ege Sorunları ve IMF programları konularında Türk-İş'in görüşlerinin yansıtıldığı raporda, IMF dışında doğrudan çalışma hayatı ve işçilerle ilgili hiçbir başlık bulunmamaktadır (Türk-İş, 2001). Bu anlamda rapor AB'nin sosyal politikalarından çok AB ile Türkiye arasındaki siyasal sorunlar etrafında hazırlanmış bir siyasal bildirme niteliği taşımaktadır.

Raporda Türk-İş'e göre AB, Türkiye'yi parçalama ve bağımsız bir Kürdistan kurdurma amacını taşımaktadır. Türk-İş, AB'nin Türkiye'den tam üyeliği garanti etmeden birçok taviz istediğine dikkat çekerek Türkiye'nin "AB ile ilişkilerinde ulusal çıkarlarımızı ve değerlerimizi" tehlikeye atabilecek politikalardan kaçınması gerektiğini vurgulamıştır (Yıldırım ve Haşlak, 2007: 47).

Genel Başkan Bayram Meral, yayınladıkları raporla ilgili basında çıkan eleştirilere 20 Aralık 2001 tarihinde yaptığı bir değerlendirme ile cevap vermiş ve Türk-İş'in bu görüşlerinin 1999 yılında toplanan 18. Genel Kurul kararlarına dayandığını belirtmiştir. Kurulda alınan kararın Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde ve genel olarak dış ilişkilerde ülkenin ulusal çıkarlarına zarar verebilecek, ulusal onuruna gölge düşürecek veya bütünlüğü ve bağımsızlığı tehdit edecek tutum ve davranışlardan kesinlikle kaçınılması gerektiğine ilişkin 3. maddesi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin eşit koşullarda tam üyesi olması gerektiğine dair 45. maddesi Türk-İş'in Avrupa Birliği'ne yönelik görüşlerini yansıtmaktadır. Bu raporda Avrupa Parlamentosu'nun ülkenin ulusal çıkarlarıyla temelde çelişen bazı taleplerde bulunmasının, Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi üyeliğe istemediği biçiminde yorumlanabileceği de Başkan Bayram Meral tarafından savunulmuştur (Türk-İş, 2001: 215).

AB Kıbrıs Rum Kesimi ile katılım müzakerelerine başladığında Türk-İş, AB'nin Kıbrıs Sorunu ile ilgili duruşunu ciddi bir biçimde eleştirmiş ve Kıbrıs konusunda taviz vermenin Türkiye'ye tam üyelik yolunu açacağını düşünmenin büyük bir hata olacağı görüşünü savunmuştur (Türk-İş, 2003: 160).

Türk-İş'in AB karşıtı siyasi fikirlerinin yanında AB ile imzalanan Gümrük Birliği'nin olumsuz sonuçlarına ilişkin de değerlendirmeleri bulunmaktadır. Gerek 2000 yılında hazırlanan raporda, gerekse 2003 yılında yapılan 19. Olağan Genel Kurul toplantısında AB'den yapılan ithalatın artmasının bir sonucu olarak küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin kapanması ile işsizliğin arttığı vurgulanmıştır. Ayrıca Ulusal Program'da üstlenilen yükümlülük yerine getirilerek yabancıların Türkiye'de çalışmaları konusunda mevcut kısıtlama ve yasaklamaların kaldırılması durumunda, özellikle eğitimli işgücünün işsizliğini daha da arttıracığı belirtilmiş, AB'ye üyelik sürecinin işçi hakları ve sendikal özgürlükleri iyileştireceğini beklemenin de hata olacağı ifade edilmiştir (Türk-İş, 2001: 231).

Neoliberal teorinin dış politika yaklaşımında alt grupların çıkar ve önceliklerinin devlet aygıtı üzerinden dış dünyaya yansıtılması söz konusudur. Bu tez örneğinde STK'lar bir alt grup olarak alınmıştır. Ancak Türkiye gibi ülkelerde çıkar ve önceliklerin de devlet tarafından belirlendiğine örnek olarak Türk-İş gösterilebilir. Türk-İş bir işçi örgütlenmesi olarak, bir sivil oluşum olarak, sivilliği ve demokratikleşmeyi temsil

etmek yerine, bunlara karşı bir tutum sergilemektedir. Türk-İş gibi bir kurumun çıkar ve önceliği işçi hakları ve sendikal özgürlüklerin artırılması olması gerekirken, Türk-İş, demokratikleşmeye karşı bir tutum izleyerek, bu konuda atılan adımlara şiddetle karşı çıkmıştır.

Bayram Meral'den sonra yönetime gelen Salih Kılıç ise AB'ye daha olumlu bakan bir yaklaşım sergilemiştir. Salih Kılıç, 2004'te verdiği bir mülakatta, "tüm olumsuz etkilere rağmen Türkiye'nin yeri Avrupa'dır" beyanında bulunarak AB konusundaki eğilimlerini açıklamıştır. Salih Kılıç ayrıca "Türk işçileri AB üyeliğinden faydalanacaklardır, ancak AB'nin samimiyeti ile ilgili bazı kuşkular taşımaktadırlar. Eğer AB Türkiye ile katılım müzakerelerine 2005'te başlarsa ancak bu durumda Türkiye'nin katılımı konusunda samimi olduğuna inanacağız" diyerek az da olsa şüpheli bir yaklaşım da sergilemiştir. Türk-İş'e göre Türkiye, AB'ye ulusal çıkarlarına zarar vermeden onurlu bir şekilde girmelidir. Türk-İş, milli birliğin ve çıkarların korunması konusunda duyduğu hassasiyeti her platformda vurgulamıştır (Yıldırım ve Haşlak, 2007: 48).

Dönemin Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç 11 Ekim 2004'te, yani Avrupa Komisyonu tarafından açıklanan İlerleme Raporu'nun ardından yaptığı bir toplantıda raporu değerlendirmiştir. Türkiye ile müzakerelere başlanması yönünde tavsiye kararının verildiği raporu olumlu bir gelişme olarak niteleyen Kılıç, raporun ayrıntılarında Türk-İş olarak hassasiyet duydukları belli başlı konuların da bulunduğunu belirtmiştir. Azınlıklarla ilgili olarak Lozan Antlaşması'nın gerisine düşecek bir kararı kabul etmediklerini belirten Kılıç, raporda geniş yer bulan sendikal haklar ve özgürlüklere ilişkin değerlendirmeleri olumlu bulduklarını belirtmiştir. Değerlendirmenin pek çok kısmında çalışma yaşamı ve sendikal haklara ilişkin raporla ilgili değerlendirmelerini kamuoyuyla paylaşmıştır (Türk-İş, 11.11.2004). Bu da göstermektedir ki, her ne kadar siyasi konulara da değinse, Başkan Kılıç, bir önceki yönetime göre ajandasında Avrupa Birliği ile ilişkilerde çalışma yaşamı ve sendikal hak ve özgürlüklere daha fazla yer vermiştir.

3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile AB arasında üyelik müzakerelerinin başlaması kararının alınmasıyla beraber Türkiye'deki pek çok sivil toplum kuruluşu gibi Türk-İş de müzakere süreciyle daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Üyelik müzakereleri

başlamadan hemen önce 9 Eylül 2005 tarihinde hükümetin Türkiye'deki STK'larla yaptığı zirveye katılan Salih Kılıç, AB'ye uyum sürecinde Hükümet tarafından gerçekleştirilen düzenlemelerin çağdaş demokrasi anlayışının bir gereği olduğunu ve Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecini desteklediklerini belirtmiştir (Radikal Gazetesi, 10.09.2005).

Bu toplantının ardından Başkan Kılıç, 21 Eylül'de Brüksel'e yaptığı ziyarette Türk-İş'in hazırlamış olduğu raporu sunmuştur. Bu raporda, 2004 yılındaki İlerleme Raporu'nun ardından Türkiye'deki sendikal haklara da değinilmiş ve Türk-İş'in, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini desteklediği ve bu süreçte yer almak istediği ifade edilmiştir (<http://www.abhaber.com>, 31.10.2009).

2006 yılının Ocak ayında Avrupa Birliği Derneği tarafından düzenlenen "Türkiye-AB: Nasıl Bir Müzakere Süreci" konulu toplantıda konuşma yapan Türk-İş Başkanı, bu toplantıda da 9 Kasım 2005 tarihinde açıklanan İlerleme Raporu'na vurgu yaparak, Türkiye'deki sendikal haklar ve sosyal politika alanlarında topluluk müktesebatına uyum konusunda sorunlar yaşandığını belirtmiştir. Türkiye'nin hala Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) standartlarının çok gerisinde olduğunu ve müzakere sürecinde bu konuyla ilgili acilen tedbirler alınması gerektiğini ifade etmiştir. Salih Kılıç'ın konuşması sırasında sarf ettiği şu cümleler dikkate değerdir: "Türk Hükümetinin ve biz sivil toplum örgütlerinin, halkın kafasındaki iki sorunu çözmesi halinde iç müzakerelerde daha hızlı mesafe alırız. Birincisi 'Avrupa bizi böler mi?' anlayışını ortadan kaldırmak ve özgüveni sağlamak zorundayız. Hep bir ağızdan bunu vurgulamalıyız. Korkmamalıyız..."²⁰ Bir önceki dönemde Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi böleceğine dair rapor hazırlayan Türk-İş'in bu döneminde en yetkili ağızdan sarf ettiği sözler Türk-İş'deki değişimi gözler önüne sermektedir.

Salih Kılıç'tan sonra 2007 yılında yapılan 20. Olağan Genel Kurul toplantısında yönetimi devralan Mustafa Kumlu, geçen iki yıl içinde Avrupa Birliği'ne karşı Türk-İş'in politikasında radikal bir değişiklik yapmamıştır. AB'ye karşı bir önceki yönetim gibi olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmış ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği

---

²⁰ "Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç'ın Avrupa Birliği Derneği Tarafından Düzenlenen "Türkiye-AB: Nasıl Bir Müzakere Süreci" Konulu Toplantı Konuşması (24 Ocak 2006- Ankara), Türk-İş Basın Danışmanı Hasan Tahsin Benli tarafından temin edilmiştir.

desteklenmiştir. 9 Nisan 2009 tarihinde Türk-İş AB İlişkileri Uzmanı Pınar Alkan²¹'la Türk-İş'te gerçekleştirilen mülakatta bu konu vurgulanmıştır. Türk-İş'in net olarak AB üyeliğini desteklediğini belirten Alkan, AB ve ILO normlarında, çalışanların AB standartlarına ulaşmasının ana hedefleri olduğunu ifade ederek, özellikle sendikal haklar konusunda bu standartlara ulaşmanın kendileri için önemini altını çizmiştir. Türk-İş olarak bu sürecin ciddi diplomatik manevralar gerektiren bir süreç olduğunu belirten Alkan, bütün kurum ve kuruluşlar tarafından iyi yönetilmesi gereken bir dönemde olduğunu da ifade etmiştir. Alkan, daha önceki yönetimler döneminde AB'ye karşı takınılan olumsuz tavır, bünyesinde barındırdığı farklı sendikalardaki görüş ayrılıklarına bağlamış, bütün sendikaların katıldığı bir politika oluşturmak zorunda olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca önceki yıllara göre şu an AB ile ilgili daha yoğun bir gündem bulunduğunu ve artık AB ile bir diyalog kurmadan sürecin takip edilmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Şu an yaşadığımız süreçte AB'ye evet ya da hayır gibi siyah ya da beyaz bir çizgi çizilemeyeceğini de belirten Alkan, önemli olanın bu süreçten Türkiye'nin en karlı çıkacak duruma gelmesi olduğunu belirtmiştir. Türk-İş'in imtiyazlı ortaklık gibi AB'ye yönelik gündeme gelen farklı alternatifleri de asla kabul etmediğini belirten Alkan, kişilerin serbest dolaşımına kısıtlayıcı tedbirlerin getirilmesi ve işçilere çifte standart uygulanması gibi durumların kabul edilemez olduğunu da ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-2).

Türk-İş'in söylemlerinde ve politikalarındaki bu değişim bazı faktörlerle açıklanabilir. Öncelikle Türk-İş 1980'lerin sonları ve 1990'ların başları dışında hükümetlerle çatışmamaya özen gösteren bir politika izlemiştir. 27 Mayıs'tan 28 Şubat'a kadar bütün askeri darbeleri desteklemiş, daima milli konularda milli duruştan sapmamaya özen göstermiştir. Bu durum devletin hassasiyet gösterdiği dış politika ve iç güvenlik konularında da kendisini göstermiştir. Kıbrıs, Ermeni iddiaları gibi konularda resmi görüşe yakın durmuştur. Bu yakın durma AB ile olan ilişkilere de yansımıştır. Yani devletin ya da devlet içindeki bazı güçlü grupların AB hakkındaki kuşkuları, çekinceleri Türk-İş'in de politikalarında bu kuşkucu söylemi benimsemesine neden olmuştur. 2002 seçimlerinde AK Parti hükümetinin tek başına iktidara gelmesiyle beraber AB ile olan ilişkilerde de bir ivme kazanılması bu durumu açıklayabilir (Yıldırım ve Haşlak, 2007: 49). Bu değişimi açıklayabilecek diğer bir faktör Türk-İş'in yönetim kadrolarının

---

²¹ Pınar Alkan Türk-İş'teki bu görevinden ayrılmıştır.

değişmesi ve daha liberal politikalar belirleyecek kişilerin yönetimi devralmasıdır. Türk-İş içinde yer alan Petrol-İş ve Kristal-İş gibi güçlü sendikaların AB sosyal politikalarını desteklemeleri bu değişikliği açıklayabilecek bir başka faktördür. Konfederasyonun söyleminin kendi içinden gelen dinamiklerle değişmesi, Türk-İş'in AB tutumunu, işçi haklarının iyileştirilmesi bağlamında değil kendi iç politikaları bağlamında değerlendirdiğinin göstergesi sayılabilir (Alemdar, 2007: 60).

3.2.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri

Her ne kadar yukarıda Türk-İş'in tarihi boyunca hükümetlerle çatışmamaya özen gösteren bir politikası olduğu söylene de Türk-İş de, çalışma kapsamında görüşülen pek çok sivil toplum kuruluşu gibi AK Parti hükümetinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikasını bazı noktalarda eleştirmekten kaçınmamıştır. İlk olarak hükümeti Ekonomik ve Sosyal Konsey konusunda eleştiren Türk-İş, Konsey'in sağlıklı işletilememesinden şikayetçidir. Bunu da Konsey'de hükümet ve işverenin ağırlığının daha fazla olmasına bağlamakta ve bu durumun STK'ların hükümet tarafından ciddiye alınmadığı izlenimini doğurduğunu ifade etmektedir. Yapılan mülakatta Alkan'ın hükümeti pek çok alanda süreci iyi yönetememek konusunda eleştirdiği gözlenmiştir. Hükümetin bütün ortak karar alma mekanizmalarında süreci iyi işletemediğini, bu durumun istihdam paketinde de sosyal güvenlik yasasında da gözlenebileceğini belirtmiştir. Diğer STK'lardan gelen eleştirilere benzer şekilde Türk-İş de 2002'den sonra kazanılan ivmenin hükümet tarafından yavaşlatıldığını ve şu an süreci daha çok günlük politikalarla yürüttüklerini ifade etmiştir. Oysaki o dönemde demokratik hak ve özgürlükler alanında ciddi girişimlerin olduğunu belirten Alkan, mülakatın yapıldığı dönemde (2009-Mayıs) hükümetin yürüttüğü politikayı ise samimi ve ciddi bulmadıklarını belirtmiştir. Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış'ın 6 Mart 2009'da yaptığı toplantıyı da diğer pek çok STK gibi eleştiren Türk-İş bu toplantının da aslında hükümetin ciddiyetsizliğin bir kanıtı olduğunu belirtmiştir. Toplantıda kendilerine söz verilmediğini, ancak işverenlere öncelikli davranıldığını belirterek bu tarz girişimleri göstermelik olarak değerlendirmiştir. Kuruluşlarının çıkar ve önceliklerinin dikkate alınıp alınmadığına ilişkin soruya çok net bir şekilde "hayır" cevabı veren Alkan, kendilerini en çok ilgilendiren 19. Fası'ın²² bile oldu bittiye getirilmek istendiğini ve kendilerinin sürecin dışında tutulmaya çalışıldığını belirtmiştir. Hükümeti kendine yakın sendikalarla

---

²² Sosyal Politika ve İstihdam Faslı

işbirliği içerisinde olduğu konusunda da eleştiren Alkan, son dönemlerde tartışılan Çaykur'la²³ ilgili örnekler de vermiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-2).

AK Parti Hükümeti'nin yapmış olduğu düzenlemelerin sorunlara çözüm bulmak yerine durumu daha da karmaşıktırdığını belirten Alkan, hükümeti işveren ve sermaye yanlısı olmakla suçlamıştır. Ayrıca Türk-İş de tıpkı Hak-İş gibi hükümetin tutarlı, düzenli ve akıllıca uygulanan bir stratejisinin bulunmadığını belirterek sürecin günlük politikalarla sürdürülmeye çalışıldığını ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-2).

Ekim 2006'da Türk-İş tarafından hazırlanan “Avrupa Birliği-Türkiye Müzakere Sürecinde Sendikal Hak ve Özgürlükler” başlıklı raporda öncelikle müzakerelerin başlamasından duyulan memnuniyet dile getirilmiş ve müzakere sürecinin nasıl şekilleneceğinin önemli olduğu belirtilmiştir. Hükümetin üzerine düşen yükümlülüğün AB ve ILO standartlarında sendikal hakların sağlanması olduğu vurgulanarak hükümetin bu konudaki tutumunun çok önemli olduğu ifade edilmiştir. Hükümetin, toplumsal örgütlere müzakere sürecinde aktif bir rol öngörmemesi ve bilgilendirme toplantılarıyla yetinmesinin kabul edilemez bir tutum olduğu belirtilen raporda, sendikalar başta olmak üzere tüm toplumsal örgütlerin bu müzakere sürecine dâhil edilmesi gerekliliği de ifade edilmiştir. Çünkü bu süreç sadece hükümeti değil, tüm toplumu ilgilendirmektedir (Türk-İş, 2006a: 4-6).

Türk-İş raporunda ayrıca sendikal hak ve özgürlükler Prof. Dr. Mesut Gülmez'in tanımlamasıyla “üvey evlat” (Gülmez, 2005: 38) olarak nitelendirilmiş ve AB uyum sürecinde gerçekleştirilen iki Anayasa değişikliği (2001 ve 2004) ve toplam yedi uyum paketi içinde en az yer verilen konunun sosyal hukuk ve politika olduğuna dikkat çekilerek hükümet bu alanda eleştirilmiştir. Yasama alanında yaşanan bu sorunla beraber uygulamada da çeşitli problemler olduğuna değinilmiştir. Türkiye'nin AB adaylığının kabulünün (Aralık 1999) ardından dokuz etkili grevin hükümet tarafından “milli güvenlik” veya “genel sağlık” gerekçesiyle ertelendiği belirtilerek hükümet bu konuda da eleştirilmiştir (Türk-İş, 2006a: 8). Bu rapor Türk-İş'in Salih Kılıç

---

²³ Özelleştirme kapsamına alınan Çaykur işletmesiyle ilgili olarak Türk-İş, işçilerin baskı ile sendika değiştirmeye zorlandığını belirterek Hak-İş'i suçlamakta, buna göz yumduğu için hükümeti de sert bir dille eleştirmektedir. Buna karşılık Hak-İş de Türk-İş'e bağlı Tek-Gıda İş Sendikası'nın Çaykur'la ortak bir işletme kurarak yasalara aykırı davrandığını iddia etmektedir. Bu tartışma iki konfederasyonu birbirine düşürmüş ve bu olaydan dolayı Türk-İş, Hak-İş'le hiçbir ortak platformda yer almayacaklarını açıklamıştır (Kişisel Görüşme;2009).

döneminde, Bayram Meral döneminden farklı olarak çıkar ve önceliklerinde değişiklik olduğunu göstermektedir. Türk-İş bu dönemde daha fazla üyelerinin, yani işçilerin çıkarlarını ön plana alarak bu yönde faaliyetler izlemektedir.

Aynı raporda AB'ye uyum sürecinde kabul edilen uyum yasaları ile klasik hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi yönünde liberal bir tutum takınıldığı ve ilerleme kaydedildiği ancak aynı ilerlemenin sendikal hak ve özgürlükler alanında gerçekleştirilemediği vurgulanmıştır. Gözden geçirilmiş Ulusal Program çerçevesinde de, uyum programında siyasi kriter bağlamında yer alan herhangi bir sosyal/sendikal hakkın mevcut olmadığı belirtilmiştir. Bu eleştirilerin akabinde, raporda bu durumu düzeltmesi ve ILO Denetim Organlarının yıllardır dile getirdiği ve Avrupa Komisyonu İlerleme Raporlarında tekrarlanan sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin eksikliklerin giderilmesi konusunda somut adım atılması tavsiyesinde bulunulmuştur (Türk-İş, 2006a: 9-10).

AB'ye üyelik sürecinin işçi haklarının gelişmesine hizmet edeceğine inanan Türk-İş, AB'ye tam üyelik yolunda olmazsa olmaz koşullardan biri olan sosyal diyalogun işletilmesinde önemli sorunların yaşandığına dikkat çekmiştir. Çalışma hayatını doğrudan ilgilendiren birçok yasa tasarısının bakanlıklar tarafından hazırlandığını, TBMM'de görüşülerek çalışanların itiraz ve çekinceleri dikkate alınmadan yasalaştırıldığını belirtmiştir. Bu nedenle Türk-İş 2001 yılında işçi, işveren ve hükümetin ekonomik ve sosyal sorunları ele alabileceği bir platform olan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kuruluşunu memnuniyetle karşılamıştır. Ancak Türk-İş Türk Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ni, çoğunluğu hükümet ağırlıklı olan, gündeme uygun olarak sosyal tarafların sadece görüşlerini kâğıt üzerinde dile getirip herhangi bir sonuç alamadığı ve hükümetin etkin olduğu bir kurum olarak değerlendirmektedir (Çepel Ünalp, 2006: 110).

Türk-İş de çalışma kapsamında görüşülen diğer sivil toplum kuruluşları gibi hükümete AB'ye uyum sürecinde kurumları daha etkin işletmesi konusunda tavsiyede bulunmaktadır. Müzakere sürecinde sosyal diyalogun önemine işaret eden Türk-İş Eski Başkanı Salih Kılıç, kendilerinin etkin ve sonuç alıcı bir sosyal diyalogdan yana olduklarını belirterek, bunun için güçlü sosyal tarafların varlığına ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle gerek Ekonomik ve Sosyal Konsey, gerekse Çalışma

Meclisi'nin²⁴ (www.csgeb.gov.tr, 16.11.2009) bileşimi, görevleri ve örgütlenmesinin yeniden ele alınması gerektiği ve bu kurullarda sivilleşmenin arttırılması gerektiği konusu Türk-İş tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bu noktada da hükümetten taleplerinin müzakere sürecine aktif olarak katılmak olduğu da belirtilmiştir (Türk-İş, 2006b: 11).

Mevcut Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu da Ocak 2008'de Ekonomik ve Sosyal Konsey'in açılış konuşmasında sosyal diyalogu arttırmak için kurumların sağlıklı işletilmesi gerektiğine vurgu yaparak, Karma İstişare Komitesi'nin öneminden bahsetmiştir. Komitenin kendi içerisinde farklı görüşler barındırmasına rağmen ortak bir uzlaşma kültürü ve mutabakat noktaları oluşturmaya özen gösterdiğini belirterek, komitenin İlerleme Raporlarında konu edinilen sosyal politikalarda özellikle de Sendikalar Kanunu'nun sosyal tarafların görüşleri alınarak oluşturulmasında halen somut adımlar atılmadığını belirtmiştir (Türk-İş, 03.01.2008).

2005'teki Türk-İş Başkanı Salih Kılıç, müzakereler başlamadan önce Brüksel'e bir ziyarette bulunarak burada o dönem Avrupa Komisyonu'nun Genişlemeden Sorumlu Üyesi olan Olli Rehn ve İstihdam ve Sosyal Politikalar Sorumlu Üyesi Vladimir Spidla ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde mevcut hükümetin AB konusunda önemli reformlar yaptığını dikkat çekilmiş ve Türk-İş'in bu reformları desteklediği bir kez daha vurgulanmıştır. Fakat uygulama konusunda önemli eksikler olduğuna da dikkat çeken Kılıç, ne Avrupa Birliği tarafından bu konuda güçlü taleplerin geldiğini ne de hükümetin bu konulara ciddi bir şekilde eğildiğini belirtmiştir. Hükümetin sosyal politikalar ve istihdam konusundaki başarısızlığını tek başına hareket etmesine ve sosyal tarafların görüşlerine yer vermemesine bağlayan Kılıç, işverenleri de şirketlerinin

---

²⁴ Çalışma Meclisi: Bakanın veya Bakanlık Müsteşarının başkanlığında, İş Teftiş Kurulu Başkanı, Çalışma Genel Müdürü, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürü, Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanı, Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanı, Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Genel Müdürü, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürü, bakanlıklardan ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığından iştirak edecek birer temsilciden, üniversitelerin iş hukuku, sosyal ekonomi, çalışma ekonomisi, sosyal siyaset, iş fizyolojisi, iş sağlığı ve güvenliği ve gündemindeki konularla ilgili dallardan Yükseköğretim Kurulunca seçilecek beş öğretim üyesinden, işveren sendikaları konfederasyonlarından üç, en fazla üyeye sahip işçi sendikaları konfederasyonundan iki, diğer işçi ve kamu görevlileri sendikaları konfederasyonlarından birer, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonundan üç, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinden üç temsilci ile gündemindeki konularla ilgili olarak çağırılan kamu ve özel kurum ve kuruluşları ile meslek odaları ve sivil toplum örgütleri temsilcilerinden meydana gelir. Çalışma Meclisi, Bakanlıkça tespit edilen gün ve gündeme göre toplanır, gündemdeki konular hakkında inceleme ve görüşmelerde bulunarak düşüncelerini bildirmekle görevlidir. Çalışma Meclisi yılda en az bir defa toplanır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun).

gelecek planlarına, istihdam, rekabet ve üretim politikalarına tek başlarına yön vermek istedikleri için eleştirmiştir.

3.2.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri

1992-2002 yılları arasında Türk-İş'in başkanı olarak görev yapan Bayram Meral yönetimi dönemi yukarıda bahsedildiği üzere genellikle ulusalcı bir çizgi izlenerek AB'ye karşı olumsuz bir tavrın takınıldığı bir dönem olmuştur. Bu nedenle Meral döneminde AB'den herhangi bir beklenti söz konusu olmamıştır. Bayram Meral ve yönetimi her fırsatta AB'ye karşı olduklarını dile getirerek, muhtemel bir AB üyeliğinin ülkeye ve Türk işçisine vereceği zararlardan bahsetmişlerdir.

Bayram Meral'den sonra yönetime gelen Salih Kılıç dönemi AB politikaları açısından tam bir açılım dönemi olmuştur. Bu dönemde AB ile yakın ilişkiler içerisine girilmiş ve üyeliğin sağlayacağı yararlar sıklıkla vurgulanmıştır. Başkan Salih Kılıç pek çok platformda yaptığı konuşmalarda, Türk-İş'in AB üyeliğini çalışma hayatına, sosyal yaşam şartlarına ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecine yapacağı katkılardan dolayı desteklediklerini belirtmiştir. Avrupa Birliği üyesi devletlerdeki işçilerin sahip olduğu sosyal hak ve özgürlüklerin Türk işçileri için de geçerli olması gerektiğini de vurgulayan Kılıç, AB ve ILO standartlarının Türk işçileri için sağlayacağı faydalar üzerinde durmuştur. Kılıç ayrıca Avrupa Birliği uyum sürecinin ekonomik, siyasal ve sosyal boyutları olan bir süreç olduğunu ve bu üç boyuttan sosyal boyut ihmal edilirse uyumun başarılı olmayacağını sıklıkla vurgulamıştır. Bu nedenle uyum sürecinde sosyal boyutun geciktirilmemesi aksine hızlanması gerektiğini belirten Kılıç, bu çerçevede ILO ve Avrupa Birliği belgelerinde vurgulanan ve sendikalar tarafından dile getirilen sendikal haklarla ilgili adımların hızlandırılmasının önemine vurgu yapmıştır (Türk-İş, 2006c: 11).

Salih Kılıç, Avrupa Birliği üyelik sürecinde Türk toplumunda en çok şikayet edilen konulardan biri olan vize uygulamasının kaldırılmasının en önemli taleplerinden biri olduğunu belirterek, bu uygulamanın ilişkilerin gelişmesini engelleyen önemli bir unsur olduğunu ve özellikle sivil toplum kuruluşlarına, iş insanlarına, sanat ve kültür insanlarına vize uygulamasının kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Böylelikle Türk-İş günlük hayatta da karşılaşılabilecek olan sorunlara yönelik çözüm önerilerini de vurgulamıştır (Türk-İş, 2006c: 12).

Kriter dergisine verdiği röportajda Salih Kılıç, Türkiye’de demokratikleşmenin önkoşulu olan sosyal devletin kurulmasının yolunun büyük ölçüde çalışanların haklarının korunmasından geçtiğini belirtmiştir. Bu nedenle uyum sürecinde yürütülen reformların başında sendikal hak ve özgürlüklerin gelmesi gerektiğine vurgu yapan Kılıç, Türk-İş’in işçi hak ve özgürlükleri bakımından AB standartlarında bir Türkiye istediğini belirtmiştir. Toplu pazarlık ve grev hakkı, sosyal güvenlik, sosyal diyalog, adil çalışma koşulları, serbest dolaşım gibi AB’nin en önemli sosyal politika değerlerinin Türk-İş’in bu süreçte gerçekleşmesini istediği öncelikli değişiklikler olduğunu da belirten Kılıç, konfederasyonlarının AB üyeliğini desteklemesinin en önemli nedenlerinin de bunlar olduğunu ifade etmiştir (Kriter, 2007: 19).

Türk-İş’in mevcut yönetiminin AB üyeliğinden beklentilerini değerlendiren Türk-İş AB Uzmanı Pınar Alkan, Türk-İş’in Avrupa Birliği üyeliğinden öncelikli beklentisinin AB’nin sosyal devlet anlayışının Türkiye’de de yerleştirilmesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca AB ve ILO normlarında sendikal hak ve özgürlüklerin sağlanması da Türk-İş’in beklentileri arasındadır. Çalışanların ve demokratikleşmenin önündeki engellerin kalktığı ve daha iyi bir yaşam ve çalışma koşullarına sahip olunan bir Türkiye’nin AB üyeliği sayesinde gerçekleşeceğine inandıklarını belirten Alkan, AB’nin sosyal değerlerini hedef alarak, Türkiye’deki çalışanların uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınması ve bu çalışma koşullarına kavuşmasının temel beklentileri olduğunu belirtmiştir. Bu beklentinin de en somut göstergesinin sendikalar yasası olduğunu belirten Alkan, örgütlenmenin önündeki engellerin kaldırıldığı ILO standartlarında bir sendikalar yasasının kendileri için çok önemli olduğunu vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009a-2).

Görüldüğü gibi şu anki mevcut yönetim (2009-2010) bir önceki dönemin devamı niteliğindedir. Bu anlamda Salih Kılıç dönemindeki beklentiler, Mustafa Kumlu döneminde de devam etmiştir. Yalnız genel olarak AB’ye yönelik politikadaki yavaşlamanın, Türk-İş’i de etkilediği ve bu süreçten biraz koparttığı söylenebilir. Bu nedendir ki Salih Kılıç dönemi mevcut döneme göre AB politikaları ve çalışmaları açısından daha verimli geçmiştir. Bunda o dönemde müzakerelerin başlamasıyla beraber AB’ye yönelik bir heyecanın oluşması da etkili olmuştur.

3.2.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol

Yukarıdaki bölümlerde bahsedilen Türk-İş yönetimindeki değişmeye bağlı olarak, AB'ye yönelik politikalarda da değişim gözlenmesi bu sürece yaptığı etki ve katkılarda da söz konusudur. Bayram Meral döneminde Türk-İş Avrupa'da ilişkide bulunduğu pek çok platformla ilişkilerinin düzeyini düşürmüştür. Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun (ETUC) diğer Türk üyelerinden²⁵ farklı olarak Türk-İş, ETUC faaliyetlerinden uzak durmuştur. Örneğin ETUC'un Türk üyelerinin Türkiye'nin AB'ye hazırlanmasında daha aktif rol oynamalarını hedefleyen eğitim projesine Türk-İş katılmamış, hatta diğer üyeleri de AB fonlarından yararlandıkları için "ihamet"le suçlamıştır. Benzer şekilde ETUC ile diğer Türk üyeler arasında oluşturulan Türkiye-AB Sendikal Koordinasyon Komisyonu çalışmalarından uzak durmuştur (Yıldırım ve Haşlak, 2007: 48).

Ancak Bayram Meral'den sonra yönetimi devralan Salih Kılıç dönemi AB ile ilişkiler bakımından tam bir dönüşüm dönemi olmuştur. Bu dönem Başkan Kılıç'ın da pek çok platformda yaptığı konuşmalarda ifade ettiği üzere AB politikalarına destek ve katkının çok fazla olduğu bir dönem olmuştur. 9 Eylül 2005 tarihinde hükümetin sivil toplum kuruluşlarına yönelik yaptığı toplantıya katılan Salih Kılıç, burada yaptığı konuşmada sivil toplum olarak görevlerinin, toplumda Avrupa Birliği hakkında pozitif bir ortam yaratmak olduğunu ve toplumun Avrupa Birliği hakkındaki önyargılarından uzaklaşması için çalışacaklarını dile getirmiştir. Ayrıca Kılıç, Türk-İş olarak müzakere sürecinde yapılacak düzenlemeler için her türlü katkıyı sağlayacaklarını taahhüt etmiştir (Türk-İş, 2004: 27-37). Bu konuşma Türk-İş'in bu süreçte her türlü lobi faaliyetini yapacağını ve çalışmalara katkı sağlamaya hazır olduğunu göstermektedir.

Müzakerelerin başlamasını takip eden süreçte, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) tarafından yayınlanan *İşveren* Dergisine verdiği röportajda Kılıç, Avrupa Birliği ile Aday Ülkeler Arasındaki Sivil Toplum Diyaloğu'na (<http://ekutup.dpt.gov.tr>, 02.01.2011) vurgu yapmış ve Türk-İş'in bu deklarasyon çerçevesinde çalışmalarına devam ettiğini belirtmiştir. Müzakere süreci çerçevesinde çalışma hayatına, sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin çalışmaları daha etkin yürütebilmek için ETUC ile yakın işbirliği içinde olduklarını belirterek, önceki dönemle

---

²⁵ KESK, Hak-İş ve DİSK.

aralarındaki farkı bu noktada da ortaya koymuştur. Ayrıca Türk-İş'in ETUC ile birlikte oluşturulan AB-Türkiye Sendikalar Koordinasyon Komisyonu aracılığıyla müzakere başlıkları ile ilgili çalışmalara başladıklarına dikkat çekmiştir. Müzakere sürecinde işçi ve işveren arasındaki diyalogu geliştirmeye yönelik olarak Türk-İş ve TİSK'in ortak projeler geliştirdiklerini belirten Kılıç, benzer biçimde kendilerine bağlı sendikaların da buldukları işkolunda işveren sendikalarıyla ortak projeler yürüttüklerinden bahsetmiştir. Tüm bunlara ek olarak Türk-İş'in kendilerini en çok ilgilendiren sosyal politika ve istihdam başlıklı 19. fasılla ilgili bir yayın dizisi oluşturma çalışmalarına başladığını da belirtmiştir (TİSK İşveren, Eylül 2005).

Başkan Salih Kılıç dönemi yukarıda da bahsedildiği gibi AB'ye yönelik çalışmalar bakımından tam bir açılım dönemi olmuştur. Bu süreçte pek çok işbirliği yapılmış, pek çok komisyona katılmış, AB nezdinde yeni kurullar oluşturularak daha etkin olmanın yolları aranmıştır. Mesela, İŞ-KUR bünyesinde yapılan Ortak Değerlendirme Belgesi "JAB" hazırlıklarında sosyal kesimi temsilen yer almıştır. Ayrıca her yıl Avrupa Birliği'ne sunulan İstihdam Dolum Raporu hazırlıklarında görev almıştır. Avrupa Birliği nezdinde Ulusal Gözlemevi'ne sosyal kesim temsilcisi olarak katılmış ve istihdam ile mesleki eğitim konusunda ortak çalışmalara katkıda bulunmuştur. Yine AB sürecinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından düzenlenen Sosyal İçerme Belgesi'nin hazırlanması çalışmalarına katılmıştır²⁶. Bu tür çalışmalar Türk-İş'in bu süreçte aktif olarak yer aldığını ve bir sosyal taraf olarak önemli katkılar yaptığını göstermektedir. Özellikle yapılan projeler bağlamında bir önceki dönemle karşılaştırıldığında ne kadar ilerlemenin olduğu açıkça görülmektedir.

2007 yılında Türk-İş yönetimini devralan Mustafa Kumlu da AB'ye yönelik politikalarda çok radikal bir değişikliğe gitmemiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere genel olarak Türkiye'deki AB süreciyle ilgili yavaşlama Türk-İş'in politikalarına da yansımıştır. Ancak tüm bunlara rağmen Türk-İş sürece katkı sağlamak için çalışmalar yapmaya devam etmektedir. Türk-İş AB uzmanı Pınar Alkan da bu çalışmalara değinerek, Türk-İş'in gerek ETUC'la olan faaliyetlerinde, gerekse yurt içinde kamu kurum ve kuruluşlarıyla gerçekleştirdiği faaliyetlerde çok aktif bir konumda olduğunu vurgulamıştır. Bünyelerinde bir AB masası oluşturulduğundan da

---

²⁶ "Avrupa Birliği Sürecinde Türk-İş'in Çalışmaları", Türk-İş Basın Danışmanı Hasan Tahsin Benli'den temin edilmiştir.

bahseden Alkan, kuruluşlarında AB ile ilgili çalışmaların her birim tarafından kendi konularında da devam ettiğini belirtmiştir. Türk-İş'in başvuru sahibi olarak bir AB projesinde yer almadığını ancak destekledikleri ve içinde taraf oldukları AB projelerinin bulunduğunu belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-2).

Türkiye'deki STK'ların bazıları kendi çıkar ve önceliklerini esas alan tutumlar gösterirken, kimi zaman faaliyet gösterdikleri konular dışında da yorumlar yapmaktan çekinmemektedirler. Bazı dönemlerde gösterdikleri bu tavırlar demokratikleşmenin bir aracı olmaları gerekirken, tam tersine demokratikleşme yönünde atılan adımları baltalamak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle 28 Şubat sürecinde yaşanan "Sivil İnisiyatif Girişimi" sonrasında da bazı STK'ların demokratikleşme karşıtı tavırlar takındığı görülmektedir. Buna en iyi örneklerden biri de Türk-İş'in 2001 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e sunduğu rapordur. Bu raporda Bayram Meral yönetimindeki Türk-İş, AB üyeliğini ulus-devlet yapısına zarar verecek bir yapılanma olarak göstermekte ve bir işçi sendikası konfederasyonu olarak işçi haklarını savunmak yerine onun dışında kalan bütün konularda analizler yapmaktan çekinmemektedir. Bu ve benzeri olaylar STK'ların dönem dönem demokratikleşme karşısında hareket ederek, 28 Şubat sürecinde oluşan ortamdan halen daha etkilendiklerini göstermiştir.

Salih Kılıç dönemi ise Bayram Meral dönemine kıyasla bir takım çekinceleri beraberinde getirmekle beraber AB'ye yönelik olumlu politikaların izlendiği bir dönem olması sebebiyle, karar vericiler üzerinde daha çok AB'ye giriş yönünde bir etki oluşturmaya çalışılması söz konusu olmuştur. Başkan Kılıç, farklı platformlarda yaptığı konuşmalarda Avrupa Birliği'ne üyelik yolunun çok önemli bir aşaması olan müzakerelerin toplumun tüm kesimlerinin katılımı ve katkısıyla sürdürülmesi gerektiğine inandıklarını belirtmiştir. Müzakere sürecinde ekonomik, sosyal, yasal düzenlemelerin yerine getirilmesinde her kurum ve kuruluşun ilgili alanda desteğini, katkısını vermek görev ve sorumluluğunda olduğunu belirten Kılıç, Türkiye'nin en büyük işçi konfederasyonu olarak sendikal hak ve özgürlüklerin AB ve ILO standartlarına getirilmesi için her türlü lobi faaliyetini gerçekleştireceklerini belirtmiştir (TİSK İşveren Eylül 2005).

Bu dönemde süreci etkileme iki noktada değerlendirilebilir. Birinci olarak Türk-İş, Avrupa Birliği'nin ilgili kurumlarına üst düzey ziyaretler gerçekleştirerek oradaki muhataplarıyla görüşmelerde bulunmuş ve Türkiye'ye yönelik alacakları kararları etkileme noktasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda 2005 yılında müzakereler başlamadan önce, 21-22 Eylül tarihlerinde Başkan Kılıç'ın yukarıda belirtilen Brüksel ziyaretleri düşünülebilir.

İkinci olarak ise Türkiye'de mevcut hükümet üzerinde sosyal diyalog mekanizmalarını kullanarak kendi alanlarını ilgilendiren konularda görüşlerini iletmek suretiyle süreci etkilemeye çalışmıştır. Türk-İş hem Ekonomik ve Sosyal Konsey'in hem de Avrupa Birliği Karma İstişare Komitesi'nin üyesi olması avantajını kullanarak bu platformlarda alınan kararlarda doğrudan etkili olabilmektedir. Yine Türk-İş'in yaklaşık iki milyon üyesiyle Türkiye'nin en büyük işçi konfederasyonu olması nedeniyle temsil gücü çok yüksektir. Bu bakımdan kararlar üzerinde de etkili olmaya çalışmaktadır.

Türk-İş AB Uzmanı Pınar Alkan'la yapılan mülakatta ise etki konusunun iki aşamalı olarak değerlendirildiği gözlenmiştir. Bu noktada Alkan'ın olması gereken ve mevcut arasında bir ayırım yaptığı ve mevcut durumla ilgili olumsuz bir tablo çizerek hükümeti eleştirdiği söylenebilir. STK'ların son dönemde etkisinin artmaya başladığını belirten Alkan, AB tarafından da bu noktada çok fazla özendirilmenin olduğunu ifade etmiştir. STK'ların sürece katılımının çok önemli olduğunu belirten Alkan, sosyal diyalogun işletilmesinde Türk-İş gibi kuruluşlara çok fazla görev düştüğünü ifade etmiştir. Ancak Türk-İş'in çıkar ve önceliklerinin hükümet tarafından dikkate alınmadığı noktasında iktidarı eleştiren Alkan, kendilerinin zorla sürece dâhil olmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Çek Cumhuriyeti dönem başkanlığında (Ocak-Haziran 2009) açılması planlanan²⁷ 19. fasılla ilgili görüşlerini ilettiklerini ve hükümet tarafından dikkate alınmayı beklediklerini vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009a-2).

Görüldüğü gibi Hak-İş tarafından yapılan eleştirilerin benzerleri Türk-İş tarafından da yapılmaktadır. Kararları etkileme noktasında sivil toplum kuruluşları zayıf kalmaktadır. Bunun da genel olarak Türkiye'deki devlet-sivil toplum ilişkilerindeki sorunlardan, sivil

---

²⁷ Röportajın yapıldığı tarih 9 Nisan 2009'dur ve bu tarihte 19. faslın açılması gündemdeydi ancak Çek Cumhuriyeti Dönem Başkanlığında bu başarısız oldu.

toplumun henüz Avrupa'daki standartlarda örgütlenememesinden ve bir takım yasal sıkıntılardan kaynaklandığı söylenebilir.

3.3. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)

İşveren sendikaları, üyeleri olan işverenleri işçi sınıfının taleplerine karşı koruyan, üyelerinin ortak çıkarlarını savunan örgütlerdir. Türkiye'de gerçek anlamda işveren sendikaları ancak 1961 Anayasası ile kurulmuştur. 1961 Anayasası işçi ve işverenlere sadece sendika kurma hakkı vermekle kalmamış, aynı zamanda işçilere toplu sözleşme, grev ve lokavt hakkı da tanımıştır. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)'nin temeli Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası, İstanbul Tahta Sanayi İşverenleri Sendikası, İstanbul Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası, İstanbul Gıda Sanayi İşverenleri Sendikası, İstanbul Matbaacılık Sanayi İşverenleri Sendikası ve İstanbul Cam Sanayi İşverenleri Sendikası'nın 15 Ekim 1961 tarihinde "İstanbul İşveren Sendikaları Birliği" adı altında toplanması ile atılmıştır. Ülke çapında bir örgütlenmeye gidilmesiyle Birliğin adı 20 Aralık 1962'de toplanan II. Olağan Genel Kurul'da "Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu" olarak değiştirilmiştir. Konfederasyonun kuruluşundan 1965'in ortalarına kadar İstanbul olan merkezi, 5 Ağustos 1965'te toplanan Olağanüstü Genel Kurul'da alınan anatüzük değişikliği kararıyla Ankara'ya alınmıştır. Daha sonra çeşitli tarihlerde katılan sendikalarla üye sayısı 23'e çıkmıştır (<http://www.tisk.org.tr>, 27.02.2010).

Kuruluş döneminde konfederasyon, üzerine aldığı ve daha sonra büyük bölümünü uygulamaya koyduğu görevlerle, bir baskı grubu olarak çalışmayı amaçlamıştır. Bu, yasama, yürütme ve yargı organlarının faaliyetlerini izlemek ve etkilemek, kendine bağlı sendikal kuruluşları belirli konularda istediği yöne yöneltmek, karşı gruplarla, basınla, üniversiteyle ve siyasal partilerle ilişkiler kurmak biçiminde ortaya çıkacaktır. Konfederasyon, ayrıca üyelerini bilgi toplama ve aktarma konularında ve eğitim konusunda desteklemeyi de amaç edinmiştir (Türkiye İşveren Ansiklopedisi 3, 1998: 240).

Bir işveren kuruluşu olarak TİSK ile Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi diğer işveren kuruluşları arasında önemli farklar bulunmaktadır. TİSK, endüstri alanında uzman ve işveren kesimini bu alanda tek temsil yetkisine sahip kuruluştur. TİSK 2821 sayılı Sendikalar

Kanunu hükümleri çerçevesinde faaliyet göstermektedir. TÜSİAD ise Dernekler Kanunu'nun ilgili maddeleri uyarınca faaliyet gösteren bir işveren derneğidir. Ayrıca TİSK'i özel sektörü temsil eden diğer kuruluşlardan ayıran en önemli özellik üyeliğin gönüllü olmasıdır. TOBB gibi kuruluşlara işletmeler, işyerleri zorunlu olarak üye olmak mecburiyetindedirler. Ancak TİSK'e üyelik gönüllüdür. Ayrıca TİSK'in gelirleri üye işyerlerinin ödediği aidatlardan oluşmaktadır. TÜSİAD'a işverenlerin kendisi şahsen üye olmasına rağmen, TİSK'de işletme üyeliği esastır (Kişisel Görüşme, 2009a-3).

3.3.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı

TİSK yönetimi gerek son başkan Tuğrul Kutadgobilik döneminde (2004-....), gerekse bir önceki ve uzun yıllar yönetim kurulu başkanı olan Refik Baydur döneminde²⁸ Avrupa Birliği'ne yönelik olarak olumlu bir politika izlemiştir.

2001 yılının Mart ayında yayınlanan Ulusal Program'ın "İstihdam ve Sosyal Politika" bölümüne ilişkin TİSK görüş ve önerilerini sunmuş ve yayınlanacak olan Ulusal Program'da dikkate alınması talebinde bulunmuştur. Kendileriyle birlikte tüm sosyal tarafların da görüşlerinin alınmasının önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır. AB'nin sosyal politika alanında henüz kapsamlı bir ortak politika oluşturamadığının gözden kaçırılmaması gerektiği vurgulanan değerlendirmede, AB'de kurucu antlaşmalarda yer alan hükümlere ve bunca yıldır sürdürülen çalışmalara rağmen henüz sosyal politika alanında fazla ortak standart bulunmadığı vurgulanmıştır. TİSK'in bu konudaki bir önerisi de çalışma hayatına ilişkin düzenlemelerin orta vadeli perspektifte ele alınması gerekliliği üzerinedir. Sosyal konuların ekonomiyi ve dolayısıyla büyüme hızını ve rekabet gücünü yakından ilgilendirdiğinden hareketle bu konularda hızlı bir uyumlaştırma faaliyetine girişilmesinin ekonomik gelişmeyi olumsuz etkileyeceğinden endişe duyulmaktadır. Değerlendirmede ortaya atılan diğer bir öneri de uyum çalışmalarında Türk ekonomisinin rekabet gücünün gözetilmesi noktasındadır. Gelişmiş ülkelerin şartlarını esas alan ya da onların standartlarının üzerinde ve esnekliğe yer vermeyen mevzuat düzenlemelerini benimseyen yaklaşımların ülkemizin ekonomik, dolayısıyla sosyal gelişimini sekteye uğratacağı belirtilerek, ülkenin şartlarının gözden kaçırılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Ulusal Program'ın nihai şeklini almasında hükümetin sosyal diyaloga başvurması ve toplumsal kesimlerin hazırlığı birlikte

---

²⁸ Çalışma 1999 sonrası kapsadığı için sadece son iki başkan dönemi incelenmiştir.

yapmalarının öneminin de vurgulandığı değerlendirmede, hiç kimse ya da kurumun çalışma hayatının özellik ve inceliklerini sosyal taraf temsilcileri kadar bilemeyeceği üzerinde durulmuştur. TİSK'in bu konularda yapılmış pek çok araştırmasının bulunduğu ve gerekli görüldüğü takdirde bunları hükümetle ve sosyal taraflarla paylaşmaya hazır oldukları da ifade edilmiştir. Türkiye'nin Ulusal Programı hazırlanırken göz önünde bulundurulması gereken bir başka hususun da diğer 12 aday ülkenin izlediği stratejilere bakmak olduğunu belirten TİSK raporu, özellikle AB kaynaklarını proje bazlı olarak Türkiye'ye aktarabilecek girişimlerin önem kazandığını vurgulamıştır (İşveren Dergisi, 2000). TİSK'in Ulusal Program'a yönelik hazırlanmış olduğu bu kapsamlı değerlendirme AB konusuna verdiği önemi göstermesi bakımından kıymet taşımaktadır. Ayrıca özellikle çalışma hayatı, sosyal politika ve istihdam konularında karar vericilere spesifik bilgiler ve öneriler sunması bakımından da önemi büyüktür.

2001 yılının Kasım ayında AB tarafından yayınlanan İlerleme Raporu'na yönelik TİSK'in yaptığı değerlendirmede, 2002 yılı Türkiye-AB ilişkileri bakımından kritik bir yıl olarak görülmüştür. Raporun bir önceki yıldan çok da fazla bir değişiklik getirmediği belirtilen değerlendirmede, insan hakları, azınlıkların korunması, sınır uyumsuzlukları, Kıbrıs gibi meselelerin daha önceki raporlarda da sıklıkla belirtilen hususlar olduğu vurgulanmıştır. 2001 yılı raporunun en önemli eksikliği olarak da tam üyelik yolunda katılım müzakerelerinin başlatılması öncesinde atılması gereken son adım olan "tarama sürecine", bu isim altında ve 2002 yılı için başlatılması konusunda açıkça yer verilmemiş olması gösterilmiştir (İşveren Dergisi, 2001).

1989'dan 2004 yılına kadar TİSK Yönetim Kurulu Başkanı olarak görev yapan Refik Baydur başkanlığında gerçekleştirilen 21. Olağan Genel Kurul Toplantısında Avrupa Birliği'ne yönelik TİSK'in görüşleri temel başlıklar halinde şu şekilde belirtilmiştir:

- "AB üyeliği hedefinden vazgeçemeyiz.
- AB'nin sosyal politika alanında henüz kapsamlı bir ortak politika oluşturamadığı gözden kaçırılmamalıdır.
- Türkiye'nin çalışma hayatına ilişkin AB politikaları, üçlü diyalog mekanizmaları içinde oluşturulup, uygulanmalıdır.

- Ulusal Program'da AB'nin ülkemizden talep etmediği pek çok düzenleme taahhüt edilmiştir.
- AB sosyal politikasına uyumda rekabet gücü gözetilmelidir.” (TİSK, 21. Olağan Genel Kurul Raporu, 2001)

Genel kurulda ayrıca Helsinki Zirvesi'nde alınan kararlarla Türkiye-AB ilişkilerinde çok önemli bir dönemecin aşılmış olduğu vurgulanmış ve Ulusal Program'da belirtilen hedeflere bir an önce ulaşılması için çalışmalara başlanması gerektiği konusuna ağırlık verilmiştir.

25–26 Aralık 2004'te toplanan 22. TİSK Genel Kurulu'nda TİSK Genel Başkanlığı'na Türkiye Metal Sanayicileri Başkanı Tuğrul Kutadgobilik seçilmiştir. Kutadgobilik dönemi de bir önceki başkan olan Refik Baydur dönemi gibi AB'ye yaklaşım açısından olumlu olmuştur. Bu dönem ayrıca Türkiye'de AB'ye yönelik ilginin arttığı bir dönem olması dolayısıyla da TİSK'in AB'ye yönelik olumlu bakışının güçlü olduğu bir dönem olmuştur. 2004 yılında yapılan Genel Kurul, 17 Aralık 2004 zirvesinin hemen ardından yapıldığı için AB vurgusu çok güçlü hissedilmiştir. 2004 yılı İlerleme Raporu'nun da değerlendirildiği kurulda, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlanmasının önerilmiş olması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiş, ancak müzakerelerin açık uçlu olması ve sonucunun önceden garanti edilemiyor oluşundan duyulan endişe dile getirilmiştir (TİSK, 22. Olağan Genel Kurul Raporu, 2004).

Pek çok sivil toplum kuruluşunda olduğu gibi 17 Aralık 2004'te, 3 Ekim 2005'te Türkiye'nin üyelik müzakerelerine başlama kararının alınmış olması TİSK tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. 17 Aralık'taki zirvenin hemen ardından *İşveren* dergisine verdiği mülakatta bu konuya değinen TİSK Başkanı Tuğrul Kutadgobilik, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin, ülkemiz menfaatlerine uygun olduğu kadar AB'nin de menfaatlerine uygun olduğunu belirterek Türkiye'nin katılımının, AB'nin politika gücüne, sürdürülebilir büyümeye, yeni yatırım ve ticaret fırsatlarının yaratılmasına, küresel rekabetin artmasına ve sosyal politikalara yapacağı katkılara vurgu yapmıştır (Kutadgobilik, 2004).

Müzakerelerin başladığı yıl olan 2005 yılı Türkiye-AB ilişkileri için olduğu kadar Türkiye'deki pek çok sivil toplum kuruluşu için de AB ile ilişkiler bakımından hareketli

bir yıl olmuştur. Bu dönem sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'nin AB politikası konusunda sürece en fazla dâhil oldukları dönemlerden biri olmuştur. TİSK de bu etkin sivil toplum kuruluşlarından biri olarak 2005 yılında AB'yle yapılacak müzakere sürecinin başlaması için yoğun bir gündem takip etmiştir. Bu doğrultuda Ali Babacan'ın başmüzakereci olarak atanmasından sonra 9 Eylül 2005'te Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarıyla yapmış olduğu toplantıya TİSK adına Başkan Tuğrul Kutadgobilik katılmıştır. Kutadgobilik bu toplantıda "TİSK'in Türkiye-AB Müzakereleri Çalışma Grupları ve Etki Analizlerinin Önemi ile STK'ların Rolü" isimli bir rapor sunmuştur. Bu raporda TİSK AB müzakere sürecine yönelik görüş ve önerilerini kapsamlı bir şekilde açıklamıştır. Raporda öncelikle müzakere sürecinin bir pazarlık süreci olmayacağı, Türkiye'nin AB müktesebatını nasıl ve hangi süreçte uygulayabileceğinin ve ne gibi bir altyapı çalışması gerektiğinin saptandığı bir dönem olacağı belirtilmiştir. Bu dönemin Türkiye-AB ilişkileri için olduğu kadar, Türk sektörleri için de yeni bir başlangıç olduğunun da altı çizilmiştir. Türkiye'nin, AB Mevzuatının tümünü üstlenmek ve uygulamakla yükümlü olduğunun belirtildiği raporda ayrıca ülkemizin bu mevzuatın üstlenilmesinin bir takvime bağlanmasını da talep edebileceği vurgulanmıştır. Türkiye'nin müzakere sürecinde başarılı olması takvimlerinin geçiş süreçlerini doğru saptamasına bağlı olduğunun tespiti yapılmış ve AB'nin de üye devletler açısından sıkıntı yaratabilecek alanlarda geçiş süreleri isteyebileceği belirtilmiştir. Raporda ayrıca bu süreçte, genelde sivil toplum kuruluşlarına özelde ise TİSK'e düşen görevler üzerinde de durulmuştur (TİSK, 12 Eylül 2005). Hazırladığı bu kapsamlı raporla TİSK bu sürece verdiği önemi göstermiş ve aktif görev almak konusunda da talepkar olmuştur.

TİSK Başkanı Tuğrul Kutadgobilik, *İşveren* dergisinde müzakere süreciyle ilgili yazdığı yazıda, bu süreçle ilgili bir takım olumsuzluklar (müzakerelerin açık uçlu olması, 35 müzakere başlığının açılma ve kapanma kararının oybirliği ile Hükümetlerarası Konferans çerçevesinde alınacak olması vs.) olmasına rağmen Müzakere Çerçeve Belgesi daha yakından analiz edildiğinde Türkiye'ye sorun gibi gelen konuların çoğunun süreç içinde aşılabilecek sorunlar olduğunun altını çizmiştir. Bunun nedenini de gelecek 10 yıl içinde AB'nin de bir değişime uğrayacağı, buna karşılık Türkiye'nin daha fazla değişeceği şeklinde açıklamıştır. Müzakere Çerçeve Belgesi ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken önemli alanlardan birinin de Kıbrıs olduğunu hatırlatan

Kutadgobilik, Kıbrıs'ta bir çözüme ulaşılmadan Türkiye'nin bu süreçte atabileceği adımların sınırlı kalacağını altını çizmiştir. Kıbrıs'ın yanında TİSK'i bizzat ilgilendiren Sosyal Politika ve İstihdam başlıklı 19. fasıla ilişkin de görüşlerini belirten Başkan, bu faslın Türk Çalışma Hayatı için çeşitli yönlerden hayli değişiklikler getireceğini de ifade etmiştir. Bu değişikliklere Türk işverenlerinin olumlu yaklaştığını ifade eden Kutadgobilik, TİSK olarak temel yaklaşımlarının zaten yüksek istihdam vergilerinin, zengin ülkeler düzeyindeki çalışma mevzuatının ve özellikle giderek sertleşen dış rekabetin olumsuz etkileri altında bulunan Türkiye ekonomisinin ve işletmelerin rekabet gücü kaybı dolayısıyla ülkemizde işsizliğin artmasına neden olabilecek düzenlemelerin yürürlüğünün, üyelikten bir gün öncesine ya da üyelik sonrası döneme bırakılmasına çalışmak olarak belirtmiştir. Söz konusu yaklaşımın işletmelerin hazırlık dönemi içinde adaptasyonunu ve maliyetlerin azaltılmasını mümkün kılacağını iddia etmektedir. AB ile yürütülecek müzakerelerin Türkiye açısından başarılı bir şekilde tamamlanabilmesini, iyi bir altyapı ve kapsamlı bir hazırlıkla müzakere sürecinin yönetilmesiyle mümkün olabileceğini belirten Kutadgobilik, bu sürecin sadece devletin değil, sosyal tarafların, sivil toplum kuruluşlarının, akademik çevrelerin etkin şekilde katılımlarını ve görüşlerini aktarmaları gereken bir süreç olduğuna da vurgu yapmıştır (Kutadgobilik, 2005).

AB ile ilgili gündemi meşgul eden hemen her gelişmede TİSK'in o konuyla ilgili görüşlerini açıkladığı görülmektedir. Özellikle müzakere sürecinin başladığı 2005 yılından sonra bu durum daha net görülmektedir. Her yıl yayınlanan İlerleme Raporları'nın değerlendirilmesi ya da Lizbon Stratejisi gibi özellikle kendi alanını ilgilendiren başlıca konularda TİSK çeşitli yayın organlarını kullanarak görüş ve düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Buna bir örnek de 2006 yılı sonunda yayınlanan Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu'na dair TİSK'in görüşlerinin açıklandığı yazıda Başkan Kutadgobilik, bu yılki raporun geneli itibarıyla önceki raporlara göre daha olumlu ifadeler içermekle birlikte bazı konularda yapılan değerlendirmelerin eksik olduğuna değinmiştir (Kutadgobilik, 2006a).

2007 yılının Aralık ayında yapılan 23. Olağan Genel Kurul Toplantısı'nda da Türkiye-AB ilişkileri ve müzakere süreci üzerinde durulmuştur. Genel Kurul'un ardından yayınladığı kapsamlı çalışma raporunda AB ile ilişkilere geniş yer veren TİSK

Yönetimi, özellikle Sosyal Politika ve İstihdam Alanında Konfederasyon'un görüşlerinin yansıtıldığı ayrıntılı bir rapora yer vermiştir. TİSK'e göre, bu bölüme ilişkin uyum çalışmalarında en çok dikkat edilmesi gereken konu, ülkemiz ekonomisinin rekabet gücü ve istihdam hacminin zayıflatılmasına izin vermemektir. Ayrıca AB'nin de sosyal politika ve istihdam alanında henüz ortak bir politika oluşturmadığına değinen rapor, sosyal politikanın genelde ülkelerin sorumluluğunda olan bir alan olması dolayısıyla, AB'nin bu konuda minimum hak ve standartlar belirlediğinin altını çizmiştir. Dolayısıyla AB'nin bizden talep etmediği bazı kuralları Birliğe uyum gerekçesiyle ülkemize getirmenin ekonomiye zarar vereceğine de değinilmiştir. Yine AB'ye yeni üye olan ülkelerin müzakere süreçleriyle Türkiye'nin müzakere sürecinin aynı olmayacağını altı özellikle çizilmiştir. AB Mevzuatını değişmez bir bütün olarak görmeyen de yanlış olduğu belirtilerek değişen ihtiyaçlar ve koşullar karşısında bu mevzuatın da değişime uğrayabileceği vurgulanmıştır (TİSK 23. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 2007).

Çalışma kapsamında yazarın görüşme yaptığı TİSK Dış İlişkiler Uzmanı Esra Belen de, TİSK'in, Türkiye'nin AB serüvenine başladığından beri bu süreci desteklediğini ve bu süreci Türkiye'nin Batılılaşmasının ve gelişmesinin bir aracı olarak gördüklerini belirtmiştir. TİSK'in tam üyeliği desteklediğini her fırsatta dile getirdiklerini belirten Belen, bu noktada müzakere sürecinde aktif bir şekilde yer alarak üzerlerine düşen görevleri yerine getirdiklerini vurgulamıştır. Başkan Kutadgobilik'in de her konuşmasında dile getirdiği gibi TİSK AB ile entegrasyon sürecinin karşılıklı bir "kazan-kazan" yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğinin de altını çizmiştir. Bu sürecin Türkiye'ye ekonomik olduğu kadar siyasi açıdan da pek çok fayda sağlayacağını belirten Belen, Türkiye'nin de AB'ye katacağı artı değerlerinin olduğunu vurgulamıştır. Müzakere sürecinin başlamış olmasının bile Türkiye'de bir kabuk değişimine yol açtığını ve yapılan mevzuat uyum çalışmalarının ülkemiz açısından getireceği pek çok yararın olduğuna inandıklarını belirtmiştir. Avrupa'nın yaşlanan nüfus sorununa Türkiye'nin genç ve dinamik nüfus yapısıyla yeni bir dinamizm sağlayacağını belirten Belen, ekonomik anlamda da Türkiye'nin, AB için diğer pazarlara ulaşmada önemli bir yerde durduğundan bahsetmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-3).

Son dönemde AB içerisinde Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan ülkelerin bulunduğu bahseden Belen, Kıbrıs sorunu yüzünden bazı başlıkların askıya alınmış olmasını TİSK olarak yanlış bulduklarını ifade etmiştir. Zira tamamen ekonomik nitelikteki bu başlıkların tamamen siyasi bir nedenle askıya alınmış olması ülkemizi zora sokan bir durumdur. AB üyelik sürecinin aslında teknik bir süreç olduğunun altını çizen Belen, Türkiye'nin uyum çalışmalarını gerektiği gibi gerçekleştirdiği takdirde, üyeliğin bir takım siyasi nedenlerle engellenmesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-3).

Görüldüğü gibi, Türk işveren kesimini yurt içinde ve yurt dışında endüstri alanında temsil eden tek üst kuruluş olma özelliğine sahip olan TİSK, Türkiye'nin AB üyelik sürecini desteklediğini her fırsatta belirtmiştir. Tam üyeliğin gerek Türkiye çalışma yaşamına, gerekse Türkiye ekonomisine sağlayacağı yararlar TİSK tarafından her platformda vurgulanmaktadır. Bununla beraber TİSK, AB üyeliğini Türkiye'de demokratikleşme ve sosyal devlet olma yolunda önemli bir araç olarak görmektedir. Müzakere sürecinde yapılan mevzuata uyum çalışmalarının bile Türkiye'de önemli bir değişim sağladığını ve tam üyelikle birlikte bu değişimin çok daha fazla Türkiye'nin lehine olacağına inanmaktadır.

3.3.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri

Genel olarak söylemek gerekirse, TİSK'in hükümetin AB politikasına yönelik görüşleri, işçi konfederasyonlarıyla kıyaslandığında daha olumludur. Bu noktada TİSK'in hükümetle bu süreçte daha fazla etkileşim halinde olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Ancak bu çalışma kapsamında görüşülen pek çok sivil toplum kuruluşu gibi, TİSK de müzakere sürecinde yapılan çalışmalara kendisini dâhil etmediği için hükümeti eleştirmektedir.

Refik Baydur döneminde gerçekleşen 2001 yılındaki Olağan Genel Kurul Toplantısında²⁹ Helsinki Zirvesi'nden sonra oluşturulan Ulusal Program'ın özellikle Sosyal Politika ve İstihdam bölümüne dair eleştiriler yapılmıştır. Genel Kurul çalışma raporunda Ulusal Program'ın hazırlanışında sivil toplum kuruluşlarının ve özellikle sosyal tarafların görüşlerinin alınması ve Program'ın işbirliği içinde oluşturulmasının

²⁹ 2001 yılında gerçekleştirilen Olağan Genel Kurul şu an mevcut hükümet değil, daha önceki ANAP-DSP-MHP Hükümeti döneminde yapılmıştır. Bu nedenle hükümete dair yapılan eleştiriler AKP Hükümetine değil, bu koalisyon hükümetine yöneliktir.

hayati önemine değinilerek, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bu koşulu gerçekleştirmediği için eleştirilmiştir. Özellikle Program'ın Sosyal Politika ve İstihdam bölümünün hazırlanmasında, ihtisas kuruluşları olan İşçi ve İşveren Konfederasyonları ile ciddi bir koordinasyon eksikliği yaşandığı, gerek Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yapılan ilk taslak çalışmaya, gerekse Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın çalışmasına sosyal tarafların görüş ve önerileri ile katkıda bulunmalarının mümkün olmadığı noktasında eleştiriler yapılmıştır. Sosyal tarafların ve sivil toplum kuruluşlarının Program hakkında sadece kendilerine aktarılan ölçüde bilgi sahibi olabildiklerinden bahsedilmiş, diğer AB'ye aday ülkelerde bu tür konuların üçlü işbirliği yoluyla gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Türkiye'nin bu kuralı ihlal ettiği ve Bakanlığın sosyal tarafları dışladığı vurgulanmıştır. Tüm bu eleştirilerin ardından Türkiye'nin çalışma hayatına ilişkin AB politikalarının, hükümet-işçi-işveren kesimleri arasında diyalog ve işbirliği yoluyla oluşturulup uygulanması gerektiği ve Ulusal Program'da yapılacak her türlü revizyonda mutlaka sosyal tarafların görüşlerinin alınması gerektiği vurgulanmıştır (TİSK 21. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 2001). 2001 yılında hazırlanan Ulusal Program'da sosyal tarafların ve sivil toplum kuruluşlarının görüş ve önerilerini almamakla eleştirilen Hükümet, 2004 ve 2008 yıllarında yayınladığı Ulusal Program'da bu eleştirileri dikkate almış ve özellikle 2008'de yayınladığı Program'ın hazırlanmasında çalışma kapsamında görüşülen pek çok sivil toplum kuruluşunun görüş ve önerilerini almış ve onların verdikleri metinleri dikkate alarak Ulusal Program'a son hali vermiştir.

Yine aynı Genel Kurul'da üzerinde önemle durulan bir başka nokta AB tarafından talep edilmeyen pek çok düzenlemenin Ulusal Program'la taahhüt edildiği noktasındadır. "İş güvencesi" ve "hak grevi" konularının Ulusal Program'ın Siyasi Kriterler bölümünde yer almasına rağmen AB mevzuatına uyumla ilgisi olmadığını hatırlatan Başkan Baydur, Program'ı yapanların konu ile ilgili gerekçelerini açıklayamadıklarını, ne ilgili Bakanlıklardan ne de Avrupa Birliği Genel Sekreterliğinden bu konu ile ilgili net bir açıklama getirilemediğini belirtmiştir. Hiçbir AB ülkesinde görülmeyen bu tür uygulamaların Türkiye tarafından taahhüt edilmesinin çok anlamsız olduğu da TİSK tarafından vurgulanmıştır (TİSK 21. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 2001). Bu konu TİSK'in daha sonraki yıllarda yapmış olduğu Genel Kurullarda ve katılmış olduğu pek çok başka platformda dile getirdiği ve önem verdiği konular arasındadır.

2002 seçimleriyle birlikte iktidara gelen AK Parti Hükümeti hazırlamış olduğu Ulusal Programı 2003 yılının Temmuz ayında Resmi Gazete’de yayınlamıştır. 2004 yılının Aralık ayında yapılan TİSK 22. Olağan Genel Kurul Toplantısı’nda da AB ile ilişkiler bu Ulusal Program çerçevesinde tartışılmış ve özellikle çalışma hayatına yönelik olarak Hükümete pek çok tavsiyelerde bulunulmuştur. AB sosyal politikasına uyumda özel sektörün rekabet gücünü ve dinamizmini zayıflatacak nitelikte aceleci düzenlemelerin bizzat tam üyelik hedefine varılmasını zorlaştıracığından hatalı bir yol olacağı belirtilen raporda, sağlam bir ekonomi ve sağlıklı bir üretim ve yatırım ortamının kurulmasının ise üyelik sürecini hızlandıracağı vurgulanmıştır. Sosyal politika ve istihdam alanında AB’ye uyum çalışmaları yaparken, Türk ekonomisinin koşullarını ve içinde bulunduğu durumun, AB üyesi ülkeler arasında ne ölçüde uyum bulunduğunun ve yeni üye devletlerin bu konularda ne yaptığının göz önüne alınması gerektiği vurgulanarak Hükümete bu konularda tavsiyelerde bulunulmuştur (TİSK 22. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 2004).

AB’nin 17 Aralık’ta müzakere sürecinin başlaması için Türkiye’ye tarih vermesinin ardından 2005 yılı Türkiye-AB ilişkileri bakımından çok hareketli bir yıl olmuştur. TİSK de 2005 yılı ve sonrasında bu sürece yönelik pek çok çalışmada bulunmuştur. Bununla beraber bu süreçte hükümete yönelik kimi zaman eleştirilerde, kimi zaman tavsiyelerde bulunmuş, kimi zaman da hükümet tarafından yapılan düzenlemeleri memnuniyetle karşılamıştır. 2005 yılının Ağustos ayında TİSK Genel Sekreteri Bülent Pirlar tarafından kaleme alınan bir yazıda Pirlar, bu sürece yönelik Hükümetin yeterince hazırlık yapmadığını belirtmiştir. Başmüzakereci olarak Ali Babacan’ın atanmasının ötesinde, müzakere sürecine hazırlık konusunda henüz hükümet tarafından ciddi bir adım atılmadığını belirten Pirlar, bu süreçte çok önemli bir rol oynaması gereken AB Genel Sekreterliği’nde Genel Sekreter makamının boş olmasını çok düşündürücü olarak değerlendirmiştir. Pirlar ayrıca sosyal diyalog mekanizmasının işletilmesinin önemine de değinmiş, öncelikle kamu kuruluşları içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni sosyal diyalog açısından olması gerektiği yerde göremediklerini belirtmiştir. TBMM’de görev yapan ve yasama sürecine katkıda bulunan çok sayıda komisyon ve alt komisyonun bulunduğuna dikkat çeken Pirlar, sivil toplum kuruluşlarının bunların çalışmalarına katılmasının ise çok kısıtlı olduğunu vurgulamış ve Türkiye’de sosyal tarafların ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal diyalog içinde yer alamadıklarını ifade etmiştir (Pirlar,

2005). Aslında bu açıklama, çalışmanın temel problematiğine bir nebze de olsa cevap vermektedir. Sivil toplum kuruluşlarının yasa yapıcılarla beraber bir diyalog halinde çalışarak ya da çeşitli yollarla onların çalışmalarına katkıda bulunarak politikaların oluşturulması kültürünün henüz Türkiye’de yerleşmemiş olması toplumsal aktörlerin politika yapım sürecine yaptıkları etki ve katkıların da sınırlı olduğunu göstermektedir.

TİSK Genel Başkanı Tuğrul Kutadgobilik, 2006 yılının Nisan ayında müzakere sürecine yönelik yapmış olduğu değerlendirmede, tarama sürecinden anlaşılanın, müzakere sürecinin zorlu bir dönemeç olacağı şeklinde olduğunu belirtmiştir. Başkan, müzakere sürecinin zor olacağını bilindiğini, Müzakere Çerçeve Belgesi’nin bunun ipuçlarını verdiğini, ancak bu zorlukların AB’den olduğu kadar, ülkemizin bu süreci algılama biçiminden ve yürütme tarzından da kaynaklanacağını açık olduğunu belirtmiştir. Tarama sürecinin ikili oturumlarında, Türk heyetlerinin ilgili alandaki Türk mevzuatını tarif ve müktesebatla uyum durumunu belirtmekle yetindikleri izleniminden dolayı müzakere sürecinin bütününe kapsayan bir vizyon eksikliği düşüncesinin oluştuğunu belirten Kutadgobilik, heyetlerde ilgili bürokratlar dışında, sivil toplum, sosyal taraflar ve üniversite temsilcilerinin yer almamasının, başlıklara ilişkin ayrıntılı tarama toplantılarında, Türk tarafının açık ve net stratejiler ortaya koyamaması sonucu doğurduğunu ifade etmiştir (Kutadgobilik, 2006b).

Tuğrul Kutadgobilik tarafından dile getirilen bu eleştiriler çalışma kapsamında görüşülen sivil toplum kuruluşlarının genel olarak ortak düşüncesidir. Bu da çalışmanın vardığı sonuçları göstermesi bakımından önemli ipuçları taşımaktadır. Türk demokrasisi henüz sivil toplum tarafından ortaya atılan görüşlerin politika yapım ve uygulama süreçlerine dâhil edildiği aşamaya gelebilmiş değildir. Bunda pek çok etkenin yanında STK’ların Batı standartlarına ulaşamamış olmalarının da payı büyüktür. Türkiye’de STK’ların “sivilliyi” halen daha tartışılmaktadır. STK’lar kendi çıkar ve önceliklerini gözetmek yerine demokratik yaşam kültürüne uymayan davranışlar sergilemektedirler. Bu konuya tez kapsamında kendisiyle görüşülen TBMM AB Komisyonu Başkan Vekili Lütfi Elvan da değinmiştir. Elvan, Türkiye’de STK’ların tarama sürecinde olaya tam olarak vakıf olmadıklarını, bu sürecin kendilerini ne gibi olumlu ya da olumsuz etkileyeceği konusunda çok fazla fikir sahibi olmadıklarını belirtmiştir. Ayrıca STK’ların AB konusunda ciddi bir eğitim düzeyine sahip olmadıklarını da belirten

Elvan, bu donanım eksikliğinden dolayı da kendilerinin sürece çok fazla dâhil edilemediğini ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009b-1). Bu noktada STK'lara AB tarafından sağlanan proje destekleri önemli hale gelmektedir. Bu projeler sayesinde STK'lar güçlenmekte ve bilgi düzeylerini arttırmaktadırlar. STK'lar ve AB arasındaki bu karşılıklı iletişim konstrüktivist yaklaşımın argümanlarını doğrulamaktadır.

Yukarıda belirtilen eleştirileri her türlü platformda dile getiren Kutadgobilik'in üzerinde önemle durduğu konulardan biri de sosyal diyalog konusunda çok önemli bir yere sahip olan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in güçlendirilmesi ile ilgilidir. "AB'ye Uyum Sürecinde Türkiye'de Gıda Sektörü ve Sosyal Diyalog" başlıklı panelde konuşan Kutadgobilik, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in yapılandırılması ile ilgili olarak sosyal tarafların uzlaşısıyla bir öneri hazırladıklarını ve bu öneriyi Başbakan'a ve ilgili bakanlıklara sunduklarını ancak 21 aydır olumlu ya da olumsuz herhangi bir geri bildirim alamadıklarını belirtmiştir. Hükümeti sekiz sivil toplum kuruluşunun bir araya gelerek hazırlamış olduğu bu projeye hiçbir tepki vermemekle eleştiren Kutadgobilik, kendilerinin sosyal taraflar olarak sosyal diyalogu başardıklarını ancak henüz siyasetler tarafından böyle bir adımın atılmadığını söylemiştir (<http://www.tumgazeteler.com>, 15.11.2010).

17 Nisan 2007 tarihinde Hükümetin 2007-2013 yıllarını kapsayan ve tek taraflı olarak açıkladığı "Yol Haritası", TİSK'in 2007 yılının Aralık ayında yapılan 23. Olağan Genel Kurulu'nun da AB ilişkileri kısmının gündemini belirledi. Genel Kurul'da, sunulan bu yol haritası ayrıntılı olarak açıklanmış ve sekiz müzakere başlığının askıya alındığı bir ortamda hükümetin yeni bir yol haritası hazırlayarak, Türkiye'nin uyum çalışmalarını tek taraflı da olsa sürdüreceğini açıklaması isabetli ve ileride ülkeye zaman kazandıracak bir gelişme olarak görülmüştür (TİSK 23. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 2007).

Tüm bu eleştirilerine rağmen TİSK pek çok platformda da hükümet tarafından yapılan düzenlemeleri memnuniyetle karşılamış ve hükümete yönelik yapıcı tavsiyelerde bulunmuştur. 2003 yılının Ocak ayında henüz yeni iktidar olmuş olan 58. Hükümet, TİSK Genel Sekreteri Bülent Pirler tarafından, gösterdiği siyasi irade ve kararlılık bakımından takdir edilmiştir. Bu irade ve kararlılık ve TBMM'nin bu doğrultuda yaptığı çalışmalar Pirler'in ifadesiyle "Türkiye'nin bu ek süreyi havanda su döverek

geçirmeyeceğinin olumlu işaretleri” olarak gösterilmiştir. AK Parti iktidarının ve CHP muhalefetinin birlikte çalışarak ortaya çıkacak engelleri aşacağına inandıklarını belirten Pirlers, bundan sonra ortaya çıkacak uygulamaların önemli olduğunun da altını çizmiştir (Pirlers, 2003). Aynı yılın Ağustos ayında dönemin yönetim kurulu üyesi olan Kutadgobilik de uygulamanın önemini belirterek, 2003 yılında yayınlanan Ulusal Program’ın Türkiye için önemli bir yükümlülük belgesi olduğunu ve bu Program’da ortaya konulan takvime zamanında uyum sağlanmasının çok önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Taahhütlerin öngörülen sürede gerçekleştirilmesinin, Türkiye’nin AB entegrasyonu yolundaki kararlılığını ortaya koyacağını, bu nedenle 6. ve 7. Uyum Paketleriyle gerçekleştirilen düzenlemelerin de bir an önce hayata geçirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Kutadgobilik, 2003).

Yakın dönemde de Hükümetin AB ile ilgili atmış olduğu adımlar TİSK tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Nisan 2009’da gerçekleşen Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi’nin 26. toplantısında konuşan Eş-başkan Tuğrul Kutadgobilik, Türkiye ve AB’nin, önlerindeki küresel zorlukları ancak daha yakın ve derin bir ilişkiyle karşılayabileceklerini; bunun da üyelikle mümkün olacağını belirterek, Türkiye’nin 2009 yılı başında yeni Ulusal Program’ı onayladığını, Başmüzakerecisini atadığını ve reform yolunda yeni adımlar attığını, TİSK olarak da bunlardan memnuniyet duyduklarını ifade etmiştir (İşveren Dergisi, 2009). Toplantının hemen ardından TİSK Genel Sekreteri Bülent Pirlers de, toplantıya ilk defa bakan olarak katılan Egemen Bağış’ın açılış konuşmasında Hükümetin sivil toplum kuruluşlarını AB sürecinin dışında görmediği ve Ulusal Program’da belirtilen reformların STK’larla birlikte gerçekleştirileceğini belirtmesini memnuniyetle karşıladıklarını, TİSK olarak kendilerinin de AB ile müzakere sürecinin sadece devletin değil, özel sektörün, sosyal tarafların ve sivil toplum kuruluşlarının etkin katılımını ve görüş aktarımını gerektiren bir süreç olduğuna inandıklarını belirtmiştir (Pirlers, 2009).

TİSK Dış İlişkiler Uzmanı Esra Belen de işçi konfederasyonlarında yapılan görüşmelere kıyasla Hükümeti çok sert eleştirmemiştir. TİSK olarak genelde Hükümetin yaptığı çalışmalardan memnuniyet duyduklarını, Hükümetin özellikle sürecin başında çok aktif davrandığını belirtmiştir. Süreçteki yavaşlamanın sebebi olarak daha çok AB ülkelerinden kaynaklanan olumsuzluklara işaret eden Belen, Türkiye’nin de iç politik

gündemindeki olumsuz bir takım gelişmelerin süreci etkilemesinin normal olduğunun altını çizmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, Türkiye'nin 2008 yılı sonunda Ulusal Programı'nı yayınladığına ve yavaş da olsa reformları işlettiğine vurgu yapmıştır. Hükümeti eleştirdikleri nokta, sürece sivil toplum kuruluşlarını katmamak noktasında olmuştur. Özellikle kendilerini ilgilendiren başlıklarda Hükümete katkıda bulunabilecek uzman bir kadroya sahip olduklarını ancak Hükümetin bu konuda yapmak istedikleri katkıyı yapmaları için fırsat vermediğini belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-3)

3.3.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri

TİSK'in AB'den genel anlamda beklentisi, demokratikleşme ve modernleşmeye katkı sağlamak şeklindeyken, özelde daha çok çalışma hayatına ilişkin beklentiler taşımaktadır. 2001 yılında yapılan 21. Olağan Genel Kurul'da TİSK'in beklentilerinin başında, AB Sosyal Politikası'na uyumda Türk ekonomisinin rekabet gücünün gözetilmesi gelmektedir. Gelişmiş ülkelerin şartlarını esas alan, hatta onların standartlarının üzerinde ve esnekliğe yer vermeyen mevzuat düzenlemelerini benimseyen yaklaşımların ülkemizin ekonomik, dolayısıyla sosyal kalkınmasını sekteye uğratacağı görüşü hakimdir (TİSK 21. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 2001).

TİSK Ağustos 2003'te *İşveren* Dergisi'nde Ulusal Program'a ilişkin görüşlerini belirtmiş ve bu noktada süreçten beklentilerine de yer vermiştir. TİSK'in bu süreçten beklentilerinin başında işsizliği önlemek üzere bir Avrupa İstihdam Stratejisi'nin belirlenmesi gelmektedir. Bu konuda atılması gereken adımların başında istihdamın artırılması konusunda Avrupa Birliği üyesi devletlerde görüldüğü gibi bir Ulusal Eylem Planı'nın yürürlüğe sokulması gelmektedir. Bu kapsamda İŞKUR'un daha aktif olması hedeflenmektedir. TİSK'in bir başka beklentisi AB'ye uyum sağlamak adına mevcut sosyal güvenlik kurumlarının birleştirilerek yeni bir yapı oluşturulması konusundadır (İşveren Dergisi, 2003). TİSK'in o dönem ortaya atmış olduğu önerilerin bazılarının bugün gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Bu da TİSK'in ortaya attığı görüşlerin siyasi iktidar tarafından dikkate alınmış olması bakımından önem taşımaktadır.

TİSK, AB ile üyelik müzakereleri sürecinde işçi-işveren örgütleri arasındaki sosyal diyalog ve işbirliğinin geliştirilip yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak bu şekilde sosyal barışın sürekli olacağını savunan TİSK, bu sayede doğrudan yabancı yatırımların artacağına inanmaktadır. TİSK, müzakere başlıklarından sosyal politika ve

istihdam bölümünün, Türk ekonomisinin rekabet gücü ve istihdam yaratma ihtiyacı açısından değerlendirilmesi gereken bir alan olduğu görüşündedir. Rekabet gücünü ve istihdamı en çok etkileyen alanın işçi-işveren ilişkileri ile sosyal politikalar olduğuna inanan TİSK, AB müktesebatına uyum sağlarken şu üç temel ilkeyi savunmaktadır:

- Türk sanayisine ve Türk ekonomisine mümkün olduğu kadar az yük getirmeli,
- Rekabet gücümüzü zayıflatacak, istihdamı etkileyecek ve işsizlikte artışa neden olacak yükler geciktirilmeli ve bu yüklerden kaçınılmalı,
- KOBİ'ler başta olmak üzere sanayi ve yatırımlar korunmalı ve teşvik edilmeli.

Bu sebeplerden ötürü TİSK, sosyal politika ve istihdam alanında mevzuat uyumunun tamamlanması ve uygulamaya konulması için mümkün olan en ileri tarihin alınması gerektiğine inanmaktadır (Çepel Ünalp, 2006:103).

2007 yılında yapılan 23. Olağan Genel Kurul Toplantısı'nda TİSK olarak AB ile uyum politikalarına yönelik temel öncelikleri, ekonominin rekabet gücünü arttırmak, ülkemize vakitsiz sosyal yükler almamak, girişimcilerin yatırım, ihracat ve istihdam yaratma çabası önündeki engelleri kaldırmak, çalışmayı ve çalıştırmayı özendirmek şeklinde belirlenmiştir. AB ile uyumda ekonomi ile çalışma hayatı arasındaki dengelerin her zaman göz önünde bulundurulması ve özel sektörün rekabet gücünü ve dinamizmini zayıflatacak her türlü girişimden uzak durulması gerekliliği vurgulanmıştır (TİSK 23. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 2007). İşçi konfederasyonlarıyla karşılaştırıldığında TİSK'in AB'den beklentilerinin daha fazla Türkiye ekonomisi ve rekabet gücü üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. TİSK bir işveren konfederasyonu olarak, işçi konfederasyonları kadar sosyal haklar konusuna vurgu yapmamaktadır. Aynı müzakere başlığı (19. başlık) farklı kesimler tarafından farklı bir şekilde değerlendirilmektedir.

3.3.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol

TİSK'in AB sürecini etkilemeye yönelik yaptığı çalışmaların başında 5 Haziran 2002'de kurulan, yaklaşık 260 sivil toplum kuruluşunu içine alan Türkiye Platformu'dur. Öncelikle Türkiye'deki siyasilere seslenen Türkiye Platformu, "Türkiye'nin yeri AB'dir, kaybedecek zamanımız yoktur" mesajını vermişti. Daha sonra "Türkiye'nin yeri AB'dir, şimdi sıra AB'de" diyerek Brüksel'e seslenmişlerdir. Bu platformda TİSK

de etkin olarak yer almış, çeşitli yayın organlarında bu bildiriye ve bu doğrultuda yapılan çalışmalara katılmıştır. Brüksel’de yapılan toplantıya katılan dönemin TİSK Başkanı Refik Baydur da yaptığı konuşmada öncelikle sürecin öneminden bahsetmiş, daha sonra da bu süreç ne kadar uzun olursa olsun sonunda başarıya ulaşılabileceğine inandıklarını ifade etmiştir (Pirler, 2002).

Yukarıda da belirtildiği gibi TİSK, Türkiye-AB ilişkilerinde özellikle son 10 yıllık süre zarfında en etkin çalışan sivil toplum kuruluşlarından biri olmuştur. Gerek kendi başına yaptığı çalışmalar gerekse diğer sosyal taraflarla ortaklaşa gerçekleştirdiği projelerle sürece en fazla katkıyı sağlayanlardan olmuştur. 2004 yılı da tıpkı 2002 gibi AB ile ilişkiler bakımından yoğun bir gündemin yaşandığı yıl olmuştur. Yılsonunda yapılan zirvede müzakere tarihinin belirlenmiş olması da bunun bir göstergesidir. 2004 yılında TİSK Genel Sekreteri Bülent Pirler, AB konusunda yaptıkları çalışmaları *İşveren Dergisi*’ndeki yazısında anlatmıştır. Bu çalışmaların birincisi, TÜRK-İŞ ve HAK-İŞ ile ortaklaşa yürütülen işbirliği çalışmalarının bir ürünü olan 3 Mayıs 2004 tarihli Ortak Deklarasyondur. Söz konusu Deklarasyonda Türkiye’nin AB üyeliği hedefini bir kez daha vurgulayan ve bu hedefe bağlılıklarını açıklayan üç Konfederasyon Başkanı, sıranın Aralık ayında yapılacak Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde müzakere takvimi almaya geldiğini belirtmişlerdir. Buna benzer ikinci bir girişim de 16-20 Mayıs 2009’da TİSK, TOBB, TÜSİAD, MESS ve İKV yetkililerinin katıldığı Almanya gezisidir. Bu gezide de sivil toplum kuruluşları Almanya’daki muadilleriyle görüşme fırsatı bulmuşlar ve orada yapılan toplantılarda AB üyeliğinin Türkiye için taşıdığı önemden bahsetmişlerdir. Bu önemli toplantı sonucunda toplantıya katılan tüm Türk ve Alman heyetleri Ortak Deklarasyon yayınlayarak, Türkiye’ye Aralık 2004’te yapılacak toplantıda bir tarih verilmesinin yerinde olacağını dile getirmişler ve başlayacak olan müzakereler boyunca aralarındaki işbirliğinin süreceğini açıklamışlardır (Pirler, 2004).

TİSK, 1 Aralık 2004 sonrasında, Türkiye’nin AB’ye üyeliği sürecinde proaktif bir tutum izleme kararı almış ve “TİSK Eylem Planı”nı hazırlayarak müzakere sürecinde izlenecek TİSK stratejisini tespit etmiştir. Ayrıca Türkiye’nin AB’ye üyeliğine yönelik lobi faaliyetlerinde bulunmak ve tam üyeliğin her iki taraf için bir “kazan-kazan” durumu olduğunu anlatmak amacıyla TİSK Dış İlişkiler Komisyonu Şubat 2005’te Brüksel’i ziyaret etmiş ve Genişlemeden Sorumlu Komiser Olli Rehn ve Sosyal İşlerden

Sorumlu Komiser Vladimir Spidla ile görüşmelerde bulunmuş ve geleceğe dönük hazırlıklar konusunda ilerleme kaydedilmiştir (TİSK, 2005).

3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelerin başlayacağını ilan edilmesiyle beraber, TİSK de diğer pek çok sivil toplum kuruluşu gibi AB'ye yönelik olarak aktif bir biçimde çalışmalar yürütmüştür. Yapmış olduğu en önemli çalışma AB müktesebatının 19 no'lu "Sosyal Politika ve İstihdam" başlıklı bölümü için tarama ve müzakere süreçlerine en iyi şekilde hazırlanılması amacıyla "TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu"nu oluşturmak olmuştur. Bu Komisyon, TİSK Yönetim Kurulu kararı ile oluşturulmuş olup 12 Mayıs 2005 tarihinde çalışmalarına başlamıştır. 7 alt çalışma grubu dâhilinde çalışmalarını yürüten Komisyon, AB mevzuatını Türk mevzuatı ile karşılaştırmayı ve Türk mevzuatının AB müktesebatı karşısındaki durumunu ve her ikisi arasındaki farklı ve eksik hususları belirlemeyi amaçlamaktadır. 31 uzman ve çok sayıda öğretim elemanının katıldığı çalışmalarda Türkiye'nin Avrupa İstihdam Stratejisi'ne uyum sağlaması gerektiği vurgulanmıştır (<http://www.tisk.org.tr>, 2009, 09.03.2010).

TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu, bu çalışmanın sonucunda 17 bin sayfadan fazla tutan 58 AB direktifinin ve ilgili müktesebatın tercümesini yaparak sınıflandırmış, inceleme ve tarama süreçlerini tamamlamış ve "Sosyal Politika ve İstihdam Başlıklı AB Müktesebatı ve Türkiye" isimli bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Komisyon, Avrupa Sosyal Modeli'nin henüz oluşturulabilmiş bir yapı olmadığını, AB ülkelerinde halen sosyal güvenlik, bireysel ve toplu iş hukuku, sendikal haklar, sağlık politikaları gibi pek çok sosyal konunun üye devletlerdeki ulusal uygulamalara bırakıldığını açıklamıştır. Buna göre, sosyal alandaki düzenlemeler, sosyal tarafların UNICE, Avrupa İşçi Konfederasyonu (ETUC) diyalogu neticesinde uzlaşmaya varılması durumunda hayata geçirilmektedir. Bu nedenlerden ötürü TİSK, sosyal alanda AB'nin karar verici değil, işçi-işveren veya hükümet-işçi-işveren arasındaki sosyal diyalogu güçlendirici bir politikalar bütünü ortaya koyduğunu belirtmektedir (<http://www.abhaber.com>, 19.11.2009).

TİSK'in her platformda üzerinde önemle durduğu konulardan biri de Türkiye'nin AB düzeyinde doğru tanıtılması noktasındadır. Bir sivil toplum kuruluşu olarak lobicilik faaliyetlerine çok önem veren TİSK, yurt içinde AB'nin, AB'de de Türkiye'nin tanıtımına ağırlık verilmesi gerektiğini her düzeyde vurgulamıştır. Tanıtım ve lobicilik

işlerini geçici girişimlerinden çok sürekli, sağlam ve sistematik esaslara dayandırmak zorunluluğuna işaret eden Başkan Kutadgobilik, bu konuda Hükümete, parlamentoya, siyasi partilere, sivil toplum kuruluşlarına ve sosyal taraflara çok önemli görevler düştüğünü belirtmiştir (Kutadgobilik, 2007).

Müzakere sürecinin sadece hükümetle AB arasında yürütülen bir süreç olmadığını vurgulayan Kutadgobilik, AB ile bütünleşme sürecinin Türk sanayi ve ticaretini önemli ölçüde etkileyecek bir süreç olduğunu ve bu nedenle, sivil toplum kuruluşlarının da etkin katılımının şart olduğunu belirtmiştir. AB'nin de istediğinin sivil toplum yapısı güçlü bir Türkiye olduğunu ifade eden Kutadgobilik, müzakere çalışmalarının sadece hükümete ve müzakere heyetine bırakılmasının doğru olmadığını altını çizmiştir (Kutadgobilik, 2004). Bu nedenlerle TİSK, bu dönemde pek çok faaliyette bulunmuş ve diğer sosyal partnerler olan işçi sendikaları konfederasyonları ve İKV, TOBB ve TÜSİAD gibi işveren kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde çalışmıştır.

AB ile ilgili yoğun bir gündeme sahip olmasına rağmen bünyesinde bir AB masası bulunmayan TİSK, kurumsal yönden yapılanmamış olmayı bir eksiklik olarak görmekte fakat sürece daha fazla dâhil olmaları durumunda böyle bir yapılanmaya gidebileceklerini belirtmektedir (Kişisel Görüşme, 2009a-3). Görüldüğü gibi TİSK de diğer işçi konfederasyonları gibi AB konusunda kurumsal yapılanma bakımından henüz yeterli düzeyde değildir. Bu konuda uzmanlaşmaya sahip değildir. Kendilerinin de belirttiği gibi müzakere sürecine daha fazla katılma imkânına sahip olsalar belki de bu alanda bir istihdam alanı açma ihtiyacını daha fazla hissedebilirlerdi.

TİSK Dış İlişkiler Uzmanı Esra Belen, tez kapsamında görüşülen işçi konfederasyonlarına nazaran AB politikasını etkileme konusunda daha iyimser ifadeler kullanmıştır. Kendilerinin çok geniş bir kesimi temsil ettiklerini belirten Belen, yapmış oldukları çalışmaların, hazırlamış oldukları raporların dikkate alınmak zorunda olduğunu özellikle vurgulamıştır. Tabii ki her kararda doğrudan etki ettiklerini söylemenin yanlış olacağını belirten Belen, işveren kesiminin sesini kamuoyuna duyurmak bakımından önemli bir işlevleri olduğunun altını çizmiştir. Etkileyebilme kapasitelerini de özellikle kendi alanlarına giren konularda uzman bir kadroya sahip olmalarına bağlayan Belen'in bu konuda en fazla eleştirdiği nokta müzakere sürecine dâhil edilmemeleri yönündedir. Bütün süreçlerde olmalarını zaten beklemediklerini

ancak kendi uzmanlık alanlarına giren konularda bir sosyal taraf olarak mutlaka bulunmaları gerektiğini belirtmiştir. Yapılacak olan düzenlemelerden bizzat kendilerinin etkileneceğini ve bu nedenle süreçlerde yer almamalarının çok yanlış olacağını da ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-3).

Tüm bu eleştirilere rağmen TİSK'in çıkar ve önceliklerinin dikkate alınıp alınmadığı sorusuna Belen tarafından olumlu yanıt verilmiştir. Bakanlığın AB'ye uyum sürecinde hazırlamış olduğu yasa taslaklarını kendilerine göndererek görüşlerini sorduğunu ve hükümet, işçi ve işveren kesiminden oluşan üçlü sacayağında diyalog mekanizmalarının iyi işletildiğine inandıklarını belirterek kendilerinin bu aşamada etkili olduklarına inandıklarını belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-3).

Görüldüğü gibi işçi sendikalarıyla kıyaslandığında bir işveren sendikası olarak TİSK, sürece etki konusunda daha iyimserdir. AB üyeliğini çıkar ve öncelikleri için önemli bir hedef olarak gören TİSK, bu konuda üzerine düşenleri de yapmak suretiyle Hükümetin AB politikasına destek vermektedir. Sahip olduğu temsil gücü ve temsil ettiği kesimin işverenler olması sebebiyle de sürece etkisi daha fazla olmaktadır.

3.4. Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD)

Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği, 5 Mayıs 1990'da on iki iş insanı tarafından, İstanbul merkezli olarak kurulan bir dernektir. Kamuoyunda adını ilk kez basına verdikleri "İşadamlarını Iraklı Mazlumlara Yardım Çağrısı" ilanı ile duyuran MÜSİAD, bu ilanda Irak'taki insanlık dışı davranışlara seyirci kalınamayacağını, "komşusu açken tok yatan bizden değildir" ilkesi ışığında bu insanlara yardım edilmesi gerektiğini belirtmişti (Milliyet; 10.04.1991). Tüzüğe göre dernek, ileri teknolojiye sahip, sınai ve ticari kalkınmasını sağlamış, bunun yanında milli ve manevi değerlerinden taviz vermemiş, emeğin sömürülmediği, sermaye düşmanlığının körüklenmediği, üretimi hakça paylaşan, iç barışı sağlamış, bölgesinde etkin, dünyada hatırı sayılır bir Türkiye'nin oluşumu için kendilerini sorumlu tutar. Çok kısa bir sürede sayıları 3000'i bulan dernek üyesi iş insanları, sanayide üretken kaliteyi, satarken dürüstlük ve hakkaniyeti, siyasete yönelirken ahlak ve fazileti esas alma idrak ve şuuru ile Türkiye'nin, bölgenin, İslam dünyasının ve insanlığın gündemine sahip çıkarak ekonomik ve sosyal gelişmeden yana bir sistemin oluşumunu amaç edinmişlerdir (Vorhoff, 2001: 325-326). Biri İstanbul'daki genel merkez olmak üzere 30 ilde şubeleri

vardır. MÜSİAD'ın oldukça yüksek derecede merkezileşmiş ve hiyerarşik yapısından dolayı bu şubeler İstanbul'daki merkeze bağlıdır. Merkezin, şubelerin sorumluluklarının belirlenmesinde ve dağıtılmasında etkisi vardır. MÜSİAD, pazarların uluslararasılaşmasının önemini kavradığı için, Almanya ve Fransa gibi dış ülkelere de temsilcilikler açmıştır. Bu çerçevede, Almanya'da 6, Amerika'da, Hollanda'da ve Malezya'da 2'şer tane olmak üzere yurt dışında toplam 42 tane yurt dışı irtibat noktaları vardır. Bu irtibat noktaları arasında İslam ve Orta Asya ülkeleri de bulunmaktadır (www.musiad.org.tr, 02.11.2011).

Derneğin adındaki, genellikle Müslüman olarak okunan “Mü” öneki, MÜSİAD'ın sosyoekonomik temeli ve ideolojik yönelimi hakkında bir fikir vermektedir. Birçok üye iş hayatında yenidir ve ekonomik sıçramalarını Özal'ın liberalleşme politikalarına ve Anadolu'nun Konya, Kayseri ve Gaziantep gibi bazı periferik kent merkezlerinde son yıllarda kaydedilen gelişmelere borçludur. Güneydoğu Asya'daki ekonomik açıdan başarılı ülkeler gibi, Türkiye'deki bu yeni merkezler kısa süre içinde “Anadolu Kaplanları” diye adlandırılmışlardır. MÜSİAD çevrelerinde bu unvan “Anadolu Aslanları'na” dönüştürülürken, aslanın güçlü olmasına rağmen kaplan kadar yıkıcı derecede saldırgan olmadığı ve toplumcu bir doğaya sahip olduğu düşünülmüştür. Böylelikle aslan, serbest piyasaya inanmak, fakat yıkıcı rekabete girmemek anlamına gelen “dayanışmacı rekabet”i simgelemektedir (Vorhoff, 2001: 326).

MÜSİAD'lular derneğin adının bu şekilde bir kimlikle özdeşleştirilmesinden rahatsızlık duyduklarını belirtmektedirler. MÜSİAD eski başkanı Erol Yarar, kamuoyundaki yanlış izlenimleri yok etmek amacıyla derneğe “müstakil” ismini verdiklerini belirtmektedir. Yarar, kamuoyundaki derneklerin hep bir konuma mal edildiklerini, kendilerinin bu yargıyı silmek istediklerini ve bağımsız olduklarını belirtmek için derneğe bu ismi verdiklerini belirtmektedir (Vorhoff, 2001: 329).

Derneğin adının bu şekilde siyasi bir kimlikle özdeşleştirildiği zaman diliminde MÜSİAD, Refah Partisi'nin bir yan örgütü olarak algılanmıştır. Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi koalisyon hükümeti döneminde Derneğin hızla siyasi merkeze çekilmesi ve 28 Şubat sürecinden sonra yaşanan bir dizi siyasi gelişme bu genel algılamayı iyice güçlendirmiştir. Ünlü “İrticai Şirketler” listesi ile başlayan bu süreç bir iş insanı derneğinin hakkında, Cumhuriyet'in ilkeleri aleyhine bir siyasi parti ile ortak hareket

etme suçlamasıyla, Devlet Güvelik Mahkemesi'nde kapatma davasının açılması ile devam etmektedir (Aydın ve Alkan, 2000: 133).

Bu durum söz konusu dönüm noktasından sonra derneğin benimsediği temalar ve söylemdeki kaymaları da açıklayabilir. MÜSİAD, önceki yayınlarında Türk ekonomisinde İslami maneviyatın ve ahlakın eksikliğine, Batı tipi kapitalizme ve Türkiye'de tekeli kapitalist sınıfın hakimiyetine daha fazla vurgu yapmaktaydı. Oysa 1997'den itibaren, Türkiye'nin demokrasi, ifade ve din özgürlüğü konularındaki eksiklikleri, derneğin 1998 ve 1999 ekonomi raporlarında sık sık işlenir hale gelmiştir (MÜSİAD, 1998: 54, 1999: 66). Bu değişim aşağıda değinileceği üzere MÜSİAD'ın AB'ye yönelik politikasında da açık ve net bir şekilde görülmektedir.

3.4.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı

Türkiye'de İslami aktörler örneğinde Avrupalılaştırma süreci, din odaklı politik ve sosyal taleplerden, demokrasi odaklı insan hakları, hukuk devleti ve çokkültürlülük gibi söylemlerin yeniden formüle edilmesiyle sonuçlanmıştır (Duran, 2006: 295-297). MÜSİAD da bu değişim ve dönüşümü yaşayan sosyal aktörlerden biridir. MÜSİAD'ın Avrupa Birliği üyeliğine bakışı çalışma kapsamında ele alınan HAK-İŞ'le önemli benzerlikler göstermektedir. İslamcı diye bilinen bir kimliğe sahipken (Buğra, 1998; Keyman ve Koyuncu, 2004) AB ve Batı karşıtı bir kimlikle özdeşleştirilen MÜSİAD'ın, 28 Şubat sürecinin de etkisiyle AB'ye bakışı konusunda önemli bir dönüşüm yaşanmıştır.

MÜSİAD'ın bu dönüşümündeki önemli sebeplerden biri de AB üyeliği ile Türkiye'de sivil-asker ilişkileri konusunda siviller lehine bir gelişme sağlanacağı ve askeri bürokrasinin yönetimde etkisinin azalacağına dair duyulan inançtır. 28 Şubat sürecinden zarar gören kuruluşlardan biri olarak MÜSİAD için AB üyeliği bu konuda bir fırsat penceresi olarak görülmektedir (Yankaya, 2009: 4). AB'nin gerek 2000, 2001 ve 2002 yıllarında toplanan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvelerinde, gerekse bu yıllarda yayınlamış olduğu İlerleme Raporları'nda Türkiye'deki asker üzerindeki sivil denetim konusuna verdiği önem de MÜSİAD'ın yön değiştirmesinde etkili olmuştur.

MÜSİAD'ın AB'ye yönelik politikasını değiştirmesinin altında ekonomik çıkarlar da yatmaktadır. Türk ekonomisinin yurt dışına yönelik olarak faaliyetlerini arttırması,

küçük ve orta ölçekli firmaların da ticaretlerini etkilemiştir. Bu işletmeler de özellikle Avrupa ülkeleriyle ticaretlerini arttırmışlardır. Bünyesindeki firmalar daha çok bu tür işletmelerden oluşan MÜSİAD da bu dönüşüme ayak uydurmuş ve ekonomik çıkarları gereği AB üyeliğini desteklemiştir. Çünkü AB üyeliği ile birlikte bu ülkelerle yapılacak ticaret hacminin de artması beklenmektedir ve bu da MÜSİAD üyeleri için üyeliği desteklemek adına önemli bir gerekçedir.

MÜSİAD, her yıl yayınladığı bir önceki yıla ait Türkiye Ekonomisi raporlarında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine de yer vermekte ve bu konudaki görüşlerini ifade etmektedir. Yukarıda bahsedilen dönüşüm bu raporlarda açıkça görülmektedir. Şöyle ki 2002 yılından önce yayınlanan raporlarda AB, oldukça sert bir dille eleştirilirken, AK Parti iktidarıyla beraber bu söylemde bir yumuşama görülmektedir. Yine kendi ifadeleriyle “AB üyeliğini, tümünden karşı ya da tümünden yana olma” (MÜSİAD, 2004:8) dışında tutarak Avrupa şüpheciliğine yakın dursalar da söylem ve eylemlerindeki dönüşüm hissedilmektedir.

MÜSİAD’ın 2000 yılında yayınlanan Türkiye Ekonomisi raporunda Helsinki sonrası oluşan ortam değerlendirilmiş ve Lüksemburg Zirvesi sonucunda yaşanan hezeyan ve hayal kırıklığı ne kadar yanlış ise, Helsinki sonrası yaşanan aşırı sevincin de hatalı olduğu vurgulanmıştır. Türkiye’nin önüne konan genel ve özel şartların tam üyelik yolunda epey kat etmesi gereken yolun olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğu ifade edilmiştir. Her ne kadar AB üyeliğinin Türkiye’nin uluslararası alanda imajını güçlendireceği, yabancı sermaye girişini arttıracacağı, özellikle Kopenhag Kriterlerine uyum yükümlülüğünün içeride yapısal ekonomik reformları hızlandıracağı kabul edilse de Kopenhag Kriterlerinden başka Türkiye’nin önüne Kıbrıs, Ege sorunları ve idam cezasının kaldırılması konusunda konan şartların, ülkenin milli menfaatleri açısından riskli ve ağır olduğunun altı çizilmiştir (MÜSİAD, 2000: 42-43-44).

2002 yılında Bülent Ecevit başbakanlığındaki 57. Hükümet AB’ye üyelik yolunda idam cezasının kaldırılması, düşünce ve ifade hürriyetinin genişletilmesi, dernekler kanununda kolaylıklar getirilmesi, cemaat vakıflarına taşınmaz mal edinme kolaylığı sağlanması, ana dilde kurslar açılması gibi önemli adımlar atmıştır. 3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelen AK Parti üst yönetimi 15 AB üyesi devleti tek tek ziyaret ederek, Kopenhag Zirve Toplantısında AB’nin Türkiye ile tam üyelik

müzakerelerini başlatma tarihi vermesi için lobi çalışması yapmıştır. Ancak tüm bu çabalara rağmen, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılması için bir tarih verilmemiştir. AB tarafından verilen bu karar Türkiye’de pek çok kesim tarafından olduğu gibi MÜSİAD tarafından da eleştirilmiştir. Dönemin MÜSİAD Başkanı Ali Bayramoğlu, Kopenhag Zirvesi’nden çıkan bu karar ile AB’nin Türkiye’yi oyalamaya devam ettiğini belirtmekle beraber duruma sağduyulu yaklaşılması gerektiğinin de altını çizmiştir. Yapılması gerekenin uyum çalışmalarına aynı hız ve kararlılıkla devam etmek olduğunu vurgulayan Bayramoğlu, bu sürecin uzun soluklu olmayı gerektiren bir yolculuk olduğunun unutulmaması gerektiğini de ifade etmiştir (Yeni Şafak, 15.12.2002; ABGS, 10.10.2002). Bayramoğlu’nun bu açıklaması da aslında MÜSİAD’daki dönüşümü göstermesi bakımından önemlidir. Bundan sadece iki yıl önce AB tarafından verilen kararlar sıklıkla çifte standart olarak eleştirilirken, bu tarihlerde sürece yönelik daha fazla çalışılması ve pes edilmemesi gerektiği telkin edilmiştir.

2003 yılında MÜSİAD tarafından hazırlanan *Çerçeve* dergisinin Nisan ayı sayısı AB dosyasına ayrılmıştır. Bu sayının giriş yazısında düşüncelerini ifade eden Bayramoğlu, MÜSİAD olarak, sürekli Türkiye’nin kendi medeniyet birikimi ile stratejik potansiyelini dikkate alarak hareket etmesi gerektiğini savunduklarını belirterek, bu kapsamda AB’nin Türkiye’nin önünde ciddi bir seçenek olarak durduğunu ancak hiçbir seçenek gibi onun da alternatifsiz olmadığını altını çizmiştir. Türkiye’nin AB yerine kendi istediği için ekonomik, siyasal, hukuksal ve sosyal gelişmişliğini sağlaması gerektiğini belirten Bayramoğlu, bu sağlanmadan AB’ye girmenin zor olacağını da ifade etmiştir (MÜSİAD, 2003: 1). Türkiye’nin AB politikasına ilişkin MÜSİAD’ın değerlendirmelerindeki yumuşama başkanın ifadelerinde de açıkça görülmektedir.

MÜSİAD’ın 2004 yılında yapılan Genel Kurul’da başkanlığa getirilen Ömer Bolat’ın AB konusunda eğitim almış olması MÜSİAD’ın bu tarihlerden itibaren sürece verdiği önemi göstermesi bakımından kayda değerdir. Görevde kaldığı 2004-2008 yılları arasında Bolat’ın, MÜSİAD’ın AB politikasını son derece aktif hale getirmesinde kuşkusuz Türkiye’nin içinde bulunduğu AB’ye yönelik konjonktürel ortamın da etkisi vardır.

2004 yılının Ekim ayında yayınlanan İlerleme Raporu’nda, Avrupa Komisyonu’nun Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlama kararını onaylamasının ardından ortaya

atılan temkinli görüşleri MÜSİAD da paylaşmıştır. Başkan Ömer Bolat, raporda yer alan ifadelerin Türkiye'nin önünde uzun bir yol olduğuna işaret ettiğini belirterek, AB'nin bu süreçte çifte standart uygulamaması gerektiğinin altını çizmiştir (www.ntvmsnbc.com, 6 Ekim 2004, 04.12.2009).

2004 yılının Kasım ayında Ömer Bolat, yaptığı bir konuşmada MÜSİAD'ın AB'ye yönelik politikasının özünü açıklamıştır. Bolat, MÜSİAD olarak, niteliği ne olursa olsun, Avrupa Birliği ile yoğun ilişki içinde olmayı tarihi açıdan, coğrafya açısından, sosyo-ekonomik şartlar ve siyaset açısından bir zorunluluk olarak gördüklerini belirterek, bu zorunluluğun tek yönlü değil, çift yönlü olduğunu da eklemiştir. Ayrıca, Türkiye'nin AB üyesi olsa da olmasa da ciddi bir Avrupa siyasetine sahip olması gerektiğini de belirten Bolat, bu siyasetin ilişkileri dengeleme ve mütekabiliyet esasına dayanmasının önemine dikkat çekmiştir. Türkiye-AB ilişkilerinin Türkiye'nin AB üyeliği çerçevesini aşan bir öneme sahip olduğunu da ifade eden, Bolat, Türkiye'nin kendi iç dinamikleri bakımından medeniyet iddiası olan ve kendini merkez olarak görmesi gereken bir ülke olduğunun altını çizerek, AB üyeliğinin merkez ülke olma iddiasından vazgeçeceği anlamına gelmemesi gerektiğini de vurgulamıştır (Bolat, 2007a: 63-64). Bolat'ın bu konuşması MÜSİAD'ın 2002 sonrası AB'ye yönelik olarak izlemiş olduğu politikanın özünü yansıtmaması bakımından önem taşımaktadır.

2005 yılının Ocak ayında yaptığı bir konuşmada Ömer Bolat, müzakere öncesi ve müzakere sürecine yönelik önemli gündem maddelerini değerlendirmiştir. Bu konuşmada, MÜSİAD'ın, Türkiye'nin AB üyeliğini tek başına ekonomik kalkınmada bir tür finansal kaldıraç mekanizması olarak görmediğini vurgulamıştır. Türkiye'nin sadece zengin olmak için AB'ye girmek istemediğini, ekonomik nedenlerin tarihi, siyasi, hukuki, askeri ve toplumsal nedenlerin hep birlikte değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. MÜSİAD'ın üyelik sürecinde ve üyelik sonrasında sergileyeceği tavrın net olduğunu belirten Bolat, ilişkilerin sanayiye, istihdama, dış ticarete, tarım sektörüne ve ekonomik gelişmeye yapacağı katkıları değerlendirerek MÜSİAD'ın bir tavır belirleyeceğini belirtmiştir. Bu katkılar olumlu olduğu ölçüde AB'den “yana” bir tavır takınacağını, ekonomimizi, toplumumuzu olumsuz yönde etkilediği ölçüde ise AB'ye “karşı” bir tavır sergileyeceğini vurgulamıştır (Bolat, 2007b: 85).

2006 yılının sonunda yayınlanan Avrupa Komisyonu'nun Türkiye hakkındaki İlerleme Raporu'na ilişkin görüşlerini dile getiren Bolat'ın, AB'yi, pek çok konuda eleştirirken AB dışındaki dış politika alternatiflerini de sık sık dile getirmesi dikkat çekicidir. Uzun yıllardır aralık aylarının AB ile ilişkiler bakımından bir işkenceye dönüştüğünü belirten Bolat, AB'nin, müzakere sürecinde Kopenhag Kriterleri'ni tamamen yerine getiren ve Maastricht Kriterleri'nde ciddi mesafe kaydeden Türkiye'ye karşı haksızlık yaptığını dile getirmiştir. Türkiye'nin AB ile ilişkilerini mutlaka devam ettirmesi ve derinleştirilmesi gerektiğini belirten Bolat, bununla beraber, Türkiye'nin mutlaka AB dışındaki dış politikasına da yeni bir yön vermesi gerektiğinin altını çizmiştir. Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu, Afrika ve Rusya gibi alanlarda da Türkiye'nin manevra alanını genişletmesini tavsiye eden Bolat, bu bölgeler ile diplomatik, ekonomik, siyasi ilişkilerin derinleştirilmesinin önemine değinmiştir. (www.haberaktuel.com, 11.12.2009).

Bolat, bu tavsiyelerin yanında müzakere süreciyle ilgili de ilginç tespitlerde bulunmuştur. Şöyle ki, Bolat'a göre, Türkiye'nin tarama sürecinin bir yıldan kısa sürmüş olması, Türkiye'yi AB'de görmek istemeyen bazı çevreleri rahatsız etmiş ve müzakerelerde Türkiye'nin hızlı adımlar atacağına düşünülmesi üzerine, bu ülkeler, Kıbrıs Rumları'na havaalanlarının, deniz limanlarının açılması konusunu ellerinde önemli bir koz olarak görmüşler ve devreye sokmuşlardır. Türkiye'nin bu durumu çok iyi analiz etmesi gerektiğini belirten Bolat, Türkiye-AB ilişkileri konusunda bir yol ayrımı olması durumunda Türkiye'nin bir B planı bulundurması gerektiğini de vurgulamıştır (www.haberaktuel.com, 11.12.2009).

MÜSİAD tarafından her yıl yayınlanan Türkiye Ekonomisi Raporu'nun 2007 yılına ait sayısında AB'ye üyelik konusunda müzakere sürecinin derinleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bir vizyon olarak AB sürecinin korunması gerektiğini belirten raporda, Türkiye'nin uzun yıllar sonra yakaladığı değişim dinamiğinin sürdürülebilmesi için AB eksenli dışsal çıpanın gerekli olduğunun anlaşıldığı, bununla beraber, AB vizyonunun "Ankara Kriterleri" olarak iç çıpa haline getirilmesinin stratejik değerde olduğunun altı çizilmiştir. Raporda, AB sürecinin, Türkiye'nin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gelişmesine, demokratikleşme ve sivilleşme sürecine ve Türkiye'nin dünya sisteminde hak ettiği yeri almasına olumlu katkılarda bulunacağı düşüncesi bir kez daha

tekrarlanmıştır. Raporda dikkat çeken bir başka nokta da şu cümlede özetlenmektedir: “MÜSİAD, Türkiye’nin AB sürecini ve Türkiye’nin bugüne kadar atmış olduğu adımları Türkiye’nin milli menfaatlerine uygun bulmaktadır.” Kuruluşundan 2002 yılına kadarki süreçte sıkı bir Avrupa karşıtı olan ve bu karşıtlığı sık sık söylemlerinde dile getiren³⁰ MÜSİAD’ın 2007 yılında yayınlamış olduğu bir raporda kullanılan bu cümle MÜSİAD’daki dönüşümün en önemli göstergelerinden biridir (MÜSİAD, 2007: 91).

Neoliberal teoriye göre alt gruplar, dış politikaya kendi renklerini verirler ve hangisinin çıkar ve önceliği daha etkinse, dış politika kararı o doğrultuda alınır. Ancak burada aktörlerin kendi içlerindeki dönüşümlere vurgu yapılmamaktadır. Bu noktada birinci bölümde üzerinde durulan Checkel’in modeli devreye girmektedir. Checkel (1997), normların aktörlerin önce ajandasını, ardından kimliğini değiştirdiğinden bahsetmektedir. MÜSİAD’ın da AK Parti ile birlikte bir dönüşüm geçirmesi bunun göstergesidir. AB öncelikle MÜSİAD’ın söylemlerinde bir değişime sebep olmuştur. Daha sonra da AB ve demokratikleşmeye verdiği önem, AK Parti’yle birlikte kimliğinde de dönüşüme sebep olmuştur.

MÜSİAD’ın, 2008 ve 2009 yıllarında yayınlamış olduğu Türkiye Ekonomisi raporlarında da Türkiye ile AB arasında yürütülmekte olan müzakere sürecindeki aksaklıklara değinilmiştir. Bu aksaklıklara sebep olarak daha çok AB’nin olumsuz tavırlarının gösterilmiş olması dikkat çekicidir. Raporda, 11 Aralık 2006 tarihli AB Konseyi kararı ile Kıbrıs sorunu bahane gösterilerek Türkiye’nin AB sürecinin kısmen askıya alınmış olması ve sekiz fasılda müzakerelerin yapılmayacağı kararının verilmiş olmasının Türkiye’nin şevkini kırdığı ve bu durumun ülkedeki AB karşıtlığını da tetiklediği belirtilmiştir. Kıbrıs konusuna ilaveten Almanya ve Fransa tarafından Türkiye’nin AB üyeliğine yönelik konulan vetolar da eleştirilmiştir (MÜSİAD, 2008: 177-185 ve MÜSİAD, 2009: 204). Müzakere sürecindeki durgunluğa sebep olarak Türkiye’de pek çok çevreler tarafından 2007 ve 2008 yıllarında iç siyasette yaşanan gelişmeler gösterilirken, MÜSİAD’ın daha çok bunu dış konjonktürel nedenlere bağlamış olması dikkat çekicidir. Bu da MÜSİAD’ın Hükümete verdiği desteği

---

³⁰ Bu söylemler için bkz: MÜSİAD’ın kurucu başkanı Erol Yazar’ın 1994 yılında yayınlanan *New Perspectives to the World on the Eve of the 21st Century* adlı kitabı.

göstermektedir. MÜSİAD, son dönemde izlenen proaktif ve çok yönlü dış politikanın da ülke için yararlı olduğu görüşünü sık sık dile getirmektedir (Kişisel Görüşme; 2009a-4).

2008 yılının Nisan ayında yapılan 17. Genel Kurul'la MÜSİAD başkanlığına Ömer Cihad Vardan getirilmiştir. MÜSİAD'da diğer sivil toplum kuruluşlarında görülen yönetime bağlı politika değişikliklerine fazla rastlanmamaktadır. Çünkü bir sonraki başkan çoğunlukla selefinin yönetiminde yer almaktadır. AB politikası konusunda da bu durum geçerlidir. MÜSİAD'daki değişimin temelinde yönetim değişiklikleri değil, konjontürel değişiklikler yatmaktadır. Bu noktada Vardan dönemi, AB politikası açısından öncekilerden çok farklı değildir.

2009 yılının sonunda yayınlanan İlerleme Raporu'na ilişkin görüşlerini açıklayan Vardan, Kıbrıs konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Kıbrıs konusunda faturanın tek taraflı olarak Türkiye'ye kesildiğine değinen Başkan, müzakerelerin bu kadar yavaşlamasına sebep olarak da AB'nin Kıbrıs konusundaki hataları ve bazı AB liderlerinin Türkiye karşıtı söylemlerini göstermektedir. Kıbrıs konusuyla beraber Türk iş insanlarına uygulanan vize konusuna da değinen Vardan, bu konuda AB'nin, Türkiye'ye karşı çifte standart uyguladığını belirtmiştir. Türkiye'nin AB üyeliğinin sadece Türkiye açısından değil, bölgesel ve küresel barışın güçlenmesi açısından da önemine değinen Başkan, sürecin önündeki engellerin aşılması için hem Türkiye'ye hem de AB'ye önemli sorumluluklar düştüğünü belirtmiştir (www.haber7.com, 17.11.2009).

Çalışma kapsamında görüşülen MÜSİAD AB ve Dış İlişkilerden Sorumlu Genel Sekreter Yardımcısı Eyüp Vural Aydın da MÜSİAD'ın AB'ye yönelik politikası konusunda başkanlar düzeyindeki söylemlere benzer açıklamalar yapmıştır. MÜSİAD olarak kendilerini AB'ye taraftar ya da karşı olarak sınıflandırmadıklarını belirten Aydın, bu konunun ülke menfaatlerine göre belirlenebilecek olduğunun altını çizmiştir. MÜSİAD olarak Türkiye'nin AB üyeliğinin, Türkiye'nin girmek isteyip de AB'nin kabul edeceği tek taraflı bir olay olarak değil, karşılıklı ilişkilerin geliştirildiği çift boyutlu bir durum olarak gördüklerini belirtmiştir. Türkiye'nin artık gerek ekonomik olarak, gerekse siyasi olarak 10 yıl önce bulunduğu konumdan çok farklı bir yerde durduğunu ifade eden Aydın, AB üyeliği ülke için menfaatler sağlayacaksa kendilerinin bu süreci sonuna kadar destekleyeceklerinin altını çizmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a4).

3.4.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri

Çalışma kapsamında ele alınan sivil toplum kuruluşları içerisinde mevcut hükümeti AB ile ilişkiler konusunda en az eleştirenin MÜSİAD olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye-AB ilişkilerinde son dönemde meydana gelen duraksamalar konusunda MÜSİAD daha çok AB tarafını sorumlu görmektedir. Oysa diğer sivil toplum kuruluşlarının pek çoğu AB'yi sorumlu görmekte beraber, Türkiye'nin, dolayısıyla hükümetin de hızını yavaşlattığından ve iç siyasete daha fazla yöneldiğinden şikayet etmişlerdir.

17 Aralık 2004 yılındaki Brüksel Zirvesi'nden sonra zirve kararlarının değerlendirildiği bir toplantıda konuşma yapan dönemin MÜSİAD Başkanı Ömer Bolat, AB'nin Türkiye'ye müzakere tarihi vermesini değerlendirirken, müzakere tarihi alınmasında hükümetin siyasi ve sosyal alanda hızlı bir tempoda gerçekleştirdiği reformların büyük etkisinin olduğuna inandıklarını belirterek, hükümeti bu konuda takdir etmiştir. Hükümetin bu zorlu süreçte ve Brüksel'deki son AB Zirvesi'nde elinden geleni yaptığını belirterek, dayatmalara ciddi bir direnç göstererek müzakere tarihinin alınmasında başarılı olduğunun altını çizmiştir. Ancak bu sonucun ne bayram havası ne de matem havası oluşturmaması gerektiğini de belirten Bolat, duygusal tepkiler yerine, soğukkanlı ve sağduyulu hareket edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Bolat, 2007: 79).

MÜSİAD, yayınlamış olduğu "AB Müzakere Sürecine İlişkin MÜSİAD'ın Değerlendirme ve Önerileri (2)" adlı raporda, 17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesi kararları ve müzakere sürecine ilişkin belli başlı sorunları sıralayarak hükümete çeşitli önerilerde bulunmuştur. Raporda MÜSİAD olarak, hükümetin dış politikaya ilişkin kararlarını genel olarak olumlu bulduklarını belirtmekle beraber, müzakerelerde karşılaşılabilecek sorunlar bulunduğunu ve bu sorunlarda da hükümetin doğru ve temkinli adımlar atması gerektiğini düşündükleri belirtilmiştir. Geçmiş tecrübeler, AB'nin sıklıkla verdiği sözlerde durmadığını gösterdiğinden, bu nedenle hesap yapılırken bu gerçeğin göz önünde bulundurulması gerektiğinin altı çizilmiştir. AB ile ilişkiler belirlenirken, AB'nin zaman içinde nasıl değişiklikler göstereceğinin de düşünülmesi gerektiğini belirten rapor, Türkiye'ye karşı uygulanmak istenen farklı üyelik ihtimalleri konusunda dikkatli olunması gerektiği üzerinde durmuştur. Türkiye-AB ilişkilerinin karşılıklı olduğu bu raporda bir kez daha vurgulanırken, Türkiye'nin her şart altında AB'ye tek

tarafı olarak muhtaç olduğu izlenimini vermenin de yanlış olduğu belirtilmiştir. Raporda ayrıca mőzakere sőrecine ilişkin de önerilere yer verilirken, mőzakere sőreci her ne kadar teknik detaylar içerse de Tőrkiye söz konusu olduğunda bu konunun aynı zamanda siyasi bir karakter de taşıyacağını, bu nedenle mőzakere ekibinin bu alanda da takviye edilmesi önerilmektedir. Daha önce ũye olan devletlerin mőzakere sőrelerinin çok detaylı incelenerek, bunlardan gerekli dersler çıkarılması gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Tőrkiye'nin tarım ve evre gibi mőzakere başlıklarında mali destek almadan yapısal dnőřőmler gerçekleştirmesinin zor olduğu vurgulanırken, bu konularda AB kurumları ve devletlerinin zorlanması gerektiği belirtilmiştir. Orta vadede ũlke içinde yaşanabilecek bir ‘‘AB yorgunluğu’’na da dikkat çeken raporda, AB konusunda beklentilerin yőksek tutulması ya da kısa vadede gerçekleşmemesinin Tőrkiye’de Avrupa řőpheciliđinin artmasına yol açacağını belirterek, yöneticilerden, AB’ye ũyelik mőmkőn olmasa bile, Tőrkiye’nin kendini modernize edebilecek ve halkına refah sağlayacak i dinamiklere sahip olduğunun sık sık hatırlatılması istenmektedir (MŐSİAD, 2005a: 30-32).

2007 yılının Nisan ayında AK Parti Hőkőmeti tarafından AB mőktesebatına uyum konusunda yedi yıllık bir dönem için hazırlanan program MŐSİAD tarafından takdirle karşılanmıştır. MŐSİAD, bu programla birlikte ortaya konulan yaklaşımın devam ettirilmesini istemektedir. Ancak programı hedeflerin gerisinde kaldığı için de eleştirmektedir. Bu konuda hedefin tutturulması için çalışmaların arttırılmasının yerinde olacağı da vurgulanmıştır (MŐSİAD, 2008a: 182).

22 Temmuz 2007 milletvekili seçimlerinin sonucunda kurulan 60. hőkőmetten beklentilerini Kriter dergisine ileten sivil toplum kuruluşları içinde bulunan MŐSİAD, ũlkede son yıllarda kazanılan istikrar, gelişme, modernleşme ve demokratikleşme sőrecinden rahatsız olan çevrelerin demokrasi ile bağdaşmayan faaliyetlerinin hem Tőrkiye’nin AB ũyeliđi sőrecine zarar vermekte olduğunu, hem de AB’deki Tőrkiye karşıtlarını sevindirdiğini belirtmiştir. Bu nedenle yeni kurulacak hőkőmetin AB sőrecini devam etmek ve ivme kazandırmak için uğraş vermesini beklediklerini açıklamıştır (Kriter, 2007: 20).

MŐSİAD’ın AB ile ilişkiler konusunda ũzerinde önemle durduğu konulardan biri de Kıbrıs konusudur. Kıbrıs konusundaki sorunların mőzakereleri sekteye uğrattığına ve

AB tarafından genellikle bu konuyla alakalı olarak Türkiye'ye haksızlık yapılarak, Rum tarafını memnun edecek adımlar atıldığına dikkat çekilmiştir. 2008 yılında yayınlanan Türkiye Ekonomisi raporunda da bu konu üzerinde durulmuş ve hükümete Kıbrıs ile ilişkilerde “bir adım önde politikası”nı devam ettirmesini ve KKTC'nin dünyaya açılma politikasının sürdürmesini tavsiye etmiştir. KKTC üzerinde bulunan izolasyonların kaldırılması için mücadeleye devam edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (MÜSİAD, 2008b: 181).

Özellikle Kıbrıs sorunu olarak AB tarafından uygulanan çifte standartlara rağmen, AB çıpasının devam ettirilmesi, ilişkilere ivme kazandırılması ve demokratikleşme sürecinin hızlandırılmasının önemine vurgu yapan rapor, hükümetin bir yandan belli başlı AB ülkelerine ve kurumlarına müzakere sürecinin liyakat temelli yapılması gerektiği mesajı verirken, diğer taraftan da AB müktesebatına uyum konusunda gayretini arttırmasını tavsiye etmiştir (MÜSİAD, 2008c: 181).

MÜSİAD Genel Sekreter Yardımcısı Eyüp Vural Aydın da, mevcut MÜSİAD yönetiminin hükümetin AB politikasından genelde memnun olduğunu belirtmiştir. 2002'den beri hükümetin AB politikasına büyük bir ivme kazandırdığını belirten Aydın, son birkaç senede ortaya çıkan durgunluğun sebebi olarak ise daha çok AB'den kaynaklanan sebepleri göstermektedir. Daha doğrusu ülke içinde oluşan olumsuz havanın AB tarafından da memnuniyetle karşılandığını, zira Türkiye'nin tarama sürecini çok hızlı tamamlamasından bazı AB ülkelerinin rahatsızlık duyduğunu, bu nedenle de ülke içindeki duraklamanın onlar için de iyi bir gelişme olduğunu belirtmiştir. Hükümetin Kıbrıs'la ilgili olarak attığı adımları da desteklediklerini belirten Aydın, hükümetin bu süreçte elinden geleni yaptığını ancak karşı taraftan hiçbir olumlu sinyal alınmadığını ifade etmiştir. Hükümetin dış politikada uyguladığı stratejiyi doğru bulduklarını söyleyen Aydın, hükümetin şu an AB sürecini biraz da karşıya atarak beklediği bir süreç olarak değerlendirdiklerini belirtmiştir (Kişisel görüşme, 2009a-4).

3.4.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri

MÜSİAD'ı AB süreciyle ilgili motive eden konuların başında, bu sürecin Türkiye'nin demokratikleşmesine yapacağı katkıya duyulan inanç gelmektedir. 28 Şubat sürecinden önce AB üyeliğine karşı çıkan cephede yer alan MÜSİAD, bu süreçten sonra AB üyeliğini demokratikleşme, insan hakları ve hukuk devleti olma yönünde önemli bir

adım olarak görmeye başlamıştır. MÜSİAD Genel Sekreter Yardımcısı Eyüp Vural Aydın da MÜSİAD'ın AB sürecinden beklentileriyle ilgili olarak bu konuya vurgu yapmış ve bu sürecin demokratikleşme, insan hakları, yaşam kalitesinin artması gibi kazanımlar sağlayacağını belirtmiştir (Kişisel görüşme, 2009a-4).

MÜSİAD'ın bu süreçten bir başka beklentisi ise AB üyeliği ile gerek ekonomik gerekse siyasi yaşamda oluşması beklenen istikrar ortamıdır. MÜSİAD, daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelere hitap eden bir kuruluş olduğu için siyasi ve ekonomik istikrar MÜSİAD üyeleri için büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu firmalar büyük firmalara nazaran ekonomik dalgalanmalardan daha fazla etkilenmektedirler (Atan, 2004: 112). Bu da MÜSİAD'ın AB üyeliğini desteklemesinin altında yatan çıkarlardan biridir. AB üyeliği sayesinde oluşacak ekonomik istikrar ortamı bir işveren derneği olarak MÜSİAD üyelerinin de işine yarayacaktır. Bu noktada demokratikleşme ve refah seviyesinin artmasının yanında ekonomik istikrar da üyeliğe verilen desteğin sebeplerinden biridir.

3.4.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol

MÜSİAD, özellikle AK Parti iktidarı döneminde süreci en fazla etkileyen ya da en azından etkilediğini düşünen kuruluşlardan biridir. 2004 yılında Ömer Bolat'ın başkanlığa seçilmesiyle beraber AB sürecine daha fazla eğilen MÜSİAD, AK Parti yönetimiyle yakın ilişkiler kurarak süreçte etkin olmaya çalışmıştır.

Çalışma kapsamında görüşülen MÜSİAD Genel Sekreter Yardımcısı Eyüp Vural Aydın, özellikle müzakere pozisyon belgeleri hazırlanırken, kendilerinin ortaya koyduğu görüşlerden karar vericilerin yararlandığını bizzat gördüklerini belirtmiştir. Ayrıca, MÜSİAD'ın Türkiye Ekonomisi raporlarında Türkiye-AB ilişkilerine dair üzerinde durduğu noktalara hükümet tarafından hassasiyet gösterildiğine şahit olduklarını da vurgulamıştır. MÜSİAD'ın bu konuda iyi bir altyapıya sahip olduğuna inandıklarını belirten Aydın, bu nedenle sunmuş oldukları görüş ve önerilerin mutlaka bir şekilde çıktıya dönüşeceğine inandıklarını da belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-4).

Müzakerelerin başlamasını takiben TİSK tarafından yayınlanan *İşveren* dergisine verdiği röportajda Ömer Bolat, Türk halkının STK'lar aracılığıyla süreçle ilgili görüş ve

beklentileri ile bu konudaki istek ve endişelerini, Türk devleti adına karar vereceklere ulaştırmaları gerektiğini ve bu nedenle de STK'lara çok önemli görevler düştüğünü belirtmiştir. Bolat ayrıca, müzakere edilecek fasıllara bakıldığında önemli bir kısmının ekonomi ile ilgili olmasının iş dünyasının bu süreçte ne kadar önemli bir yer tutacağını gösterdiğini belirterek, iş dünyasının temsilcilerinin bu aşamada katkısının büyük önem taşıdığını vurgulamıştır. Kendilerinin de iş insanları temsilcisi olarak, süreç için gerekli hazırlıkları yaptıklarını, bu noktada bünyelerinde bir AB birimi oluşturduklarını ve istihdam ettikleri tam zamanlı uzmanların yanı sıra, akademisyenler ve iş insanlarından oluşan bir çalışma heyetiyle, başta iş hayatını doğrudan ilgilendiren 25 fasıl olmak üzere, müzakere dosyalarına ilişkin çalışmaları başlattıklarını ifade etmiştir (İşveren, 2005).

MÜSİAD, özellikle Ömer Bolat ve takip eden Ömer Cihad Vardan döneminde, müzakere sürecinde aktif olarak yer almak istediğini her fırsatta dile getirmiştir. 2005 yılında yayımlanan Türkiye Ekonomisi raporunda da müzakere sürecine katkıda bulunmak üzere, iş dünyası kuruluşlarının temsilcilerinden oluşacak bir Danışma Kurulu'nun oluşturulması ve MÜSİAD'ın bu kurulda yer almak istediği belirtilmiştir (MÜSİAD, 2005b: 94).

MÜSİAD'ın AB sürecine yaptığı en önemli katkılardan biri her yıl düzenlemiş olduğu uluslararası fuarlardır. Bu fuarlar aracılığıyla, üyelerinin Avrupa ülkeleriyle ilişkiler kurmasını sağlayan MÜSİAD, aynı zamanda ekonomik sosyalleşmeye de katkı sağlamaktadır. Bu vesileyle üyeler, Avrupa pazarlarına ürünlerini satabilmekte ve oralarda temsil edilebilmektedirler. Bunun yanında özellikle Türk nüfusun fazla olduğu Almanya, Hollanda, Kosova gibi ülkelerle karşılıklı ikili anlaşmalar düzenleyerek ticareti arttırmakta ve bu vesileyle söz konusu ülkelerle iletişim düzeyini yükseltmektedir. Yine 2004 yılında imzalanan protokolle Avrupa'ya satılan ürünlerde belli bir kalite standardını yakalamak için oluşturulan "CE" işareti ile MÜSİAD üyeleri Avrupa kalite standartlarında ticaret yaparak diğer üyelere de bu konuda örnek olmaktadır. Oluşturulan bu standartlar ile ikili ve çoklu işbirlikleri sayesinde MÜSİAD üyeleri Avrupa ticaret kültürünü kazanmakta ve bu kültürü ticaret hayatlarına yansıtarak, dolaylı yoldan da olsa sürece katkı sağlamaktadırlar. Yine MÜSİAD'ın 2003'ten itibaren Avrupa Kobiler Konfederasyonu (*European Confederation of Small*

and Medium-Sized Enterprises-CEA-PME)³¹ üyesi olması ve Brüksel’de bir temsilcilik açması da müzakere sürecini daha yakından izleme niyetini göstermesi bakımından önem taşımaktadır (Yankaya, 2009: 7-8).

MÜSİAD özellikle son beş yıldır AB müzakere sürecini profesyonel olarak izlemekte ve katkıda bulunmaya gayret etmektedir. Tez çerçevesinde kendisiyle görüşülen Eyüp Vural Aydın, 2006 yılından itibaren MÜSİAD’ın bünyesinde bir AB koordinatörlüğü bulunduğunu ve bu koordinatörlükte müzakere pozisyon belgeleri ile ilgili istenilen raporların hazırlanarak, Avrupa Birliği Genel Sekreterliğine iletildiğini belirtmektedir. Ayrıca üyelerin ihtiyaçları doğrultusunda AB sürecindeki gelişmeleri takip ederek, gelişmeler konusunda bilgilendirme toplantıları da yaptıklarını belirten Aydın, karar vericiler tarafından davet edildikleri bütün toplantılara üst düzeyde katılım sağlamaya çalıştıklarını da ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-4).

3.5. Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)

12 Mart 1971 Muhtırası’nın ardından Ayşe Buğra’nın tanımlamasıyla “ülkenin ekonomik ve sosyal yönelimini belirlemede yarı-kamusal bir işlev üstlenme” (Buğra, 1994: 257-258’den aktaran Gürpınar, 2006: 234) amacıyla sanayi kökenli büyük sermayedarlar dernekleşme çabalarına girişmişlerdir. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)’nin o dönemde çok etkin olmaması ve işverenleri temsilen sadece Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)’nin bulunması büyük sermaye sahibi iş insanlarının hükümet kararları üzerinde etkide bulunacak, ortak çıkarları eşgüdüm içerisinde savunacak etkin bir örgütün varlığına ihtiyaç duymalarına neden olmuştur. İş dünyası bu şekilde örgütlenerek, özel kesimin meşru kabul edeceği bir toplumsal çevre oluşturma hedefiyle Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)’nin kurulmasının temelleri atılmıştır (Buğra, 2003: 202).

TÜSİAD böyle bir ortamda 2 Nisan 1971’de on iki sanayicinin³² katılımıyla Kurucular Protokolü’nün imzalanmasıyla birlikte, 20 Mayıs’ta Bakanlar Kurulu kararıyla resmen kurulmuştur. TÜSİAD’ın kuruluşundan bu yana “ortak ses” ve “ortak hareket” amacı bulunmaktadır. Kurucular Protokolü’ne göre kendisini “demokrasinin çağdaş bir düzeyde gelişmesine katkıda bulunmak, serbest piyasa ekonomisini bütün kurallarıyla

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.cea-pme.org/> (E.T. 20.01.2010)

³² Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı, Sakıp Sabancı, Selçuk Yaşar, Raşit Özsaruhan, Ahmet Sapmaz, Feyyaz Berker, Melih Özkat, İbrahim Bodur, Hikmet Erenyol, Osman Boyner, Muzaffer Gazioğlu.

işlerliğe kavuşturmak, Türkiye'nin dış dünyayla bütünleşmesine destek olmak misyonu çerçevesinde çalışan bir sivil toplum örgütü" (www.tusiad.org.tr) olarak tanımlayan TÜSİAD, 1981 tarihinde kamu yararına çalışan dernek statüsü almıştır.

TÜSİAD, günümüzde hem iç hem de dış siyasette ele aldığı konuların çeşitliliği hem de gerçekleştirdiği etkinliklerin kapsamı ile dikkat çeken bir örgüttür. Sağlık reformundan, kadın-erkek eşitliğine kadar hemen hemen her konuyu inceleyen, gerçekleştirdiği dış temaslarla neredeyse bir konsolosluk gibi çalışan, zaman zaman hükümete çıkışları ile bir muhalefet partisi görüntüsü sergileyen TÜSİAD'ı artık yalnızca ekonomi merkezli bir iş insanları derneği olarak tanımlamak eksik kalacaktır (Gürpınar, 2006: 234).

TÜSİAD, 1970'li yılların sonunda sosyal yapısını güçlendirmeye, ekonomi alanını takip eden bir kurum olmaktan çok politikaya katılan güçlü bir baskı grubuna dönüşmeye başlamıştır (Çepel, 2006: 56). Alkan da TÜSİAD'ın gelişimi incelendiğinde iki evreye ayrılacağından bahsetmiştir. Birinci evre 1985 yılına kadar olan ve TÜSİAD'ın daha çok ekonomiyle ilgilendiği ve henüz karma ekonomi modelinde bir kuruluş olduğu dönem, ikinci evre ise 1985'teki tüzük değişiklikleri ile birlikte hem yapısal değişim hem de amaçlara ve etkinliğe yönelik değişikliklerin yaşandığı dönemdir. Bu değişimde dönemin koşulları ve dernek politikalarının rolü bulunmaktadır. 24 Ocak 1980 tarihinden sonra dışa açılmaya dönük liberal bir ekonomi politikasına ağırlık verilmesi TÜSİAD'ın hükümet ve bürokratik birimler içinde etkinliğini arttırmıştır. Dernek özellikle 80'li yılların ilk yarısında güçlü bir örgüt konumuna gelmiştir. 70'li yıllar boyunca karma ekonomi düzeni içinde üzerine düşen rollere vurgu yaparken, liberal ekonomi politikalarına geçilmesiyle bu vurgusunu serbest piyasa ekonomisine yönelik bir söylemle değiştirmiştir (Alkan, 1998: 117).

Alkan'ın bu ayırımına karşılık Ziya Öniş, TÜSİAD'ın evrimini üç farklı döneme ayırmaktadır. 1971'de kuruluşundan 1980 darbesine kadar olan dönem, 80-90 yılları arasındaki dönem -ki bu dönem kendi içinde 80-83 arası ve 83 sonrası olarak da ikiye ayrılabilir- ve son olarak 1990 sonrası yılları kapsayan son aşamadan bahsedilebilir (Öniş ve Türem, 2002:445-47). 1980'lerin başında TÜSİAD'ın yalın bir iş insanları çıkar grubu olmaktan daha çok demokratikleşmeyi destekleyen bir örgüt olma yolunda dönüşümünün başladığı yıllar olmuştur. "Batı tipi liberal ekonomi"yi destekleyen TÜSİAD bunun ancak istikrarlı bir politik sistem altında gerçekleşeceğine duyduğu

inançtan dolayı demokratikleşmeye büyük önem vermeye başlamıştır. 1980'lerin sonlarına doğru TÜSİAD, gündemi belirleyecek raporlar yayınlamaya ve organizasyonlar düzenlemeye başlamıştır. 1990'larda ise siyasi gündemle ekonomik konulardan daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Hazırladığı araştırma raporları ve yayınlarla kamuoyu oluşturmaya ve kamuoyunu bilgilendirmeye büyük önem vermiştir (Alemdar, 2005: 127).

TÜSİAD, 1990'lı yıllarda yayınladığı raporlarla demokratik düzeni bozan sorunları vurgulamaya ve bu sorunlara çözüm önerileri getirmeye başlamıştır. 1997 yılında insan hakları, kültürel haklar, ifade özgürlüğü, ordunun siyasete müdahalesi gibi konuları içeren "Türkiye'nin Demokratikleşme Perspektifleri" (TÜSİAD, 1997) raporu ve 1999 yılında "Türkiye'de Yükselen Demokratik Standartlar: Tartışmalar ve Son Gelişmeler" (TÜSİAD, 1999) raporunu yayınlamıştır. Bu raporlarda Türk siyasetindeki hassas konular olarak nitelenen "azınlık hakları" ve "ordunun siyasetteki rolü" gibi başlıklara yer verdiği için yayımlandığı dönemde çok ses getirmiştir (Öniş ve Türem, 2001: 100). Demokratikleşme raporu o dönemde ordu ve devletin diğer kademelerinde rahatsızlıklara da yol açmıştır (Öniş, 2003: 13). Bu raporla TÜSİAD, Türkiye'de bir anlayış reformu yapılması gerektiğini vurgulamış, parlamentonun gerekli önlemleri almasını önermiştir. Rapora yönelik eleştiriler arasında TÜSİAD'ın bir dernek olmak yerine siyasi partiye dönüşmesi gerektiği de yer almıştır (Karaca, 2004: 46).

Özellikle 1997 yılında yayınlanan rapor bürokraside çok sert yankı bulmuştur. Bu eleştirilere derneğin verdiği tepki, demokratikleşme söylemi konusunda ne kadar samimi olduklarını da ortaya koymuştur. Bazı üyeler raporun yazılma aşamasında kendilerine danışılmadığını söyleyerek, raporun içeriğiyle hiçbir ilgilerinin olmadığını açıklarken, dernek de bu sert tepkiler karşısında radikal demokratik söyleminden vazgeçmeyi tercih ederek bir "U" dönüşü yapmaktan çekinmemiştir. Bunun sonucu olarak da raporun yayınlanmasıyla aynı yıla denk gelen 28 Şubat tarihindeki post-modern darbe olarak adlandırılan süreçte yer alarak, adeta kendini inkar etmiştir. Bunun için de TÜSİAD'ın kendine göre sebepleri vardır. Her ne kadar eskisi kadar devlete bağımlı olmasalar da Türk sermayesinin devletle ilişkili çıkarlarının boyutu, derneğin devletle tam olarak karşı karşıya gelmesine hala bir engel teşkil etmektedir. Bu durum

bir sivil toplum örgütü olarak demokratikleşme yönündeki söylem ve etkinliklerinin bu çıkarları tehdit etmeyecek sınırlarda kalmasını gerektirmiştir (Bayraktar, 2005: 17).

1990'lı yıllarda hem TÜSİAD'ın kendi içindeki bu dönüşümü hem de Soğuk Savaş sonrası ortamda Türkiye'nin o dönemdeki adıyla AT başvurusunun yapılmış olması TÜSİAD üyelerinin dikkatini AB üyeliğine doğru yöneltmiştir. Bundan sonra AB, gerek yaptıkları faaliyetlerde, gerekse söylemlerinde “iyi yönetim” ve “demokratikleşme” ile beraber TÜSİAD ajandasının baş sıralarında yer almaya başlamıştır.

3.5.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı

TÜSİAD, Türkiye'nin AB üyeliğini bir “ulusal politika” olarak nitelemekte ve desteklemektedir. Dernek, AB üyeliğinin Türkiye'nin uluslararası siyasi saygınlığına, ekonomik rekabet gücüne ve toplumsal istikrarına büyük katkıda bulunacağı, ayrıca AB'nin küresel rekabet gücünü artıracığı görüşündedir (Ünalp Çepel, 2006: 66).

1999 yılında yapılan ve Türkiye'nin tam üyelik için aday ilan edildiği Helsinki Zirvesi'nin bu sonuçla bitmesinde TÜSİAD'ın Türkiye'nin demokratikleşmesi ve kurumsal reformların yapılması yolunda attığı adımların büyük katkısı vardır. Zira TÜSİAD, bir düşünce kuruluşu ve lobi olarak Türkiye sahnesinde yer aldığından itibaren Türkiye'nin AB üyeliği sürecini desteklemiştir. 1995 yılında Türkiye ile o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu arasında Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesi TÜSİAD'ın AB ile ilişkilerinde kırılma noktası olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen değişikliklerle artık tüzükte:

“demokrasi ve insan haklarına saygı, devletin asli görevlerine odaklanması, demokratik sivil toplum, laik hukuk devleti, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal alt yapısı, iş ahlakı ilkeleri, uluslararası entegrasyon, Türk sanayisinin rekabet gücünün artırılması, teknolojik gelişim, verimlilik ve kalite yükselişi, bölgesel ve sektörel potansiyellerin geliştirilmesi ve AB'ye entegrasyon.”

gibi kavram ve hedeflere yer verilmeye başlanmış ve TÜSİAD'ın misyonu, Türkiye'nin topyekûn modernleştirilmesi ve çağdaş bir toplumsal yapıya kavuşturulması olarak tanımlanmıştır. 1987 yılında üye olduğu Avrupa özel sektörünün temsil örgütü olarak kabul edilen Avrupa Sanayi ve İşverenler Konfederasyonları Birliği (UNICE)'nin

yapısını örnek alarak örgütlenmesini geliştiren TÜSİAD, 1995 yılında Brüksel’de açmış olduğu temsilcilik ile de Avrupa Birliği’ne özel önem atfederek faaliyetlerini bu alanda yoğunlaştırmaya başlamıştır (Gürpınar, 2006: 235-36).

TÜSİAD’ın AB perspektifi dört faktöre bağlanabilir (Demirkol, 2006: 79–81): Birincisi, TÜSİAD küreselleşen dünyada politik modernleşme ve ekonomik kalkınma için AB üyeliğini gerekli görmektedir. TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Mustafa Koç, Türkiye’nin ekonomik kalkınması, refahı, ve dünya pazarına tam entegrasyonu için AB üyeliğinin çok önemli olduğunu ifade etmektedir (TÜSİAD, 2003a)

İkinci olarak, TÜSİAD AB üyeliğinin Türkiye’deki devlet yapısında reform yapmak için bir çapa rolü oynayabileceğine inanmaktadır. Dönemin TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan’a göre AB, hantal ve etkisiz kamu düzeninde bir reform yapmak için iyi bir fırsattır. Özilhan, ayrıca, Türkiye’nin AB üyeliği için yapmış olduğu reformların, krizlere karşı daha dayanıklı bir politik ve ekonomik yapı oluşturmak bakımından önemli olduğuna değinmiştir. Eski başkanlardan Muharrem Kayhan AB’nin TÜSİAD için nasıl bir dönüştürücü rol oynadığını şu sözlerle açıklamıştır:

“Bizim için AB üyeliği, AB tarafından ortaya atılan evrensel değerlere adapte olmak, hukukun önceliği, ifade özgürlüğü, farklı yaşamların ve düşüncelerin biraradalığı, katılımcı ve şeffaf yönetim anlayışı ve bölgesel farklılıkları en aza indirmektir” (TÜSİAD, 2002a: 4).

TÜSİAD’ın AB yanlısı politikasının üçüncü nedeni, AB üyeliği ile artması düşünülen yabancı sermaye yatırımlarıdır. Yabancı yatırımların artmasının da Türkiye’deki işsizlik sorununu çözeceğine inanılmaktadır. Özilhan, yukarıdaki konuşmasında AB üyeliğinin tıpkı İspanya örneğinde olduğu gibi yabancı yatırımları arttıracığını belirterek, AB üyeliğinin ekonomiye getireceği istikrar ve politik sükunet ortamının yabancı yatırımcıların aradığı bir durum olduğunu belirtmiştir (TÜSİAD, 2002: 4).

TÜSİAD’ın AB perspektifiyle ilgili son etken, TÜSİAD’ın AB üyeliğini ekonomik krizlere karşı mücadele etmek için önemli bir araç olarak görmesidir. Ekonomik krizlerde TÜSİAD, ekonomik istikrarı geri kazanabilmek için IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliği yoluna gitmektedir. Bu nedenle AB üyeliği sayesinde

Türkiye'nin ekonomik krizlerde yalnız kalmaktan korkmayacağına inanılmaktadır (Gülfidan,1993: 84).

TÜSİAD, AB'nin bazı ülkeleri tarafından Türkiye için dile getirilen “imtiyazlı ortaklık” gibi alternatif üyelik modellerini şiddetle reddetmektedir. TÜSİAD Brüksel Temsilcisi Bahadır Kaleağası, bunun ancak neo-kolonyalist bir yaklaşım olabileceğini ve AB'nin güvenilirliği açısından çok zarar verici bir durum olduğunu belirtmiştir. Kaleağası Türkiye'nin siyasi, ekonomik, kurumsal ve kültürel olarak AB'ye entegre olduğunu ve AB'nin bütün platformlarına üye olması gerektiğini ifade ederek, Türkiye'nin üye olmaması için bir sebep olmadığını da eklemiştir. TÜSİAD ayrıca bazı AB üyeleri tarafından dile getirilen, Türkiye'nin üyeliği için referanduma gidilmesi konusuna da karşı çıkmakta ve bunun Türkiye'ye karşı bir ayrımcılık olduğuna da dikkat çekmektedir (Demirkol, 2006: 82).

Avrupa Birliği üyeliğine özel bir önem atfeden TÜSİAD, bu hedefin toplumun herhangi bir kesimi tarafından tartışılmasını bile kabul etmemekte, AB üyeliğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği “toplumsal bir proje” olarak değerlendirmektedir. AB'ye üye bir Türkiye'nin iç ve dış tehditlerden uzak, refah seviyesi yüksek bir Türkiye olacağını belirten dernek, Türkiye'nin AB üyeliğinin devlet platformlarında tartışılmasını ve sorgulanmasını yanlış bulmaktadır. Çünkü “AB'yi dışlayan seçenekler oluşturmaya çalışmak, AB üyeliğinin Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişme çizgisinin, felsefesinin doğal hedefi ve devletin resmi politikası olduğu kadar, bir toplumsal proje olarak da benimsendiği gerçeğini göz ardı etmek anlamına gelmektedir” (TÜSİAD, 2002b).

TÜSİAD'ın AB üyeliği için girişimlerine 2002 yılında ivme kazandırarak AB konusunda “sesini yükseltme” politikasına yöneldiği görülmektedir. 2002 yılının Avrupa Birliği'nin Orta ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesinde önemli bir yıl olması ve Türkiye'nin on üç aday ülke arasında müzakerelere başlayamayan tek ülke olması, TÜSİAD'a göre katedilmesi gereken yolun önemini arttırmaktadır (Gürpınar, 2006: 242).

TÜSİAD, AB ile ilişkiler konusunda Ömer Sabancı'nın başkanlığı dönemine kadar (2004) sorunların temelinde genellikle Türk tarafını görmüştür. İlişkilerdeki pürüzlerin çoğunlukla Türkiye'nin yerine getiremediği yükümlülüklerden kaynaklandığını belirten

açıklamalar yapmıştır. Örgüte göre, AB mutlaka Türkiye’yi üyeliğe alacaktır, bunun önündeki geciktirici tek unsur, Türkiye’nin reformları gerçekleştirmeyerek AB üyeliğine bir anlamda hak kazanamamasıdır. AB ile ilgili olarak gelişimi içersinde, genel bir çizginin dışına çıkmayan TÜSİAD, AB’ye giriş için gerekli olan Kopenhag Kriterleri’nin sağlanmasını, bu yolda reformların gerçekleştirilmesini savunmaktadır. Konunun diğer muhatabı olan AB’yi ise eleştirmekten çoğunlukla kaçınmaktadır (Gürpınar, 2006: 238).

Ancak 2004 yılında Ömer Sabancı’nın başkan olmasıyla beraber bu durum farklılaşmış, Türkiye’nin üyelikte “üzerine düşenleri” yapması ve AB adaylığı ile müzakere sürecinin yaklaşmasına koşut olarak, TÜSİAD’ın çıkışlarında AB eleştirilerine de sık rastlanır olmuştur. Son dönemde AB’ye dönük eleştiriler artarken, AB ile ilişkilerde teslimiyetçi bir çizgi izlenmemesi, ilişkinin haklar ve yükümlülükler çerçevesinde sürmesi gerektiği Sabancı’nın “onurlu duruşa evet, pazarlığa evet ama bunun doğru araçlarını geliştirmek ve araçlar için amacı feda etmemek kaydıyla...” sözleriyle belirtilmiştir (TÜSİAD, 2004a:2). Diğer yandan ise, Türkiye’nin AB’ye kazandıracaklarının altı çizilmiş, TÜSİAD, AB ülkelerine seslenerek, Türkiye’nin Avrupa ekonomisinin büyümesini sağlayacak önemli bir itici güç olduğunu ve bu anlamıyla da müzakere sürecinin başlamasının Avrupa için bir ortak kazanç teşkil edeceği belirtilmiştir (Gürpınar, 2006: 238).

TÜSİAD’ın AB’ye üyelik için gereken siyasal reformlara vurgu yaptığı günlerde, hükümette koalisyonun bir kanadını oluşturan MHP ile TÜSİAD’ın karşı karşıya gelişi, AB’nin dernek için taşıdığı önemi göstermesi bakımından ilginç bir örnektir. Devlet Bahçeli, Çin’den yaptığı açıklama ile AB’ye üyelik için şartlar öne sürmüştü ve bu şartların içerisinde en önemli olanın Öcalan’ın idam dosyasının Meclis’e sevk edilmesi olduğunu belirtmiştir. MHP’nin bu tutumunun ardından TÜSİAD, AB üyeliği konusunun iç politika malzemesi yapılmaması gerektiğini ifade eden gazete ilanını yayınlamıştır. TÜSİAD, “Türkiye: Nasıl Bir Gelecek?” başlıklı ilanı ile, Avrupa Birliği’ne üyelik şartlarının yerine getirilmesi için atağa geçmiştir. Başkanlar Kurulu, Yüksek İstişare Konseyi Başkanlık Divanı ve Yönetim Kurulu olarak 34 imzayla gazetelerde yayınlanan ilanda, Türkiye’nin tarihi bir yol ayrımında bulunduğu belirtilmiştir. “AB ile ilgili kararlara bağlı olarak 21. yüzyılın ilk çeyreğinde nasıl bir

ülkede yaşayacağımız ve nüfusumuzun yarısını oluşturan gençlerimize nasıl bir Türkiye bırakacağımız bu yıl içinde belli olacak” denilen ilanda, bu yol ayrımına ilişkin olarak şu ifadelere yer verilmiştir: “AB üyeliği konusu, Türkiye’nin iç siyaset arenasında mücadele aracı haline getirilmemelidir. Burada bir ülkenin umut ve idealleri söz konusudur” (TÜSİAD, 2002c). Bu ilanın hemen arkasından Prof. Dr. Süheyl Batum tarafından TÜSİAD adına “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri: Görüşler ve Öncelikler No.3-4: Ölüm Cezası, Kültürel Yaşam ve Bireysel Özgürlük” başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Raporun ilk bölümünde ölüm cezası ile ilgili yapılacak yasal değişiklikler ele alınırken, ana dilde yayın ve ve ana dilin serbestçe öğrenimi konularına değinilmiştir (TÜSİAD, 2002d).

Bu çalışma kapsamında görüşülen TÜSİAD Brüksel Temsilcisi Bahadır Kaleağası da TÜSİAD’ın AB politikasına ilişkin önemli bilgiler vermiştir. Türkiye’nin AB üyesi olmak için gerekli siyasal, ekonomik, demokratik ve toplumsal reformları kendi ulusal çıkarlarına hizmet ettiği için yapması gerektiğine inandıklarını belirten Kaleağası, güçlü bir Türkiye için AB yolunda yapılan çalışmaların çok gerekli olduğunun altını çizmiştir. TÜSİAD’ın kurulduğu 1971 yılından bu yana AB sürecini istikrarla destekleyen bir kurum olduğunu ve demokratik reform sürecinin başarılmasında olmazsa olmaz bir konumda bulunduğunu ifade etmiştir. Türkiye’nin, bulunduğu konum itibariyle etrafında yer alan güç odaklarının karar süreçlerine katılmak zorunda olduğunu belirten Kaleağası, aksi takdirde Türkiye’nin ulusal çıkar ve egemenlik kaybı yaşayacağını, çünkü en ufak bir meseleden en makro konulara kadar etrafımızda alınan kararlardan etkilendiğimizi vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009a-5).

Görüldüğü gibi TÜSİAD da diğer işveren kuruluşu olan TİSK gibi sürecin başından bu yana AB üyeliğini desteklemiş ve bu yolda pek çok adımlar atmıştır. Türkiye’de siyasal iktidar üzerinde en fazla etkide bulunan kuruluşlardan biri olan TÜSİAD bu gücünü kullanarak AB ile ilgili ciddi ve gündemi değiştirecek çalışmalar yapmıştır. Zaman zaman hazırladığı raporlarla kamuoyunda adından çok fazla söz ettiren bir kuruluş olan dernek, karar vericilere de AB konusunda uyarılarda bulunmaktan çekinmemiştir.

3.5.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri

Yukarıda da değinildiği gibi TÜSİAD, kuruluşundan bu yana Türk siyaseti ve ekonomisinde bir baskı grubu rolü oynamış ve siyasal iktidarlara özellikle

demokratikleşme ve AB uyum süreci temelinde etkilemeye çalışmıştır. Demokratikleşme için çok önemli görülen AB süreci konusunda da gerek mevcut AK Parti hükümetine gerekse önceki ANAP-MHP-DSP koalisyonuna zaman zaman sert uyarılarda bulunmuş, kimi zaman da onlarla birlikte hareket ederek destekleyici bir tutum sergilemiştir.

3 Kasım 2002’de yapılan seçimleri AK Parti’nin kazanmasının ardından TÜSİAD, hükümete üç konuda uyarı yapmak ihtiyacı hissetmiştir. Birincisi, cumhuriyet ve demokrasinin temel ilkelerinin korunması, diğeri ekonomik programın uygulanmaya devam etmesi gerektiği ve son olarak da AB’ye üyelik sürecinin devam ettirilmesidir (www.theturkishtimes.com, 2002, 13.09.2010).

Uğur ve Yankaya’ya göre 2001 ve 2004 yılları arasında TÜSİAD ile AK Parti arasında işbirliğine dayanan bir ilişki söz konusuydu. TÜSİAD, AK Parti Hükümeti’ni Türkiye’nin uzun zamandan beri ihtiyacı olan ekonomik ve sosyal dönüşüm ve istikrar için bir fırsat olarak görmekteydi. 2002 seçimlerinden önce bile TÜSİAD, AK Parti’nin AB’ye olan ilgisinden memnundu ve kendilerini hem yurt içinde hem de Avrupa başkentlerinde desteklediğini açıkladı. Böylelikle iktidara yeni gelen hükümet TÜSİAD tarafından çok ihtiyacı olan desteği almış oldu. Uğur ve Yankaya bu desteği TÜSİAD’ın Parlamento ile ilişkilerden sorumlu Başkan Yardımcısı Pekin Baran’ın şu sözlerine dayandırmaktadır: “...AK Parti hayrete düşüren bir performans sergilemiştir. Ortak beklentilerin aksine ne İslamcı kimlikleri ne de ekonomik tercihleri sebebiyle yanlış adımlar atmadılar...”(Uğur ve Yankaya, 2008: 593).

2004’ten sonra AK Parti Hükümeti’nin AB politikasında bir zayıflama görülmeye başlanmasını Uğur ve Yankaya, AB ülkelerindeki olumsuz propagandalardan ziyade AK Parti içersinde yaşanan bazı değişimlere bağlamaktadır. Çünkü Türkiye’nin üyeliğini engellemeye çalışan ülkeler (Almanya, Fransa, Avusturya gibi) olduğu kadar Türkiye’nin üyeliğini destekleyen ülkeler de (İngiltere, İspanya, İtalya gibi) bulunmaktadır. 2004 yerel seçimlerinden sonra AK Parti Hükümeti’nin İslamcı tabanını memnun etmeye yönelik attığı bir takım adımlar (başörtüsü, katsayı düzenleme çalışmaları vs.) demokratikleşme çabalarının yönünü değiştirmiştir. İkinci bir etken de özellikle Kıbrıs konusu ve Kürt meselesi ile ilgili milliyetçi söylemlerdir. AK Parti’nin 2004’ten sonra bu milliyetçi söylemi daha fazla kullandığı ve bunun da AB politikasını

zayıflattığı düşünülmektedir. AK Parti'nin bu dönüşümüyle beraber TÜSİAD'la üç konuda çatışma yaşanmıştır (Uğur ve Yankaya, 2008: 595). Birincisi, ifade özgürlüğüyle ilgilidir. Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesine³³ dayanarak gazetecilerin, yazarların ve akademisyenlerin cezalandırılması, TÜSİAD tarafından olumsuz karşılanmaktadır. TÜSİAD, ifade özgürlüğünün önüne konulan engellerin kaldırılması, siyasi katılımın kanallarının açılması gibi konulara verdiği önemi her platformda dile getirmekte ve hükümeti bu konularda gerekli adımları atmadığı için eleştirmektedir (TÜSİAD, 2005a: 4).

Hükümetle, TÜSİAD arasında AB ile ilgili bir başka çatışma alanı da Siyasi Partiler Yasası ile ilgilidir. Bu yasadaki eksiklikler ilk olarak TÜSİAD'ın 1997'de yayınladığı demokratikleşme raporunda vurgulanmıştı. Yasadaki yüzde 10 barajı ve adayların parti merkezi tarafından belirlenmesi gibi konular bugün de TÜSİAD tarafından eleştirilmektedir (TÜSİAD, 2010). Bu sistemin seçimden önce yüksek bir baraj, seçimden sonra ise düşük bir hesap verilebilirlik getirdiğine inanan TÜSİAD, AKP Hükümeti'ni bu yasayı halen değiştiremediği için eleştirmektedir (TÜSİAD, 2005b).

TÜSİAD'ın hükümeti eleştirdiği bir başka nokta da AK Parti'nin politik gündemine ilişkindir. İmam Hatip okullarından mezun olanların üniversiteye girişleriyle ilgili Hükümet ile YÖK arasındaki tartışmaların siyasi bir gerilime sebep olmasından TÜSİAD rahatsızlık duymaktadır. Zira bilindiği gibi politik istikrarsızlıklardan Türkiye ekonomisi de etkilenmekte, bu da TÜSİAD'ın doğrudan ilgilendiği alanlarda sorunlar ortaya çıkarmaktadır. TÜSİAD'ın eleştirilerinden bir tanesi de Hükümetin 2004 yılının Eylül ayında Meclis'ten geçirmek istediği "Zina Yasası" diye adlandırılan taslağa ilişkindir. Bu yasa tasarısıyla aile birliği ve cinsiyet eşitliğini sağlamaya çalışan Hükümet pek çok kadın kuruluşları ve Avrupa çevrelerinden de tepkiler alması üzerine tasarımı rafa kaldırmıştır. Bu konu aynı zamanda Türkiye-AB ilişkilerinde de negatif bir etki yaratmıştır (Radikal Gazetesi, 04.09.2004).

TÜSİAD, tüm bu olumsuzluklara rağmen, 2004 sonrasında da hükümeti reformları devam ettirme konusunda desteklemiş ve AB üyeliği konusunu canlı tutmaya

---

³³ Türk Ceza Kanunu 301. maddesi, 5237 nolu Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitap, dördüncü kısım, üçüncü bölümünün son maddesi. Üçüncü bölümde "*Devletin Egemenlik Alametlerine ve Organlarının Saygınlığına Karşı Suçlar*" ele alınmaktadır. 30 Nisan 2008 tarihinde kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nun bu maddesinde Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin kurum ve organlarını aşağılama ile ilgili durumlar yer almaktadır. Günümüzde bu madde hakkında birçok tartışma yaşanmaktadır.

çalışmıştır. Diğer bir deyişle TÜSİAD, AB üyeliğinin reform sürecinde halen daha bir fırsat penceresi olduğunun farkındadır (Uğur ve Yankaya, 2008: 596). Bu çerçevede TÜSİAD, Hükümet tarafından 2009 yılının yaz aylarında ortaya atılan “demokratik açılım” paketini yerinde ve olumlu bulduğunu açıklamıştır. Ancak bu açılımla ilgili bir takım çekinceler de taşımaktadır. Açılımdan bahsedilebilmesi için öncelikle seçim barajının indirilmesi gerektiğini belirten TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Mustafa Koç, mecliste temsil adaleti sağlanmadan demokratik açılımın mümkün olamayacağına inandıklarını ifade etmiştir (TÜSİAD, 2009b).

Hükümetle TÜSİAD’ı karşı karşıya getiren bir olay 2010 yılının Eylül ayında anayasa değişiklikleri paketine ilişkin yapılan referandum öncesinde yaşanmıştır. TÜSİAD’ın referandum için herhangi bir görüş belirtmeyeceğini açıklaması Başbakan’la aralarında olumsuz bir atmosferin oluşmasına neden oldu. Bu çalışmada da örnekleri görüldüğü üzere pek çok siyasi konuda görüşünü açıklamaktan çekinmeyen, üstelik her fırsatta yeni bir anayasa talepleriyle çeşitli raporlar hazırlatan TÜSİAD’ın bu konuda görüş bildirmekten çekinmesi ilginçtir. Hükümetle yaşanan bu polemğin altında yatan nedenlerden biri olarak Hükümetin IMF ile anlaşma yapmamış olması düşünülebilir (Yaşar, 2010). TÜSİAD, kendi çıkarına ters olacak bu davranış karşısında Hükümetle ilişkilerini bozmuş ve uzun yıllardır anayasanın değişmesine yönelik kendi yapmış olduğu taleplere karşı çıkararak, siyasete karışmaktan imtina etmiştir.

Kaleağası da diğer sivil toplum kuruluşlarıyla ortak bir görüşü paylaşarak, hükümetin 2007’den önceki performansı ile 2007’den sonraki performansı arasında çok büyük bir farklılık olduğuna dikkat çekmektedir. Özellikle Türk Ceza Kanunu’nun 301. maddesinin değiştirilmemiş olmasının Türkiye’nin dışarıdaki imajına büyük zarar verdiğinden bahseden Kaleağası ikinci bir konu olarak da hükümetin iç iletişime gereken önemi vermediğine vurgu yapmaktadır. Hükümetin müzakerelere başladığı gün aslında büyük bir zafer kazandığını fakat bu zaferi kendi toplumumuza iyi anlatamadığımızı ve iç kamuoyunun özellikle gençlerin AB konusunda yavaş yavaş kaybedildiğini belirtmiştir. (Kişisel Görüşme, 2009a-5). Bu konu 2006 yılında TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı sıfatıyla yaptığı konuşmada Ömer Sabancı tarafından da dile getirilmiştir. Bütün aday ülkelerin müzakere süreçlerini en canlı tartışmalarla yaşadıklarını ve hükümetlerin en yoğun bilgilendirme kampanyalarına giriştikleri

dönemler olduğunu hatırlatan Sabancı, Türk Hükümeti'nin ise AB konusundaki yavaşlamayı kabul etmediğini ve de kamuoyunu bilgilendirme adına pek bir şey yapmadığını belirtmiştir. AB ile bir yandan müzakere kapsamındaki teknik süreçler devam ederken, kimi kesimlerde bir tür uyum korkusunun yaşandığına dikkat çeken Sabancı, tüm bunlarla birlikte AB tarafından esen olumsuz rüzgarın da ülke içinde kuvvetli bir tepki dalgasının oluşmasına neden olduğunu da vurgulamıştır. Bu ortamın AB karşıtlarını cesaretlendirdiğini ve azınlıkta olmalarına rağmen seslerini daha fazla çıkartmalarına neden olduğunu da belirtmiştir (TÜSİAD, 2006: 4).

Tüm bunlara ilave olarak AB'nin kendi iç gelişmelerinin de ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirten Kaleağası, AB'nin politikalarının nereye gittiğini ve bunlardan hangi ülkelerin nasıl yararlandığının iyi analiz edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun ötesinde Sarkozy, Merkel gibi iktidarların gelip geçici olduğuna, önemli olanın AB'nin ortak politikalarındaki gelişmeler olduğuna dikkat çekmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-5). Kaleağası ile yapılan görüşmede dikkat çeken en önemli husus, mevcut hükümeti çok fazla eleştirmekten ziyade, sorunları genellikle Türkiye'deki demokrasi kültürünün eksikliğine ve sistemden kaynaklanan eksikliklere bağlamış olmasıdır. Özellikle hükümetin sivil toplum kuruluşlarıyla olan ilişkilerini değerlendirirken de demokrasi kültüründeki gelişmemişliğe vurgu yaparak Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında daha çok atılması gereken adımlar olduğuna vurgu yapmıştır.

2007 yılının Haziran ayında TÜSİAD yayınlamış olduğu "1 Ocak 2014 Tarihinde Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Hedefine Doğru: Güçlü Demokrasi, Güçlü Sosyal Yapı ve Güçlü Ekonomi" adlı raporda Temmuz 2007'de yapılacak seçimler öncesinde hükümete bir takım tavsiyelerde bulunmuştur. Buna göre öncelikle AB'ye tam üyelik hedefi 1 Ocak 2014 olmalıdır. Bu tarih belirlenirken AB'nin yeni bütçe dönemi ve Avrupa Parlamentosu seçimleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu nedenle hükümete, sürecin somut hedefler doğrultusunda daha iyi tanımlanması ve Türk kamuoyuna iyi anlatılması tavsiye edilmiştir. Buna bağlı olarak ikinci tavsiye AB'ye tam üyelik hedefinin partiler üstü bir anlayışla ele alınması yönündedir. 2014 yılında tam üyelik hedefi için toplumsal uzlaşma zemininin önemine dikkat çeken TÜSİAD, bu konuda duygusal, toplumu yanlış bilgilendirici, küresel gerçeklerden kopuk ve ulusal duyarlılık

sahibi gibi gözüken yaklaşımların Türkiye'nin aleyhine sonuçlar doğurabileceğini vurgulamıştır. 2014 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin başarılı bir müzakere sürecini geride bırakmış olması gerektiğini belirten raporda, bu noktada Doğu Avrupa ülkelerinin hazırladıkları "etki analizi" raporları dikkate alınarak bu analizlerin önceden belirlenmesi ve süratle hazırlanması gerekliliği belirtilmiştir. Türkiye'nin müzakereler sırasında izleyeceği pozisyon belirlenirken sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla toplumun mümkün olan en geniş kesiminden görüş alınmasının önemi de vurgulanmıştır. TÜSİAD'ın hükümete bir tavsiyesi de 2014 yılında AB'ye tam üyelik hedefinin her zaman birinci gündem maddesi olması gerekliliğidir. Bu bağlamda siyasetçilerin cevap araması gereken 11 temel soru TÜSİAD tarafından belirlenmiştir. Bu sorular (TÜSİAD, 2007):

-2007–2013 dönemi için öngörülen büyüme stratejisinin ana hatları nelerdir?

-Enerji darboğazını nasıl aşacağız?

-Para ve maliye politikalarını nasıl şekillendireceksiniz?

-Sosyal Politika öncelikleriniz neler olacak?

-AB ile müzakere sürecini nasıl yönetmeyi düşünüyorsunuz? Son dönemde oluşan handikapları nasıl aşacağız?

-Kıbrıs sorununun çözümünde nasıl bir inisiyatif kullanmayı düşünüyorsunuz?

-Türkiye, AB'ye tam üyelik sürecinin iletişim boyutunu hep ihmal edegelmiştir. Bu konuda kapsamlı bir tanıtım ve iletişim programı düşünüyor musunuz?

-Seçim sistemimiz yönetimde istikrarı ön plana alırken, temsilde adaleti olağanüstü bozan bir yapıdadır. Seçim sistemini reforma tabi tutmayı düşünüyor musunuz? Nasıl bir seçim sistemi tasarınız mevcuttur?

-Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri ile Cumhurbaşkanının seçim yöntemi hakkındaki görüşleriniz nelerdir?

-Türkiye hala bireysel ve kolektif özgürlükler açısından yasal düzenlemelere ve uygulama etkinliğine ihtiyaç duyuyor. Bu konuda öncelikleriniz nelerdir?

-Yargı alanında ne gibi reformlar öngörüyorsunuz?

2007 yılının Temmuz ayında yapılan seçimlerin hemen öncesinde yayınlanan bu rapor bir anlamda TÜSİAD'ın yeni kurulacak hükümetten isteklerini de içermektedir. TÜSİAD tarafından 2007'de dile getirilen 2014 yılında tam üyelik hedefi, 2009 yılının Şubat ayında yapılan Ekonomik ve Sosyal Konsey toplantısında da dile getirilmiş ve toplantının ortak bir kararı olarak 2014 tarihi telaffuz edilmiştir. Yine bu tarih 9 Mayıs 2009'da Avrupa günü dolayısıyla yaptığı konuşmada Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu tarafından da dile getirilmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-5). Yine bu tarih Avrupa Birliği Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan ve 4 Ocak 2010'da sunulan "Yeni Avrupa Birliği Stratejisi"³⁴nde de Türkiye'nin müzakereleri bitirmesi için öngörülen tarihtir. Bu nedenle TÜSİAD'ın daha 2007 yılında böyle bir rapor hazırlayarak bu tarihi öngörmesi ve bu tarih çerçevesinde hükümete tavsiyelerde bulunması çok büyük önem taşımaktadır.

2008 yılının Aralık ayında yayınlanan Ulusal Program'ın taslağı diğer sivil toplum kuruluşları gibi fikirlerini almak üzere TÜSİAD'a da gönderilmiştir. TÜSİAD, programın taslağına ilişkin bir takım eleştirilerde bulunmuştur. Öncelikle Program'daki sınıflandırmalara karşı çıkan TÜSİAD, siyasi kriterler bölümünde Avrupa Komisyonu İlerleme Raporları'nda kullanılan tasniflerin belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Program'da azınlık haklarına ilişkin belirlenmiş hiçbir önceliğin bulunmadığına dikkat çeken TÜSİAD, oysaki bir önceki İlerleme Raporu'nda kültürel çeşitliliğin sağlanması ve Avrupa standartlarına uygun bir şekilde azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunması konularında ilerleme kaydedilemediğinin belirtildiğini vurgulamıştır. Son olarak kültürel haklara ilişkin belirlenen önceliklerin de yetersiz olduğuna eleştiri getiren TÜSİAD, Türkçe dışındaki dillerde yayın yapan özel televizyonların uymak zorunda olduğu kısıtlamalar, dil kurslarının da kapanması ile Türkçe dışındaki dillerin öğrenilmesi için mecra kalmaması ve Türkçe bilmeyen kişilerin kamu hizmetlerine erişimi gibi konuların Ulusal Program'da yer alması gerektiğinin de altını çizmiştir (TÜSİAD, 2008).

Türkiye'nin demokrasi adına yeniliklere gitmesi için çaba harcamak sivil toplum kuruluşu savında olan TÜSİAD'ın yapması gerektirir. Çünkü sivil toplum kuruluşu olmak "sivil" olmayı, devlete dışarıdan bakarak onu eleştirmeyi gerektirir. Bu nedenle

---

³⁴ Türkiye'nin Yeni Avrupa Birliği Stratejisi için bakınız: www.abgs.gov.tr

TÜSİAD, devletle organik bir bağ içerisinde değildir, görüşmeler, daha çok üst düzeyde üyeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak TÜSİAD, hükümetle ilişkileri sıcak tutmaya özen göstermenin yanı sıra eleştirilerde bulunmaktan da kaçınmamaktadır.

Ancak TÜSİAD'ın geçmişine bakıldığında sivil toplum kuruluşu kimliğinin ağır bastığı dönemlerde AK Parti Hükümeti'nin AB hamlelerine en önemli desteği veren kurum TÜSİAD olmuştur. Özellikle Almanya ve Fransa'da açılan ofisler ve o ülkelerdeki muadil kuruluşlarla kurulan temaslar ve kapsamlı lobi faaliyetleri; bir baskı grubundan çok, güçlü bir sivil kurumunun demokratik sürece ne kadar katkı yapacağını göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

3.5.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri

Türkiye'nin en büyük sivil toplum örgütlerinden biri olan TÜSİAD'ın AB'den beklentileriyle, genel olarak Türkiye'nin AB sürecinden beklentilerinin birbiriyle örtüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer sivil toplum kuruluşlarına benzer şekilde TÜSİAD'ın da AB'den beklentisi öncelikle Türkiye'de demokratikleşme düzeyinin artmasıdır. Bunu daha önce de ifade edildiği gibi çeşitli tarihlerde yayınladığı raporlarda da kamuoyuna sunmuştur.

TÜSİAD'ın demokratikleşme öncelikleri dört grupta özetlenebilir. Öncelikle, ifade özgürlüğünün ve temel insan haklarının geliştirilmesini öngören demokratik reformlar, diğeri bağımsız ve verimli bir yargı mekanizması ile hukuk devletinin geliştirilmesini öngören yargı sistemi reformu, merkezci bir yönetim anlayışından, ademi merkezci anlayışa geçilmesini sağlayacak şeffaf bir devlet için kamu yönetimi reformu ve son olarak seçim sistemini ve siyasi partiler yasasındaki değişiklikleri öngören siyasi reformlardır (Yücaoğlu, 1999: 6).

TÜSİAD eski başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ da AB sürecinden beklentileriyle ilgili yaptığı bir açıklamada AB üyelik sürecini aynı zamanda bir reform süreci olarak gördüklerini, bu nedenle bu reformların AB için değil aslında bizzat Türkiye'nin kendisi için yapılan çalışmalar olduğunu belirtmiştir. AB sürecinin reformları hızlandırmak için bir çipa olduğuna dikkat çeken Yalçındağ, asıl amacın Türkiye'nin her alanda gelişmesi ve vatandaşların birey olarak daha yüksek bir refah seviyesinde yaşamaları olduğunun altını çizmiştir (www.abhaber.com, 02.01.2011).

Bir iş insanları derneği olarak TÜSİAD'ın AB'den öncelikli beklentilerinden biri de kuşkusuz ekonomik gelişme ve kalkınmayla ilgilidir. TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Mustafa Koç, bütün diğer beklentilerin yanında AB üyeliğinin ekonomik büyüme ve dünya pazarlarıyla entegre olma bakımından önemine vurgu yaparak, Türkiye'nin ticaretinin yüzde altmışını AB ülkeleriyle gerçekleştirdiğine, bu nedenle AB üyeliğinin Türkiye'nin ekonomik anlamda uzun vadeli olarak daha da güçleneceğine dikkat çekmiştir (Karaca, 2004: 53).

3.5.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol

TÜSİAD, Avrupa Birliği ağırlıklı olmak üzere iç ve dış siyasetin belli başlı konularında siyasal iktidarlar üzerinde etki kurmaya çalışmıştır. TÜSİAD'ın hükümetler üzerinde etkisinin kaynağının ekonomik gücünden ileri geldiği kabul edilen bir görüştür. Diğer bir deyişle, TÜSİAD'ın etkinliğinin en çok hissedildiği alanın hükümet kanadı olduğunu ve bu gücün yadsınamayacak ölçekte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. “Zenginler Kulübü” olarak nitelenen TÜSİAD'ın 29. Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Muharrem Kayhan, TÜSİAD'ın “toplum içinde sözlerini dikkatle izleyen, görüşlerini benimseyen bir kesimin oluşmasını sağlamış” bir dernek olduğunu vurgulamıştır. Hitap ettiği kitle dikkate alındığında, aslında TÜSİAD'ın halkla iç içe bir örgüt olduğu düşünülmemektedir. Kaldı ki, üyelik açısından da değerlendirildiğinde, TÜSİAD “büyük sermayedarlar”ın örgütüdür. Etkinliklerine bakıldığında genel olarak topluma yönelmekten çok, kendi kitlesine yönelik faaliyetler düzenlemeyi tercih etmiştir. Kendilerini bir “think-tank” kurumu, “araştırma birimi”, “gönüllü mesleki teşkilat”, “sivil toplum örgütü” olarak adlandıran dernek, artık sadece çıkarları doğrultusunda kâr peşinde koşan bir örgüt olmaktan çok sivil toplum kuruluşları ile bağlantılı olma anlamında baskı grubuna doğru evrilmiştir (Gürpınar, 2006: 239).

TÜSİAD'ın etkinliklerinin sonuca ulaşması meselesi biraz tartışmalı bir konudur. İç siyasette görece önemi hissedilen örgüt, eleştirileri ile kamuoyu dikkatlerini belirli yönlere çekmenin ötesinde zaman zaman hükümetleri zor duruma sokabilmektedir. Ancak dış siyasette TÜSİAD'ın önerdiği çözümlerin hükümetler tarafından tam olarak benimsenip uygulandığını iddia etmek doğru olmayacaktır. AB yolunda gerçekleşmesi gereken reformların takipçisi olarak TÜSİAD, hükümete yasaların çıkarılması gerektiği konusunda sürekli önerilerde bulunmuş, hatta bu konuda çok sayıda raporlar

hazırlamıştır. Öyle ki bu raporlar, kimi zaman Dışişleri Bakanlığı'nın uzman kadroları tarafından hazırlanmışçasına detaylı raporlardır. Yurt dışı gezilerde sağlandığı söylenen destek her ne kadar Kopenhag Zirvesi'nde sonuçsuz kalsa da bir baskı grubu olarak TÜSİAD'ın Türkiye'de önemli bir etki kapasitesi olduğu söylenebilir. Özellikle, hükümetler dışı aktörler yelpazesinde incelendiğinde, üyelerinin ülke içerisindeki popüler konumu ve sahip olunan maddi varlıklar göz önüne alındığında, ülkenin önde gelen kuruluşlarından biri olduğu söylenebilir (Gürpınar, 2006: 250)

TÜSİAD, gerek toplum gerekse hükümet kanadından taleplerine yanıt alabilmesi bakımından da etki derecesi yüksek bir örgüttür. Kimi zaman gündem oluşturmuş olması, kimi zaman da tepki alması görüşlerinin siyasal yaşamda taşıdığı ağırlığı göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Diğer taraftan, TÜSİAD toplantılarına zaman zaman devlet adamlarının katılması, TÜSİAD üyelerinin de resmi makamlarca ağırlanması gibi örnekler, görüş alışverişine verilen önemi yansıtmaktadır.

TÜSİAD'ın Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu *BusinessEurope*³⁵ üyesi olması da etkinliğini arttıran bir başka faktördür. Bu üyeliği sayesinde dış ülkelerde önemli devlet ve iş insanlarıyla bir araya gelmiş ve bir anlamda Türkiye'yi temsil etmiştir. Yaptığı etkinliklerle kamuoyunu bilgilendirmekte, eleştirileri ile gündemde kalmaktadır. TÜSİAD'ın genel stratejilerinden biri de toplumun desteğini sağlayarak hedeflere ulaşmaya çalışmaktır. AB üyeliği ile ilgili yaptığı çalışmalarda da toplum menfaatini ön plana koymakta ve bu yolla meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır(Gürpınar, 2006: 250).

TÜSİAD, 15 Mayıs 2000 tarihinde etkinliğini arttırmak ve ekonomik, sosyal ve kültürel karar alma sürecine katılımını hızlandırmak amacıyla Ankara Temsilciliğini açmıştır. Ankara Temsilciliği TÜSİAD'ı Ankara'da kamu ve özel kurumlar, STK'lar, uluslararası kurumlar, hükümet ve parlamento nezdinde temsil etmek için kurulmuştur. Konu AB olduğu zaman TÜSİAD, teknokratların desteğini kazanmak ve lobi faaliyetlerini yürütmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle Ankara Temsilciliği, hükümetle devamlı bir diyalog çevresi oluşturmaya, TÜSİAD'ı yabancı temsilcilikler ve hükümet nezdinde

---

³⁵ 23 Ocak 2007'ye kadar UNICE olarak adlandırılan örgüt, bu tarihten sonra *BusinessEurope* olarak değişmiştir. 1958 yılında kurulan ve merkezi Brüksel'de bulunan örgüt Avrupa özel sektörünün temsilcisi durumundadır. Türkiye'den TÜSİAD ve TİSK 1987'den beri bu kuruluşa tam üyedir. (Kaleağası; 2008)

temsil etmeye ve karar verme sürecinde TÜSİAD'ın etkinliğini arttırtarak Türkiye'nin AB sürecine katkıda bulunmaya çalışmaktadır (Gündem, 2004: 96).

TÜSİAD'ın AB sürecine olan etkisine bakıldığında karar vericiler üzerinde dolaylı etkisinden bahsedilebilir. Bu dolaylı etki de TÜSİAD'ın yurt dışında Türkiye adına yaptığı lobi faaliyetleridir. TÜSİAD, 2003 yılında Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili yapmış olduğu lobi faaliyetlerinden dolayı MEDA³⁶ programı kapsamında en başarılı lobi örgütü seçilmiş ve diğer Akdeniz ülkelerine lobicilik eğitimi vermek üzere Brüksel temsilcisi Bahadır Kaleağası görevlendirilmiştir. TÜSİAD, ülke dışındaki pek çok çevre tarafından da lobicilik konusunda başarılı bulunmaktadır. *European Policy Center* (EPC) Direktörü John Palmer, TÜSİAD'ın Türkiye'nin AB üyeliği için lobi yapan en güçlü iş insanı örgütü olduğunu belirtmiştir. Avrupa Komisyonu eski üyelerinden Stefano Dotto da, TÜSİAD'ın AB ile pek çok ilişkiye sahip, aktif ve Türk iş dünyasının en fazla tanınan örgütü olduğunu belirtmiş ve Avrupa'da pek çok kültürel faaliyette bulduklarını, toplantılarına üst düzey yetkililerin katıldığını vurgulamıştır. Dotto ayrıca, TÜSİAD'ın hükümete göre daha açık, daha proaktif ve de liberal olduğunu eklemiştir (Karaca, 2004: 62).

TÜSİAD'ın bu şekilde etkileme derecesinin yüksek olmasında sürece yaptığı katkıların fazla olmasının da payı büyüktür. Yurt içi ve yurt dışı iletişime verdiği büyük önem nedeniyle TÜSİAD, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği ile ilgili farklı alanlarda çok çeşitli etkinliklerde bulunmaktadır. Bunları yaparken de her yıl yenilediği kurumsal yapılanmasını kullanmaktadır. Ayrıca TÜSİAD'ın başta Brüksel olmak üzere, Berlin ve Paris'te de temsilcilikler açarak buralardaki çalışmalarını ve gelişmeleri daha yakından izleme fırsatına sahip olduğu söylenebilir.

TÜSİAD'ın Brüksel temsilciliğinin üzerine aldığı sorumluluklar TÜSİAD'ın rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu görevler arasında, Türk-İş dünyasını AB düzeyinde temsil etmek, TÜSİAD ve TİSK'i *BusinessEurope* bünyesinde temsil etmek, Türk şirketlerini dergiler, bültenler, konferanslar, brifingler ve araştırmalar aracılığıyla Avrupa'daki olaylar hakkında bilgilendirmek, onları AB projeleri ve girişimlerinde

---

³⁶ MEDA (*Mediterranean Economic Development Area*), Avrupa-Akdeniz Ortaklığının uygulanması için Avrupa Birliği tarafından geliştirilmiş bir mali programdır. Hibeler Avrupa Yatırım Bankası (AYB) kredileriyle desteklenmiştir (<http://abofisi.metu.edu.tr/meda.htm>)

desteklemek, Avrupalı ve uluslararası kamu ve özel sektörünü Türkiye hakkında bilgilendirmek sayılabilmektedir (Karaca, 2004: 60).

1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin "aday ülke" olarak kabul edilmesi ile TÜSİAD'ın AB üyeliğine yönelik çalışmaları hız ve derinlik kazanmıştır. Bu doğrultuda 26 Mayıs 2000 tarihinde TÜSİAD bünyesinde "Avrupa Birliği'ne Uyum Koordinasyon Komitesi" kurulmuştur. Komite 2005 yılında Türkiye'nin AB Kopenhag Kriterleri'ne uyumu açısından teknik ve siyasi eksikliklerin belirlenmesi ve bunlara ilişkin olarak gerekli önlemlerin alınması yönündeki çalışmalarını yoğunlaştırmıştır (TÜSİAD, 2005c).

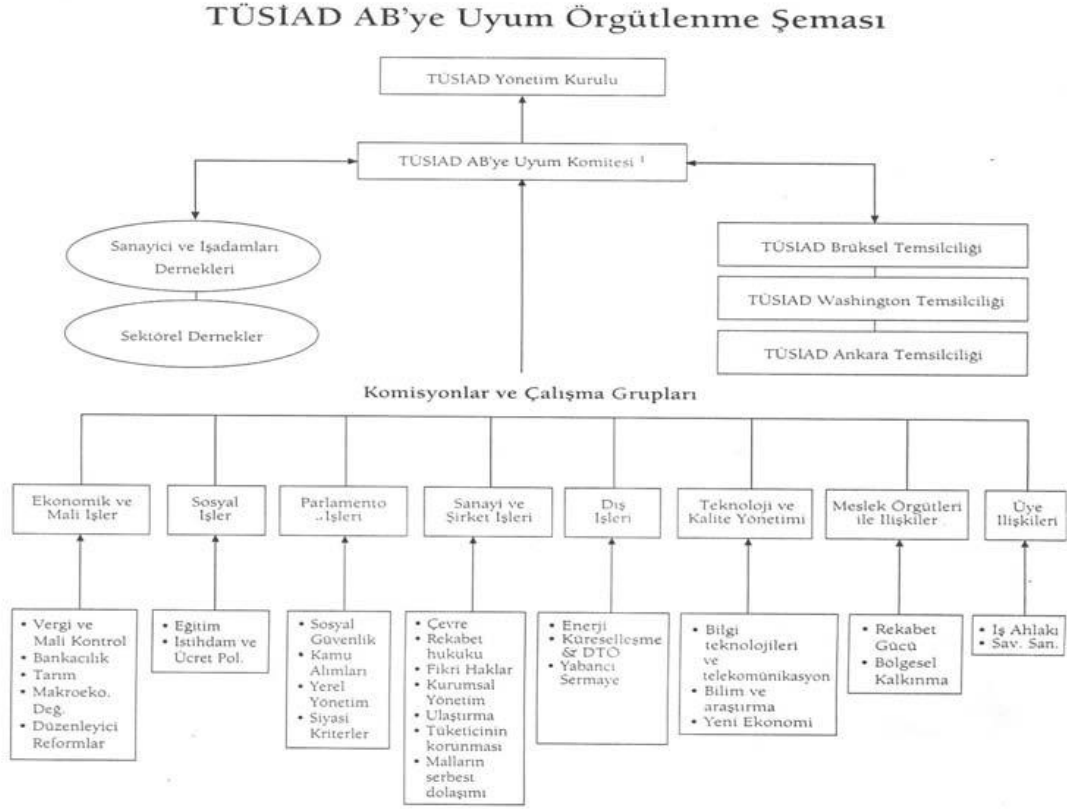
TÜSİAD, 10 Aralık 2004 tarihinde, AB üyesi ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarına, Türkiye ile 17 Aralık tarihinde üyelik müzakerelerinin, tam üyelik ile sonuçlanmasının hedeflendiğini belirten, zaman geçirmeksizin ve koşulsuz olarak müzakerelerin başlamasını talep eden bir mektup göndermiştir. Mektupta, "Türkiye'nin çabalarının sonuçları Avrupa Komisyonu'nun son raporunda takdirle vurgulanmıştır. Bu nedenle, biz de 17 Aralık tarihinde alınacak kararın açık olmasını bekliyoruz. Bize göre, AB'nin oluşmuş nesnel ilkeleri ve müktesebatı ile uyum göstermeyen bir karar affedilmeyecek bir tarihsel sorumluluk anlamına gelecek ve bu uzun zamandır süregelen bütünleşme sürecine ciddi bir zarar verme olasılığını gündeme getirecektir" (TÜSİAD, 2004b) görüşlerine yer verilmiştir. TÜSİAD, bu mektup ile hükümetin AB ile üyelik müzakerelerinin zaman geçirmeden ve koşulsuz başlaması yönündeki çabalarını desteklediğini göstermiştir.

Müzakere sürecine yönelik olarak tartışmaların yaşandığı günlerde TÜSİAD, kendi deyimiyle AB ülkesi başkentlerini "komşu kapısı" haline getirmiş ve bir seferberlik ruhu içinde bu hedefi kovalamıştır (TÜSİAD, 2004c: 20). Müzakerelerde ağırlığın ekonomi ile ilgili olacağını belirterek, hükümetin iş dünyası ile çok yoğun bir işbirliğine gitmesi gerekeceğinin altını çizen TÜSİAD, geçmişte İsveç, Avusturya ve Malta gibi aday ülkelerin UNICE üyesi olan kuruluşlarının kendi ülkelerindeki müzakere süreçlerinde yer almasına benzer şekilde, Türkiye'nin müzakere heyetinde yer almayı talep etmiştir (Gürpınar, 2006: 244).

Türkiye ile AB arasında katılım müzakerelerine başlanması kararının alınmasından sonra, TÜSİAD, kurumsal yapılanmasında değişikliğe gitmiş ve müzakere sürecini

çalışma grupları ile takip etmeye karar vermiştir. Her müzakere başlığı için ayrı çalışma grupları kurulmuştur. Aynı zamanda AB müzakere süreci içinde özellikle ekonomi, demokrasi, toplum ve teknolojiye öncelik vermektedir.

Şekil 3. TÜSİAD AB'ye Uyum Örgütlenme Şeması

Kaynak: Gündem; 2004: 87

TÜSİAD yayınlamış olduğu pek çok süreli yayımla Türkiye'deki ve Avrupa'daki sivil toplumun Türkiye'nin üyeliği hakkında bilinçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu yayımlar aracılığıyla yurt dışında da lobi faaliyetleri sürdürmek suretiyle Türkiye'nin üyeliğine katkı sağlamaktadır. TÜSİAD, yayınladığı dergilerin, düzenlediği konferans ve seminerlerin yanı sıra projeler üreterek sivil toplumun AB ve Türkiye'nin üyelik müzakereleri hakkında bilgilendirilmesini sağlamaktadır. Bu projelerden biri olan 'Avrupa Postası Programı', AB bünyesindeki 'Avrupa Ufukları Programı'nın kapsamında yer almaktadır. Avrupa Ufukları Programı, AB kurumlarının, politikalarının ve AB'nin genişleme süreciyle ilgili konuların, Türkiye'deki kamuoyu tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamayı ve bu alandaki bilinci arttırmak amacıyla

hazırlanacak bilgilendirme girişimlerine mali katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Program çerçevesinde, Türkiye'de, AB ve genişleme konularında kamuoyunun aydınlatılması ve tartışma ortamları yaratılması amacıyla çalışmakta olan ve çalışmayı isteyen kuruluşların uyguladığı bilgi-iletişim projeleri desteklenmektedir (Ünalp Çepel, 2006: 66).

TÜSİAD'ın sürece yönelik yaptığı katkılardan biri de gerek Türkiye'deki AB karşıtı gerekse AB ülkelerindeki Türkiye karşıtı grupları Türkiye'nin üyeliği konusunda ikna etmeye çalışmaktır. Bu karşı sesleri ikna edebilmek için TÜSİAD, Türkiye'nin AB'ye yapacağı katkılara dikkat çekmektedir. TÜSİAD, Türkiye-AB ilişkilerinin her iki tarafa da faydalar sağlayacak pozitif toplamlı bir oyun olarak görülmesi gerektiğinin altını çizmektedir. AB'nin Türkiye ile müzakerelere başlama kararının alındığı zirveden sonra, TÜSİAD'ın Brüksel Temsilciliği, Türkiye'nin AB üyeliğinin potansiyel yararlarını anlatan ve hem Türkiye'deki hem de AB'deki otoriteleri Avrupa için Türkiye'yi dönüştürmeye çağıran bir broşür hazırlamıştır (Demirkol, 2006: 81).

TÜSİAD'ın önem verdiği konulardan biri de Türkiye'nin Avrupa'daki imajını olumlu yöne çevirmektir. Bunu sağlamak için de Avrupalı politikacı ve bürokratlarla sık sık görüşmeler yapılmakta ve kimi zaman da bu kişileri Türkiye'de ağırlamaktadır. TÜSİAD bu ziyaretleri Türkiye ile ilgili önemli kararların alınacağı zirveler öncesinde daha da yoğunlaştırmaktadır. TÜSİAD bunun yanında Avrupa iş dünyasının Türkiye'nin AB üyeliği için önemini farkındadır ve bu desteği sağlamak için de Avrupalı meslektaşlarıyla gerek ikili ilişkiler kurarak, gerekse *BusinessEurope* nezdinde ortak çalışmalar yaparak bu kuruluşların Türkiye'ye olan desteklerini arttırmaya çalışmaktadır (Demirkol, 2006: 81-82).

3.6. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)

1950'li ve 1960'lı yıllarda özel sektörün gelişmesi ile birlikte büyük iş insanlarının sosyal gücü ulusal ekonomiye yaptıkları katkılardan ötürü artmıştır. Özel sektörün liberal ekonomik politikaların uygulanması neticesinde gelişmesi 1970'li ve 1980'li yıllarda gönüllü meslek kuruluşlarının sayısında da bir artışı beraberinde getirmiştir. Devlet iş dünyasına karşı daha üstün bir güce sahip olsa da özel sektör Türkiye'de politika yapma sürecinde günden güne daha etkili olmaya başlamıştır (Karaca, 2004: 42).

Türkiye’de oda ve borsa üyelerinin menfaatlerinin daha iyi korunması için tek bir çatı altında toplanma ihtiyacı hissetmeleri üzerine, odaların ve borsaların üst kuruluşu olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği 1952’de kurulmuştur. TOBB, Anayasa’nın 135. maddesinde düzenlenen, kamu kurumu niteliğinde idari, temsili ve istişari bir takım fonksiyonlar üstlenmiş tüzel kişiliğe sahip bir mesleki üst kuruluştur. TOBB’un ana misyonu, Türk girişimcisinin ve şirketlerinin, küreselleşen rekabet ortamında başarıyla ayakta durmasıdır. Bu çerçevede ana hedefi, ekonomideki yapısal reformların tamamlanmasıyla birlikte, Türk girişimcisinin dünyadaki rakipleriyle aynı standartlarda mücadele verebilmesidir (www.tobb.org.tr, 02.01.2011). TOBB, iş dünyasını temsil eden, 365 oda ve borsadan oluşan bir kuruluştur. Kamu hukuku statüsüne göre örgütlenen TOBB’a Türkiye’de ekonomik faaliyet gösteren tüm gerçek ve tüzel kişilerin kaydolma zorunluluğu vardır. TOBB’un resmi statüde olması, tüm işletmeleri temsil etme niteliğini sağlamakta, tüm şirketlerin doğrudan üye olmalarını beraberinde getirmektedir. Bu açıdan, gönüllülük temelinde bir örgütlenme olmadığı için TOBB’un bir STK olup olmadığı konusu da tartışmalıdır. TOBB her ne kadar devletten bağımsız bir yapıya sahip olmasa da sanayicilerin desteğiyle Türkiye için kalkınma projeleri üretmekte, sivil toplum alanında aktif olarak çalışmaktadır (Ünalp Çepel, 2006: 88).

2004 yılında gerçekleştirilen bir yasa değişikliğiyle TOBB’un 1950’lerdeki yapılanmasında değişikliğe gidilmiş ve bugünkü koşullara uygun hale getirilmiştir. Bu da oda sisteminde firmalara ilaveten bir de sektör meclisleri kurulmasını sağlamıştır ve böylelikle TOBB çatısı altında 56 tane sektör meclisi kurulmuştur. Bu değişiklikten daha önce de 2001 yılındaki Helsinki Zirvesi’nden sonra AB tarafından aday ülke ilanıyla beraber TOBB da kendini yeniden yapılandırmıştır. Yine bu yasa değişikliklerinin yanında sanayinin ve iş dünyasının ihtiyaç duyduğu nitelikte personel yetiştirme ihtiyacına binaen TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi ve özel sektörün bir anlamda karar mekanizmalarında katkısını daha etkili hale getirmek için de Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)’nı kurmuştur. Bunun yanında İstanbul’da bulunan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu³⁷ da TOBB bünyesinde yeniden yapılandırılmıştır. Bu kurulla içinde AB üyesi 25 ülkenin de bulunduğu 82 tane ülkeyle karşılıklı iş konseyleri kurulmuştur (Kişisel Görüşme, 2009a-5).

---

³⁷ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.
<http://www.tobb.org.tr/organizasyon/hukukmusavirligi/mevzuat/tobb/deik.pdf>

3.6.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı

TOBB, 1980'lerin ikinci yarısında, yeni dış pazar araştırmaları yapan ve özellikle AT (Avrupa Topluluğu) ile ilişkilere yoğunlaşan bir "ekonomi diplomasisi" işlevi yüklenmiştir. TOBB yöneticileri bu dönemde her türlü uluslararası platformda Türkiye'nin AT'ye tam üyeliği için destek istemişlerdir. TOBB, 1996 yılı sonunda AB'yle ilişkileri güçlendirebilmek amacıyla Brüksel'de bir temsilcilik açmıştır. Bora, TOBB'un AB ile ilgili tutumunda, 1980'lerin ortalarından itibaren, büyük bir ekonomik entegrasyon iştahı ve bunun getirdiği güçlü bir angajman ile, politik konulardaki ihtilaflara ve Türkiye'nin üyeliğinin sürüncemede tutulmasına karşı milliyetçi bir reaksiyonerlik arasında sürekli bir gerilim olduğunu iddia etmektedir (Bora, 2002: 298). Bugün de TOBB'a bağlı bazı odalar AB konusundaki şüphecililiği sürdürmektedir. Ancak TOBB'un genel olarak AB'ye yönelik eğilimi olumludur ve Türkiye'nin tam üyeliği için katkıda bulunmaya çalışmaktadır.

TOBB ve bağlı odalar, Türkiye'nin demokrasi ve insan haklarıyla ilgili AB standartları açasından sorunları olduğunu kabul etmekte ve bu sorunların çözümine yönelik uzun yıllardır çeşitli çalışmalarda bulunmaktadır. Bu çalışmalardan en önemlisi 1995 yılında Prof. Dr. Doğu Ergil'e hazırlattırılan "Doğu Sorunu: Teşhisler ve Tespitler" adlı rapordur³⁸ (Ergil, 1995). Bu rapor, TOBB'un daha önceden savunmuş olduğu politikaların tersine bir yaklaşım iğerdiği için yayınlandığı dönemde çok tartışılmıştır. Raporun sonucunda, "farklılıkları yönetecek bir toplumsal mühendislik", "çoğulculuk bilinci" ve "sivil katılımlı bir devlet projesi" için çağrıda bulunuluyor; şiddete sadece şiddetle karşılık verilmesi halinde, teröristin fantezilere dayalı yapay dünyasına gireleceği ve tıpkı onun gibi sadece intikam için yaşayıp savaşarak toplumun/devletin terörizmin tuzağına düşeceği", "terörizmle mücadele için özgürlükleri askıya almanın, demokratik hakları ertelemenin teröristlerin yaptığını ve yapacağını taklit etmek olduğu" anlatılıyordu. Dünyada benzeri örneklerde tarafların yasal temsilcileriyle bir platform oluşturmadan önceki evrelerde devlet yetkililerinin "gizli gizli terörist elemanlarıyla alt düzey temaslar yaptıkları" hatırlatılıyordu. Raporu hazırlayanlar, bölge halkının Kürt kimliğinin kültürel alanda tanınması, siyasal alanda yasaklanmaması ve

---

³⁸ Doğu Ergil, 2005 ve 2008 yıllarında bölgede yaptığı alan araştırmalarının sonucunu 2009 yılı Mayıs ayında "Kürt Raporu: Güvenlik Politikalarından Kimlik Siyasetine" isimli Timaş Yayınlarından çıkan bir raporda toplamıştır.

bunun için demokratik bir yapılanmanın sağlanması isteğinde olduğu sonucuna varmışlardı (Ergil, 1995). Rapor yayınladıktan sonra çok büyük tartışmalar yaşanmıştır. TOBB'a bağlı birçok odanın yöneticisinin de sert tepki gösterdiği rapor hakkında savcılık soruşturması açılmıştır. 1995 yılında yayınlanan böyle bir rapor her ne kadar o dönemde sert tepkilerle karşılaşsa da özellikle 2009 yılında AK Parti Hükümeti tarafından gündeme taşınan demokratik açılım (önce Kürt açılımı olarak başlatılan) tartışmaları sırasında başvurulan bir kaynak olmuştur.

TOBB tarafından hazırlanan diğer iki rapor da, “Anayasa 2000: Türkiye Cumhuriyeti İçin Anayasa Önerisi” ve “Siyasi Partiler ve Seçim Kanunları Önerisi” dir. İlk rapor Prof. Dr. Ergun Özbudun'un liderliğinde bir akademisyen grubuna hazırlanmıştır. Raporun genel gerekçe bölümünde, mevcut anayasanın 1980 öncesi yaygın şiddet olaylarından kaynaklanan “travma”nın etkisiyle devleti yücelttiği, bireyi ise devletin doğal düşmanıymış gibi gördüğü ifade edilmiştir. AB'ye aday olan bir ülke için 1982 Anayasası'nın “dar bir elbise” haline geldiğinin altı çizilmektedir. Bu yüzden başlangıç bölümünün Türk halkının yeni bin yıla bakış açısını yansıtmak amacıyla yeniden yazıldığı ifade edilmiştir (TOBB, 2000a).

2000 yılında yayınlanan “Siyasi Partiler ve Seçim Kanunları Önerisi” (TOBB, 2000b) raporunda politik sistemde istikrarı sağlamak adına oluşturulmuş olan baraj sisteminin temsil konusunda sıkıntılara yol açtığı konusuna odaklanılmıştır. Hem temsil hem istikrarın bir arada bulunduğu Batı tarzı bir liberal demokrasiye sahip olabilmek için TOBB siyasi partiler ve seçim kanunu konusundaki yasal değişikliklere çok fazla önem vermektedir. Bu değişiklikler sayesinde küresel değerlerle uyumlu bir “iyi yönetim” in sağlanacağına inanılmaktadır (Öniş ve Türem, 2001: 103).

TOBB bu raporlar çerçevesinde önerdiği düzenlemelerin yapılması durumunda Türkiye'nin tam üye olarak kabul edilmesinin daha kolaylaşacağına inanmaktadır. Ancak bu düzenlemelerin yapılması durumunda tam üyeliğin gerçekleşebileceğine dair taahhüdün de AB tarafından verilmesi gerektiği söylemini savunarak, AB'nin iyi niyetini de sorgular niteliktedir. Kullanılan bir başka argüman da, AB genişleme sürecine dâhil edilen ve 2004 yılının Mayıs ayında AB üyesi olarak Birliğe katılan Doğu Avrupa ülkelerinin, geçmişte Batı ve demokrasi karşısında tehdit oluştururken,

Türkiye'nin NATO üyesi olarak "hür dünyanın" korunmasına katkı yapmış olmasıdır (Bora, 2002: 299).

Bu yaklaşıma TOBB'un bugünkü söylemlerinde de rastlanmaktadır. 2010 yılının Ocak ayında TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, yaptığı bir konuşmada son dönemde AB müzakere sürecinde ortaya çıkan yavaşlamadan Türkiye kadar AB üyesi bazı devletlerin de sorumlu olduğunu hatırlatarak, AB liderlerinin bir kısmında hakim olan kısa vadeci yaklaşımın Türkiye'nin demokratikleşme sürecini yavaşlatarak, kamplaşmayı hızlandırdığını belirtmiştir (www.tobb.org.tr, 28 Ocak, 18.05.2010).

TOBB AB Dairesi Başkanı Mustafa Bayburtlu, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de iş dünyasının AB üyeliğini desteklemesinin beklenen bir sonuç olduğunu belirterek, ülkelerin böyle daha geniş bir yapılanmanın parçası olmak isteyeceklerini ifade etmiştir. Bayburtlu, TOBB'un 2008 yılında iş dünyasına yaptırdığı bir anketi örnek göstererek, firmalara AB sürecini destekleyip desteklemedikleri sorusunu sorduklarını ve oranın %76 destekliyor yönünde çıktığına dikkat çekerek, o dönemde Türkiye'de AB'yi destekleme oranının ise %49-50 civarında olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada sorulan bir diğer sorunun da "AB sürecini neden destekliyorsunuz" olduğunu belirten Bayburtlu, genellikle verilen cevabın "daha şeffaf, daha iş yapılabilir bir piyasa için" olduğunu altını çizmiş ve aslında bu cevabın iş dünyasının AB'yi neden desteklediğinin bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Yani iş dünyası kayıt altında ve de kuralların yönettiği bir ekonomi talep etmektedir ve bu süreci desteklemesinin en önemli sebepleri de bunlardır. İş dünyasının Avrupa ile ticaretinin ve dolayısıyla ilişkilerinin arttığını belirten Bayburtlu, artık Türk iş insanlarının Avrupa'daki firmaların sahip olduğu iş yapma koşullarına sahip olmak istediklerini ve bu sürecin de beklentilere cevap verebileceğine inanıldığını vurgulamıştır. Bayburtlu'nun önemle üzerinde durduğu şey iş dünyasının AB üyeliği ile ilgili düşüncesinin ideolojik olmaktan öte tamamen pragmatik nedenlere dayandığıdır (Kişisel Görüşme, 2009a-6). TOBB'un AB sürecinde ele aldığı bir başka misyon da KOBİ'lerin temsilciliğini üstlenmektir. TOBB, her fırsatta entegrasyon sürecinde KOBİ'lerin güçlendirilmesine ağırlık verilmesinin önemini vurgulamaktadır (Bora, 2002: 301).

TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, 2007 yılında gerçekleştirilen TOBB'un 62. Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, Avrupa Birliği sürecinde gerçekleştirilecek mevzuat

dönüşümünün, müteşebbislerin elini güçlendireceğini belirterek, keyfiliğin yerini kuralların alması gerektiğine vurgu yapmıştır. Kuralların olmasının, bu kuralların herkese eşit uygulanmasının ve kuralların nasıl değişeceğinin de yine kurallara bağlanması gerekliliğinin altını çizen Hisarcıklioğlu, Avrupa'daki Türk müteşebbislerin daha verimli olmalarını sistemdeki modernliğe bağlamaktadır. Bu nedenle de TOBB olarak sürece ve AB çıpasına önem verdiklerinin altını çizmiştir (Hisarcıklioğlu, 2007: 8).

Mustafa Bayburtlu, "TOBB AB Çalışmaları: Nasıl Hazırlandık? Faaliyetlerimiz" başlıklı sunumunda TOBB olarak AB sürecini neden desteklediklerine yönelik iki yorumda bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, 5174 Sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu'nun 56/e maddesi ile TOBB'a AB ile ilişkilerde; sektörlerin haklarını gözetmek, Avrupa Birliği mevzuatı konusunda çalışmalar yapmak, tüccar ve sanayiciyi Avrupa Birliği mevzuatı konusunda bilgilendirme görevleri verilmiştir. Yani kanunen TOBB'un AB sürecini desteklemek görevi bulunmaktadır. İkinci olarak, uyum sürecinin gerektirdiği intibak yatırımlarını gerçekleştirecek ve maliyeti üstlenecek olanın iş dünyası olduğu belirtilmiştir. 35 müzakere faslından 27'sinin iş dünyasının kayıtsız kalamayacağı konulardan oluşmakla birlikte aslında bütün fasılların bir yönüyle ekonomiyi ilgilendirmesinden dolayı her bir faslın TOBB'u ilgilendirdiğini vurgulamıştır (Bayburtlu, 2006: 8-9).

TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklioğlu, AB sürecini TOBB olarak desteklediklerini her platformda dile getirmiş ve bu süreçte Türkiye'nin AB üyesi olacağı ve olmayacağı tartışmasıyla boşa enerji harcanmaması gerektiğini, önemli olanın AB'nin siyasi ve ekonomik kriterlerinin yakalanması olduğunu altını çizmiştir (www.abhaber.com, 01.01.2001).

2005 yılının Ekim ayında müzakerelerin başlamasıyla beraber TOBB'un AB'ye yönelik ilgisi de artmıştır. Avrupa Birliği Dairesi koordinatörlüğünde pek çok toplantı düzenleyen TOBB, bu toplantılara yeni üye olmuş AB ülkelerinden temsilciler davet ederek onların üyelik süreçleri hakkında bilgi sahibi olmayı amaçlamıştır. Yine bu toplantılardan birinde Hisarcıklioğlu, AB müzakere sürecine ilişkin yaptıkları hazırlıkları anlatmış ve öncelik alanlarından birinin de AB üyesi ülkelerin iş dünyası kuruluşlarıyla ilişkilerini geliştirmek olduğunu belirtmiştir. 1966'dan beri TOBB'un

Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (*EuroChambers*) ile ilişkilerini geliştirmeye çok büyük önem verdiklerini belirterek, 2004 yılından beri kendisinin TOBB tarihinde ilk defa olmak üzere bu Birliğin yönetim kuruluna seçildiğini hatırlatmıştır. TOBB'un ayrıca Türkiye ile Avrupa ekonomik ve sosyal çevreleri arasındaki işbirliği ve diyalogu geliştirmek amacıyla 1995'ten beri çalışmalarını yürüten Türkiye-Avrupa Birliği Karma İstişare Komitesi'nde iş dünyası temsilcisi olarak yer aldığını ve Komite'nin sekreteryasını yürüttüğünü de ifade etmiştir. Bu özelliklerinden dolayı TOBB'un müzakere sürecinde ihtiyaç duyulacak desteği sağlamaya hazır olduğunu belirten TOBB Başkanı müzakere sürecinin başarısının toplumsal desteğe bağlı olacağını da altını çizmiştir (www.tobb.org.tr, 9 Nisan 2004, 08.04.2010). TOBB'un muhtemel bir AB üyeliği için öngördüğü tarih, diğer sivil toplum kuruluşlarıyla benzer şekilde 2014'tür. Bu tarihin TOBB'un resmi görüşü olduğunu açıklayan AB Dairesi Başkanı Mustafa Bayburtlu, bu şartlar altında 2012 sonu itibarıyla müzakerelerin tamamlanarak, AB'nin bir sonraki bütçe dönemine yetişmesi gerektiğini belirtmiştir. Teknik olarak Türkiye'nin önündeki engellerin çok da büyük olmadığını, ancak engellerin politik sebepleri olduğunu ifade etmiştir. Bu siyasi problemlerin aşılmasında ortaya konacak perspektifin önemine işaret eden Bayburtlu, Hırvatistan'a verildiği gibi bir tarihin Türkiye'ye de verilmesinin gerekliliğini belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-6).

3.6.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri

TOBB, iş dünyasını, geniş bir tabanda temsil eden bir kuruluş olarak, hükümetle gerek ekonomik konularda, gerekse AB ile ilgili konularda sürekli ilişki halinde olan bir örgütlenmedir. Her ne kadar TOBB'un özellikle sağ iktidarlara ilişkilerinin pozitif eğilimli olduğu iddia edilse de (Bora, 2002: 283), son dönem Türkiye-AB ilişkileri konusunda TOBB'un da hükümete yönelik güçlü eleştirileri olmuştur.

TOBB'un hükümetin AB politikasına ilişkin eleştirileri daha çok müzakere sürecinin yavaşlamasıyla ilgilidir. TOBB Avrupa Birliği Daire Başkanlığı'nın 2008 yılı faaliyet raporunda, müzakere sürecinin son derece yavaş ilerlediği belirtilmiştir. Ancak 10 fasılda müzakerelerin başlatılabildiği, 8 fasılda başlamasının ise "Ek Protokol"ün uygulanmasına bağlı olmasının verdiği sıkıntı üzerinde duran rapor, Türkiye'nin hazır olmasına rağmen müzakerelere açılmayan fasılların bulunduğunu belirtmiştir. Müzakerelerin tamamlanması için bir hedef tarih telaffuz edilmemiş olmasının sürecin

hızını son derece olumsuz etkilediği de ayrıca vurgulanmıştır. Küresel ekonomik krizin atlatılmasında Avrupa Birliği katılım sürecinin en önemli çıpalardan biri olduğunun hatırlatıldığı raporda, hükümete her şeye rağmen süreçten kopmaması tavsiye edilmektedir. Yine müzakere sürecinin örgütlenmesine dönük, sosyal tarafları sürece dâhil edecek bir anlayış ve örgütlenme değişikliğine gidilmediği vurgulanmış ve hala sosyal tarafların müzakere sürecinde kurumsal bir yapı içinde yer almamaları eleştirilmiştir. Raporda hükümetin eleştirildiği bir başka nokta da Türkiye-AB ilişkilerinin iletişim boyutunun dağınık ve koordinasyondan uzak olduğu ve Türkiye'nin etkin bir iletişim stratejisinin olmadığıdır (TOBB, 2008a; Radikal Gazetesi, 21.01.2009).

Diğer sivil toplum kuruluşlarına benzer şekilde müzakere sürecine katılmamak TOBB'un hükümete yönelttiği eleştirilerin başında gelmektedir. AB'ye uyum sürecinin ciddi bir müzakere sürecini içinde barındırdığını belirten Mustafa Bayburtlu, bu müzakerelerin de çok önemli bir bölümünün ülke içindeki toplumsal grupları ilgilendirdiğine işaret ederek, TOBB gibi geniş bir toplumsal tabanı olan kuruluşun bu süreçte olmamasının çok önemli bir hata olduğunun altını çizmiştir. Diğer sivil toplum kuruluşları tarafından hükümete yöneltilen, STK'ların hepsini bir araya toplayarak "göstermelik" toplantılar yaptığına dair eleştiriler TOBB tarafından da yapılmıştır. Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi'nde sekiz kuruluşun temsil edildiğini, bunlardan da birinin TOBB olduğunu belirten Bayburtlu, bu yapının güçlendirilmesinin her şeyden önce yapılması gereken bir iş olduğunu ifade etmiştir. Bu Komite'nin düzenli olarak bir araya geldiğini ve çok önemli çalışmalar yaptığını hatırlatan Bayburtlu, her gelen hükümete bu yapıyı güçlendirmelerini tavsiye etmelerine rağmen, bütün siyasal iktidarların bundan öncelikle memnuniyet duyduğunu, uygulamada ise herhangi bir adım atmadıklarını belirtmiştir. TOBB'a göre siyasal iktidarların yaptığı yanlışlardan biri de kendilerine herhangi bir konuda destek gerektiği zaman sivil toplum kuruluşlarına başvurmaları, aksi takdirde ise görüşlerine başvurulmadığıdır (Kişisel Görüşme, 2009a-6).

1999 yılında Türkiye'nin adaylığı ilan edildikten sonraki dönemde öncelikle iktidarda olan DSP-MHP-ANAP Hükümeti'nin 2002 yılının Kasım ayına kadar iktidarda kaldığı süreçte Anayasa'nın üçte birini de değiştirmek gibi çok önemli reform paketlerine imza

attığını belirten Bayburtlu, AK Parti Hükümeti'nin böyle bir ortamda iktidara geldiğinin ve bundan sonraki sürece de çok şey kattığının altını çizmiştir. 2002 yılının Aralık ayında müzakerelerin 2004 sonunda başlamasının öngörülmesiyle beraber, bu iki yıl zarfında hükümetin çok önemli adımlar attığını ve bu süreçte de sivil toplumun desteğini sürekli arkasına aldığı ifade etmiştir. 2004 sonuna gelindiğinde ekonomik bakımdan da hükümetin çok iyi bir ivme yakaladığını belirten Bayburtlu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin türban sorununa ilişkin davalarda³⁹ vermiş olduğu kararlardan sonra hükümetin motivasyonunun azaldığını vurgulamıştır. Bu kararlardan sonra iç siyasetteki bir takım tartışmaların AB sürecinin önüne geçtiğini ve yavaşlamanın kaçınılmaz olduğunu eklemiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-6).

2008 yılında Hükümetin yayınladığı “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı”, TOBB tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak Programa yönelik pek çok eleştiri de yapılmıştır. Öncelikle Program, Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB)'nde ifadesini bulan temel öncelikleri karşılama bakımından yetersiz bulunmuştur. Örnek olarak, Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri ve Ankara Anlaşması'nın tüm yeni üyelere teşmil edilmesi gibi konularda Ulusal Program'da bir hedef tespit edilmemiş olması eksiklik olarak görülmüştür. Buna ek olarak, Ulusal Program bütüncül ve reformcu bir zihniyeti yansıtmak yerine teknokratik ve formalite niteliğinde düzenlemeler içerdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. III. Ulusal Program'ın⁴⁰ AB müzakere sürecinin Türkiye tarafından yeterince içselleştirilemediğinin bir göstergesi olduğu belirtilmiştir. 2003 yılında kabul edilen II. Ulusal Program'da planlanan adımların yüzde 60'ının gerçekleştirilmemiş olmasının bunun bir göstergesi olduğu ifade edilmiştir. Ulusal Program'ın diğer plan ve programlarla bir arada düşünülmesi, her bir metnin diğerinin eksikliğini kapatacak şekilde düzenlenmesi ve yeknesak hale getirilmesi tavsiye edilmiştir. Ulusal Program'ın hazırlanması ve AB'ye sunulmasının sadece şekil şartının yerine getirilmesi olarak değerlendirilmemesi gerektiği, aksine burada verilen taahhütlerin ve bunun getireceği reform sürecinin

---

³⁹ Türkiye'de üniversite idarelerinin idari kararlarla üniversitelerde türban yasağı öngörmeleri ve türbanlı öğrencilere çeşitli idari cezalar uygulamaları ve bu işlemlerin de Türk yargı organları tarafından hukuka uygun bulunması üzerine, bu uygulamaların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine (AİHS) aykırılığı iddiasıyla, sorun birkaç kez Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) taşınmıştır (Ulusoy; 2004, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/276/2499.pdf>)

⁴⁰ Diğer Ulusal Programlar, sırasıyla 2001 ve 2003 yıllarında yayınlanmıştır.

başarıya ulaşması için siyasi irade ve toplumsal desteğin mutlaka sağlanması üzerinde de durulmuştur. Hükümeti AB'yi Türkiye gündeminin üst sırasına taşıması konusunda uyaran rapor, Türkiye-AB ilişkilerinin daha verimli yürütülebilmesi amacıyla Dışişleri Bakanlığı ve baş müzakerecilik konumlarının birbirinden fiili olarak ayrılması ve baş müzakerecilik koltuğunun tercihen protokol kuralları içerisinde daha az bağlayıcı konuma sahip ve toplum tarafından benimsenecek bir bürokrata devredilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Sürecin siyasi sahibinin ise Hükümet ve Başbakan olduğu da vurgulanmıştır (TEPAV, 2008: 1-2)

Görüldüğü gibi TOBB'un hükümete yönelik eleştirileri de diğer sivil toplum kuruluşlarıyla benzer noktalarda toplanmaktadır. Sivil toplum kuruluşu temsilcileri kuşkusuz bu eleştirileri siyasetle yapılan ortak platformlarda da sıklıkla dile getirmektedirler. Bu nedenle karar vericilerin yapması gereken tabanın sesi durumundaki bu kuruluşların eleştirilerini dikkate alarak, tekrar AB süreciyle ilgili motivasyonu sivil toplum kuruluşlarını da sürece dâhil ederek yakalamaya çalışmaktır.

3.6.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri

İş dünyasını temsil eden bir kuruluş olarak TOBB'un AB konusundaki beklentileri çoğunlukla iş dünyasına yöneliktir. TÜSİAD'dan ayrıldığı noktalardan biri de budur. Zira yukarıda da belirtildiği gibi TÜSİAD'ın AB sürecinden öncelikli beklentisi demokratikleşme iken, TOBB'un beklentileri daha çok ekonomiye yönelik beklentilerdir. Bu farklılıkta öncelikle TOBB ve TÜSİAD'ın temsil ettiği kitlelerin farklı olması düşünülebilir. TOBB'un bünyesinde barındırdığı üyeleri çok kozmopolit bir yapıya sahiptir ve ekonomi bu üyeler için bir ortak paydadır. Ancak TÜSİAD üyeleri daha fazla birbirine yakın profillerdedirler. Aynı zamanda ekonomik kaygıları TOBB üyeleriyle kıyaslandığında daha azdır. Ayrıca TÜSİAD, küresel ve uluslararası bağlantıları daha fazla olan bir kuruluştur. Demokratikleşme kaygısının güçlü olmasının altında yatan nedenlerden birinin de bu olduğu söylenebilir.

TOBB, AB süreciyle birlikte öncelikle siyasi ve ekonomik istikrarı hedeflemektedir. Çünkü siyasi ve ekonomik istikrarın olması durumunda iş insanlarının daha iyi şartlarda ticaret yapması da mümkün olacaktır. İstikrar sonucunda yüksek büyüme rakamları gerçekleşecek, bundan da en fazla yatırımcılar faydalanacaktır. 90'lı yıllarda oluşan istikrarsız ortamın sonucunda üretenin de çalışanın da çok şeyler kaybettiğini belirten

Hisarcıklioğlu, istikrar ortamının sağlanmasının her Şeyden önce geldiğini belirtmiştir (TOBB, 2008b:4).

TOBB'un bu süreçten bir başka beklentisi kayıtdışı ekonomiyile daha fazla mücadele edilecek olması, bu sayede Şeffaf ve kurallara dayalı bir ekonominin hayata geçirilecek olmasıdır. Bayburtlu, iş insanlarının Avrupa'daki rakipleriyle aynı Şartlarda iş yapmak istediklerini, bunun da ancak kurallara dayalı bir ekonomi modelinden geçtiğini belirtmiştir. Türkiye'deki firmaların Avrupa lkeleriyle iş yaptđını, bu nedenle de oradaki Şartları çok iyi bildiklerini belirten Bayburtlu, iş insanları açısından bakıldığında bunun çok pragmatik bir gerekçe olduğunu ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-6).

TOBB, AB yeliği sayesinde Türkiye'nin her konuda Avrupa standartlarına ulaŐacađına inanmaktadır. Bu sayede ülkede iş yapmanın daha rahat ve iyi koşullarda olacağı dŐnlmekte, ayrıca AB yeliği sayesinde yaşam kalitesinde de bir artış olacağına inanılmaktadır. İnsanların daha iyi Şartlarda yaşamaları ve bu sayede de üretim ve tüketimin artarak ekonominin canlanacağı da AB yeliğinden beklenen konular arasındadır (Kişisel Görüşme, 2009a-6).

3.6.4. Avrupa Birliği Sürecinde stlendiği Rol

TOBB da tıpkı TÜSİAD gibi AB ile ilgili en fazla çalışan ve faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşlarından bir tanesidir. Geniş bir kesimi temsil ediyor olması bakımından da hükümetlerle en fazla diyalog halinde olan kuruluşlardan biridir. Bu zellikleri sebebiyle de siyasi iktidarlar üzerinde en fazla etkiye sahip meslek kuruluşlarından biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

TOBB, kimi zaman hükümetlere uyarılarda bulunarak etkide bulunmaya çalışmaktadır. Müzakerelerin başladığı 2005 yılının Ocak ayında yaptığı açıklamada Hisarcıklioğlu, tam üyelik müzakerelerine Türkiye'nin çok iyi hazırlanması gerektiğini ve yetersiz bir hazırlıkla müzakere sürecinin beklenenden çok daha uzun süreceğini belirtmiştir. Müzakere sürecinin doğası gereği, AB yeliğine Türkiye'deki toplumsal desteğin azalacağını söyleyen Hisarcıklioğlu, TOBB olarak bu süreçte rol almak istediklerini belirtmiştir (www.ntvmsnbc.com, 24.01.2005, 29.09.2010).

Başkan Hisarcıklioğlu, TOBB, oda ve borsalarıyla sektör meclislerinin de katkısıyla müzakereye açılacak fasıllarda iş dünyasının pozisyonunu oluŐturup yetkili kamu

mercilerine aktardıklarını, ancak müzakere sürecinin Türkiye’deki oluşturulma biçiminde iş dünyasının katkısını sınırladığını belirtmiştir. Oysa katılım sürecindeki 35 faslın 27’sinin iş dünyasını doğrudan etkilediğini ve ilgilendirdiğini ifade eden Hisarcıklıoğlu, bu nedenle iş dünyasının süreci daima desteklediğini belirtmiştir (TOBB, 13.01.2009).

TOBB’un bu etkileme kapasitesine rağmen, diğer sivil toplum kuruluşlarından gelen eleştiriler TOBB tarafından da yapılmıştır. Bayburtlu, bu konuda beklenilenin aksine daha karamsar bir tablo çizmiştir. Karar sürecinde görüşlerinin mutlaka dikkate alındığını, ancak yine de kendilerinin önerdiği bir konunun karar vericiler tarafından doğrudan dikkate alındığını söylemenin yanlış olacağını belirtmiştir. AB konusundaki başarısızlıklarda bu etkileşim eksikliğinin de bulunduğu dikkat çeken Bayburtlu, aslında AB’nin istediği katılımcı demokrasinin ancak sivil toplumu sürece dâhil etmekle gerçekleşebileceğinin altını çizmiştir. Bayburtlu’nun ifadelerinden en ilginç olanı da, bazı kararların alınmasını Brüksel üzerinden sağladıklarıdır. Yurt dışında iletişim halinde oldukları kuruluşları kullanarak, Türk karar vericiler üzerinde etkide bulunmaya çalışmalarının ilginç bir yöntem olduğunu kendisi de kabul etmekte, ancak bu şekilde daha etkin olduklarını belirtmektedir (Kişisel Görüşme, 2009a-6).

TOBB, 2004 yılının sonunda, 3 Ekim tarihinin verilmesinin ardından, müzakere süreciyle ilgili çok geniş kapsamlı çalışmalara başlamıştır. STK’ların doğrudan sürece dâhil edilmediği şimdiki gibi bir müzakere yapılması olacağını öngöremeyen TOBB, müzakere sürecinde çalışmalarda bulunmak üzere “özel sektör meclisleri”ni kurmuştur. TOBB Özel Sektör Meclisleri’nin müzakerelerin “A Takımı” olmaya aday olduğunu açıklayan Hisarcıklıoğlu, bu meclisin başında Başkanın bulunduğunu, TOBB Yönetim Kurulu, TOBB Konsey Başkanlarının, Türkiye Sektör Meclisi Başkanlarının, TOBB AB Uyum Komisyonu ile oda ve borsa başkanlarının da bulunduğunu belirtmiştir. Bu Meclis’in sahip olduğu üst düzey niteliklerin, AB müzakerelerinin gerektirdiği dinamizm ve hareket kabiliyetini karşılayacak seviyesi ve TOBB-ETÜ ile TEPAV’ın da etkin ve aktif katılımıyla çalışmalar yaptığını da ifade etmiştir (TOBB, 19.10.2005).

TOBB, her ne kadar karar vericiler üzerinde çok fazla etkisinin olmadığını beyan etse de sürece yaptığı katkılar çok fazladır. TOBB’un AB süreciyle ilgili dört tür etkinliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, “Oda ve Borsalarda Kapasite Geliştirme”

faaliyetleridir. Bu programda amaçlanan odaların kapasitesinin artırılması ve AB odaları ile sürdürülebilir bağlar kurulmasıdır. Bu kapsamda Türkiye-AB odaları arasında 21 ortaklık kurulmuş, 21 de proje uygulanmıştır. 63 Oda da projeye dâhil edilmiştir. Proje kapsamında TOBB-ABGS işbirliğinde toplam 25 oda görevlisi proje hazırlama eğitimine tabi tutulmuştur. Bu proje çerçevesinde atılan önemli adımlardan biri de Gaziantep, İzmir ve Kocaeli’nde Türk-AB İş Geliştirme Merkezlerinin kurulmuş olmasıdır. Bu merkezler sayesinde 100.000 civarında KOBİ’ye danışmanlık hizmeti verilmiştir. Sekiz ilde yeni iş merkezlerinin kurulmasına karar verilmiştir (Bayburtlu, 2006).

İkinci tür faaliyetler, firmalara dönük faaliyetlerdir. 1,3 milyon üyenin uyum sürecinden etkileneceği ve intibak maliyetine katlanılacağı düşünüldüğünde firmaları bu sürece dâhil etmeye dönük faaliyetler önem kazanmaktadır. Bu kapsamda, “rekabet”, “fikri mülkiyet hakları”, “devlet yardımları”, “piyasa gözetim sistemi”, “ürün güvenliği-ürün sorumluluğu” ve “şirketlerin sosyal sorumluluğu” başlıklı seminerler düzenlenmiştir. Bu kapsamda yapılan bir çalışmada TÜBİTAK, KOSGEB ve TESK işbirliğinde 2003 yılında kurulan “Turbo Ofisi” dir. Bu ofisin amacı, iş dünyasının ve akademik çevrelerin AB Araştırma ve Geliştirme konusundaki Çerçeve Programından yararlanmasına yardımcı olmaktır (Bayburtlu, 2006) .

Üçüncü tür faaliyetler, müktesebat uyumuna dönük faaliyetlerdir. Her ne kadar müzakere sürecinde kurumsal olarak yer almasalar da TOBB’un müzakere pozisyon belgelerinin hazırlanması sürecinde görüşlerinin hazırlanmasını sağlamak üzere böyle bir çalışma yaptıklarını belirten Bayburtlu, uzman bir kadroyla müktesebata yönelik çalışmalar yaptıklarını açıklamıştır (Kişisel Görüşme, 2009a-6).

Dördüncü olarak da Türkiye-AB sivil toplum diyaloguna katkı sağlamak üzere içeride ve dışarıda yürütülen AB iletişim ve bilgilendirme faaliyetleri bulunmaktadır. TOBB tarafından geliştirilen “Türkiye-AB İletişim Stratejisi”, ülke içinde “bilgilendirme”, ülke dışında da “iletişim-lobi” faaliyetlerinden oluşmaktadır. İletişim ve lobi çalışmaları, AB kurumlarına, üye devlet özel sektör kuruluşlarına ve çeşitli düşünce kuruluşlarına dönük olarak yürütülmektedir. Bu çerçevede her yıl pek çok konferans düzenlenmekte, Avrupa’daki siyasetçi ve iş adamlarıyla toplantılar yapılmakta ve Türkiye’nin tanıtımı gerçekleştirilmektedir (TOBB, 2008a).

TOBB'un bu faaliyetleri doğrudan kendi çıkarını ilgilendiren konularda AB üyelik sürecine katkıda bulunduğunu göstermektedir. TOBB bu faaliyetlerle üyelerini AB konusunda bilgilendirmekte, firmaların gelişmişlik düzeylerini attırmakta, tüm bu yollarla da Türkiye'nin AB sürecine destek vermektedir. Aynı zamanda ülke dışındaki lobi faaliyetleri ile de Türkiye'nin doğru bir şekilde tanıtımına katkıda bulunmaktadır. Bu da STK'ların kendi çıkarları doğrultusunda dış politikayı şekillendirmelerine örnek teşkil etmektedir.

TOBB, Türkiye'nin tanıtımı ile ilgili olarak medyanın gücünün önemli olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle, AB faaliyetleri, AB kurumları ve fonksiyonları, AB müzakere süreci, son dönem AB-Türkiye ilişkileri ve bölgesel politikalar hakkında medya mensuplarının bilgilendirilmesini amaçlayan İletişim Projesinde Türkiye'den toplam 25 gazeteci bir hafta süreliğine tanıtım amacıyla Brüksel'e gönderilmiştir. Projenin diğer aşamasında da AB üyesi ülkelerin basın-yayın organlarının temsilcilerine Türkiye'yi tanıtma turu yaptırılmıştır (Ünalp Çepel, 2006: 93).

TOBB da TÜSİAD gibi Avrupa'da pek çok kuruluşa üyeliği sayesinde sürece katkıda bulunmaktadır. Öncelikle üyesi olduğu *EuroChambers*'in geniş networkundan yararlanarak, Avrupa iş dünyası liderlerinin desteğinin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca Brüksel temsilciliği sayesinde AB ülkelerindeki gelişmelerden haberdar olmakta ve burada gerek devlet adamları gerekse iş insanlarıyla yaptıkları görüşmeler sayesinde sürece katkı yapmaya çalışmaktadır.

TOBB yurt içinde de Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi ve Ekonomik ve Sosyal Konsey üyeliği sayesinde sürece önemli katkılarda bulunmakta ve AB ilişkileri ile ilgili görüş ve önerilerini bu platformlar aracılığıyla karar vericilere iletmeye çalışmaktadır.

Görüldüğü üzere TOBB, sahip olduğu temsil gücü sayesinde Türkiye'nin AB politikasında koşullar uygun olduğu sürece etkin olmaya çalışmaktadır. TOBB, kurmuş olduğu kurumsal altyapı, TOBB-ETÜ ve TEPAV sayesinde çok daha fazla etkin olabilecek şartlara sahiptir. Ancak şu an için TOBB'un önündeki engel, müzakere sürecindeki kurumsal yapılanmada sivil toplum kuruluşlarına yer verilmemesidir. Buna rağmen TOBB, elindeki bu büyük imkânları kullanarak yurt içi ve yurt dışı lobi faaliyetlerini tüm hızıyla sürdürmekte, üyelerini sürece hazırlamaya yönelik çalışmalar yapmakta ve iletişime büyük önem vererek, sürece en büyük katkıyı yapmaktadır.

Çalışma kapsamında incelediğimiz işveren örgütleri olan TÜSİAD, TİSK ve TOBB'un AB konusundaki yaklaşımları benzerlik göstermektedir. Genel olarak bakıldığında işveren kuruluşları Türkiye'nin AB'ye yönelik politikalarını desteklemiş ve bu sürece katkı sağlamaya çalışmışlardır. Bu üç kuruluş için de AB üyeliğinden öncelikli beklenti iyi çalışma koşullarına sahip olmak ve temsil ettikleri kitlelerin çıkarlarını korumaktır. AB üyeliği sayesinde oluşacak olan ekonomik istikrar ortamı da verdikleri desteğin gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Yani işveren kuruluşlarının AB politikası konusundaki yaklaşımı ideolojik olmaktan öte pragmatik nedenlere dayanmaktadır. Bu da işveren kuruluşlarının kurumsal çıkar odaklı dış politika izlediğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Çıkar ve önceliklerine yönelik oluşturulan bu politika anlayışı neoliberal perspektifin izlerini taşımaktadır. Bu kuruluşlar AB konusunda çıkar ve önceliklerini ön plana alarak karar vericiler üzerinde etki sağlamaya ve dış politikaya kendi renklerini vermeye çalışmaktadırlar.

Yapılan mülakatlardan edinilen izlenim de işveren kuruluşlarının işçi konfederasyonlarına göre AB politikasına yönelik etkilerinin daha fazla olduğuna yöneliktir. Bu grubu oluşturan STK'ların temsilcileri, Hükümetin AB politikasını daha fazla etkileme kapasitesine sahip olduklarını dile getirmektedirler. Ancak bu durum onların Hükümeti eleştirmediği anlamına gelmemelidir. Özellikle müzakere sürecinde STK'ların sürece dâhil edilmemiş olması işveren dernekleri tarafından da şiddetle eleştirilmektedir. STK temsilcileri tarafından dile getirilen bu şikayetler AB politikası konusunda en etkili isim olan Başmüzakereci Egemen Bağış'la yapılan mülakatta da gündeme gelmiştir. Ancak Bağış, STK'lardan gelen bu eleştirileri haksız bulduklarını söyleyerek, mülakatın yapıldığı dönemde (Mayıs 2009) çok gündemde olan 19. Fasıl ile ilgili olarak gereken yasa değişikliklerini STK'lardan gelen talepler doğrultusunda durdurduklarını ifade etmiştir. Bir fasılın kapanmaması pahasına bu yasa değişikliklerini gerçekleştirmediklerini söyleyen Bağış, önemli olanın toplumsal tabandan gelen talepler olduğunu, bu talepler karşılanmadıkça fasılların açılmasının ve kapanmasının bir anlamı olmadığını da ekleyerek STK'lara verdikleri önemi vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009b-2).

3.7. İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV)

1963 Ankara Anlaşması'ndan sonra, AET ve Türkiye-AET ilişkilerindeki gelişmeler hakkında Türk iş dünyasını bilgilendirmek amacıyla, İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), 1965 yılında İstanbul Sanayi Odası (İSO) ve İstanbul Ticaret Odası (İTO) tarafından kurulmuştur. 1963 yılında Türkiye'nin AET'yle hukuki ilişkilerinin başlaması sonucunda Türk özel sektörü, Ortak Pazar'la ilişkilerin çok önemli olduğunu düşünerek bunu özel bir vakıf çatısı altında izlemeyi uygun görmüştür. 1960'lı yıllardan bu yana Türk özel sektörünün AB ile ilişkilerini yürüten vakfa daha sonraki yıllarda TÜSİAD ve TİSK gibi işveren örgütleri de katılmıştır (Ünalp Çepel, 2006: 70).

İKV özel sektörün ve toplumun AB'ye entegrasyon süreci hakkında bilgilendirilmesi ihtiyacına cevap vermeyi amaçlamaktadır (Telseren, 2003:76). İKV Uzmanı Taylan Uysal'ın sözleriyle "İKV iş dünyasının girişimiyle kurulmuş bir vakıftır, zaman içinde AB konusunda uzmanlaşmış ve bir think-tank kuruluşuna dönüşmüştür" (Ünalp Çepel, 2006: 70).

İKV tanıtım kitapçığında kendini şöyle tanımlamaktadır:

Biz; 40 yıldır hiçbir konjonktürel dalgalanmadan etkilenmeden kararlılıkla ülkemizin AB üyeliği hedefi için çalışan; kâr amacı gütmeyen, ideolojik hedef ve/ya bağlantısı olmayan, tüm siyasi partilere eşit mesafede duran; devletten hiçbir mali yardım almayan, tümüyle özel sektör tarafından desteklenen; AB ve Türkiye-AB ilişkileri konularında tarafsız görüş ve değerlendirmelerini açıklıkla ifade eden; oluşturduğu birikim ve deneyimle, gerek Türkiye'de gerek AB nezdinde son derece saygın ve güvenilir bir ihtisas kuruluşuyuz (İKV, 2005: 2).

Türkiye-AB ilişkilerindeki gelişmelere paralel olarak faaliyet alanını genişleten İKV, 1984 yılında Brüksel'de bir temsilcilik açmıştır. Bu temsilcilik Türk özel sektörünün AB nezdindeki ilk temsilciliği olup İKV'nin genel misyonu doğrultusunda Türk iş dünyasına ilişkin gelişmeleri ve AB'deki gelişmelere ilişkin Türk iş dünyasının görüşlerini, AB'nin resmi organlarına, özel sektör temsilci kurumlarına, etkili kurum ve kişilere iletmektedir (Ünalp Çepel, 2006: 70).

İKV kurulduğu dönemde Türk iş dünyası adına Türkiye ile Avrupa Topluluğu (AT) arasındaki ilişkileri izlemek, gelişmeler hakkında iş dünyasını bilgilendirmek, bu konuda araştırmalar yapmak, tamamen iş dünyasına yönelik bir uzman kuruluş olarak

faaliyet göstermeyi amaçlamıştır. Ancak İKV'nin faaliyet alanı, Türkiye-AB ilişkilerinde 40 yıllık süreç içinde gerçekleşen gelişmelere paralel olarak şekillenmiş ve genişlemiştir. Özellikle Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB aday ülke statüsünü kazanması ile İKV, faaliyetlerini tam üyelik sürecinin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak yoğunlaştırmaya başlamıştır. Eski Dışişleri Bakanı İsmail Cem, İKV'nin Türkiye-AB ilişkilerinde iş dünyasının görüşleri ile kamu arasında bir köprü vazifesi görmesini istemiştir. Bu sürecin ardından İKV, Brüksel'deki ofis aracılığıyla Türkiye'de gerçekleştirilen reformların anlatılması, Avrupa Komisyonu ve Parlamentosu'nda daha fazla anlaşılması adına AB nezdinde faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır (Tuncer: 1). İKV Başkanı Davut Ökütçü, katılım müzakerelerinin esas olarak teknik bir zeminde yürütülmekle birlikte, sistemin işleyişini sağlayacak yapının şekillendirilmesinden, müzakere ilkelerinin ve stratejisinin belirlenmesine ve müzakere başlıklarının açılıp kapanması kararlarının alınmasına kadar en önemli aşamaların siyasi düzeyde yürütülmekte olduğunu vurgulamış; bu iki boyutlu bütünün görünmeyen ancak itici gücünü oluşturan unsurun ise toplumsal destek olduğunu söylemiştir (Ökütçü, 2005).

3.7.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı

İKV, tez kapsamında incelenen diğer STK'lardan farklı olarak, toplumu ve özellikle iş dünyasını, AB üyeliğine yönelik bilgilendirme amacıyla kurulduğu için doğal olarak AB üyeliğine olumlu yaklaşan bir kuruluştur.

AB üyeliğinin iş dünyası açısından çok önemli olduğunun altını çizen İKV Uzmanı Melih Özsöz, İKV'nin burada izlediği politikanın üyelerini bilgilendirmek ve sürecin getireceklerine yönelik onların önceden haberdar olmalarını sağlamak olduğunu belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-7). Tez kapsamında görüşülen bir başka İKV Uzmanı Zeynep Özler de, bu görüşe katılarak AB sürecinin her anlamda Türkiye için bir gelişim süreci olacağına inandıklarını belirtmiştir. İKV olarak bu süreci kolaylaştırmak için üzerlerine düşeni yaptıklarını belirten Özler, İKV'nin 1965 yılında kurulmuş olmasının da anlamlı olduğuna dikkat çekmiştir. Özler, İKV'nin bu alanda yetişmiş bir kadroya sahip olmasını da sürece yapılacak destek bakımından avantaj olarak görmektedir (Kişisel Görüşme, 2009a-7).

Türkiye'nin AB üyeliğiyle ilgili henüz net bir tarih verilmemiş olması konusundaki rahatsızlıklara İKV uzmanları da değinmiştir. Diğer STK'lar gibi İKV de hedef tarih

olarak 2014'ü koymakta, bu bütçe dönemine yetişilmezse işlerin çok daha zorlaşacağını altı çizilmektedir. Özler, müzakerelerin açık uçlu olması ve net bir tarihin telaffuz edilmemesinin iş dünyasını da rahatsız ettiğini ve planlama yapma konusunda sıkıntıya soktuğunu belirtmiştir. Tarih olmamasının bir sıkıntısının da müktesebat uyumuyla ilgili olduğunu belirten Özsöz, bu süre zarfında gerek AB'de gerekse Türkiye'de pek çok değişikliklerin gerçekleştiğini, net bir tarih konulmadığı için de Türkiye'nin müktesebat uyum programında sıkıntılar çıktığını ifade etmiştir. Özsöz ayrıca Türkiye'de de Ulusal Program'ın pek çok kez değiştiğini-değişmek zorunda olduğunu- diğer aday ülkelerde böyle bir sıkıntı yaşanmadığını vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009a-7).

İKV kendisini AB ile ilintili kuruluşların en önemlisi olarak görmektedir (Alemdar, 2005: 131). Yüksek düzeyde bir İKV yetkilisi, TÜSİAD ve diğer işveren kuruluşlarının bir çıkar grubu olduğunu, İKV'nin ise yegane misyonunun Türkiye'nin AB üyeliği olduğunu belirtmiştir (Alemdar, 2005: 132). TÜSİAD, TİSK, TOBB, Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) gibi kuruluşlar İKV'nin üyeleridir. Bu da göstermektedir ki, İKV bütün bu işveren kuruluşları için bir çatı görevi görmekte ve AB ile ilişkilerde bir lokomotif rolü oynamaktadır.

İKV, diğer STK'ların da vurguladığı ve bazı AB ülke liderleri tarafından dile getirilen "imtiyazlı ortaklık" fikrine karşı çıkmaktadır. 2009 yılının Haziran ayında yapılan 47. Genel Kurul toplantısında bu konu mevcut başkan Haluk Kabaalioğlu tarafından da dile getirilmiştir. Kabaalioğlu, Türkiye'nin AB üyeliği hedefi açısından düşünüldüğünde, Türkiye'nin karar alma mekanizmalarında olmasının ve AB politikalarına diğer üyeler ile birlikte yön vermesini sağlayacak üyelik hedefinin de taviz verilemeyecek bir hedef olduğunu belirgin olduğunu belirtmiştir. Özellikle Avrupa'da sağ partiler tarafından dile getirilen bu önerinin kabul edilemez olduğunu belirten Kabaalioğlu, dönemin Avrupa Komisyonu Genişlemeden Sorumlu Üyesi Olli Rehn tarafından dile getirilen müzakerelerin üyelik hedefi ile açıldığı ve değişmesinin söz konusu olmadığını yinelenmesinin İKV tarafından memnuniyetle karşılandığını ifade etmiştir (İKV, 2009: 3).

3.7.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri

İKV, hükümet yetkilileri ile iyi ilişkiler sürdürmeyi başarmış ve bu yetkililerle ortak çalışma halinde olan bir kuruluştur. Örneğin İKV, Türkiye'nin katılım süreci ve müzakere stratejisiyle ilgili raporlar hazırlamakta, Ulusal Programı hükümet için İngilizce'ye çevirmektedir. İKV ayrıca hükümetin uyum çabalarına da destek vermektedir (Alemdar, 2005: 133). Yukarıda da belirtildiği gibi İKV bünyesinde pek çok işveren kuruluşu bulunduğu için, aynı zamanda AB ile ilişkiler bakımından bu STK'ların temsilcisi durumundadır.

İKV'nin AB ile ilgili çalışan Türk bürokrasisi ile de ilişkileri iyi düzeydedir. İKV ile bürokrasinin birçok konuda uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Bürokratlar ve siyasal iktidar, İKV ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermektedirler. İKV Başkanının yılda ortalama iki kez çeşitli hükümet üyeleriyle resmi ziyaretler biçiminde bir araya gelmesi bunun bir göstergesidir. İKV siyasal iktidarla ilişkilerinde yumuşak bir üslup içerisindedir. Siyasal iktidarları ve bürokrasiyi "uzman olduğu bir alanda" bilgilendirme ve "yanlış yapmasını engelleme" gibi misyonları olduğu söylenebilir (Doğan, 2002: 393).

Türkiye'nin AB ile müzakerelere başlaması İKV gibi STK'ların dış politikanın şekillenmesinde etkili olduklarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Hükümet bu STK'larla yakın ilişkiler kurmak suretiyle AB politikasını güçlendirmektedir. Böylelikle dış politikanın şekillenmesinde önceki yıllarda daha fazla etkili olduğu gözlenen askeri bürokrasinin etkinliği azaltılmaktadır. Artık kararların alınmasında belirleyici olan dünyaya açık ve sivil bir kitle bulunmaktadır. Bu da Türkiye'nin kimlik değişimi ve dönüşümü bakımından önem taşımaktadır.

Hükümetle bütün bu iyi ilişkilere rağmen İKV Eski Başkanı Meral Gezgin Eriş, 2007 yılının Temmuz ayında *Kriter* dergisine verdiği mülakatta, hükümetten beklentilerini şu sorular çerçevesinde sıralamıştır (Kriter, 2007: 24):

- 2007'de Türkiye'nin hala insan haklarına, azınlık haklarına, ifade özgürlüğüne saygılı ve bunları güvence altına almış, tam bir hukuk devleti olamamasından, 301. madde gibi ayıplarından mahcubiyet duyuyor musunuz?

- Müktesebat uyumu için plan ve yöntemleriniz nelerdir? Etki analizlerini nasıl yapacak, kurumlarla koordinasyonu nasıl sağlayacaksınız?
- Üyelik tarihi konusundaki beklentiniz nedir? AB'deki Türkiye karşıtlarının ayrıcalıklı ortaklık gibi tuzaklarını nasıl aşmayı planlıyorsunuz?
- AB'nin iç sorunlarını ve tartışma konularını izliyor musunuz?
- Türk kamuoyunun AB konusuna özgüvenli ve rasyonel bakmasını, AB ülkelerinde Türkiye algılamasının düzelmesini ve ülkemizin üyeliğinin benimsenir hale gelmesini sağlayacak nasıl bir iletişim programı tasarlıyorsunuz? AB projesini Türkiye için bir toplumsal yeniden yapılanma projesi olarak görüyor musunuz? Konuya bu bütünsellik içinde bakacak ve tüm yapılarımızla sahip çıkacak mısınız?
- AB perspektifini kaybetmiş bir Türkiye'yi nasıl değerlendiriyorsunuz?

İKV'nin mevcut başkanı Haluk Kabaalioğlu da aynı dergiye verdiği mülakatta hükümetten temel beklentilerinin AB üyeliğinin Türkiye'nin en önemli projesi olduğu gerçeğinden hareketle, konuyu daima gündemin öncelikli maddesi olarak görmeleri ve çalışmalarını buna göre yürütmeleri olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de bugüne kadar gerçekleştirilen kapsamlı reformlar neticesinde elde edilen kazanımların daha ileriye taşınması gerektiğini belirten Kabaalioğlu, bunun için öncelikle teknik alandaki çalışmaların Türkiye ve AB'deki siyasi gelişmelerden etkilenmesine izin vermeden, İlerleme Raporu'nda altı çizilen eksikliklerin giderilmesi, Türkiye'nin çizdiği yol haritasının ve uygulamaların bir an evvel hayata geçirilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Kabaalioğlu ayrıca, siyasi alanda AB üyesi ülkelerle ikili diplomatik ilişkilerin geliştirilmesine önem verilerek, Avrupa ülkelerinde oluşan olumsuz havayı dağıtmak için sivil toplum kuruluşlarından yararlanılması gerektiğinin altını çizmiştir (Kriter, 2007: 24).

İKV tez kapsamında görüşülen STK'lara nazaran hükümeti daha az eleştirmiştir. Hatta pek çok platformda hükümetin AB süreciyle ilgili attığı adımları takdirle karşıladıklarını belirten açıklamalar yayınlamıştır. Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık verildiğinden beri, her yıl toplanan İKV Genel Kurulu'nda Hükümetin tam üyelik yolunda attığı adımlar üzerinde durulmuş ve bu adımlar memnuniyetle karşılanmıştır.

Her ne kadar 2007 yılı sonrasında hükümette bir durağanlık gözlemlendiği söylene de İKV atılan adımları yavaş bulmakla beraber, yapılanları da takdir etmektedir. Son olarak 2009 yılında yapılan 47. Genel Kurulu'nun sunuş yazısında Başkan Kabaloğlu, Hükümetin 2009 yılında reformlara hız verme perspektifinin olumlu olduğunu belirterek, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS)'nin yapısının güçlendirilerek, AB'den sorumlu bir devlet bakanlığının oluşturulmasını, ayrıca kabinedeki değişiklik sonucu Dışişleri Bakanlığı'na Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun getirilmiş olmasını memnuniyetle karşıladıklarını ifade etmiştir. Kabaloğlu ayrıca, 2009 yılında Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi Geçici üyeliğine seçilmiş olmasının önemine değinerek, ülkemizin dış dünyada ağırlığının artması sonucunda bunun Türkiye-AB ilişkilerine de yansıtacağına inandıklarını vurgulamıştır (İKV, 2009: 4).

Tüm bu memnuniyete rağmen müzakere süreçlerine tam anlamıyla dâhil edilmemeden dolayı İKV'de de rahatsızlık mevcuttur. Oysa İKV, 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlama kararının verilmesinden önce 2004 yılının Şubat ayında hazırlamış olduğu "Türkiye'nin Müzakere Çalışmalarını Yürütecek İdari Yapılanmaya İlişkin İktisadi Kalkınma Vakfı Önerileri" adlı raporda müzakere sürecinin sorumluluğu hükümete ait olmakla birlikte her alanda köklü değişiklikler getirecek bu projenin hızlı ve başarılı bir şekilde yürütülmesinin toplumun tüm kesimlerince benimsenmesi ve desteklenmesiyle mümkün olacağı fikrinden hareketle STK'lara büyük bir rol düştüğü ifade edilmiştir. Özel sektör ve STK'lardan oluşturulacak platformlarda müzakere pozisyonlarının hazırlanması ve STK'ların müzakere sürecine aktif katılımı üzerinde önemle durulmuştur (İKV, 2004: 1). Pek çok STK tarafından yapılan bu öneri hükümet tarafından göz ardı edilmiş ve müzakere sürecinde STK'lara görev verilmemiş, süreç sadece hükümet düzeyinde devam ettirilmiştir.

3.7.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri

İş dünyasını Türkiye-AB ilişkileri ile ilgili bilgilendirmek ve çalışmalarda bulunmak üzere kurulmuş olan İKV'nin AB üyeliğinden beklentileri diğer STK'lardan çok farklı değildir. Öncelikle iş dünyasını ilgilendiren bir beklenti olarak İKV Uzmanı Melih Özsöz, AB üyeliği ile birlikte yeni istihdam alanlarının açılacağına vurgu yapmıştır. Türkiye'de var olan genç nüfusun yeni istihdam alanları sayesinde

değerlendirilebileceğini belirten Özsöz, İKV olarak AB üyeliğinden en önemli beklentilerinin başında bu konunun geldiğini belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-7).

İKV'nin AB üyeliğinden bir diğer beklentisi, üyelikle beraber yaşam kalitesinin artacak olmasıdır. Yaşam kalitesinin artmasının içtiğimiz süttten, soluduğumuz havaya kadar her alanda bizi etkileyeceğini belirten Zeynep Özler, AB üyeliği için yapılan reformların bile daha iyi yaşam standartları oluşturmak adına önemli olduğunu altını çizmiştir. Özler, iş alanında da kalite standartlarının getirilmesinin çalışma yaşamı bakımından çok gerekli olduğunu belirterek, bu standartlara göre üretim yapmayan üreticilerin cezalandırılarak, kişilerin ve firmaların daha kaliteli işler yapmasının sağlanacağını vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009a-7).

İKV'nin AB üyeliğinden beklentilerinden biri de iş dünyasına yönelik AB standartlarının uygulanacak olmasıdır. Özellikle bunun bazı sektörlerde -kimya sektörü gibi- çok önemli olduğuna değinen İKV uzmanları, bu standartlara göre üretim yapıldığı zaman kalitenin de artacağını belirtmişlerdir. Bu durumun da hem vatandaşların hem de devletin çıkarları açısından önemli olduğu vurgulanmıştır.

İKV'nin son dönemde AB üyeliğinden beklentileri arasına Türkiye'nin uluslararası alanda güçlü bir ülke olması konusunun da girdiği söylenebilir. Ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın arttığı dünyada ülkelerin ticaret, yatırım ve enerji gibi alanlarda ortak hareket etmek ve çevre, iklim değişikliği ve yasadışı göç gibi sorunlara karşı birlikte hareket etmek noktasında İKV tarafından Türkiye'nin AB üyeliğinin önemine dikkat çekilmiştir. Türkiye ile AB arasındaki müzakerelerin beşinci yılına ilişkin yayınladığı mesajda bu konuya değinen İKV Başkanı Haluk Kabaalioğlu, AB üyeliğiyle birlikte, hem bu tür sınıraşan sorunlar için Birlik üyeleriyle birlikte hareket etmenin, hem de küresel yönetim yapısında söz sahibi olmanın Türkiye'ye getireceği kazanımları vurgulamıştır (Habertürk, 2010, 2 Ekim).

3.7.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol

1999 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi öncesinde İKV yoğun faaliyetlerde bulunmuş ve Zirve kararının bu doğrultuda çıkmasına olumlu katkıları olmuştur (Kişisel Görüşme,2009a-7). Ancak özellikle Helsinki Zirvesi'nde adaylığın teyit edilmesiyle beraber İKV, AB üyeliğine yönelik çalışmalarına hız vermiş, 3 Ekim

2005'te müzakerelere başlama kararının alınmasıyla da uyum konusundaki çalışmalarda büyük oranda yer almıştır.

İKV'nin sürece yaptığı en önemli katkılardan biri gerek yapmış olduğu yayınlar, gerekse düzenlemiş olduğu konferans ve seminerler aracılığıyla AB konusunda hem iş dünyasını hem de toplumu bilgilendirmesidir. Temmuz 2003 ile Nisan 2004 tarihleri arasında İKV, AB ile ilgili halka yönelik bir eğitim projesi gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda dönemin İKV Genel Sekreteri Şebnem Karauçak 24 şehre giderek, AB üyeliğinin ne anlama geldiğini ve Türkiye'nin AB üyeliğinin sosyal ve ekonomik faydalarının neler olduğunu bölge halkına anlatan seminerler vermiştir (Özkan, 2003).

Ekim 2003'te müzakerelerin başlaması kararının alınmasından sonra İKV tarafından gerçekleştirilen bir başka faaliyet de, AB müktesebatının tüm başlıklarını içeren ve 24 kitapçıktan oluşan "Müktesebata Uyum" serisini yayınlamış olmasıdır. Bunun yanı sıra, katılım müzakereleri sürecinin tüm parametrelerini ve on yeni ülkenin müzakere sürecindeki deneyimlerini inceleyen "Avrupa Birliği ile Katılım Müzakereleri Rehberi" adlı bir çalışma yayınlamıştır (Ünalp Çepel, 2006: 72).

İKV tarafından yürütülen faaliyetlerin bir diğeri de iş dünyasının uyum çabalarını takip etmesini ve sürece katılmasını sağlamaya yönelik çalışmalar yapmaktır. AB ve Türkiye-AB ilişkileri konularında Türkiye'de en fazla araştırma üreten kurum olan İKV, bugüne kadar 500'ün üzerinde araştırma yayınlamış ve bu araştırmaları hem iş dünyası hem de kamuoyuyla paylaşarak sürece katkıda bulunmaya çalışmıştır (Ökütçü, 2005)

İKV, AB nezdinde benzer faaliyetlerde bulunmak üzere Brüksel'i merkez seçmiş olan diğer kuruluşlarla işbirliği yaparak ve gereken hallerde bu tarz işbirliği ağlarına öncülük ederek de sürece katkılarda bulunmaya çalışmaktadır. Bu tür faaliyetlerden biri de İKV'nin kurucuları arasında yer aldığı, aday ülkelerin iş dünyalarını temsil eden kuruluşların ve bazı STK'ların Brüksel temsilciliklerinin, özellikle genişleme ile ilgili konularda aralarında iletişim sağlamak ve birbirlerine bilgi ve tecrübe aktarmak üzere oluşturdukları gönüllü bir örgütlenme olan NIROC (*Network of Interest Representation Offices for Candidate Countries*)'dir. Bir diğer örnek de temsilciliğin kuruluşuna katkıda bulunduğu ve yönetiminde yer aldığı, Belçika'da yerleşik Türk iş insanlarını ve Türkiye'ye yakınlık duyan yabancı iş insanlarını bir araya getiren Türk Özel Sektör Dostluk Grubu (TÖSED)'dur (Ünalp Çepel, 2006: 73).

İKV'nin gerçekleştirdiği lobi faaliyetlerinden biri de 2003 yılında AB'ye aday on ülke ile katılım anlaşması imzalanırken, gelişmeleri ve olası sonuçlarına ilişkin değerlendirmeleri düzenli olarak kamuoyuna aktarması ve konvansiyon çalışmalarına aktif katılımı sağlamasıdır. Bu çerçevede, 2003 yılının Haziran ayında 15 üye ve 13 aday ülkenin katılımıyla 28 ülkede çeşitli televizyon kanalları ve internet üzerinden canlı yayınlanan "Avrupa'nın Geleceği Platformu'nun" Türkiye'deki organizasyonunu üstlenmiş; Türk iş dünyası, sivil toplum ve siyaset dünyasından temsilcilerin görüşlerinin Avrupa'ya yansıtılmasını sağlamıştır (Radikal Gazetesi, 7.11.2002). Türkiye Platformu toplantıları müzakerelerin başlamasına kadar olan süreçte devam etmiştir. Özellikle 16-17 Aralık 2004 tarihli AB zirvesi öncesinde gerçekleştirilen toplantıda, "müzakerelerin gecikmeksizin başlatılması ve bu sürecin, üyelikten başka bir sonucu olamayacağı" beklentisini ortaya koyan bir deklarasyon da yayınlanmıştır.

İKV'nin lobi faaliyetlerinin yanında iş dünyasını AB süreci konusunda bilgilendirmeye yönelik yoğun faaliyetleri de bulunmaktadır. "AB Müktesebatının Uygulanışının Türk İş Dünyasına Etkileri" projesi de bunlardan biridir. AGBS tarafından organize edilen "Sivil Toplum Diyalogu: Avrupa Bilgi Köprüleri Programı"⁴¹ çerçevesinde İKV tarafından uygulanan bu proje Haziran-Aralık 2004 tarihleri arasında 24 ilde düzenlenen seminerlerle Türk iş dünyası temsilci kuruluşları, STK'lar, medya temsilciler, kamu kurum ve kuruluşlarının AB uyum sürecini izleme ve değerlendirme kapasitelerinin güçlendirilmesi ve sürece aktif katılım ve katkıda bulunmaları hedeflenmiştir. Katılımcılara 35 başlık altında sıralanan rekabet politikası, telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri, çevre politikası, sosyal politika ve istihdam, tarım politikası, sanayi politikası ve KOBİ'ler, şirketler hukuku, sermayenin serbest dolaşımı ve hizmet sunumu konularında eğitimler verilmiştir (Ökütçü, 2005).

Yapmış olduğu bu etkinlikler ve sürece katkıları ile Türkiye-AB ilişkilerinin başlangıcından bugüne kadar gerçekleştirdiği çalışmalar sonucunda İKV, Türkiye'nin

---

⁴¹ Sivil Toplum Diyalogu: Avrupa Bilgi Köprüleri Programı, AB'nin mali desteği ile Avrupa Birliği Genel Sekreterliği tarafından yürütülen ve Aralık 2006-Aralık 2007 döneminde uygulanan ve hedefi, Türkiye'nin AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programı ve Katılım Ortaklığı Belgesi'ni uygulamasına yönelik kapasitesinin güçlendirilmesi ve kamuoyunun daha iyi bilgilendirilmesi, özellikle her iki tarafın toplumlarınca ifade edilen değerlerle ilgili ortak bilincin oluşturulması olan bir projedir (<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=41402&l=1>).

AB politikasını en fazla etkileyen STK'lardan biri olmuştur. AB'nin değerlerine olan güçlü inançtan dolayı diğer iş dünyası kuruluşları gibi İKV de devlet organlarından AB önceliklerini hayata geçirmelerini istemiştir. Örneğin Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmadan önce Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi'nin açıklamaları sonrasında ortaya çıkan olumsuz atmosfer nedeniyle Anlaşma'nın imzalanmaması durumu ortaya çıktığında İKV, diğer iş dünyasını temsil eden kuruluşlarla birlikte, bu anlaşmanın imzalanmaması durumunda Türkiye ekonomisinin zarar göreceği savıyla sıkı lobi faaliyetleri yürüterek Anlaşma'nın imzalanmasına katkıda bulunmuştur (Alemdar, 2005: 138).

2001 yılından itibaren TBMM tarafından dokuz tane uyum paketi çıkartılmıştır. Bu uyum paketleri içerisinde en önemlilerinden biri olan üçüncü uyum paketinin⁴² (<http://www.belgenet.com>, 02.01.2011) Meclis'ten geçirilmesi öncesinde STK'ların çok önemli çabaları olmuştur. Tamamen STK'lardan ve gönüllülerden oluşan "Avrupa Hareketi 2002" (Cicioğlu ve diğ., 2009) platformunun başındakilerden biri de İKV Eski Genel Sekreteri Şebnem Karauçak'tı. İKV bu süreçte çok etkin bir rol oynamış ve o dönem imkânsız gibi görünen Anayasa değişikliklerinin gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur.

İKV'nin süreci etkilemedeki bir başarısı da halkı AB konusunda bilgilendirerek insanların AB üyeliğine yönelik fikirlerini olumlu yönde etkileyerek, Türk halkının AB'ye olumlu bakmasını sağlamak noktasındadır. Bu etkiyi Funda Özkan, 26 Ağustos 2003 tarihli Radikal gazetesindeki köşesinden şöyle belirtmiştir:

İktisadi Kalkınma Vakfı'nın (İKV) 'Kars'tan Edirne'ye, Katılım Öncesi Süreçte Türkiye-Avrupa Birliği' başlıklı seminerler zincirinin, Van durağında, bir polis memuru dağıtılan anket forumuna seminer öncesi büyük harflerle 'AB'YE HAYIR' yazıyor. Seminer bitiminde ise anket forumuna şu cümleleri ekliyor: "Tüm görüşlerim değişti. Artık Türkiye'nin AB'ye üyeliğini destekliyorum." (Özkan, 2006).

---

⁴² Bu uyum paketinde idam cezasının kaldırılması ve Türkçe dışındaki dillerde yayın ve eğitim hakkı gibi önemli maddeler bulunmaktaydı.

İKV'nin sürece yönelik bir diğer etkisi AB ülkelerinde yaptığı lobi çalışmalarıyla Türkiye hakkındaki kanaatleri olumlu yöne çevirmek noktasındadır. Bu etkiyi İKV Eski Genel Sekreteri Şebnem Karauçak şu şekilde açıklamıştır:

“Biz yanlış bilgiyi doğru bilgiye çevirmek için çalışıyoruz. Türkiye'nin AB üyeliği söz konusu olduğunda üç tip Avrupalı vardır. Birincisi, Türkiye'yi destekleyenler. Bu kişilerin parlamento kararları sırasından Türkiye'nin üyeliğini savunmalarını sağlamak bizim için önemlidir. İkincisi, tarafsızlardır. Bunlar Türkiye'nin tarafına çevrilebilecek olanlardır. Sonuncusu ise imkânsızlardır” (Alemdar, 2005: 149).

Karauçak'ın da belirttiği gibi İKV'nin tüm çabası bu ilk iki gruptaki insanların kafasında Türkiye hakkında olumlu şeyler oluşmasını sağlayarak sürece katkıda bulunmaktır.

İKV aynı zamanda AB Daimi Temsilciler Komitesi⁴³ ile çok yakın ilişkiler içerisindedir. Eski Avrupa Parlamentosu Başkanı Patrick Cox'un 2004 yılının Mart ayındaki Türkiye ziyareti sırasında İKV temsilcileriyle görüşmek istemesi, İKV'nin bu kurumlar nezdinde saygınlığını göstermesi bakımından önemlidir (Alemdar, 2005: 149-150).

Çalışma kapsamında görüşülen İKV Uzmanları diğer STK'lardan farklı olarak süreci etkileme konusunda daha iyimser yorumlar yapmışlardır. İKV'nin karar süreçlerine dolaylı olarak ya da bazen doğrudan etkide bulunduğunu belirterek bu süreçte diğer STK'lardan ayrılmaktadırlar. İKV'nin doğrudan etkisini de Ulusal Program'ın hazırlanması sırasında kendilerinden görüş istendiğini ve ilettikleri görüşün aynen Ulusal Programa koyulduğunu gördüklerini belirterek örneklendirmektedirler. Hükümetin bütün Ulusal Programlar hazırlanmadan önce kendilerinden görüş istediğini ve özellikle son Ulusal Program'da İKV adına iletilen görüşün Ulusal Program'da yer almasının kendilerini mutlu ettiğini belirtmişlerdir. Yine 19. Fasıl olan Sosyal Politika ve İstihdam Faslı ile ilgili

---

⁴³ Daimi Temsilciler Komitesi / *Committee of Permanent Representatives*(COREPER), üye devletlerin büyükelçi düzeyindeki temsilcilerinden oluşmaktadır. Temel görevi, AB örgüt yapısı içinde ulusal çıkarlarla AB çıkarları arasında denge sağlamaktır. COREPER'in Ortak Dış ve Güvenlik Politikası sütunundaki temel işlevi, Siyasi Komite tarafından hazırlıkları sürdürülen faaliyetleri Bakanlar Konseyi önüne gitmeden incelemektir (Ülger; 2003:65)

İKV'nin görüşünün sorulduğunu, kendilerinin gönderdiği görüşün ayrıntılandırarak tekrar gönderilmesinin istendiğini ifade ederek, süreci etkilediklerini gözlemlediklerini vurgulamışlardır (Kişisel Görüşme, 2009a-7).

İKV'nin son dönemde üzerinde önemle durduğu konulardan biri de vize konusudur. İKV tarafından yürütülen "Vize Şikayet Hattı Projesi"yle⁴⁴ bu konuda önemli bir çalışma yapılmış oldu. İKV'nin yaptığı çalışmalar sonucunda 5 Nisan 2010 tarihinde "AB Vize Kodu"⁴⁵ yürürlüğe girdi. Ayrıca İKV Başkanı sıfatıyla yaptığı bu çalışmalardan ötürü Haluk Kabalioğlu, devletin farklı kademelerinden bu konuyla ilgili görüşüne başvurulmuş biridir (Kişisel Görüşme, 2009a-7).

İKV, 2009 yılında gerçekleştirdiği 47. Genel Kurul'da AB sürecine yönelik olarak İKV'nin etki ve katkısını arttırmak için yeni hedefler belirlemiştir. Bu hedefler şu şekilde sıralanmıştır (İKV, 2009: 74-75):

- Dünya'da ve AB'de önemli gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek,
- Türkiye'nin AB müzakere sürecinin takipçisi olarak reform sürecini desteklemek ve gerekli uyarılarda bulunmak,
- İKV'nin düşünce kuruluşu kimliğini öne çıkarmak,
- İKV'nin medya ve kamuoyunda görünürlüğünü arttırmak,
- İKV'nin iş dünyası ile bağlarını güçlendirecek iş dünyasına yönelik projelerini geliştirmek,
- İKV'nin özellikle Brüksel'de ve AB çevreleri ile olan bağlantılarını güçlendirmek,
- İKV'nin klasik ilgi alanlarının yanında çevre, kadın, sosyal haklar gibi konularda daha aktif olmasını sağlayarak daha çağdaş bir kimliğe kavuşmak,

---

⁴⁴ Bu projeyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz:

[http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=haberler&baslik="VİZE ŞİKAYET HATTI" PROJESİ FİNAL RAPORU YAYIMLANDI&id=2607](http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=haberler&baslik=)

⁴⁵ AB Vize Koduyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.

<http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=haberler&baslik=YENİ AB VİZE KODU YÜRÜLÜĞE GİRDİ&id=2668>

- İKV'nin akademik dünya ve üniversiteler ile işbirliğini güçlendirmek.

Görüldüğü gibi İKV, Türkiye-AB ilişkileri konusunda iş dünyasıyla beraber kamuoyunu da bilgilendirmekte, bu sayede Türk halkının kafasındaki AB olgusunu da olumlu yöne çevirmekte, bununla birlikte yurt dışında yürütmüş olduğu lobi faaliyetleriyle de Avrupa halkları nezdinde Türkiye'nin imajını düzeltmek için çalışmaktadır. Yapmış olduğu bu çalışmalar sayesinde karar vericiler üzerinde de etkide bulunmayı başaran STK'lardan biridir. Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili çalışmalarını bir düşünce ve ihtisas kuruluşu olarak sürdürecektir. İKV'ye bundan sonraki süreçlerde de çok ihtiyaç duyulacağı açıktır.

3.8. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)

1994 yılında vakıf olarak hayata geçmiş olmakla birlikte Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)'nin kökleri 1961'de Dr. Nejat Eczacıbaşı tarafından kurulan Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'ne kadar uzanmaktadır. 1990'ların başında Konferans Heyeti otuz yıl süresince ulusal ve uluslararası pek çok önemli konunun özgürce ve nitelikli biçimde tartışılması için sağladığı platformu bağımsız fonların desteklediği bir düşünce üretme merkezine dönüştürülmesinin arayışı içinde olmuştur. Ülke gerçeklerinin stratejik araştırmaları zorunlu kıldığını ve bu gereksinimin karşılanamadığını gören Dr. Nejat Eczacıbaşı liderliğinde çalışmalar başlatılmıştır. Diğer taraftan TESEV'in doğuşunda 1990'ların başında değişik üniversitelerden akademisyenlerin, sivil toplum kuruluşları üyelerinin ve Dışişleri Bakanlığı'nın önde gelen bürokratlarının bağımsız ve nitelikli araştırmalar gerçekleştirecek fon yaratıcı bir vakıf kurma çabaları da önemli bir rol oynamıştır. Böylelikle aynı amacı paylaşan bu iki grup aralarına Türkiye'nin önde gelen iş insanlarının da katılımıyla kurulması planlanan düşünce merkezi için Konferans Heyeti'nin bir referans oluşturmasına karar vererek bir araya gelmişler ve TESEV' i kurma çalışmalarına başlamışlardır. Dr. Nejat Eczacıbaşı'nın ölümünden tam bir yıl sonra, 6 Ekim 1994'te Bülent Eczacıbaşı Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın kuruluşunu kamuoyuna duyurmuştur (<http://www.tesev.org.tr>, 11.06.2010).

TESEV, toplumun karşı karşıya olduğu sorunlara çözüm seçenekleri oluşturmak hedefiyle araştırmalar yürüten bir düşünce kuruluşudur. Bilimsel yaklaşım ve

yöntembilime dayanan bu araştırmalarla TESEV, akademik araştırmalar ile politik kararlar arasında bağlantı kurmayı amaçlamaktadır. Vakfın diğer bir amacı da Türkiye'nin önemli meseleleri hakkında araştırmalar yaparak, çözüm seçenekleri üreterek Türkiye'nin birikmiş sorunlarının aşılmasında önemli bir işlev üstlenmek ve halkın bu konularda bilgi birikimini arttırmaktır (Yırcalı, 2005: 136).

TESEV, tüm bu amaçlar doğrultusunda çalışmalarını “demokratikleşme”, “dış politika” ve “iyi yönetim” olmak üzere 3 düzlemde sürdürmektedir. Demokratikleşme programı kapsamında TESEV, demokratikleşmenin önündeki algı ve zihniyet engellerine, kurumsal yapılara odaklanan çalışmaların yanı sıra, güvenlik sektörü reformu, Kürt sorunu, azınlık hakları ve din, devlet, toplum ilişkileri alanlarında çeşitli çalışmalar yürütmektedir (<http://www.tesev.org.tr>, 14.06.2010). TESEV, 2004 yılından itibaren kanun tasarılarının hazırlanması aşamasında ilgililerin, akademik çevrelerin ve sivil toplum kuruluşlarının daha aktif katılımının sağlanması amacıyla iyi yönetim programını başlatmıştır. Bu program kapsamında, kamu yönetimi reformu, yerel yönetimler, yerleşme, yolsuzlukla mücadele ve bilgi edinme hakkı gibi konularda çalışmalar yapılmaktadır (<http://www.tesev.org.tr/>, 16.10.2010). Son olarak dış politika programı ise Türkiye'nin AB'ye uyum sürecine, dış politika alanında yaşadığı kronik problemlerin çözümüne ve ülkenin bölgesel rolünün tanımlanmasına katkıda bulunmak, ayrıca Türkiye'ye komşu bölgelerin istikrarının sağlanmasına ve bu bölgelerdeki demokratik süreçlere destek olmak amacıyla kurulmuştur. TESEV'in dış politika çalışma alanları AB, Kıbrıs, Ermenistan ile İlişkiler ve Ortadoğu olmak üzere dört başlıkta toplanmıştır (<http://www.tesev.org.tr>, 18.06.2010).

3.8.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı

TESEV, kurulduğu günden bu yana Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyen bir kuruluştur. Yukarıda da belirtildiği gibi çalışmalarını üç platformda yürüten TESEV için AB üyeliği, diğer iki alan için bir üst şemsiye görevi görmektedir.

Tez kapsamında görüşülen TESEV uzmanları da bu konuya değinmiş ve bütün çalışmaların aslında Türkiye'nin AB üyeliğini destekleme adına yapıldığını belirtmişlerdir. TESEV Yönetim Koordinatörü Ayşe Yırcalı, daha derinlemesine bakıldığında asıl amacın Türkiye'nin AB üyeliğinin, nihai amacının da Türkiye'nin demokratikleşme ve kalkınması yönünde ilerleyen, komşularıyla iyi ilişkiler içinde olan

bir ülke olması olduğunu belirtmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmalar yapıldığı zaman AB üyeliğinin kendiliğinden geleceğine işaret eden Yırcalı, TESEV olarak bütün faaliyetlerini bu hedefe kanalize ettiklerini ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-8).

TESEV'in AB üyeliği konusunda üzerinde önemle durduğu konu, AB'ye tam üye olup olmamaktan çok sürecin devam etmesidir. Çünkü 10-15 yıl sonra AB'nin nasıl bir yapılanma içinde olacağını bilinmediğini belirten TESEV Dış Politika Program Yöneticisi Sabiha Şenyücel Gündoğar, bu sürecin ülkeye yapacağı katkıların TESEV için daha önemli olduğunu altını çizmiştir (Kişisel görüşme, 2009a-8). TESEV Genel Başkanı Can Paker de bu konuya vurgu yapmış ve Türkiye'nin siyasi, ekonomik sosyal ve kültürel alanlarda reformlara her zaman ihtiyaç duyduğunu ve AB'nin de bu reformları gerçekleştirmek için bir itici güç olduğunu belirtmiştir. Türkiye'deki demokratikleşme adımları için de AB'nin önemli bir etken olduğunu belirten Paker, Kopenhag Kriterleri'ni karşılamak için yapılan düzenlemelerin aynı zamanda demokratikleşme adımları da olduğunu ifade etmiştir (Öksüz, 2008: 149–150).

TESEV, her fırsatta AB üyeliğini destekler açıklamalar yapmasına ve bu yönde raporlar yayınlamasına rağmen, 2006 yılının Aralık ayında yayınladığı "AB'nin Türkiye İle İlişkilerinde Kant'ı Aramak" adlı raporda "AB'nin art niyetlerini" dile getiren açıklamalara yer vermiştir. Raporun önsözünde TESEV'in, AB üyeliğinin hem Türkiye'nin hem de küresel toplumun çıkarlarına uygun olduğunu düşündüğü belirtilmiş, ancak AB'nin Türkiye'yle olan ilişkilerinde eşit muamele ilkeleri doğrultusunda hareket etmemesinden derin bir kaygı duyulduğu ifadelerine yer verilmiştir. Türkiye'nin henüz AB üyeliğine hazır olmadığını TESEV'in de farkında olduğu ancak Türkiye'nin çalışmalara devam etmekle birlikte, AB tarafından Türkiye'ye karşı artarak sürdürülen ayrımcı uygulamaların, Avrupa kavramının üzerinde şekillendiği aydınlatma ilkelerine aykırı olduğu ve Kantçı ideallerle yönetilen bir Avrupa'nın oluşumunu tehlikeye attığı ifade edilmiştir (TESEV, 2006: 1). Rapor sekiz başlıkta Türkiye-AB ilişkilerindeki ayrımcılığı irdelemektedir. Bu başlıklar (Referans Gazetesi, 13.02.2007):

1. Üyelik hak mı, imtiyaz mı: Raporda 2002 yılında gerçekleşen Kopenhag Zirvesi sonrasında AB'nin "Türkiye siyasi kriterleri yerine getirdiğinde vakit kaybetmeksizin müzakereler başlayacaktır" cümlesine atıfta bulunularak 2004 yılında yapılan

tartışmalara değinilmektedir. Dönemin Fransa Başbakanı Jean-Pierre Raffarin'in kriterleri yerine getiren Türkiye'ye alternatif üyelik teklifi ve Sarkozy'nin İslam yorumuna atıfta bulunulmuştur.

2. Müzakerenin çerçevesi: Türkiye'nin müzakere çerçevesinin farklılığına ilişkin olarak raporda Avusturya'nın 2004'teki zirve sırasında, müzakere amacının tam üyelik olmadığı yönündeki ısrarına değinilmektedir. Angela Merkel'in müzakerelerin "açık uçlu" olması tartışması da anılırken aynı gün hazırlanan çerçeve belgelerinde Hırvatistan ile Türkiye farkı ortaya konulmuştur. Buna göre Hırvatistan'ın belgesinde "doğaları gereği müzakereler açık uçlu" tanımı yapılırken Türkiye'nin belgesinde "doğaları gereği" sözünün geçmemesi eleştirilmiştir.

3. Hazmetme kapasitesi: Türkiye'nin yaşadığı en ilginç tartışmalardan "hazmetme kapasitesi sorunu" da raporda değinilenler arasındadır. Fransa'da AB Anayasası referandumunun reddine sebep olarak gösterilen unsurlardan biri Türkiye'nin hazmetme kapasitesi olmuştu. Türkiye ile Hırvatistan'ın aynı zamanda görüşmelere başlamalarına rağmen Hırvatistan'ın referandum maddesinden etkilenmemesi raporda eleştirilen noktalardan biri olarak yer almaktadır.

4. Kıbrıs sorunu: 2004 yılındaki referandumda "evet" oyu kullanan Türk kesimine vaat edilenlerin yapılmaması raporda eleştirilen noktalardan biridir. 26 Nisan 2004'te konseyin "Kıbrıslı Türklere tecride son verilmesi" kararının uygulanmadığı hatırlatılırken doğrudan hava yolu bağlantılarının kurulmamasına da değinilmiştir.

5. Kopenhag Siyasi Kriterleri: TESEV'in raporunda "Türkiye'nin demokratikleşme düzeyinin AB standartlarında olduğunu iddia etmiyoruz" dindikten sonra AB'nin Letonya ve Yunanistan'daki azınlık sorununa bakış açısı ile Türkiye'ye bakışındaki farklılığa dikkat çekilmektedir.

6. İnsanlığa karşı suçların failleri: Raporda en ilginç noktalardan biri Abdullah Öcalan ve Hırvatistan'da savaş suçlusunu olarak aranan Gotovina'ya ilişkin değerlendirmedir. Bir terör suçlusunu olarak yakalanan Öcalan'ın Türkiye'ye iadesinde sorun yaşanırken, Hırvatistan'la müzakereler için savaş suçlusunu olarak aranan Gotovina'nın yakalanmasının şart koşulması bir tezat olarak belirtilmiştir.

7. Zina tartışması: Yeni TCK yasası oluşumu sırasında AB'nin zinayı cezalandıracak bir ülkeyle müzakerelere başlamayacağı öne sürülmüştü. Raporda bu tartışmaya değinilirken İtalya'nın zinayı suç kapsamından 1969'da, Portekiz'in 1974'te, Fransa'nın 1975'te, İspanya'nın 1981'de çıkarttığı bilgisine yer verilmiş ve bu uygulamanın söz konusu ülkelerin adaylıkları sırasında gündeme gelmediği yorumu yapılmıştır.

8. Vize sorunu: Türkiye'ye ilişkin vize zorluğuna atıfta bulunulan raporda, İngiltere ve Almanya'nın pasaportlara "vizesi reddedildi" damgası vurması da hukuken eleştirilmiştir.

TESEV, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine yönelik desteğini daima sürdürmüştür. TESEV Başkanı Paker, yaptığı açıklamada, AB'ye girmenin kurallarının belli olduğunu ve bunlar gerçekleştirildiği takdirde tam üyeliğin gerçekleşebileceğini belirtmiştir (Öksüz, 2008: 150).

3.8.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri

Hükümetin AB politikasına yönelik TESEV'in görüşleri, çalışma kapsamına giren diğer STK'larla benzerlik göstermektedir. TESEV de diğerleri gibi Hükümeti önceki iktidarlarla kıyaslandığında son derece başarılı olmakla beraber, kendilerinin ilk dönemleriyle kıyaslandığında başarısız olduklarına inanmaktadır. AK Parti'nin iktidara geldiği dönemde gösterdiği iradenin takdire değer olduğunu ve süreci çok hızlandırdığını belirten TESEV uzmanları, bu sayede Türkiye'de çok radikal değişiklikler gerçekleştirildiğinin altını çizmişlerdir. Bu adımların halen devam ettiğini belirten TESEV Uzmanı Sanem Güner, son üç yıldır ciddi bir duraklamanın mevcut olduğunu ifade etmiştir. AB sürecinin adeta Hükümetin gündeminde yokmuş izlenimini verdiğini belirten Güner, atılan adımların daha çok gündelik uygulamalar olduğunu, oysaki bu süreçte çok daha hızlı ve iradeli adımlar atılması gerektiğini vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009a-8).

Tüm bu eleştirilere rağmen, diğer STK'lar tarafından yapılan pek çok eleştiri TESEV tarafından yapılmamıştır. Şöyle ki, AK Parti Hükümeti'nin AB süreciyle ilgili konularda TESEV'in görüş ve önceliklerine yer verdiğini belirten TESEV Uzmanları, diğer hükümetlere göre, mevcut iktidarı bu konuda çok başarılı bulduklarını ifade etmişlerdir. Hükümetin bu konuda iletişim kanallarının sürekli açık olduğunu, görüşler

farklı olsa bile dinlendiğini ve faydalanılmaya çalışıldığını belirten Güner, buna rağmen bazı hassas konularda (Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'nun kurulması gibi) kapıları tamamen STK'lara kapatabildiklerini de eklemiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-8).

TESEV Başkanı Can Paker, 2009 yılının Eylül ayında verdiği bir röportajda, Hükümetin dış politika ile ilgili attığı adımları TESEV olarak desteklediklerini ve Türkiye'nin artık dış politikada pozisyon değil, siyaset ürettiğini belirtmiştir. AK Parti iktidarıyla beraber artık daha aktif bir dış politikaya doğru yönelindiğini vurgulamıştır. Paker, AB süreciyle ilgili yavaşlamayı ise, AK Parti'nin AB perspektifini kaybetmesine değil, AB içinden gelen tutarsız uygulamalara bağlı olduğuna inandıklarını belirtmiştir. Paker ayrıca önümüzdeki dönemde Hükümetin AB sürecine daha fazla ihtiyaç duyacağını ve bu nedenle de bu süreçte yeni bir ivme kazanılacağına inandıklarını da vurgulamıştır (Aksoy, 2009). Paker yaptığı bu açıklamayla TESEV'in yayınlamış olduğu rapordaki konuları da bir kez daha vurgulamıştır. Türkiye'deki diğer STK'lar son dönemdeki yavaşlamayı daha çok AB sürecinin Hükümetin ajandasının gerilerine düşmesine bağlarken, TESEV bu yönüyle Türkiye'deki diğer STK'lardan ayrılmaktadır.

3.8.3. Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri

TESEV, diğer STK'lardan farklı olarak, bir düşünce kuruluşu kimliği taşıdığı için AB üyeliğinden beklentileri de baskı/çıkar gruplarına göre farklılıklar göstermektedir. TESEV'in genel olarak beklentilerinin Türkiye'de ayrımcılığın yapılmaması, azınlık haklarının alınan kararlarla düzenlenmesi yani demokrasinin her alanda işlemesi olduğunu belirten TESEV Dış Politika Koordinatörü Ayşe Yırcalı, bu beklentilerin de AB ile birebir bağlantılı konular olduğunu vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009a-8).

3.8.4. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol

TESEV özellikle son dönemde yapmış olduğu çalışmalar ve yayınlamış olduğu raporlarla Türkiye'nin AB sürecine en fazla katkıyı sağlayan STK'ların başında gelmektedir. Bu denli yoğun çalışmanın sonucunda ürettikleri çalışmalar sayesinde siyasal iktidarlar tarafından dikkate alınmaktadır. Bu anlamda TESEV'in özellikle dış politika programı çerçevesinde Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği süreciyle ilgili olarak karar vericiler üzerinde çoğu zaman etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yukarıda da belirtildiği üzere TESEV çalışmalarını demokratikleşme, iyi yönetim ve dış politika olmak üzere üç platformda yürütmektedir. AB ile ilgili ilişkiler her ne kadar dış politika programı çerçevesinde ele alınsa da aslında bu üç programda yapılan her bir faaliyetin sonucu Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği amacıyla birebir örtüşmektedir.

TESEV'in dış politika yapım sürecini etkilemeye çalışmasının altında yatan nedenlerden biri AB üyeliği sonucu oluşacak olan refah ve istikrar ortamından yararlanacak olmasıdır. Üyelerinin çoğunluğunu iş dünyasının temsilcilerinin oluşturduğu Vakıf, kendi çıkarlarını da göz önünde bulundurarak sürece destek vermekte ve yaptığı çalışmalarla etkide bulunmaya çalışmaktadır. AB üyeliği yolunda yaptığı faaliyetler sonucunda karar vericileri etkilemeyi başardığı takdirde, dış politikaya kendi rengini vermeyi başaracaktır. AB üyesi olmuş bir Türkiye, az önce de belirtildiği gibi iş dünyasını da temsil eden TESEV için öncelikli amaçlardan biridir.

2005 yılından bu yana TESEV, Türkiye-AB ilişkilerini değerlendiren “iş konferansları” düzenlemektedir. Bu konferanslara Türkiye'den ve Avrupa'dan katılımcılar davet edilmekte, ekonomik krizlere karşı alınması gereken önlemler karşılıklı değerlendirilmekte ve sonuçlar ilgili sendikalarla paylaşılarak, yetkili mercilere iletilmektedir (Kişisel Görüşme, 2009a-8).

2008 yılında TESEV tarafından yayınlanan “Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri” adlı rapor da bu süreçte ses getirmiştir. Bu raporda amaçlanan, son gelişmeler ışığında milliyetçilik kavramını, milliyetçi algılamayı ele almak ve bu kapsamda milliyetçiliğin Türkiye-AB arasındaki ilişkilere olan etkisini değerlendirebilmektir (Özkırımlı, 2008: 6).

2009 yılında yine TESEV tarafından “Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası: Türkiye Nereye Ait?” isimli bir rapor yayınlanmıştır. Bu raporda AB'nin dış politikası ile Türkiye'nin dış politikasını karşılaştırmak hedeflenmektedir. Yapılan araştırmada nicel analiz yöntemleri kullanılmış ve bu sayede Türkiye ile AB'nin dış politika kararlarındaki benzerlikler ortaya koyulmaya çalışılmıştır. AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikasında Lizbon Antlaşması'yla birlikte önemli adımlar atmış olması ve 2010 yılından itibaren yeni bir kurumsal yapılanmaya gitmiş olduğu bir dönemde böyle bir raporun yayınlanmış olması önem taşımaktadır. Raporda ayrıca Türkiye'nin son dönemde dış politikasında artan çeşitlilik ve komşu ülkelerle kurulan iyi ilişkilerin AB

ile bu ülkeler arasında bir köprü olabileceğine inandığı ifade edilmektedir (Luif ve diğ., 2009: 6-7).

2005 yılında birinci baskısı ve 2009 yılında ikinci baskısı yapılan “Heybeliada Ruhban Okulu’nun Geleceği Üzerine Tartışma ve Öneriler” konulu rapor da Türkiye-AB ilişkileriyle ilgili sorunlu alanlardan birini derinlemesine incelemiş bir çalışma olması bakımında önem taşımaktadır. Bu raporun 2005 yılında ilk baskısının yapılmasından itibaren Türkiye’de pek çok şeyin değiştiğini ancak 1972 yılında yasalara aykırı bir şekilde kapatılan Heybeliada Ruhban Okulu’nun halen daha eğitime açılmadığı ve bu konunun her yıl AB tarafından yayınlanan raporlarda yer alarak Türkiye’yi sıkıntıya soktuğuna değinilmiştir (Gökaçtı ve Macar, 2005 ve 2009).

TESEV’in yaptığı en önemli katkılardan biri de özellikle Türkiye’nin AB üyeliğine karşı olduğu bilinen Fransa ve Avusturya gibi ülkelerde Türkiye’yi tanıtan organizasyonlar yapmaktır. Bu organizasyonlarda o ülke ile Türkiye arasındaki ilişkiler masaya yatırılmakta ve tartışma ortamları oluşturulmaktadır. Bu toplantılar sayesinde o ülkelerdeki Türkiye imajı değiştirilmeye çalışılmakta ve de Türkiye’nin gündem maddesi olması için çalışmalar yapılmaktadır. TESEV’in yapmış olduğu bu çalışmaların bir katkısı da Avrupa kamuoylarına Türkiye’yi tanıtmak noktasındadır. Çünkü herkesin üzerinde uzlaşmaya vardığı nokta, Avrupa’daki siyasiler kadar, halkların da Türkiye hakkında daha olumlu fikirlere sahip olması gerektiğidir (Özkan, 2006).

TESEV’in AB sürecine yönelik yaptığı çalışmalardan biri de, *British Council ve Centre for European Reform* (Avrupa Reform Merkezi)⁴⁶ işbirliği ile her yıl düzenlemiş olduğu Boğaziçi Konferansları’dır. Bu konferansların amacı farklı fikirlerin bir araya gelmesiyle, Türkiye-AB ilişkilerine yeni bir bakış açısı kazandırmak ve önümüzdeki zamanlarda ortaya çıkması beklenen konular için ön tartışma platformu yaratmaktır. Konferansa Türkiye, İngiltere ve diğer AB üyesi ülkelerden siyasetçiler, bürokratlar, gazeteciler, akademisyenler ve sivil toplum kuruluşu temsilcileri katılmaktadır. Konferans vesilesiyle katılımcılar hem kendilerine hem de Türkiye-AB ilişkilerine yarar sağlayacak yeni bağlantılar oluşturabilmektedirler. Bu konferanslar da üst düzey

---

⁴⁶ Merkezi Londra’da bulunan ve AB ile ilgili tartışmaların kalitesini arttırmak amacıyla kurulmuş bir düşünce kuruluşudur (http://www.cer.org.uk/about_new/about_index.html)

katılımcıları sayesinde Avrupa çapında karar vericiler üzerinde ciddi etkiler yaratmaktadır (<http://www.tesev.org.tr>, 18.06.2010).

TESEV, AB sürecinde en önemli engellerden biri olarak görülen Kıbrıs konusunda da önemli çalışmalar yaparak, bu sorunun aşılmasına katkıda bulunmaya çalışmıştır. BM Genel Sekreteri'nin ilk olarak Kasım 2002'de açıkladığı çözüm planı temelinde bir anlaşmanın tesis edilmesi için çaba harcayan kurumlardan biri olan TESEV, bu doğrultuda toplantılar düzenlemiş, planı inceleyen analizler yayınlamıştır. Brüksel ve Washington'da Annan Planı üzerine seminerler düzenlenmiş ve bu vesileyle ada pek çok kere ziyaret edilerek yetkililer, sivil toplum temsilcileri ve uzmanlarla görüşülmüştür. TESEV tarafından yayınlanan "Kıbrıs İçin Annan Planı: Vatandaşın El Kitabı" adlı yayın Annan Planı'nın çok basit bir çevirisi olup, vatandaşların Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm öneren bu planı yeterince değerlendirmesine katkı sağlamayı amaçlamıştır (TESEV, 2003: 1; Kohen, 2003). Bu yayının hemen arkasından 26 Ocak 2004'te düzenlediği "Kıbrıs'ta Kalıcı Bir Çözüm İçin Annan Planı'nın Değerlendirilmesi" başlıklı uluslararası konferans kapsamında Kıbrıs'ın iki kesimi ve Yunanistan ile Türkiye'den sivil toplum temsilcilerini bir araya getirmiştir (TESEV, 2005).

TESEV'in 2006'da başlattığı faaliyetlerden biri de Dış Politika Programı tarafından hazırlanan "AB Bülteni" dir. TESEV'in AB-Türkiye ilişkilerini ilgilendiren çalışmalarından fikirler aktaran bültende, her sayıda Kıbrıs meselesine ilişkin analizlere de yer vermektedir (TESEV, 2007a: 14). Bu çalışma, 2007 yılının Nisan ayından itibaren "Dış Politika Bülteni" adıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Çalışmanın önsözünde bu değişikliğin TESEV'in AB ilişkilerini geri plana attığı anlamına gelmemesiyle ilgili bir uyarı bulunmakta, bu değişiklik dış politikada artan çeşitliliğe bağlanmaktadır (TESEV, 2007b: 1).

TESEV, yapmış olduğu bu faaliyetlerle AB sürecini en fazla etkileyen STK'lardan biri olmuştur. Bunda yapmış olduğu saha araştırmalarının ve derinlemesine analizlerin de büyük payı vardır. Görüşme yapılan TESEV uzmanları da bu yargıyı doğrulamaktadır. "Mevcut hükümetin AB konusunda aldığı kararlarda doğrudan ya da dolaylı etkinizin olduğuna inanıyor musunuz?" sorusuna TESEV uzmanlarından olumlu yanıt alınmıştır. Ayşe Yırcalı, TESEV'in yaptığı analiz ve değerlendirmelerin hükümet tarafından

dikkate alındığına inandıklarını belirtmiştir. Örneğin vakıflar yasası hazırlanırken, TESEV'den görüş istendiğini ve ilettikleri görüşlerin de yasa değişikliklerinde yer aldığını gördüklerini ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-8).

Yine TESEV tarafından hazırlanan ve yayınlandığı dönemde büyük ses getiren “Kürt Sorununun Çözümüne Dair Bir Yol Haritası: Bölgeden Hükümete Öneriler” başlıklı araştırması (TESEV, 2008) Hükümetin 2009 yılında başlattığı “Demokratik Açılım” girişimine temel oluşturan çalışmalardan biri olmuştur. Bu çalışmanın hazırlanmasının ardından tüm makamlara gönderildiğini belirten Yırcalı, pek çok Bakanlıktan geri dönüşler olduğunu ve çalışmalarında kullanacaklarını söylediklerini vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009a-8). Bu çalışmada ortaya atılan önerilerin Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni karşılaması açısından da büyük önem taşıdığını belirten TESEV yetkilileri, bu çalışmanın bizzat bölgede yaşayan kişilerle görüşerek hazırlandığının altını çizmişlerdir. TESEV'e göre bu raporda önerilen yasa ve politikaların uygulanması Kopenhag Kriterlerini sağlamanın yanı sıra, Kürt sorununun çözümünde önemli yol katedilme, toplumsal taleplerin karşılanmasını ve vatandaşlarının haklarının demokratik hukuk devleti ilkeleri uyarınca korunmasını sağlayacaktır (www.euractiv.com, 24.12.2008, 30.09.2010).

Hazırladıkları bazı çalışmaların hükümet yetkilileri tarafından bizzat kendilerinden istenildiğinin altını çizen Yırcalı, bunu TESEV'in çalışmalarında takındığı objektif tutuma bağlamaktadır. Yırcalı, TESEV'in, çalışmalarını bizzat konu uzmanları tarafından saha araştırmaları yaptırarak, sonuçları objektif bir şekilde kamuoyuyla paylaştığını hatırlatarak, bu nedenlerden ötürü siyasal iktidarlar tarafından dikkate alındıklarını belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-8).

Etki konusunda TESEV Dış Politika Program Yöneticisi Sabiha Şenyücel'in üzerinde önemle durduğu bir konu da TESEV'in bir araştırma kuruluşu kimliği taşıması nedeniyle siyasi bir duruşunun olamayacağı ve bu nedenle TESEV'in karar vericiler üzerindeki etkisinin ancak hazırlamış olduğu raporlar ve yapmış olduğu faaliyetler üzerinden olabileceğidir. TESEV'in çalışma sisteminin, bir konu üzerinde araştırma yapıp, elde ettiği sonuçları kamuoyuyla paylaşmak suretiyle gündem oluşturduğunun altını çizen Sanem Güner, TESEV'in başkanının dahi “TESEV'in görüşü budur” şeklinde bir açıklama yapamayacağını vurgulamıştır. Güner, bu anlamda TESEV'in

etkiyi arttırmak için yapabileceği şeyin, bu konularda daha çok çalışarak yeni şeyler üretmek ve bu ürettiklerini karar vericilerin karar verirken kullanmasını sağlamak olduğunu belirtmektir (Kişisel Görüşme, 2009a-9). Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında TESEV'in kullandığı bu yöntemlerin de aslında bir tür etkileme aracı olduğu kesindir. Çünkü yaptığı çalışmaları kamuoyuyla paylaşmakta ve bu bilgilerden halkın haberdar olmasını sağlamaktadır. Yazılı ve görsel basının buna dikkat çekmesini sağlayarak da aslında karar vericileri etkilemektedir.

TESEV ve İKV gibi yine iş dünyasıyla ilgili kişilerin oluşturduğu fakat daha çok bir düşünce kuruluşu gibi çalışan vakıflar da bazı konularda benzerlikler göstermektedir. Gerek İKV gerekse TESEV, Türkiye'nin AB üyeliğine olumlu bakan ve Türkiye'nin üyeliğini destekleyen kuruluşlardır. Her iki kuruluş da yapmış oldukları faaliyetlerle sürece katkı sağlamaya çalışmaktadırlar. Özellikle düzenledikleri konferanslar ve hazırladıkları yayınlar aracılığıyla iç kamuoyunu bilgilendirme ve alternatif politikalar üretme konusunda ön plana çıkmaktadırlar. İKV ve TESEV arasındaki bir başka benzerlik de Hükümeti eleştirme ve karar süreçlerine katılma konusundadır. Her iki vakıf da diğer STK'lara nazaran Hükümeti daha az eleştirmişlerdir. Hatta pek çok platformda Hükümetin AB süreciyle ilgili adımlarını takdirle karşıladıklarını belirten açıklamalar yapmışlardır. Son yıllarda AB süreci konusundaki yavaşlamayı Türkiye'nin hızını kaybetmesinden çok, AB ülkeleri içindeki Türkiye'ye yönelik takınılan olumsuz tutumlardan kaynaklı olarak değerlendiren bu iki kuruluş bu yönüyle de özellikle işçi konfederasyonlarından ayrılmaktadır. Diğer STK'larla kıyaslandığında karar süreçlerine katılma konusunda da bu iki kuruluş daha iyimserdir. Gerek Ulusal Program'ın hazırlanmasında gerekse AB ile ilgili alanlarda Hükümetin yaptığı reform çalışmalarında kendilerinden görüş istendiğini ve görüşlerinin oluşturulan projelerde yer aldığını gördüklerini belirtmişlerdir. Bu iki STK'nın da kuruluşlarından bu yana kurumsal kimliklerinde herhangi bir değişiklik olmadığı söylenebilir. Demokratikleşme ve AB kimliği konusunda MÜSİAD ve Hak-İş'in yaşadığı türden bir dönüşüm yaşamamışlardır. Kuruluşlarından beri varolan kimliklerinde herhangi bir dönüşüm olmamış olması da bu kuruluşların klasik konstrüktivizmle açıklanabileceğini göstermektedir. AB normu bu kuruluşlar için sağlam bir şekilde inşa edilmiştir ve iç ya da dışsal etkenlerden etkilenmemektedir. Bu da gerek Hükümet tarafından görüş ve

önerilerinin dikkate alınmasında, gerekse AB ile ilgili uzmanlaşmış birer kuruluş olmalarında kendini göstermiştir.

3.9. Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD)

Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) 19 Mayıs 1989'da Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Doç. Dr. Bahriye Üçok ve Prof. Dr. Muammer Aksoy tarafından kurulmuş bir sivil toplum kuruluşudur. Türkiye genelinde ve İsviçre, Almanya, Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde şubeleri bulunmaktadır. Atatürk ilke ve inkılaplarına açık ve/ya gizli saldırıların yapılması, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ne kazandırdığı çağdaş kazanımların geriye doğru çevrilmek istenmesi ve tüm bu çabalara karşın Atatürk ilke ve inkılaplarına sıkıca bağlanmış olan kişiler tarafından dernek kurulup yaşatılarak bu ilke ve inkılapların sonsuza kadar yaşatılacağı, dernek kurucular kurulu tarafından tüzüğe derneğin kuruluş nedeni olarak eklenmiştir (www.add.org.tr, 15.07.2010) .

ADD Genel Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Sina Akşin de ADD'nin kuruluş amacını geniş bir şekilde anlatmıştır. Akşin'e göre Türkiye 1950'den beri bir karşı devrim süreci yaşamaktadır. Cumhuriyet tarihinde 1919'dan 1950'ye kadar süren dönemin Atatürk Devrimleri dönemi, 1950'den sonraki döneminde ise yapılan pek çok uygulamanın Atatürk devrimlerine karşı yapıldığını öne süren Akşin, Köy Enstitüleri'nin Kapatılması, öğretmenliğin ikinci sınıf bir meslek haline getirilmesi ve son olarak İmam Hatip okullarının açılmasını bu durumun uygulamaları olarak göstermektedir. Akşin, bu yıllarda insanlarda bulunan Atatürk hayranlığının edebiyata, sanata yansıdığını, Atatürk'ün heykellerinin yapıldığını, ancak Atatürkçülüğün bir aydınlama hareketi olarak görülmediğini belirtmiştir. İşte Atatürkçülüğü bir aydınlanma hareketi olarak gören ve bu fikrin tüm Türkiye'ye yayılması gerektiğine inanan üç aydının bu derneği kurduklarını ifade eden Akşin, bu sayede Atatürkçülüğün bir ideoloji olarak ortaya çıkmasına katkıda bulduklarını da vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009a-9).

Dernek, son dönemde 14 Nisan 2007'de Ankara'da başlatılan ve daha sonra diğer illerde de devam ettirilen, sonuncusu İzmir'de gerçekleştirilen Cumhuriyet Mitingleri'nin⁴⁷ organizasyonunu yapan kuruluşların başında gelmektedir.

3.9.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı

ADD, tez kapsamında görüşülen STK'lardan farklı olarak AB üyeliğine tümünden karşı bir kuruluştur. Diğer STK'lardan da bazıları belli dönemlerde Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkmıştır ancak bunun nedeni bazen yönetime, bazen de konjonktüre bağlı gelişmelerdir. Ya da bazıları Türkiye'nin AB üyeliğine belli çekinceler dâhilinde "evet" demektedirler. Oysa ADD, hiçbir koşul olmaksızın, hiçbir dönemde Türkiye'nin AB üyeliğini istememekte ve şiddetle reddetmektedir.

ADD, laik ve Kemalist bir yönetim modelini destekleyen bir STK olarak ulus-devlet çerçevesinde Batılılaşmaya karşı çıkmakta ve AB ülkelerinin faaliyetlerini emperyalizmin uzantıları olarak değerlendirmektedir. Bu anlamda Türkiye'de bu çerçevede yönetim modeli arzulayan kesimler için de önemli bir temsilci konumundadır ve bu yönüyle her iktidar döneminde belirli bir güce sahip olan bir STK'dır.

Sina Akşin bu soruya çok açık ve net cevap vererek, ADD olarak Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olduklarını belirtmiştir. Kendilerinin bağımsızlığa çok önem verdiklerini ve Batı emperyalizmin farkında oldukları için de bu karşı duruş içinde olduklarını ifade etmiştir. Türkiye'nin AB üyeliğinin Batı tarafından Türkleri kandırmak üzere tezgahlanmış bir oyun olduğunu belirten Akşin, Batılı devletlerin Lozan Antlaşması'yla Türklerden alamadıklarını AB yoluyla almak istediklerini de sözlerine eklemiştir. Bu noktada Avrupalı devletlerin samimiyetlerinin de sorgulanması gerektiğini özellikle vurgulayan Akşin, tıpkı Avrupalıların Türkleri gördüğü gibi ADD olarak kendilerinin de AB ülkelerini birer "öteki" olarak gördüklerini belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-9). Mevcut ADD yönetiminin en yetkili ağzından sarfedilen bu sözlerden anlaşıldığı üzere, ADD, AB ile her türlü iletişime kapılarını kapamış durumdadır.

---

⁴⁷ 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Recep Tayyip Erdoğan veya başka bir Millî Görüş kökenli siyasetçinin olası cumhurbaşkanı adaylığına karşı başlatılan mitinglerdir. Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde, 2007 yılının Nisan ve Mayıs aylarında yüzbin kişiyi geçen kitlelerin katıldığı irtica karşıtı mitinglerin duyurulmasında "Cumhuriyet'ine Sahip Çık" mesajı kullanılmıştı.

ADD eski başkan yardımcılarında Ali Ercan da Sina Akşin'e benzer şekilde Kemalist bakış açısından Türkiye'nin AB üyeliğinin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Ercan, bunun sebebi olarak da AB'nin dünyayı "sömüren" bir pozisyonda olmasını göstermektedir. Ercan, bir sömürü düzeninin üzerine oturtulmuş olan bu oluşumun Atatürk'ün çizmiş olduğu değerlerle, onun ulus devlet anlayışıyla bağdaşmayacağını da eklemiştir (Öksüz, 2008: 290).

Avrupalıların çok laik görünmekle beraber gerek yaşam tarzları olarak gerekse kültürel olarak Hıristiyanlığa çok bağlı olduklarını, bu nedenle de kendi kurmuş oldukları bu birliğin Hıristiyan bir kimliğe sahip olmasının normal olduğunu belirten Akşin, Müslüman bir ülke olarak Türkiye'yi almak istememelerini çok doğal karşıladıklarını ve kuruluş olarak AB'nin bir Hıristiyan kulübü tanımlamasına katıldıklarını ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-9). Akşin'in AB'yi bir Hıristiyan kulübü olarak tanımlamasına rağmen, AB ülkeleri oluşturmuş oldukları Anayasa taslağında din konusunu Anayasa metnine koymayarak, uzun süren tartışmalara da nokta koymuşlardır.

Akşin ayrıca AB'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne, ulusal kimliğine ve egemenlik anlayışına karşı bir tehdit oluşturduğu fikrine de sonuna kadar katıldıklarını belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-9). Tüm bu tezler Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkanların kullandığı argümanlar olarak, ADD tarafından da savunulmaktadır.

ADD Yönetimi, AB'ye karşı olmanın yanında Türkiye'nin iç ve dış politikada karşılaştığı sorunların pek çoğunun temelinde Türkiye'nin AB'ye üye olma çabalarını görmektedir. ADD Eski Genel Başkanı Emekli Orgeneral Şener Eryugur, ADD tarafından yayınlanan "*Atatürkçü Düşünce*" dergisinin 7. sayısında yazdığı yazıda bunu açıkça dile getirmiş, bugün Kıbrıs'ta, Ege sorunlarının çözümsüzlüğünde, Vakıflar Yasası dayatması ve soykırım iddialarında, azınlık haklarının tanınmasında, kısacası Türkiye'nin karşılaştığı her sorunun altında AB'ye koşulsuz üyelik görüşmelerinin yattığını hatırlatmıştır (Eryugur, 2008: 2).

ADD, AB tarafından Türkiye'den istenen değişikliklerden bazılarını şiddetle eleştirmekte ve bunu kamuoyuyla çeşitli yollarla paylaşmaktadır. Bunlardan biri de 2009 yılında Avrupa Komisyonu tarafından açıklanan İlerleme Raporu'nda "Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun" ifade özgürlüğünü kısıtlayan yasalar arasında anılmasıyla ilgili ADD'nin duyduğu rahatsızlıktır. "Kamuoyuna" başlıklı yayınladığı bildiri de ADD,

“yalnız AB’ye değil, hiçbir yabancı güce hoş gözükmek için böyle bir düzenleme yapılamayacağını ve ifade özgürlüğü adı altında milletimizin yüce değerlerine dil uzatılamayacağını” belirtmiştir (ADD, 2009).

İfade zgrlğ ile ilgili ADD’nin rahatsızlık duyduğu konulardan biri de Türk Ceza Kanunu’nun 301. maddesiyle ilgili AB tarafından istenen değişikliklerdir. Bu konuda derginin yayın organı *Atatrk Düşünce*’de ADD’nin bu konudaki tavrını ortaya koyan, ADD Eski Genel Sekreteri Suay Kahraman, dünyadaki bütün devletlerin, kendi çıkarları aleyhine davranışlara ve fikirlere karşı ulusal bir duruş geliştirdiğini, tepki koyarak kendini koruduklarını belirtmiştir. Avrupa’daki pek çok ülkede buna benzer örnekler veren Kahraman, AB’nin kendi üyelerindeki bu yasaları görmezden gelerek, yalnızca Türkiye’nin yasalarıyla uğraştıklarını, oysa 301. maddenin düşünceyi ifade etmeyi değil, hakaret etmeyi suç saydığını vurgulamıştır. 301. maddeyi kaldırmının Batı’nın Sevr özlemlerine taviz vermek anlamına geleceğini belirten Kahraman, bunun kaldırılmasının her türlü hakarete, aşağılamaya ses ıkarmayana kimliksiz, kişiliksiz bir devlet ve toplum olmayı kabul etmek demek olduğunu vurgulayarak bu konuda ADD’nin net tavrını ortaya koymuştur (Kahraman, 2008: 21-22).

ADD Eski Genel Başkanı şener Eruygur, Türkiye’nin AB ile ilişkilerinin Türkiye’ye sürekli zarar getirdiğini her fırsatta dile getirmiştir. Bunlardan biri de 2006 yılının Aralık ayında Türkiye’nin Kıbrıs’la ilgili olarak diplomatik bir takım girişimlerinden sonra Başkan Eruygur tarafından gündeme getirilmiş olan AB ile ilişkilerin dondurulması gerektiği yolundaki istektir. AB’nin Türkiye’den sürekli taviz istediğini, adeta Türkiye ile oyun oynamaktan çekinmediğini belirten Eruygur, yürütülen AB politikalarında, ulusal çıkarlarımız için herhangi bir yarar sağlanamayacağının artık görülmüş olması gerektiğini vurgulamıştır. Buna zm olarak da AB ile ilişkilerin askıya alınmasını gösteren eski Başkan, aksi takdirde ulusal birliğin ve Cumhuriyet’in temel değerlerinin tehlike altında olacağını ifade etmiştir (Zaman Gazetesi, 2006).

Eruygur’un bu görüşlerini Eski Genel Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Ali Ercan da paylaşmaktadır. Ercan, dernek olarak Türkiye’nin AB yeliğine karşı olduklarını, Türkiye’deki küçük oligarşinin, küçük bir grubun ırpınışına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti’ni bölmeden, parçalamadan AB’ye almalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ercan, ayrıca AB, Türkiye’yi üyelik için davet etse bile Kemalist bakış

açısından AB'ye girmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Buna sebep olarak da Avrupa'nın düzeninin sömürüye dayanmasını ve bu sömürücülerle aynı safta yer almanın Atatürk'ün düşüncesine, bilimsel düşünceye ve ulus-devlet anlayışına aykırı olacağını göstermektedir (Öksüz, 2008: 149). Ercan bir başka platformda yaptığı konuşmada da Türkiye'nin AB'ye girmesine Yunanistan ve Ermenistan'ın engel olduğunu savunmuştur. Buna gerekçe olarak da AB ülkelerinin kendi aralarında paylaştıkları gelirin 25 milyar Dolar olduğunu, Türkiye'nin katılımı durumunda bu pastadan 1,5 milyar Dolar'lık bir pay alacağını göstermiştir. Böylelikle Yunanistan'ın payının düşeceğini belirten Ercan, AB'nin bu geliri emperyalizmden elde ettiğini, AB'ye girmenin bu emperyalizme ortak olmak anlamına geleceği için dernek olarak reddettiklerini açıklamıştır (Star Gazetesi, 2007).

Kuruluşundan itibaren her fırsatta emperyalizmin temsilcisi olarak gördükleri AB'ye karşı olduklarını belirten ADD Yönetimi içerisinde 2006 yılının sonunda AB konusuyla ilgili olarak bir çatışma yaşanmıştır. AB'den fon alanları her fırsatta eleştiren ADD Başkanı Şener Eruygur ve o dönemki yardımcısı Prof. Dr. Nur Serter'in Çağdaş Eğitim Vakfı yönetimindeyken iki ayrı proje için AB fonundan para aldıklarının ortaya çıkması dernek içindeki bazı kesimlerin sert tepkisine neden olmuştur. Bu sert eleştiriler karşısında karar alamaz hale gelen yönetim olağanüstü genel kurul kararı almıştır (Sabah Gazetesi, 2006). Sina Akşin ise kuruluşun AB fonlarından yararlanıp yararlanmadığı ile ilgili soruya çok net bir şekilde "hayır" cevabı vermiştir. Akşin ayrıca, kendi camialarında "AB'den para aldı" demenin küfür etmekle eş değer olduğunu belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-9).

Her ne kadar ADD yönetimi arasında böyle bir çatlak yaşanmış olsa da, ADD Türkiye'nin AB politikası konusunda kuruluşundan itibaren çok net bir şekilde olumsuz tavır takınan az sayıdaki STK'dan biridir. ADD, Türkiye'nin AB üyeliğini çıkarlarına aykırı bulduğu için reddetmektedir. Çünkü ADD yönetimine göre AB üyeliği sonucunda Atatürk'ün kurmuş olduğu Cumhuriyet'in temel değerleri sarsılacaktır. Bu da ADD'nin kuruluş felsefesine aykırı bir durumdur. Bu anlamda ADD de diğer STK'lar gibi kendi çıkar ve önceliklerini dış politikaya yansıtmak için çaba sarfettirmektedir. Bu taleplerin karar vericiler tarafından dikkate alınıp alınmayacağı ise tartışmalıdır.

3.9.2. Hükümetin Avrupa Birliği Politikasına Yönelik Görüşleri

ADD Yönetimi iktidar partisi olan AK Parti yönetiminin AB ile ilgili politikalarını eleştirmektedir. AB tarafından istenen pek çok konunun aslında Hükümetin de istediği şeyler olduğunu belirten Akşin, bu politikaların ülke içindeki Atatürkçüler için kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. AB'nin istekleri doğrultusunda Hükümetin ülkeyi borç batağına sürüklediğini belirten Akşin, ülkenin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik ortamın sorumlusu olarak da mevcut hükümeti gördüklerinin altını çizmiştir. Hükümetin AB üyeliği adına yaptığı diğer bir faaliyetin de sivil-asker ilişkileri kapsamında “orduyu kışlada tutmak” olduğunu belirten Akşin, bu sayede hükümetin kendi eylemlerini meşru kıldığını da ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-9).

ADD Eski Genel Başkan Yardımcısı Ali Ercan da, Akşin'in sözlerini destekler nitelikte açıklamalar yapmıştır. Ercan da tıpkı Akşin gibi hükümetin AB politikasına dayanarak Türk Silahlı Kuvvetleri'ni etkisiz hale getirmeye çalıştığını belirtmiştir. Ercan ayrıca, hükümet tarafından ortaya koyulan zihniyetin aslında Atatürk'ün ölümünden beri bu ülkede yaşandığını belirterek, bu uygulamaların 1946 seçimlerinden itibaren yaşanan karşı devrimin bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. Bu hükümetin de Mustafa Kemal'den sonra “cumhuriyeti korumak değil, yok etmek için bir araya gelenlerin uzun soluklu bir projesinin devamı” olduğuna inandığını belirten Ercan bu nedenle AK Parti'nin uygulamalarını çok doğal karşıladığını ifade etmiştir (Öksüz, 2008: 152).

3.9.3. Avrupa Birliği Sürecinde Üstlendiği Rol

Atatürkçü Düşünce Derneği Türkiye'nin AB üyeliğine olumsuz yaklaşan bir kuruluş olarak, bu düşüncesini yaymak üzere çalışmalar yapmaktadır. Yani bir anlamda Türkiye'nin üye olması için değil, olmaması için çalışmaktadır. Bu düşünce Ali Ercan tarafından da dile getirilmektedir. Ercan, 2007 yılında yapılan Cumhuriyet Mitinglerini örnek göstererek, bu mitinglerin amacının sadece iktidara veya muhalefete bir takım uyarılarda bulunmak değil, aynı zamanda yurt dışına da mesajlar vermek olduğunu belirtmiştir (Öksüz, 2008: 301).

Sina Akşin de kendilerinin bir düşünce kuruluşu olarak halkevleri gibi çalıştıklarını, bu nedenle birçok kültür etkinliklerinde bulduklarını belirterek, gerek AB konusunda gerekse diğer konularda düşüncelerini yaymak için çalışmalarda bulduklarını eklemiştir. Akşin'in önemle vurguladığı konulardan biri de ADD'nin aydınlar üzerinden

karar süreçlerinde etkili oldukları yolundadır. Kendilerinin aydınları ve kamuoyunu etkilediklerini ve aydınlar ile kitleler üzerinden bu süreci tersine çevirmeye çalıştıklarını belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-9).

Görüldüğü gibi ADD, AB sürecine olumsuz yaklaşan bir kuruluş olarak, bu süreçte yer almak da istememektedir, sürece herhangi bir katkısı da bulunmamaktadır. Ancak AB üyeliğine karşı takınmış olduğu olumsuz tavır çerçevesinde süreci etkilemeye çalışmaktadır. Atatürkçülük ve laiklik gibi temaları kullanarak kitleleri harekete geçirmekte ve ülkedeki AB karşıtlığı konusunda adeta liderlik yapmaktadır. Yapmış olduğu bazı faaliyetleri de Türkiye’de laiklik tehdidini ortadan kaldırmak üzere yaptıklarını belirterek Hükümete karşı olan kesimleri de bu payda altında toplamaya çalışmaktadır. ADD yetkilileri her platformda AB üyeliği ile ortaya çıkacak olumsuzlukları dile getirmekte ve Türkiye’nin AB’ye üye olmaması için çalışmalar yaparak sürece bu şekilde dâhil olmaktadır.

3.10. Genel Değerlendirme

Birinci bölümde incelenen teorik yaklaşımlar çerçevesinde örneklem olarak belirlenen STK’ların AB üyeliği ile ilgili yaklaşımlarını bir arada görmek ve bu STKlar arasında karşılaştırma yapabilmek amacıyla bu bölümde bir genel değerlendirme yapmak uygun görülmüştür.

Çalışma kapsamındaki STK’ların ele alınan temalar çerçevesindeki yaklaşımları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: STK'ların AB Üyelikine Yaklaşımları

STK'lar	AB Üyelikine Bakışı	Beklentileri	STK'ların Sürece Katkısı	Hükümetin AB Politikası	Karar Verme Sürecinde STK'lar
HAK-İŞ	Olumlu AB üyeliği bir ortak inşa süreci Herkesin katkı sağlaması gereken bir süreç	Ortak standartların uygulanması. Strateji kültürünün oluşması Avrupa Sosyal Modelinin uygulanması.	Pek çok STK Avrupa'daki muadili kuruluşlara üye. STK'ların AB konusunda bilgili olması Tutarlı olması	AB süreci kurgulanması gereken bir süreç Hedefler ve stratejiler iyi belirlenmeli Sorgulamak ve planlamak önemli	Politika üretiyoruz Hükümet kullanabilir de kullanmayabilir de.
TÜRK-İŞ	Değişken İnce işlenmesi, diplomatik manevralar yapılması gereken bir süreç	Sürecin iyi yönetilmesi Bütün kurumlarla iyi bir diplomasi sergilenmesi	STK'ların sürece katkısı çok önemli ama Türkiye'de yetersiz.	Samimi ve ciddi değil Hükümet hızlı başladı ancak sürdürmedi.	Katkı yapmak isteniyor ancak dışarıda tutuluyor.
TİSK	Olumlu	Genelde demokratikleşme ve modernleşmeye katkı sağlamak, özeldede çalışmaya hayatına ilişkin beklentiler	Lobicilik yapmak önemli. Müzakere sürecinde STK'lar önemli.	Aktif Bir takım siyasi engeller olsa da süreç işliyor.	Yasa tasarıları gönderilerek görüşleri isteniyor. Ancak müzakere sürecinde toplantılara çağrılmıyor
MÜSİAD	Kendini taraftar ya da karşı olarak tanımlamıyor. AB üyeliği bir devlet politikası	Demokratikleşme İnsan hakları Yaşam kalitesinin artması. Öğrenme süreci	Farkındalık oluşturmak Üyeleri bilinçlendirmek Sorumluları yetkililere iletmek noktasında STK'lar çok önemli STK'lar Avrupa standartlarında olmalı. Devlet-sivil toplum diyalogu güçlü olmalı.	Başarılı	Görüşleri dikkate alınıyor. Kararlarda etkili olduklarına inanıyorlar
TÜSİAD	Olumlu	Dünyada küresel rekabet ortamında Avrupa'nın işbirliği dayanışma ve standartlar getirmesi, Teknoloji ve sermaye gücüne katkısı	STK'lar Avrupa standartlarında olmalı. Devlet-sivil toplum diyalogu güçlü olmalı.	Seçimlerden önceki ve sonraki performansı farklı. İç iletişime önem vermeli	Son zamanlarda diyalog konusunda yavaşlama var.
TOBB	Olumlu	İş dünyasına yönelik beklentiler Siyasi ve ekonomik istikrar	Müzakere sürecinde STK'lar mutlaka olmalı. İçeride de, yurt dışında da.	2004'e kadar çok başarılı İç politik gelişmeler sonucu motivasyon azaldı.	Birebir etkili olduklarını düşünmüyorlar.
TESEV	Olumlu	Türkiye'de ayrımcılığın yapılması Azınlık hakları Demokrasinin yerleşmesi	STK'lara çok önemli rol düşüyor. İlişkileri hızlandırmak ve AB vatandaşlarına Türkiye'yi tanıtmak noktasında STK'lar çok önemli.	Önceki hükümetlere göre çok başarılı ancak bu hükümetin önceki dönemlerine göre başarısız.	Etkili olduklarına inanıyorlar. Hükümetin iletişim kanalları çok açık. Her türlü görüşleri dikkate alınıyor
İKV	Olumlu AB üyeliği bir gelişim süreci	Standartların olması Yaşam kalitesinin artması Denetimin olması Kültür seviyesi yüksek bir yaşam	STK'lara çok önemli rol düşüyor. Alternatif politika üretmeler. Bilgi aktarmak bakımından önemliler.	Olumlu, fakat daha hızlı adımlar atılmalı, daha somut faaliyetler yapılmalı.	Dolaylı bir etki söz konusu. Ancak ulusal programda görüşlerine yer verildiğini düşünmüyorlar.
ADD	Olumsuz	Beklentileri yok.	Düşünce kuruluşları olarak düşüncelerini halka duyurmak noktasında önemli rolleri var.	Başarısız Diyalog yok.	Aydınlardan ziyade etkili olduklarını düşünmüyorlar.

Yukarıdaki tablo, birinci bölümde Bienen, Freud ve Rittberger tarafından oluşturulan alt toplumsal aktörlerin çıkar ve önceliklerinin sınıflandırıldığı Tablo 1 genişletilerek aşağıdaki Tablo 4'e dönüştürülmüştür. Tablo 4'te görüldüğü gibi incelenen STK'lar ekonomik çıkar grupları ve sosyal ve siyasi çıkar grupları olarak ikiye ayrılmıştır. İKV, TESEV ve ADD ikinci gruba diğer STK'lar da birinci gruba dâhil edilerek onların çıkar ve öncelikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitler yapılırken büyük ölçüde bu STK'ların temsilcileriyle yapılan mülakatlar göz önünde bulundurulmuştur. Tabloda da görüldüğü üzere AB üyeliği ADD dışındaki tüm STK'lar için bir dış politika önceliği durumundadır. Özellikle MÜSİAD ve Hak-İş'in AB üyeliği bağlamındaki dönüşümü önemlidir. Bunun dışında Türk-İş, önceki dönemlerinde AB'ye olumsuz tavırlar sergileyen bir kuruluş olmakla birlikte mevcut yönetimi AB'ye bazı şartlar dâhilinde olumlu yaklaşmaktadır. Genel olarak işveren kuruluşları için öncelikli olarak çıkar ve ekonomik istikrar önemli olduğundan AB üyeliği sonucunda oluşabilecek olumlu ortamdaki işveren kuruluşları istifade etmek istemektedirler. TOBB AB Daire Başkanı Mustafa Bayburtlu'nun da ifadesiyle "AB üyeliği iş dünyası için ideolojik olmaktan ziyade pragmatiktir" (Kişisel Görüşme, 2009a-6).

TÜSİAD gibi büyük bir sermaye kuruluşu için de AB üyeliği demokratikleşme, ekonomik ve siyasi istikrar ortamını ifade etmektedir. Tüm STK'lar için söylenebilecek olan şey her birinin kendi temsil ettikleri kitlelerin çıkarlarını maksimize etmek istedikleri ve seslerini mümkün mertebede duyurabilmeleridir. Çünkü her biri politik süreçlere katılmak istemekte, dolayısıyla kararların kendi üyelerinin avantajına olacak şekilde alınmasını sağlamaya çalışmaktadır. TESEV ve İKV gibi sosyal nitelikli olan STK'ların da başlıca amacı alternatif politikalar üretmek ve ürettikleri bu politikaların karar vericiler tarafından dikkate alınmasını sağlamaktır. AB üyeliği gibi toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren bir konuda TESEV ve İKV gibi kuruluşların en temel gayelerinden biri de AB ülkeleri nezdinde Türkiye'nin tanıtımına katkıda bulunmaktır. Bu anlamda yurt dışında yaptıkları faaliyetler birer lobicilik çalışmaları olarak değerlendirilebilir. Ekonomik çıkar grupları kısmında yer alan STK'ların da pek çoğunun yurt dışında temsilcilikleri bulunmaktadır. Bu üst kuruluşlarla ilişkiler de hem Türkiye'nin tanıtımı açısından, hem de bu STK'ların onlarla diyalog kurmak suretiyle dışa açılmalarını gerçekleştirmeleri bakımından önem taşımaktadır. Tez kapsamına alınan STK'lardan ADD'nin başlıca amacı laik ve Kemalist ulus-devlet modelinin

oluşturulmasıdır. Kemalist sistemi zayıflatacak dış etkileri önlemek ADD'nin dış politik öncelikleri arasında yer almaktadır. ADD de yine diğer STK'lar gibi yurt dışında temsilcilikler açmak suretiyle bu düşüncesini yaymaya çalışmaktadır.

Birinci bölümde detaylarıyla açıklandığı üzere neoliberal teorinin temel argümanı alt toplumsal aktörlerin çıkar ve önceliklerini dış politikaya yansıtmak suretiyle dış politikayı belirledikleri yönündedir. Hangi toplumsal aktör, çıkar ve önceliklerini dış politikaya daha güçlü yansıtırsa dış politikanın onun çıkarları doğrultusunda belirleneceği de neoliberal teorinin aktör merkezli yaklaşımının varsayımları arasında yer almaktadır. Ancak Türkiye örneğinde dış politikanın sadece alt toplumsal aktörlerin- bu çalışmada STK'ların- çıkar ve öncelikleri doğrultusunda belirlendiğini iddia etmek doğru olmayacaktır. Çünkü Türkiye'de karar verme sürecinde etkili olan uluslararası ve bölgesel örgütler de mevcuttur. Tez örneğinde bir uluslararası örgüt olarak AB, Türk karar vericileri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Pek çok yasa değişikliğinde, alınan kararlarda AB üyeliğinin etkisi bulunmaktadır. Çalışmanın pek çok yerinde vurgulandığı gibi, incelenen STK'ların pek çoğu yurt dışındaki kurum ve kuruluşlarla ilişki içerisindedir. Bunun ötesinde STK'lar projeler yapmak suretiyle AB fonlarından yararlanmaktadırlar. Özellikle MÜSİAD ve Hak-İş örneğinde görüldüğü gibi AB, bu kuruluşlarda bir kimlik dönüşümünde etkili olabilmektedir. Bu nedenle kimliklerdeki bu dönüşüme ve uluslararası normların içselleştirilmesine vurgu yapan konstrüktivizmle model zenginleştirilmiştir. Bu iki ayaklı modelin Türkiye'nin AB politikasına STK'ların yaklaşımını analiz etmede açıklayıcı olacağı düşünülmektedir.

Tablo 4: Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Çıkar Gruplarının Çıkar ve Öncelikleri

Sivil Aktörler	Ekonomik Çıkar Grupları					Sosyal ve Siyasi Çıkar Grupları			
	TÜSIAD	MÜSIAD	TÜRK-İŞ	HAK-İŞ	TOBB	TİSK	TESEV	İKV	ADD
Temel çıkarlar	-Finansal imkânlarını iyileştirmek -Ekonomik hayatta söz sahibi olmak -Üye aidatlarının maksimizasyonu -Üyelerinin çıkarlarının maksimizasyonu -Özel teşebbüs yoluyla kamu refahını sağlamak -Türkiye'nin sosyo-ekonomik ilerlemesine katkı sağlamak	-Finansal imkânlarını iyileştirmek -Güçlü ekonomi -Demokratikleşme -Üye aidatlarının maksimizasyonu -Yaşam kalitesinin artması -Ekonomik hayatta güçlü bir konum elde etmek -AB üyeliği -Uluslararası iş dünyasında güçlü bir konum elde etmek -Yurt dışı bağlantılarını güçlendirmek	-Finansal imkânlarını iyileştirmek -Temsil ettiği işçilerin haklarını savunmak -Üye aidatlarının maksimizasyonu -Sendikacılıkla ilgili yasal düzenlemelerin yapılması	-Finansal imkânlarını iyileştirmek -Temsil ettiği işçilerin haklarını savunmak -Üye aidatlarının maksimizasyonu -Avrupa sosyal modelinin uygulanması -Strateji kültürünün oluşması -Ortak standartların uygulanması	-Finansal imkânlarını iyileştirmek -İş dünyasının çıkarlarını güçlendirmek -Üye aidatlarının maksimizasyonu -Siyasi ve ekonomik istikrar -Ekonomik hayatta güçlü bir konum elde etmek -Görüş ve önerilerinin dikkate alınması	-Finansal imkânlarını iyileştirmek -İşverenlerin çıkarlarının maksimizasyonu -Üye aidatlarının maksimizasyonu -Siyasi ve ekonomik istikrar -Çalışma hayatına ilişkin engellerin ortadan kaldırılması -Politik süreçlerde söz sahibi olabilmek	-Finansal imkânlarını iyileştirmek -Politik karar süreçlerinde etkili olmak -Türkiye'de ayrımcılık yapılmaması -Azınlık haklarının korunması -Demokrasinin yerleşmesi -Kamuoyu desteği sağlamak -Kamusal alanda yapılan tartışmalarda söz sahibi olmak -AB üyeliği -Güçlü bir dış politika -Yurt dışında Türkiye'nin tanıtımını yaparak lobi faaliyetlerinde bulunmak	-Finansal imkânlarını iyileştirmek -AB üyeliği ile ilgili kamuoyunu bilgilendirmek -Kamusal yarınlın belirlenmesinde etkili olmak -AB ile ilgili konularda teknik destek sağlamak	-Finansal imkânlarını iyileştirmek -Kemalist sistemi zayıflatacak dış etkileri önlemek
Dış Politik Öncelikler	-AB üyeliği -Demokratikleşme	-AB üyeliği -Uluslararası iş dünyasında güçlü bir konum elde etmek -Yurt dışı bağlantılarını güçlendirmek	-Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermeyecek bir dış politika benimsemesi -AB üyeliğine destek değişken bir yapıda	-AB üyeliği -Yurt dışı bağlantılarını güçlendirmek -Demokratikleşme	-AB üyeliği -Demokratikleşme ve modernleşmeye katkı sağlamak	-AB üyeliği -Güçlü bir dış politika -Yurt dışında Türkiye'nin tanıtımını yaparak lobi faaliyetlerinde bulunmak	-AB üyeliği -Yurt dışında Türkiye'nin tanıtımını yaparak lobi faaliyetlerinde bulunmak	-AB üyeliği -Kemalist sistemi zayıflatacak dış etkileri önlemek	

* Bienen, Freud ve Rittberger tarafından oluşturulan tablodaki çıkar ve öncelikler

** Yazarı tarafından oluşturulan çıkar ve öncelikler

Türkiye’deki STK’ların Hükümetle olan ilişkilerinde bir takım problemler yaşandığını belirtmiştik. Bu sorunların genel olarak Türkiye’deki devlet-toplum yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumu teorik kısımda bahsedilen Jeffrey Checkel’in norm güçlendirme ve iç kurumlar arasındaki bağlantıyı kurduğu modeli kullanılarak açıklamanın yerinde olduğu düşünülmektedir. Checkel (1997: 475-480), bu modelde normların içselleştirilmesi konusunda ne zaman liberal ne zaman konstrüktivist teorinin ön plana çıkacağını iç (*domestic*) yapılarla açıklamaya çalışmıştır. Devlet yapılarını, liberal, korporatist, devletçi ve toplum üzerinde devlet olarak dörde ayıran model, uluslararası normları güçlendiren iç mekanizmaların devlet yapılanmalarına göre sırasıyla seçkinler üzerinde toplumsal baskı (liberal), seçkinler üzerinde toplumsal baskı (birincil) ve seçkin öğrenmesi (ikincil) (korporatist), seçkin öğrenmesi (birincil), seçkinler üzerinde toplumsal baskı(ikincil) (devletçi) ve son olarak seçkin öğrenmesi (toplum üzerinde devlet) şeklinde sınıflandırmaktadır. Liberal devletlerde uluslararası normlar “aşağıdan yukarı” doğru bir seyir izlerken, yani seçkinler (karar vericiler) üzerinde bir toplumsal baskı söz konusuysen, bunun tam tersi uçta yer alan toplum üzerinde devlet yapılanmasında da seçkin öğrenmesi şeklinde “yukarıdan aşağıya” doğru gerçekleşmektedir. Bu durumda eğer uluslararası normlar içeride güçlendirilecekse, seçkin öğrenmesine ihtiyaç vardır. Checkel, bu iki uç arasında devletçi ve korporatist yapıların da bulunduğunu iddia eder. Bu devlet yapılarına da örnek olarak toplum üzerinde devlete Ukrayna’yı, devletçi yapılanmaya Rusya Federasyonu’nu, korporatist yapılanmaya Almanya’yı ve son olarak da liberal devlet yapısına da İngiltere’yi örnek verir (Checkel, 1997: 477-481). Türkiye’deki devlet-toplum yapısının modelde büyük oranda devletçi olmakla birlikte özellikle 2000’li yıllarda yaşanan gelişmelerle birlikte korporatist yapıya doğru kayışlar olduğu iddia edilebilir. Çünkü normların güçlendirilmesi konusunda Türkiye’de özellikle 90’lı yıllarda öncelikle bir seçkin öğrenmesi, ardından seçkinler üzerinde toplumsal baskı şeklinde gerçekleşen bir yapılanma mevcuttur. Ancak çalışmanın başında da belirtildiği gibi 2000’li yıllarda Türkiye’de yaşanan değişim ve dönüşümler korporatist bir yapıya doğru gidişin de izlerini taşımaktadır. Yani AB normlarının içselleştirilmesi konusunda büyük oranda karar vericiler olarak düşünülebilecek olan seçkinler üzerinde bir toplumsal baskı oluşmasının örnekleri görülmektedir. Sivil toplumun genelde dış politika üzerinde özelde de AB politikası konusunda Hükümetin kararlarını etkileme

konusundaki gücünün az da olsa artmaya başlamış olması bu dönüşümün izlerini taşımaktadır.

Türkiye'deki STK'ların AB politikasına yaklaşımında üzerinde durulması gereken bir konu da STK'ların AB'ye yönelik ilgilerinin konjonktürel gelişmelere bağlı olarak değişiklikler gösterebildiğidir. AK Parti'nin 3 Kasım 2002 seçimleri sonucunda iktidara gelmesiyle birlikte, önceki Hükümetin AB konusunda attığı adımlara hız kazandırılarak müzakere sürecinin başlaması konusunda ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu yoğun faaliyetler 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelerin başlamasına kadar devam etmiştir. Bu süreçte STK'lar çok aktif ve yoğun bir dış politika izleyerek AB üyeliği yolunda Hükümete tam destek vermişler ve onunla birlikte hareket etmişlerdir. Bu aşamada STK temsilcileri Hükümet temsilcileriyle yurt dışı gezilere katılmışlar, düzenledikleri konferanslar, paneller, toplantılar aracılığıyla AB gündemini sıcak tutmuşlardır. Ancak özellikle 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşanan sıkıntılar ve ardından yaşanan iç politik gelişmeler Hükümetin AB üyeliği yolunda enerjisini kaybetmesine neden olmuştur. Tüm bu iç gelişmelere bir de AB ülkelerinde yapılan seçimler sonucu başa gelen Türkiye karşıtı iktidarlar eklenince Türkiye'nin dış politikasında AB'nin yeri ve önemi azalmaya başlamıştır. Bu durum tüm STK'lar tarafından dile getirilmiştir. Hükümetin AB konusunda bu şekilde yavaşlaması STK'ları da etkilemiştir. AB üyeliği onların da ajandalarında arka sıralara düşmeye başlamıştır. AB konusunda yapılan faaliyetler azalmış, Hükümete bu konuda yapılan baskılar da yerini olumsuz bir atmosfere bırakmıştır. Müzakere sürecinde açılması gereken fasılların pek çoğu da bazı kısıtlamalara tabi tutulunca STK'ların üzerine düşen rolleri gerçekleştirecek heves ve enerjileri kalmamıştır. Hükümetin tarama sürecinde bir nebze olsun dâhil etmesinin dışında müzakere sürecine diğer üye devletlerde görülen şekilde STK'ları dâhil etmemiş olmasının da etkisi büyüktür.

Bu durum ne tam olarak neoliberal teoriyle ne de Konstrüktivist teoriyle açıklanabilir. Bu noktada Checkel tarafından ortaya atılan modeldeki normların iç arenaya nasıl ulaştığına dair argümanlarından yararlanılabilir. Checkel tarafından norm güçlendirme olarak adlandırılan bu süreç bağlamında vurgu uygulamadan “benimseme” ve “gündem oluşturma” politikalarına kaymaktadır (Checkel, 1997: 476). Bu noktada Türkiye'de AB üyeliği bir norm olarak tam anlamıyla benimsenmediği için konjonktürel gelişmelerden

STK'lar etkilenebilmektedirler. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşanan gelişmeler sonucunda 27 Nisan Muhtırası'nın⁴⁸ verilmesi, PKK terörünün o günlerde artmış olması, ulus-devlet normunun yeniden canlanmasına ve buna mukabil ulusalcı söylemin de güçlenmesine neden olmuştur. Bunun birinci sebebi AB üyeliği normu karşısında güçlenen ulus-devlet normunun STK'ları da etkilemiş olmasıdır. Bu değişim rasyonel ya da bir kimlik değişimi olmamakla birlikte söylemlerinde bir takım değişikliklere neden olmuş ve aktör davranışlarına yansiyarak AB üyeliğine verilen destekte de azalmalar görülmüştür.

AB üyeliği konusunda duyulan heyecanın azalmasının bir diğer nedeni olarak da STK'ların kendi iç yapısal değişimleri düşünülebilir. Bu noktada Checkel'in modelindeki devletlerin iç yapılarıyla normlar arasındaki ilişki STK'lar için uygulandığında Türkiye'deki STK'ların bazıları tam anlamıyla devletçi, bazılarının ise devletçi yapıdan korporatist yapıya doğru bir geçiş sürecinde olduğu söylenebilir. Örneğin MÜSİAD ve Hak-İş gibi AB üyeliği konusunda önemli değişim ve dönüşümler geçiren kuruluşlar için bu geçişin yaşandığı söylenebilir. Çünkü Checkel tarafından oluşturulan modelde de belirtildiği gibi bu STK'lar için AB üyeliğine bakış son dönemde toplumsal tabanlarından gelen bir baskı sonucunda da olumlu yöne doğru bir evrilme yaşamıştır.

---

⁴⁸ 27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın Türk Silahlı Kuvvetleri adına Cumhurbaşkanlığı seçim süreciyle ilgili olarak laiklik vurgusu ağır basan açıklamasıdır. Bu açıklama bazı gazeteci ve yazarlar tarafından muhtıra olarak adlandırılmaktadır. Açıklama internet üzerinden yapıldığı için e-muhtıra tanımlaması da yapılmıştır.

SONUÇ

STK'ların gerek dünya politikasında, gerekse Türkiye'nin iç siyasetinde rolünün arttığı herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Ancak bu artış söylem, eylem ve hukuki bakımdan olmak üzere üç açıdan değerlendirilmelidir. Birincisi, STK'ların rolünün artması söylemi, hem Türkiye'de hem de diğer ülkelerde kabul gören ve üzerinde uzlaşma sağlanmış bir durumdur. İkincisi, STK'ların eylem ve faaliyetlere katılımı, söylemin biraz gerisinde kalsa da somut olarak arttığı açıktır. Üçüncüsü ise STK'ların, hukuki ve politik süreçlerdeki rolünün güçlendirilmesi en zayıf gelişen noktayı oluşturmaktadır.

STK'ların politika yapım süreçlerine etkisi konusu çok tartışılmakla birlikte, bu etkinin nasıl ölçüleceği henüz açık değildir. STK'ların son yıllarda öneminin artmış olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Bunun nedeni olarak öncelikle Ömer Çaha'nın ifadesiyle "çağın ruhunun sivil topluma doğru evrildiği" (www.stk.net, 14.01.2011) söylenebilir. Bu evrilmeye ayak uydurmak isteyen toplumlar sivil topluma önem vermelidir. İkinci olarak, sivil toplum, bireylere daha yakın olması sebebiyle devletin ulaşamadığı alanlarda vatandaşlara daha kolay ulaşmakta ve bu anlamda devleti tamamlayıcı bir rol üstlenmekte ve daha etkin ve hızlı sonuçlara ulaşabilmektedir. Sivil toplum, çoğulculuğun ve çok sesliliğin bir ifadesidir. Buna bağlı olarak sivil toplum demokrasi için de vazgeçilmez bir unsurdur.

Türkiye'deki STK'ların henüz gündem belirleme rolünü çok fazla üstlenmemiş olmaları da önemli bir konudur. Türkiye'de STK'lar özellikle dış politika konusunda belirlenmiş olan gündeme göre tavır almakta ve faaliyetlerini bu noktada gerçekleştirmektedirler. Türk dış politikasının geneli için geçerli olan bu durum AB politikası konusunda da kendini göstermektedir. STK'lar birer sivil oluşum olarak kitleleri AB konusunda hareketlendirme ya da Hükümeti bu konuda teşvik etme kabiliyetinden yoksundurlar. Bu da yine kendilerine karar vericiler tarafından yapılan kapasite yetersizliği konusundaki eleştirileri haklı çıkarmaktadır. Zira STK'lar çok sesliliğin birer temsilcisi olarak kendileri gündem belirleme ve o gündem doğrultusunda kitleleri harekete geçirme imkân ve kabiliyetine sahip olmalıdırlar.

STK'ların bu genel etkinliği ve öneminin yanında dış politika konusunda da devlet dışındaki aktörlerin çoğalması sonucunda etkinlikleri artmıştır. STK'ların politika oluşturulma sürecine katılması sürecin daha Şeffaf olmasını, kamuoyunun tartışmalara katılmasını ve devlet üzerinde bazı baskılar uygulayabilmesini sağlamaktadır. Öte yandan STK'ların da desteğini almış bir dış politika halkın gözünde daha meşru sayılabilir. Türkiye'de son dönemlerde ortaya atılan sivil diplomasi girişimlerinde STK'lar önemli yer tutmaktadır. Özellikle düşünce kuruluşları bu konuda çok etkindir. SETA bu amaçla kurulmuş bir düşünce kuruluşudur. Sivil diplomasinin yanında "second track diplomacy" olarak bilinen "ikinci kanal diplomasi"yi andırır işlevler üstlendikleri süreçler, düşünce kuruluşlarının dış politikaya en önemli etki ve katkılarının örnekleri olarak düşünülebilir.

Günümüzde devletlerin uluslararası sistemde yegane aktör olmadığı kabul edilen bir gerçekliktir. Gerek uluslararası kurum ve kuruluşlar gibi devlet düzleminin üzerindeki aktörler, gerekse, askeri ve sivil bürokrasi, medya ve sivil toplum kuruluşları gibi alt toplumsal aktörler dış politikada karar verme süreçlerinde etkin rol oynamaktadırlar. Bu aktörler devletin karar süreçlerine ayrı ayrı etkide buldukları gibi birbirlerini etkilemek suretiyle de dış politika karar çıktılarına katkıda bulunmaktadırlar.

Türkiye'de STK'ların her birinin birbirinden farklı amaçları vardır. Özellikle seçilen örneklem çerçevesindeki STK'ların Türkiye'nin AB politikası ile bağlantılı ortak amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşması sayesinde siyasi karar alma süreçlerinde daha fazla yer almak,
- AB projelerinden aldıkları hibeler sayesinde kapasitelerini arttırmak. Bununla beraber mali imkânlarını da maksimize etmek,
- (Özellikle düşünce kuruluşları için) daha fazla alternatif politikalar üretebilmek ve bu politikalara işlerlik sağlayabilecek etkinlikleri yapmak,
- Kamuoyunu ve temsil ettikleri kitleleri AB konusunda bilgilendirmek,
- AB üyeliği sürecinde talep edilen hukuk devletinin yerleştirilmesi sonucunda STK'lara yönelik yasal engellerin kalkması,
- Temsil ettikleri kitlelerin çıkarlarını korumak, sendika konfederasyonları için Türkiye'de sendikacılığın güçlenmesi ve yaygınlaşması,

- Yaşam kalitesinin ve standartlarının artması,
- Müzakere sürecinde yer alarak kendi istekleri doğrultusunda yasaların şekillenmesini sağlamak.

Sayıları giderek artan STK'ların dış politika süreçlerine etkisini ölçebilmek son derece zordur. Böyle bir değerlendirmenin de hangi ölçütlere göre yapılabileceği henüz açık değildir. Ancak STK'ların bazı kanalları kullanarak karar süreçleri üzerinde etki/katkılarının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yukarıda belirtilen amaçlara ulaşmak için STK'ların kullandıkları başlıca araçlar da şu şekilde sıralanabilir:

- Raporlar, yayınlar hazırlamak suretiyle kamuoyunu bilgilendirerek,
- Avrupa ülkelerinde temsilcilikler açarak, politikalarını doğrudan oradan yürüterek,
- Avrupa ülkelerindeki üst kuruluşlarla iletişim kurarak,
- İç kamuoyunu AB ve kendi alanıyla ilgili konularda bilgilendirmek üzere toplantılar ve paneller düzenleyerek,
- Avrupa ülkelerinde Türkiye'ye yönelik önyargıları kırmak üzere lobi faaliyetleri yaparak Türkiye'nin tanıtımına katkıda bulunarak,
- Temsil ettikleri kitleleri AB konusunda bilgilendirerek, müzakere sürecinin onları nasıl etkileyeceğine yönelik bilgiler vererek,
- Karar vericilerle ilişkiler kurmak suretiyle kendi alanları ve AB ile ilgili konularda çalışmalara katkı sağlayarak,
- AB projeleri hazırlayarak.

Bu çalışmada neoliberal teorinin alt aktörleri ön plana çıkararak dış politikayı açıklamaya yönelik ortaya attığı tezlerin Türkiye'nin AB politikasını açıklamada başka yaklaşımlarla da desteklenmesinin uygun olduğu düşünülmüştür. Bu iki aktörün (alt ve üst toplumsal aktörler) birbirlerini karşılıklı inşa etmek suretiyle dönüştürmesini de en iyi açıkladığı düşünülen konstrüktivist teori ile çalışmanın teorik altyapısı güçlendirilmeye çalışılmıştır.

AB'ye üyelik süreci devletlerarasındaki mutabakatın yanı sıra toplumlararası uyumu da içermektedir. Bu nedenle, AB, aday ülkelerde sivil toplumun gelişimini sağlayacak tedbirler alınmasını öngörmektedir. Bu süreçte sivil toplum kuruluşları, büyük önem taşımaktadır. Avrupa Birliği'ne üyeliğin artıları ve eksileri hakkında toplumun bilinçlendirilmesinde ve üyeliğe hazırlanmasında sivil toplum kuruluşlarına önemli

roller düşmektedir. Ayrıca, toplumun Avrupa Birliği'ne uyum süreci dâhilinde eğitim, sağlık, kültür vb. alanlarda gerçekleştirilen değişikliklere uyumunun sağlanması da sivil toplum kuruluşları aracılığıyla daha kolay olmaktadır. Kısacası, toplumsal yaşamın yeniden şekillendiği bu süreçte, bir bütün halinde Türkiye'deki sivil toplum bilinci ve örgütlenmeleri de önem kazanmaktadır.

Türkiye'nin AB politikasında STK'ların rolü analiz edilmeden önce genel olarak Türk dış politikasının önemli alanlarında bu kuruluşların yaklaşımlarının neler olduğunun tespit edilmesi önem arz etmektedir. Dış politika alanı STK'lar için henüz yeni bir alandır. Türk devlet geleneğinde dış politika konusu daha çok yürütme erki ile askeri ve bürokratik elit tarafından yürütüldüğü için bu alanın toplumsal aktörlere açılması yeni bir oluşumdur. Küreselleşme ve liberalleşme eğilimlerinin Türkiye'yi etkilemesi sonucunda ortaya çıkan yeni aktörlerden biri olan STK'lar henüz karar yapım sürecinde fazla etkili olamamaktadırlar. Bunda STK'ların kapasitelerindeki eksiklik etkili olmakla beraber, bu yeni aktörlere biçilecek role Türk karar vericilerin henüz fazla hazırlıklı olmadığı söylenebilir.

Türk dış politikasıyla ilgili politika belirlemede STK'ların hangi aşamada nasıl bir rol oynayabileceği konudan konuya değişiklik arz etmektedir. Bazı alanlarda STK'lar Türk dış politikası gündemini belirleyebilirken, çoğunlukla karar vericiler tarafından belirlenmiş gündem üzerine STK'lar mesai harcamaktadır. Ancak bazı düşünce kuruluşlarının- TESEV ve SETA gibi- yapmış olduğu çalışmalar, hazırladıkları raporlar siyasi iktidarların o bölgeye/ülkeye yönelik yeni politikalar belirlemesi konusunda bir fizibilite çalışması niteliğinde değerlendirilebilmektedir.

Türkiye'deki STK'lar ile ilgili varılabilecek önemli yargılardan biri özellikle son on yılda STK'ların yurt dışındaki muadilleriyle derin bir iletişim ve işbirliği içinde olduğudur. Özellikle ekonomi ve çalışma dünyasıyla ilgili STK'ların (TÜSİAD, TOBB, TÜRK-İŞ, TİSK gibi) yurt dışında bulunan STK'lara uzun yıllardır üye oldukları ya da bazılarının yurt dışında çeşitli ülkelerde temsilcilikler açarak çalışmalarını oradan yürüttükleri gözlenmektedir. Bu da Türkiye henüz AB üyesi olmasa bile STK'ların yurt dışına açıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye'deki STK'ların dış politikaya yönelik ilgilerinin dönemsel değişiklikler gösterdiği söylenebilir. Bu değişiklikler bazen dış konjonktürden kaynaklanan

değişimler olmakla birlikte, bazen de o STK'nın kendi üst yönetimindeki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Bu konu STK'ların Türkiye'nin AB üyeliğine bakışı konusunda da kendini hissettirmektedir. Bazı STK'ların son dönemde bazı AB üyesi ülkelerin Türkiye'ye karşı uyguladığı olumsuz politikalar sonucunda Türkiye-AB ilişkilerindeki duraklamadan dolayı AB'ye yönelik ilgilerinde değişiklik olurken, bazılarında önceki yönetimler AB üyeliğine soğuk bakarken, mevcut yönetimlerin daha olumlu bakması sonucunda politika değişikliklerine gitmiştir.

Bilindiği üzere AB sadece uluslararası bir örgüt değil, vatandaşların hayatının her yönünü etkileyen bir entegrasyon projesidir. Bu sebeple vatandaşların da entegrasyon sürecine katılımı çok önemlidir. Üyelik sürecinde Birliğe üyelik için tüm kriterlerin karşılanması yanı sıra Birliğin değerlerinin de özümsemesi gerekmektedir. Bunun için de toplumlara ve onların temsilcisi olan STK'lara büyük rol düşmektedir. AB kendi içinde dinamik bir süreç olduğundan, entegrasyon sürecinin etkin bir şekilde ilerleyebilmesi için AB'nin kendi içindeki bu evriminin hem hükümet hem de STK'lar tarafından iyi bilinmesi gerekmektedir.

STK'ların Türkiye-AB ilişkilerinde daha fazla rol üstlenmelerinin Türkiye açısından iki olumlu etkisi vardır. Bunlardan ilki AB müktesebatına uyum sürecinde STK'ların da katılımıyla daha etkin sonuçlar alınacak olmasıdır. Diğer de vatandaşların STK'lar aracılığıyla alınan kararlara katılabilme imkânına sahip olmalarıdır. Bu olumlu etkiler, üyelik sürecinde vatandaşları ne gibi değişiklikler beklediğini, vatandaşların hangi sorunlar yaşadıklarını ve ne gibi çözümler önerdiklerini belirtebilecekleri bir platform oluşturmaya yardımcı olur

Bu süreçte STK'ların rolü elbette sadece ülke içindeki hazırlıklar ile sınırlı değildir. Türkiye'nin üyeliği onay aşamasına geldiğinde AB kamuoyu son derece etkili olacaktır. Türkiye'nin üyeliği konusunda bazı ülkelerde yapılacak referandumlar için AB toplumları Türkiye'nin üyeliğine hazırlanmalıdır. Dolayısıyla AB ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren STK'ların AB'deki muadilleri ve şemsiye örgütleri ile birlikte, ortak projeler üretme ve lobi çalışmaları yapma gibi roller üstlenmeleri gerekmektedir. Bu anlamda Avrupa Komisyonu Ekim 2004 tarihli İlerleme Raporu ile üye devletler arasında endişelerin ve görüşlerin açık bir şekilde tartışılacağı bir diyalogun

geliştirilmesi gereğini vurgulayarak, bunda da en önemli rolü, AB'nin de desteğiyle sivil topluma vermiştir.

Çalışmada neoliberal teorinin ortaya attığı tezler çerçevesinde alt toplumsal aktörlerden biri olan STK'ların dış politika belirleme konusunda etkili aktörler olabilecekleri varsayımı test edilmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar ve özellikle STK temsilcileriyle yapılan görüşmeler neticesinde bu teorinin dış politikanın şekillenmesi konusunda önem verdiği aktörler arasında yer alan STK'lar açısından bakıldığında, Türkiye'nin AB politikasının oluşumunda STK'lardan çok başka alt aktörlerin daha fazla öne çıktığını ifade etmek gerekir. Zira Türkiye'de henüz sivil toplumun devlet karşısında yeterince güçlü ve bağımsız olduğunu söylemek zordur. Türkiye'de sivil toplumun öneminin artmasının 1990'lı yıllara rastladığı düşünüldüğünde bu beklenen bir durumdur. Ülkemizde sivil toplum AB süreciyle birlikte güçlenmekte, kendisi de bu sürece yaptığı katkılarla üyelik konusunda Türkiye'nin elinin güçlenmesine yardımcı olmaktadır. Sivil toplumu daha etkin hale getirecek faktörlerden biri de AB tarafından kendilerine sağlanan mali destektir. Bu destekler sayesinde STK'lar maddi sıkıntılarını çözmekte ve kurumsal yapılarını güçlendirebilmektedirler. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'deki pek çok STK, Avrupa'daki muadilleriyle işbirliği içindedir. Bu üst kuruluşlar da Türkiye'deki STK'ların daha etkin olmalarına katkı sağlamaktadırlar. Bu yönden bakıldığında AB ve STK'lar arasında doğrudan ilişki söz konusudur. Buna ilave olarak AB, yapmış olduğu bu katkılar sayesinde STK'ların önce gündemini daha sonra kimliklerini de değiştirmektedir.

Türkiye'deki dönüşümün gerçekleşmeye başladığını gösteren örneklerden biri de Türkiye'deki STK'ların etkin olma imkânına sahip oldukları yapılanmalardan biri olan, AB ile Türkiye arasında 1963 yılındaki Ankara Anlaşması'yla kurulan ve ortaklık organlarından biri olan Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi'dir (KİK). Bu Komite Türkiye ve AB'nin sivil toplum kuruluşlarını bir araya getiren bir oluşumdur. Üyeleri sivil toplumu temsil eden çeşitli ekonomik ve sosyal çıkar gruplarından oluşmaktadır. AB kanadını temsilen Ekonomik ve Sosyal Komiteden 18 ve Türkiye kanadından da 18 olmak üzere toplam 36 üyeye sahip olan Komite, yılda iki kez toplanarak Türkiye ile AB arasında sivil toplumun güçlendirilmesine yönelik raporlar hazırlamakta ve bu raporları kamuoyuyla paylaşmaktadır. Türkiye'nin eş başkanlığını TİSK Başkanı Tuğrul

Kutadgobilik üstlenmiştir. Komitede işveren temsilcileri, işçi temsilcileri, diğer sosyal kesimlerin temsilcileri ve dönüşümlü üyeler olmak üzere dört grup üye bulunmaktadır.⁴⁹

Çalışma kapsamında ele alınan STK'ların pek çoğu KİK üyesidirler. Özellikle Hak-İş, TOBB ve TİSK temsilcileri mülakat esnasında KİK'in öneminden bahsetmişlerdir. Hatta 1997 yılındaki Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık verilmemesinin ardından Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldiğinde dahi bu Komite bir sivil oluşum olarak çalışmalarına devam etmiştir. Bu Komite'de ortaya konulan görüşlerin çok önemli olduğuna vurgu yapan STK temsilcileri Hükümetin bu Komitede alınan kararlara daha fazla önem vermesi gerektiğini belirtmişlerdir. Türkiye ile AB arasında yasal olarak oluşturulmuş bir Komite olmasına rağmen yeterince önemin verilmemiş olması Hükümetin de sivil topluma verdiği önemi gözden geçirmesini gerekli kılmaktadır.

Türkiye'de STK'ların etkin olabildikleri bir başka yapılanma da 2001 yılında kurulan Ekonomik ve Sosyal Konsey'dir. Başbakan'ın başkanlığında üç ayda bir toplanan Ekonomik ve Sosyal Konsey'de bakanlar ve kamu kuruluşlarının temsilcilerinin yanı sıra çalışma hayatının temsilcileri de yer almaktadır. Bilindiği gibi gelişmiş toplumlarda hükümetlerle sosyal aktörler arasında güçlü diyaloglar yaşanmakta ve sosyal ve ekonomik sorunlar katılımcı demokrasi, uzlaşma ve istişare yoluyla çözülmektedir. Türkiye'de de Ekonomik ve Sosyal Konsey bu amaçla kurulmuştur. Çalışma kapsamında görüşülen iş dünyası ile ilgili STK'ların üzerinde durduğu konulardan biri de Ekonomik ve Sosyal Konsey'in güçlendirilmesi ile ilgilidir. Bu Konsey'in ekonomik sorunların çözülmesinde, işsizliğin önlenmesinde, verimliliğin ve istihdamın artırılmasında çok önemli bir işlevi olduğuna değinen STK temsilcileri Hükümetin bu Konsey'i daha işler hale getirmesi gerektiğini de vurgulamışlardır. Bu konuda atılan önemli adımlardan biri 2010 yılının Eylül ayında yapılan referandum sonucu kabul edilen Anayasa değişiklikleri arasında Ekonomik ve Sosyal Konsey'in de anayasal bir kurum haline getirilmiş olmasıdır. Bu değişiklikten önce gerek TİSK, TOBB, TÜSİAD gibi işveren kuruluşları gerekse sendika konfederasyonlarının başkan ve yetkilileri her platformda Ekonomik ve Sosyal Konsey'in önemine değinmiştir. Konsey'in Anayasa

---

⁴⁹ Karma İstişare Komitesi'ne ilişkin bilgilere Türk-İş Dış İlişkiler Sorumlusu Hülya Uzunler aracılığıyla ulaşılmıştır.

değişiklik paketine alınarak, anayasal bir kurum haline getirilmesinde STK'lardan gelen taleplerin de etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sivil toplum kuruluşlarından gelen taleplerin de etkisiyle yapılan düzenlemelerden biri de 2009 yılının Ocak ayında Başmüzakereci olarak Egemen Bağış'ın atanmış olmasıdır. AB ile katılım müzakerelerinin başladığı 2005 yılında Başmüzakereci olarak o dönem Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Ali Babacan atanmıştı. Ancak Dışişleri'nin yoğun gündemi dolayısıyla çok fazla mesai gerektiren AB konusundaki çalışmaların aksadığına dair eleştiriler tüm toplumsal kesimler tarafından dile getirilmiştir. Bu eleştirilere STK'lar da katılmıştır. Görüşme yapılan STK temsilcilerine bu konu sorulduğunda kendilerinin bu talepleri dile getirdiklerini ancak bu değişim konusunda bir etkilerinin olup olmadığını bilemediklerini belirtmişlerdir. Bu eleştirilerin de etkisiyle Egemen Bağış Devlet Bakanı ve Başmüzakereci olarak atanmıştır.

Egemen Bağış'ın atanmasının ardından yapılan önemli faaliyetlerden biri de Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin yapısının güçlendirilmesi olmuştur. Bu konu da yine STK'ların gündeminde olan bir konudur. Hak-İş Dış İlişkiler ve AB Masası Sorumlusu Dr. Osman Yıldız, ABGS gibi AB ile ilgili konularda hayati derecede önemli bir kurumun halen daha yapılanmasında problemler olduğunu belirterek bir an önce bu kurumun güçlendirilmesini talep ettiklerini belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2009a-1). Bu eleştirilere diğer STK'ların gündemlerinde de rastlanmaktadır. Bu eleştirileri de dikkate alan hükümet 2009 yılının Haziran ayında ABGS'nin görev ve yetkilerini düzenleyen kanunda değişiklik yaparak ABGS'nin kurumsal yapısını güçlendirmiştir.

Egemen Bağış'ın başmüzakereci olarak atandıktan sonra sivil topluma yönelik yaptığı önemli faaliyetlerden biri de belirli periyodlarla STK temsilcileriyle yaptığı büyük çaplı diyalog ve istişare toplantıdır. Kadın kuruluşları, gençlik kuruluşları gibi tematik olarak gerçekleştirilen bu toplantılara bizzat katılarak bu STK'ların sorunlarını dinleyen Bağış, yazarın yaptığı mülakatta da bu toplantılara verdiği öneme değinmiş, bu tür faaliyetlerin artarak süreceğini vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2009b-2).

Bu örnekler Türkiye'de sivil toplumun bir uyanış içinde olduğunu ve küçük adımlarla da olsa karar süreçlerinde etkili olmaya başladığını göstermektedir. Çalışmanın en başında da vurgulandığı gibi AB üyeliği sivil toplumun canlanmasındaki en büyük faktörlerden biridir. Gerek üyelik yolunda yapılan reform çalışmalarında ortaya çıkan

yeni düzenlemelerin, gerekse AB tarafından Türkiye'deki sivil toplumun kapasitesinin artırılmasına yönelik faaliyetlerin Türkiye'deki sivil toplumun yapısal sorunlarını çözmekte önemli bir araç olacağına inanılmaktadır.

Bu noktada çalışmanın tezi, dış politikanın şekillenmesinde STK'ların da başka alt aktörler gibi önemli roller oynadıklarıdır. Bu tez çerçevesinde yapılan araştırmanın sonucunda Türkiye'nin AB politikası örneği açısından bakıldığında, STK'ların bu politikanın şekillenmesinde çok az role sahip olduklarıdır. Daha çok diğer alt aktörler (bürokrasi, siyasi partiler vb.) dış politikayı şekillendirmektedirler.

Çalışmanın bu anlamda teoriye katkısı, alt aktörlerin devlet düzeyindeki ya da devlet düzeyi üzerindeki uluslararası aktörlerden bağımsız olmadıklarıdır. STK'lar ve diğer alt aktörler bu üst aktörlerle sürekli bir etkileşim içerisindeyler. Bu çerçevede AB gibi uluslararası örgütlerin de dâhil olduğu üst aktörler de STK'ların kimliklerinin ve bu çerçevede çıkar ve önceliklerinin inşası üzerinde etkili olmaktadır (trans-nasyonel sosyalleşme). Bu durumda neoliberal teoriyle konstrüktivist yaklaşımın dış politikanın açıklanmasına ilişkin tezlerinin birlikte düşünülmesi STK'ların Türkiye'nin AB politikasının oluşumuna ilişkin rol ve yaklaşımlarının analizinde en doğru modeli ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, yapılan araştırma sivil toplumun Türkiye'nin AB politikasında henüz istenen düzeyde etkin olamadığını göstermiştir. AB'ye üyelik süreci gibi toplumsal yaşamın her alanında dönüşümü içeren bir projede dahi sivil toplumun etkili bir toplumsal aktör olarak karar süreçlerinde yer alamamış olması Türkiye'de demokratikleşmenin yeterince kurumsallaşmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Kurumsallaşmış bir demokrasi kültürünün ve yerleşik bir sivil toplum geleneğinin henüz oturmadığı Türkiye'de, sadece sivil toplum alanındaki yasal engellerin kaldırılmasının yeterli olmadığı görülmektedir. Sivil toplum alanına taraflı bir yaklaşımla bakarak, onun sivilliliğinin sorgulandığı bir ortamda sivil toplumdaki AB üyelik sürecine katkı beklemek de fazla iyimserlik olacaktır. Önemli olan devletin sivil topluma bakışında bir değişim sağlayabilmek ve onu demokratikleşme, modernleşme ve çoğulculuğun bir aracı olarak görececek bir bakış açısı oluşturmaktır. Bu süreçte sivil toplum kuruluşlarına da önemli görevler düşmektedir. Toplumsal tabanını temsil etmek ve onun çıkarlarını gözetmek yerine demokratik değerleri özümsememiş ve patronaj

ilişkilerinin hâkim olduğu bir yapıda sivil toplumun niceliksel olarak fazlalığını, sivil toplumun gelişmişliğinin göstergesi olarak yorumlamak mümkün değildir. Bu bağlamda gelişmiş bir sivil toplumdaki beklenen gerek iç gerekse dış politikada, politika yapım süreçleri için yeni katılım kanalları açarak toplumsal düzlemdeki farklı söylemleri ortaya çıkararak, fikirlerin zenginliğine katkıda bulunmaktır. Bu işlevin ise STK'ların kapasitelerini değiştirerek, hem kendileri dönüşüp hem de Türkiye'yi dönüştürmeleri sonucunda mümkün olacağı düşünülmektedir. Kuşkusuz Avrupa Birliği üyelik süreci yukarıda değinilen bu sorunların çözülmesinde önemli bir araç olacaktır.

KAYNAKÇA

- “AB İlişkilerinde Aralık İşkence Aylı”, <http://www.haberaktuel.com/AB-iliskilerinde-Aralik-iskence-ayi-haberi-46972.html>, 07.12.2009 , 15.12.2010
- “AB Müzakere Sürecinde Deneyimler” Konulu Panel TOBB’da Yapıldı”(2004), http://www.tobb.org.tr/haber_arsiv2.php?haberid=266, 08.04.2010
- “AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu”, (2005), www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/984/abveadayulkelercivil.pdf, 20.01.2011
- ADD (2009), “Kamuoyuna-Avrupa Birliği Ulus Devleti Yıkılmak İstiyor”, http://www.add.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=1987&Itemid=101 03.09.2010
- ADLER, Emanuel (2001), “Constructivism and International Relations”, *Handbook of International Relations*, Walter Carlsnaes vd. (ed.), Sage Yayıncılık, London, s.95-118
- AKÇADAĞ, Emine (19??), *Dünyada ve Türkiye’de Kamu Diplomasisi*, <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/emineakcadag.pdf>, 08.02.2010
- AKSOY, Murat (2009), “Türkiye Dış Politikada Artık Siyaset Üretiyor”, *Yeni Şafak*, 20 Eylül, <http://yenisafak.com.tr/Yorum/?i=212067> 04.07.2010
- AKSOY, Necdet (2008), *Sivil Toplum ve Baskı Grupları*, Kaknüs Yayınları, Ankara.
- AKTAR, Cengiz (2003) “Avrupa Hareketi İçin Çağrı”, *Avrupa Okumaları*, Kanat Yayıncılık, İstanbul.
- AKYÜZ, Abdullah (2006), “Türk-Amerikan İlişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, *Sivil Toplum ve Dış Politika*, Doğan, E. ve S. Mazlum (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, s.209-232.
- ALKAN, Haluk (1998), *Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamlı Örgütlenmeleri* Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- ALEMDAR, Zeynep (2005) *Civil Society and Intergovernmental Organizations: Turkish Domestic Organizations Exercising Influence via The European Union*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Kentucky.
- ALEMDAR, Zeynep (2007), “Sendika Konfederasyonları-Devlet İlişkileri: Avrupa Birliği Söylemlerinde Çeşitlilik ve Nedenleri”, *Sivil Toplum Dergisi*, Cilt 5, Sayı 19, s. 57-62.
- ALLISON, Graham (2008), “Cuban Missile Crisis”, *Foreign Policy Theories, Actors and Cases*, Smith vd. (ed.), Oxford University Press, s. 208-228.
- ARI, Tayyar (2002), *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya ve İşbirliği*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ATAN, Serap (2004), “Europeanisation of Turkish Peak Business Organisations and Turkey-EU Relations”, *Turkey and European Integration: Accession Prospects and Issues*, Routledge, London, New York, s. 100-121.
- ATO (2004), “ATO Başkanı Aygün: Annan Hayatının Romanını Yazmış”, <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=163&l=1>, 17.12.2009
- “Avrupa Hareketi 2002”, (23 Eylül 2002), www.ntvmsnbc.com, 02.12.2009
- AYDIN DÜZGİT, S., H. Altınay, Ş. Benhabib, C. Özdemir, J. F. L. Bayart (2006), *AB'nin Türkiye İle İlişkilerinde Kant'ı Aramak*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Uğur, ve Haluk Alkan (2000), “Türkiye’de İşadamları-Devlet İlişkileri Perspektifinden MÜSİAD”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 85, Yaz, s. 133-155.
- BARNETT, Michael (2006), “Social Constructivism” *The Globalization of World Politics*, Baylis J. Ve S. Smith (ed.), Oxford University Press, s. 251-271.
- BAYBURTLU, Mustafa (2006), “TOBB AB Çalışmaları: Nasıl Hazırlandı? Faaliyetlerimiz”, <http://www.tobb.org.tr/abm/haberler/abkatilimsureci/M%5B1%5D.Bayburtlu%20-%20TOBB.pdf> 30 Ekim , 26.11.2010
- BAYDAR, Oya (1999), “Türkiye’de İşçi Örgütlenmesine Bir Kuş Bakışı”, Baydar, O. ve Gülay Dinçel (der.), *75 Yılda Çarkları Döndürenler*, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 305-315.

- BAYRAKTAR, S. Ulaş (2005), “Hangi sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’inde Sivil Toplum(lar)”, *Sivil Toplum*, Cilt:3, Sayı: 9, Ocak-Mart, s.9-24
- BIENEN D., C. Freund, V. Rittberger (1999), “Social Interest, Policy Networks and Foreign Policy: An Outline of Utilitarian-Liberal Foreign Policy Theory”
<http://www.uni-tuebingen.de/uni/spi/taps/tap33a.htm> ,07.11.2009
- BİKMEN Filiz, Zeynep MEYDANOĞLU (2006), *Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu*, TÜSEV Yayınları, Yayın No. 39, İstanbul.
- BOBBIO, Norberto, “Gramsci and the Concept of Civil Society”, *Civil Society and the State*, KEANE, John (ed.), Verso, London and New York,
- BOEKLE, H., V. Rittberger, W. Wagner (1999), *Norms and Foreign Policy: Constructivist Foreign Policy Theory*, Tübingen University, No. 34a
- BOLAT, Ömer (2007), *Medeniyet İdeali*, Küre Yayınları, İstanbul.
- BORA, Tanıl (2002), “Türkiye’de Meslek Kuruluşları: Kamu, Sivil ve Millinin Muğlak Kesişim Alanı”, *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, YERASİMOS, S. vd. (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 265-310.
- BORA, Tanıl ve Selda ÇAĞLAR (2002), “Modernleşme ve Batılılaşmanın Bir Taşıyıcısı Olarak sivil Toplum”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 336-346.
- BUĞRA, Ayşe (1998), “Class, Culture and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations”, *International Journal of Middle Eastern Studies*, 30, pp. 521-539.
- BUĞRA, Ayşe, (2003), *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CHECKEL, Jeffrey T. (1997), “International Norms and Domestic Politics: Bridging the Rationalist-Constructivist Divide”, *European Journal of International Relations*, Vol. 3, N. 4, s. 473-495.

- CHECKEL, Jeffrey T. (2008), "Constructivism and Foreign Policy", *Foreign Policy Theories, Actors and Cases*, Smith, S., A. Hadfield, T. Dunne (ed.), Oxford University Press, s.71-83.
- ÇİCİOĞLU, F., F. Yurttaş, L. Özcan (2009), "Müzakereci Demokrasilerde Müzakere Aktörü Olarak Sivil Toplum: Avrupa Hareketi 2002 Örneği", *1. Uluslararası Müzakereci Demokrasi Sempozyumu*, İstanbul Aydın Üniversitesi, 15-16 Nisan, İstanbul.
- ÇİCİOĞLU, Filiz (2006), "Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Sürecine Sivil Toplum Geliştirme Merkezi'nin Katkısı", *III. Uluslararası STK'lar Kongresi*, 9-10 Aralık, Çanakkale, s. 567-571.
- ÇAHA, Ömer (1999), *Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÇAHA, Ömer (2001), *Türkiye'de Sivil Toplum: Sivil Topluluklardan Sivil Topluma*, Liberalizmin İncelenmesi, Ankara.
- ÇELİK, Ahmet Hüsrev (2006), "*Sivil Toplum Kuruluşlarının Türk Dış Politikasına Etkisi*", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- ÇEPEL ÜNALP, Zuhale (2006), "*Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- DEMİRTEPE, Turgut (2006), *10. Türk Kurultayı*, <http://www.usakgundem.com/yazar/437/10-t%C3%BCrk-kurultayi.html>, 07.11.2010
- DEMİRKOL, Özhan (2006), "*Civil Society as Foreign Policy Actor: The Case of TÜSİAD*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DİKMEN CANIKLIOĞLU, Meltem (2007), *Sivil toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri*, Seçkin Yayınları, İstanbul.

- DOĞAN, Erhan (2002), *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Yönelik Dış Politika Oluşum Süreci: Avrupa Konseyinin Lüksemburg (Aralık 1997)-Helsinki (Aralık 1999) Zirveleri Arası Dönem*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DOĞAN, Erhan (2003), "Sendikalar ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Siyaseti", *Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 6, s. 19-43.
- DOĞAN, Erhan (2006), "AB Katılım Süreci, Neo-Korporatizm ve Türk Siyasetindeki Kalıntılar", *Sivil Toplum ve Dış Politika*, Doğan, E. ve S. Mazlum (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 35-54
- DOĞAN Erhan ve Semra CERİT MAZLUM (2006), "Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Sorunlar ve Yeni Aktörler", *Sivil toplum ve Dış Politika*, Doğan, E. ve S. Mazlum (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 11-22.
- DOUGHERTY James E. ve Robert L. PFALTZGRAFF (1996), *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, Longman, New York.
- DUMAN, Fatih (2008), "Sivil Toplum", *Siyaset*, Türköne, M. (ed.), Lotus Yayınları, 8. Baskı, Ankara, s. 347-377
- DUNNE, Timothy (1997), "Liberalism", *The Globalisation of World Policies: An Introduction to International Relations*, Ed. By John Baylis and Steve Smith, Oxford University Press, pp. 147-163.
- DURAN Burhanettin (2006), "JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation", *The Emergence of New Turkey: Democracy and the AK Party*, Yavuz Hakan (ed.), University of Utah Press, Salt Lake City, s. 281-305.
- DURAN, Burhanettin (2008), "28 Şubat'ın Gölgesinde Siyaseti Düşünmek", "Sivil" Toplum Kavramı Tartışmaları, Kaknüs Yayınları, İstanbul, s. 249-263.
- Dünya Gazetesi (2002), "Hak-İş, AB Üyeliği İçin Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu'ndan Destek İstedi", 6 Ekim.
- ERDOĞAN TOSUN, Gülgün (2001), *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul.

- ERDOĞAN TOSUN, Gülgün (2008), “STK’ların Nasıl Görünmek İstediklerine Karar Vermeleri, onların Toplumsal Kimliği Açısından Yaşamsal Öneme Sahiptir”, *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, s.201-214.
- ERDOĞAN, Necmi (2001), “*Kalpaksız Kuvvacılar: Kemalist Sivil Toplum Kuruluşları*”, Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 235-263.
- ERGİL Doğu, (1995), *Doğu Sorunu: Teşhisler ve Tespitler*, TOBB Yayınları, Ankara.
- ERUYGUR Şener (2008), “2008’de Türkiye”, Atatürkçü Düşünce, Sayı 7, Yıl 1, Şubat.
- FINNEMORE M. ve K. SIKKINK (1998), “International Norm Dynamics and Political Change”, *International Organization*, Vol. 52 N. 4, Autumn, s. 887-917.
- GOLDSTEIN J.S. ve J.C. PEVEHOUSE (2010), *International Relations* , 9. Baskı, Longman.
- GÜLFİDAN, Şebnem (1993), *Big Business and the State in Turkey: The Case of TÜSİAD*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- GÜLMEZ, Mesut (2005), “ ‘Üvey Evlat’ Sendikal Haklarda Avrupa Birliği’ne Uyum İnsan Hakları Sorunudur”, *Türk-İş Dergisi*, Eylül-Ekim, Sayı 369, s. 38-52.
- GÜNDEM, Şebnem (2004), “*The NGOs As Policy Actors: The Case of TUSIAD With Regard to Turkey’s EU Membership*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Avrupa Çalışmaları Enstitüsü, Ankara.
- GÜRGÜR, Nuri (1992), “*Tarihi Yaşarken-Ayın Yorumu*”, Türk Yurdu, Sayı 53, s. 3-7.
- GÜRGÜR, Nuri (1999), “*Türk Dünyası’nda Neler Oluyor-Ayın Yorumu*”, Türk Yurdu, Sayı 147, s. 2-4.
- GÜRPINAR, Bulut (2006), “Türk Dış Politikasında Bir Aktör: TÜSİAD”, *Sivil Toplum ve Dış Politika*, Doğan, E. ve S. Mazlum (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 233-253

- GÜVENÇ, Serhat (2006), “Türkiye’nin Dış Politikası ve Düşünce Kuruluşları”, *Sivil Toplum ve Dış Politika*, Doğan, E. ve S. Mazlum (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, s.159-179
- Habertürk (2010), “İKV Başkanından AB Müzakerelerinin 5. Yılı İçin Mesaj”, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/557535-ikv-baskanindan-ab-muzakerelerin-5-yili-icin-mesaj>, 23.06.2010
- Hak-İş (2009a), “*Hak-İş Başkanı Salim Uslu’nun “Sivil Toplum Diyalogu: Ortak Çalışma Kültürü Oluşturmak” Adlı Projenin Açılışında Yaptığı Konuşma*”, www.iscilerbirarada.org/index2.php?option=com_content&task=view&id=35&pop=1 , 28.07.2009
- Hak-İş 10. Olağan Genel Kurul Faaliyet Raporu, 5-7 Aralık 2003, Ankara.
- Hak-İş (2009b), “*Hak-İş AB Yılımı Masaya Yatırdı*”, <http://www.hakis.org.tr/arsiv/hakisabegitimi.html>,28.07.2009
- Hak-İş 8. Olağan Genel Kurul Raporu, 1995
- Hak-İş 9. Olağan Genel Kurul Raporu, 1999
- HİSARCIKLIOĞLU, Rifat (2007), 62. Genel Kurul Açılış Konuşması, 27 Mayıs
- <http://www.tobb.org.tr/tobbhakkında/amaci.php> 09.06.2010
- <http://www.tisk.org.tr/hakkında.asp?id=498> 30.09.2009
- <http://www.bianet.org>, 16.03.2010
- <http://www.abhaber.com/haber.php?id=7329> 31.10.2009
- <http://www.mazlumder.org>15.03.2010
- <http://www.abhaber.com>, 02.01.2011
- <http://www.tisk.org.tr/anayasa.asp> ,25.03.2010
- <http://www.hurriyet.com.tr/sondakika/5104478.asp?sd=2> ,20.10.2009
- <http://www.dtr-ihk.de/tr/home/> ,07.01.2010

<http://www.tumgazeteler.com/?a=2107104> ,15.11.2010

<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=22720&l=1>,15.08.2010

www.musiad.org.tr,02.01.2011

<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=20721&l=1> , 20.08.2010

<http://www.abhaber.com>, 01.01.2001

<http://www.abhaber.com/haber.php?id=10587>, 19.11.2009

<http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=HAKTRS01>, 11.06.2010

<http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=DPL02TR01>, 12.06.2010

<http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=HAKTRS02>, 11.06.2010

<http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=DMK00TR01>, 14.06.2010

<http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=IYO00TR01>, 16.10.2010

<http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=DPL00TR01> ,18.06.2010

http://www.cer.org.uk/about_new/about_index.html ,19.06.2010

<http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=DPL01TR03>,18.06.2010

<http://www.britishcouncil.org/tr/turkey-bosphorus2009.htm>, 05.12.2009

<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=41402&l=1> 02.11.2010

<http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=DPL02TR01>, 15.06.2010

<http://www.add.org.tr> ,15.07.2010

<http://www.businessstomorrow.net/iky/files/Sendikacilik.pdf>, 02.01.2011

<http://www.ihh.org.tr/rotamizfilistin-sss/tr/>,03.09.2010

<http://www.milliyet.com.tr/disisleri-bakani-ahmet-davutoglu>
[bmdekonustu/dunya/sondakika/31.05.2010/1244954/default.htm](http://www.milliyet.com.tr/disisleri-bakani-ahmet-davutoglu) ,02.02.2010

<http://www.tasam.org/index.php?altid=3127> ,30.04.2010

<http://www.politikamerkezi.org.tr/tr/calismalarimiz/konferanslar/220-turkiye-ermenistan-iliskileri-normallesme-sureci>, 06.12.2009

<http://www.filistingunleri.org/TR/Default.ASP>, 25.03.2010

<http://yeni.tepav.org.tr/en/haberler/s/1121>, 03.05.2010

<http://yeni.tepav.org.tr/en/haberler/s/1051>, 11.06.2010

<http://www.kimseyokmu.org.tr/Pages.aspx?pagesID=450>, 29.12.2009

<http://www.ari.org.tr> ,27.08.2009

<http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=78> ,21.11.2009

<http://www.tobb.org.tr>, 02.01.2011

http://www.tasam.org/pdf/BAK3_program_TR.pdf ,09.08.2009

<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=30486> , 05.04.2010

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Etkinlikler/Dosyalar/201031_iranbyk_subat.pdf,
15.06.2010

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Etkinlikler/Dosyalar/201065_barzani.orsamda.pdf
22.06.2010

http://www.turkmeneliid.com/album_k/faaliyetlerimiz.htm, 30.06.2010

<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=5966&l=1> ,12.08.2010

<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=14&l=1>, 13.08.2010

<http://www.haberaktuel.com>, 11.12. 2009

http://www.belgenet.com/yasa/ab_uyum-1.html, 02.01.2011

http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=cts&haberno=1531, 20.05.2010

<http://www.haber7.com>, 17 Ekim 2009

<http://ekutup.dpt.gov.tr>, 02.01.2011

<http://www.csgeb.gov.tr>, 16.11.2009

<http://www.ntvmsnbc.com>, (6 Ekim 2004), 04.12.2009

<http://www.stk.net/59/prof-dr-omer-caha.html>, 14.01.2011

<http://www.tobb.org.tr/abm/raporlaryayinlar/AB%20ile%20iliskilerde%20STK%27lari%20rolu%20calisma%20Grubu%20Raporu.doc>, 16.11.2009

HOLLIS M. ve S. SMITH (1991), *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford: Clarendon Pres.

HUDSON, Valerie (2007), *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*, Lanham: Rowland&Littlefield Publishers, ABD.

Hürriyet (2004a), *Denktaş'a Destek Mitingi*, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=218604>, 18.04.2010

Hürriyet (2004b), *Bayramımız Kutlu Olsun*, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/12/18/571226.asp> 18.04.2010

Hürriyet (2010), *"TÜSİAD Heyeti Clinton'la Görüştü"* <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/15061316.asp>, 20.06.2010

İKV (2004), *"Türkiye'nin Müzakere Çalışmalarını Yürütecek İdari Yapılanmaya İlişkin İktisadi Kalkınma Vakfı Önerileri"*, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/6b6e5c4b.pdf>, 17.01.2010

İKV (2005), *40. Yıl*, İKV Yayınları.

İKV (2009), *İktisadi Kalkınma Vakfı 47. Genel Kurul Raporu*, 18 Haziran.

İNAT, Kemal ve Ali BALCI (2007), "Dış Politika: Teorik Perspektifler", *Uluslararası Politikayı Anlamak*, Zeynep Dağı (ed.), Alfa Yayınları, İstanbul, s. 212-287.

İNAT Kemal ve Burhanettin DURAN (2005), "Teori ve Uygulamada AKP Dış Politikası", *Demokrasi Platformu*, Güz, s. 1-39

- İşveren Dergisi (2000), “Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu’nun Avrupa Birliği Mevzuatına Uyum Sürecinde Hazırlanacak Olan Ulusal Program’ın İstihdam ve Sosyal Politikalar Bölümüne İlişkin Görüş ve Önerileri”, Aralık.
- İşveren Dergisi (2001), “Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu’nun Avrupa Komisyonu’nun 2001 Genişleme Stratejisi ve 2001 Türkiye İlerleme Raporu’na İlişkin Görüşleri”, Kasım.
- İşveren Dergisi (2003), “Ulusal Programa İlişkin TİSK Görüşleri”, Ağustos.
- İşveren Dergisi, (2005a), “Röportaj: Hak-İş Konfederasyonu Genel Başkanı Salim Uslu”, TİSK, Eylül.
- İşveren Dergisi (2005b), “Röportaj: Türk-İş Konfederasyonu Genel Başkanı Salih Kılıç”, Eylül.
- İşveren Dergisi (2009), Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi 26. Toplantısı, Nisan.
- KAHRAMAN, Suay (2008), 301. Madde ve Ardındakiler, Atatürkçü Düşünce, Sayı 7, Yıl 1, Şubat, s. 20-22.
- KALEAĞASI, Bahadır (2008), “Özel Sektör, Demokratik Toplum”, Radikal 13 Aralık.
- KANBOLAT Hasan ve Hasan Ali KARASAR (2009), Türkiye’de Stratejik Düşünce Kültürü ve Stratejik Araştırma Merkezleri: Başlangıcından Bugüne Türk Düşünce Kuruluşları, Nobel Yayınları, Ankara.
- KARACA, Seher (2004), “EU Policy-Making and Domestic Business Interests: The Contribution of the Turkish Business Community Towards EU Policy”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dublin European Institute, Ireland.
- KATZENSTEIN Peter J. (1976), “International Relations and Domestic Structures: Foreign Economic Policies of Industrial States” *International Organization*, Vol. 30 N. 1, s. 1-45.
- KEYMAN, Fuat ve Berrin Koyuncu (2004), “AKP, MÜSİAD, Ekonomik Kalkınma ve Modernite”, *Düşünen Siyaset*, Sayı 19, pp. 125-145.

- KEYMAN, Fuat (2006), *Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkansızlıklar İçinde Bir Vaha*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM) Yayınları, Ankara.
- KOÇ, Yıldırım (2001), *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, Türk-İş Eğitim Yayınları No. 66, Ankara.
- KOÇ, Yıldırım (19??), “Türkiye’de Değişen Toplumsal-Siyasal Saflaşma ve Beşli Girişim” *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt 22, Sayı 213, s. 153-173.
- KOHEN, Sami (2003), “TESEV’in Kıbrıs Atağı”, *Milliyet*, 15 Aralık.
- KÖSE Talha (2008), *İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti*, SETA Yayınları, Ankara.
- Kriter (2007), “Yeni Meclis ve Hükümetten Ne Bekliyoruz?”, Sayı 13, Temmuz, s. 18-24.
- KUT, Şule (1998), “Türkiye’nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları”, *En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), Boyut Yayınları, İstanbul, s. 45-64.
- KUTADGOBİLİK, Tuğrul (2003), “Geleceğimiz İçin Çağdaş Atılımlar”, *İşveren Dergisi*, Ağustos.
- KUTADGOBİLİK, Tuğrul (2004), “17 Aralık Fırsatını İyi Değerlendirelim”, *İşveren Dergisi*, Aralık.
- KUTADGOBİLİK, Tuğrul (2005), “Müzakere Süreci ve Bize Düşenler”, *İşveren Dergisi*, Ekim.
- KUTADGOBİLİK, Tuğrul, (2006a) “İlerleme Raporu ve AB’nin Kafa Karışıklığı”, *İşveren Dergisi*, Kasım.
- KUTADGOBİLİK, Tuğrul (2006b), “Zorlu Dönemeç”, *İşveren Dergisi*, Nisan.
- KUTADGOBİLİK, Tuğrul (2006c), “AB Konusunda Yapmamız ve Yapmamamız Gerekenler”, *İşveren Dergisi*, Eylül.
- KÜÇÜK, Mustafa (2009), “Uluslararası İlişkiler Kuramında ‘Konstrüktivist Dönüşü’ Anlamak”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 9, sayı 2, s. 771-795.

- LUIF Paul vd. (2009), *Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası: Türkiye Nereye Ait?*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- MACAR, Elçin ve Mehmet GÖKAÇTI (2005), *Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği zerine Tartışma ve neriler*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- MACAR, Elçin ve Mehmet GÖKAÇTI (2009), *Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği zerine Tartışma ve neriler 2*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- MAÇ, Nazlı (2006), *Avrupa Birliği Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları*, Konya Ticaret Odası Araştırma Raporu, Konya.
- MARDİN, şerif (1986), *Sivil Toplum*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7, İletifşim Yayınları, İstanbul, s. 1918-1923.
- MERAL, Bayram (2001), "Genel Başkan Bayram Meral'in Türk-İş Başkanlar Kurulu Açılış Konuşması", *Belgelerle Türk-İş Tarihi (1999-2002)*, Türk-İş Yayınları, Ankara.
- Milliyet (2010), "MÜSİAD, İnan'a Yaptırım Kararını Eleştirdi" 10 Haziran.
- MORAVCSIK, Andrew (1997), "Taking Preferences Seriously: A liberal Theory of International Politics", *International Organization*, Vol. 51, No. 4, p. 513-53.
- MÜSİAD (1998a), *Türkiye Ekonomisi 2000: 1999 Yılı Değerlendirmesi 2000 Yılı Beklentileri*, İstanbul, MÜSİAD Araştırmaları, Cilt 36.
- MÜSİAD (1998b), *Türkiye Ekonomisi 1998: 1997 Yılı Değerlendirmesi 1998 Yılı Beklentileri*, İstanbul, MÜSİAD Araştırmaları, Cilt 27, 1998.
- MÜSİAD (1999), *Türkiye Ekonomisi 1999: 1998 Yılı Değerlendirmesi, 1999 Yılı Beklentileri*, İstanbul, MÜSİAD Araştırmaları, Cilt. 34.
- MÜSİAD (2004), "AB İlerleme Raporu ve AB Müzakere Süreci Konusunda MÜSİAD'ın Görüşleri", MÜSİAD Cep Kitapları No. 18, Ekim, İstanbul.
- MÜSİAD (2005a), "AB Müzakere Sürecine İlişkin MÜSİAD'ın Değerlendirme ve nerileri (2)", İstanbul.
- MÜSİAD (2005b), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul.

MÜSİAD(2007), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul.

MÜSİAD(2008), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul

MÜSİAD(2009), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul

“MÜSİAD Genel Başkanı Ali Bayramoğlu: AB Türkiye’yi Oyalayıp Bekleme Odasında Tutmaya Devam Ediyor”, 10.10.2002, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=21464&l=1> 13.08.2009

ONBAŞI, Funda (2005), *Sivil Toplum*, L&MYayınclık, İstanbul

ORHAN, Oytun (2010), “İraklı Kürtlerin Parlamento Seçim Sonuçlarına ve Türkiye İlişkilere Bakışı: Saha Çalışmasına Dayalı Bir Araştırma” *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Haziran, s. 23-32.

ORSAM (2010), “*Türkiye’ye Yönelik Türkmen Göçü ve Türkiye’deki Türkmen Varlığı*”, Rapor No. 19, Haziran.

ÖKSÜZ, Onur (2008), “*Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Resmi Söylem Karşısında Sivil Toplum Söylemi: 1990 Sonrasına Eleştirel Bir Bakış*”, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ÖKÜTÇÜ, Davut (2005), *Müzakere Süreci ve İş Dünyası*, TİSK İşveren Dergisi, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1261&id=69,13.12.2010

ÖNER, Selcen (2009), *Türkiye’deki Türkiye-AB İlişkileriyle İlgili STK’lar ve Bu Süreçteki Roller*, VI. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, 23-25 Ekim 2009, Çanakkale, s. 639-649.

ÖNİŞ, Ziya ve Umut Türem (2001), “Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of turkish Business Associations”, *Turkish Studies*, Vol. 2, No. 2, Autumn, pp. 94-120.

ÖNİŞ, Ziya ve Umut Türem (2002), “Entrepreneurs, Democracy and Citizenship in Turkey”, *Comparative Politics*, Vol. 34, No. 4 July, pp. 439-456.

- ÖNİŞ, Ziya (2003), “Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the Post-Helsinki Era”, *Turkish Studies*, Vol. 4, No. 1, s. 9-34.
- ÖZCAN Nihat Ali (2006), *İran Sorununun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye’ye Öneriler*, TEPAV Yayınları, Ankara.
- ÖZCAN, Gencer (2004), “Türkiye Dış Politikası’nda Algılamalar, Karar alma ve Oluşum Süreci”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (der.), 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, s. 829-895.
- ÖZDEMİR, Şennur (2004), “MÜSİAD ve HAK-İŞ’i Birlikte Anlamak”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık Sayısı*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 837-844.
- ÖZDEMİR, Şennur (2007), “Türkiye’nin Özgün Sınıflaşması: MÜSİAD ve HAK-İŞ”, *Sivil Toplum Dergisi*, Cilt 05, Sayı 19, s. 63-83.
- ÖZDEMİR, Şennur (2008), *MÜSİAD, Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, Vadi Yayınları, Ankara.
- ÖZGÜR BAKLACIOĞLU, Nurcan (2006), “Türkiye’nin Balkan Politikasında Rumeli ve Balkan Göçmen Dernekleri”, *Sivil Toplum ve Dış Politika*, Doğan, E. ve S. Mazlum (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 77-117.
- ÖZKAN, Funda (2003), “Hanımlar AB Gününde Buluştu”, *Radikal*, 26 Ağustos.
- ÖZKAN, Funda (2006), “Biz Yine AB İçin Koşturacağız”, *Radikal*, 06 Mayıs.
- ÖZKAN, Abdullah (2010), “Balkan Kongresi ve Kamu Diplomasisi”, *Milli Gazete*, 27 Nisan.
- ÖZKIRIMLI, Umut (2008), *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- PEHLİVANOĞLU, Özcan (2010), “Türkiye’deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Balkanlar’da Eğitim Çalışmaları”, *3. Uluslararası Balkan Kongresi*, Sancaktar, Caner (ed.), TASAM Yayınları, İstanbul.

- PİRLER, Bülent (2002), “Sivil Toplumun Sesi”, *İşveren Dergisi*, Haziran.
- PİRLER, Bülent (2003), “Türkiye-AB İlişkilerinde Son Durum”, *İşveren Dergisi*, Ocak.
- PİRLER, Bülent (2004), “AB Üyeliği Konusundaki Son Çalışmalarımız”, *İşveren Dergisi*, Mayıs.
- PİRLER, Bülent (2005), “Müzakere Süreci ve Sosyal Diyalog”, *İşveren Dergisi*, Ağustos.
- PİRLER, Bülent (2009), “26. KİK Toplantısının Ardından”, *İşveren Dergisi*, Nisan.
- POYRAZ, Serdar (2009), *Turkish-Iranian Relations: A Wider Perspective*, SETA Policy Brief, SETA Yayınları, Ankara.
- PUSCH, Barbara (2001), “*Kamusallığa Doğru: Türkiye’de İslamcı ve Sünni-Muhafazakâr Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Yükselişi*”, Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 461-487.
- Radikal, (2002a), “*Türkiye İçin Avrupa’nın İşçileri Birleşti*”, 10 Aralık.
- Radikal, (2002b), “*Türkiye Platformu: Şimdi Sıra AB’de*”, 7 Ekim.
- Radikal, (2003a), “*TÜSİAD’dan İlk Uyarılar*”, 14 Ocak.
- Radikal, (2003b), “*TOBB’dan Tezkere Desteği*” 15 Ağustos.
- Radikal, (2005a), “*İşçinin Ümidi Avrupa*”, 6 Ekim.
- Radikal, (2005b), “*Ödünsüz Özgürlük*”, 10 Eylül.
- Radikal, (2009), “*Sivil Toplum Toplantısında Sivil Topluma Söz Yok*”, 6 Mart.
- Radikal, (2010), “*TÜSİAD Barzani’yle Görüştü*”, 6 Haziran.
- Radikal, 04.09.2004.
- Referans Gazetesi, 13.02.2007.

- RITTBERGER, Volker (2001), "Introduction", *German Foreign Policy Since Unification Theories and Case Studies*, Rittberger, V. (ed.), Manchester University Press, United Kingdom.
- RITTBERGER, Volker (2004), "Approach to the Study of Foreign Policy Derived from International Relations Theories", Tubingen University, No. 46.
- ROSATI J.A. (1995), "A Cognitive Approach to the Study of Foreign Policy", in *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation*, L. Neack, J. A. K. Hey, P. J. Haney (ed.), Englewood Cliffs: Prentice Hall, pp. 49-70.
- RUGGIE, John Gerard (1998), "What Makes The World Hang Together? Neo-Utilitarianism and The Social Constructivist Challenge", *International Organization Vol. 52*, N. 4, pp. 855-885
- RUBIN, Barry (2002) "Türkiye'nin Yeni Dış Politikasını Anlamak", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Barry Rubin, Kemal Kirişçi (der.), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sabah Gazetesi (2006), "Atatürkçü Düşünce Derneği'nde Çatlağı", 31 Aralık.
- SANCAR ÜŞÜR, Serpil (1997), *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitabevi, Ankara.
- SETA (2009), "Türkiye-Ermenistan İlişkileri Çalıştay Raporu", SETA Vakfı, Haziran.
- Star Gazetesi (2007) "AB İstese de Türkiye'yi Alamaz", 9 Aralık.
- STGM (2010), "Türkiye ve Ermenistan'dan STÖ'ler Erivan'da Biraraya Geldi", <http://www.stgm.org.tr/faaliyetler.php>, 09.09.2010
- STONE, Alec (1994), "What Is a Supranational Constitutiton? An Essay in International Relations Theory", *The Review of Politics*, Vol. 56, No. 3 (Summer), s. 441-473.
- TABAKOĞLU, Ahmet (1990), "Liberalizm", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt 3.

- TAŞKIN, Yüksel (2006), “Milliyetçi Sivil Toplum Kuruluşları’nın Türk Kimliğini Tanımlama Çabaları”, *Sivil Toplum ve Dış Politika*, Doğan, E. ve S. Mazlum (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 181-205.
- TAYFUR, M. Fatih (2005), “Dış Politika”, *Devlet ve Ötesi*, Eralp Atila (der.), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 73-107.
- TELSEREN, Pelin (2003), “*The Development of Civil Society Organizations in the Process of Turkey’s Integration with the EU: With Special Reference to the Civil Society Organizations Representing the Business Sector*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü, İstanbul.
- TEPAV (2008), *AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı-2008, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Görüşü*”, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/TEPAV_UP_hakkinda_gorus.pdf 18.12.2009
- TESEV (2001), *TESEV Dönemsel Kıbrıs İncelemesi*, Temmuz, Aralık.
- TESEV (2002), *TESEV Dönemsel Kıbrıs İncelemesi*, Mart, Temmuz, Eylül.
- TESEV (2003), *Kıbrıs İçin Annan Planı: Vatandaşın El Kitabı*, TESEV Yayınları.
- TESEV (2005), *Çalışma Alanları 2004, Yıllık Rapor*, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/Genel/TESEV%202004%20Faaliyet%20Raporu.pdf , 03.12.2009
- TESEV(2007a), *2006 Faaliyet Raporu*, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/Genel/TESEV%202006%20Faaliyet%20Raporu.pdf , 03.12.2009
- TESEV (2007b), *Dış Politika Bülteni*, No. 4, Nisan.
- TESEV (2008), *Kürt Sorununun Çözümüne Dair Bir Yol Haritası: Bölgeden Hükümete Öneriler*, TESEV Yayınları.
- TESEV, “Normalization of Turkey-Armenia Relations”, <http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=DPL05EN01> , 16.10.2009

“TESEV: Kürt Sorununa İlişkin Rapor AB Kriterleri Açısından da Önem Taşıyor”,
<http://www.euractiv.com.tr/ab-ve-turkiye/article/tesev-kurt-sorununa-iliskin-rapor-ab-kriterleri-acisindan-da-onem-tasiyor-003937> ,30.09.2010

The Turkish Times (2002), *TUSIAD Asks New Government to Adhere to EU Process*,
November, 4, Washington DC. http://www.theturkishtimes.com/archive/02/11_01/f_tusiad.html 20.02.2010, 13.09.2010

TİSK, *Sosyal Politika ve İstihdam Başlıklı AB Müktesebatı ve Türkiye, TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu Raporu*,<http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1735> (01.12.2009), 09.03.2010

TİSK (2001) 21. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 22-23 Aralık.

TİSK (2004) 22. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 25-26 Aralık.

TİSK (2005), “*Konfederasyonumuz Yönetim Kurulu Başkanı Tuğrul Kutadgobilik, Babacan’ın Başkanlığındaki STK Zirvesi’ne Katıldı*”, 12 Eylül 2005.

TİSK 23. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 15-16 Aralık 2007.

TOBB (2000a), *Anayasa 2000: Türkiye Cumhuriyeti İçin Anayasa Önerisi*.

TOBB (2000b), *Siyasi Partiler ve Seçim Kanunları Önerisi*.

TOBB (2004), *Türk İş Dünyasının AB-Türkiye İlişkileri Konusunda Bilgilendirilmesi ve AB İle Müzakerelere İş Dünyasının Hazırlanması: TOBB Tarafından Yürütülen Çalışmalar*, 22 Temmuz 2004.

TOBB (2005), *TOBB Özel Sektör Müzakere Meclisi, Çalışmalarına Başladı*,
<http://www.tobb.org.tr/haberler/TOBB%20AB%20DANISMA%20KURULU%2019-10-2005.pdf> , (19. 10. 2005), 18.11.2010

TOBB (2008a), *Avrupa Birliği Daire Başkanlığı–2008 Yılı Faaliyet Raporu*.

TOBB (2008b), *TOBB Başkanı M. Rifat Hisarcıklıoğlu’nun 63. Genel Kurul Açılış Konuşması*.

- TOBB (2009), *Türkiyenin Müzakereleri Tamamlaması İçin Artık Bir Tarih Telaffuz Edilmelidir*, http://www.tobb.org.tr/haber_arsiv2.php?haberid=2312, (13.01.2009), 13.08.2010
- “TOBB, AB Süreci İçin Uyardı”, www.ntvmsnbc.com, (24 Ocak 2005), 29.09.2010
- “TOBB Başkanı: Özgürlükler için AB’ye Sarılalım”, <http://www.abhaber.com/haber.php?id=21049>, (21 Şubat 2008), 18.05.2010
- “TOBB Başkanı Hisarcıklıoğlu, AB üyelerini ‘Ahde Vefa’ya Çağırıyor”, <http://www.tobb.org.tr/haber2.php?haberid=2733&sy=1>, (28 Ocak 2010), 18.05.2010
- “TOBB: AB Konusu En İyimser Olanları Bile Endişelendiriyor”, *Radikal*, 21.01.2009, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=916873&Date=14.01.2009&CategoryID=101>, 18.05.2010
- TOPRAK, Binnaz (2000), “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Kalaycıoğlu, E. ve A.Y. Sarıbay (ed.), Alfa Yayınları, s. 309-317.
- TUCER, Burçin (19??), “İKV Başkanı Davut Ökütçü: Aralık’ta Müzakereler Başlayacaktır”, *Frekans Dergisi*, <http://www.burcintuncer.com/davut.html>, 07.09.2010
- TurkishNY, (2010), “Yılmaz: Amerika-Türkiye İlişkilerindeki Tıkanıklığı Gidermek Amacındayız”, <http://www.turkishny.com/interviews/40-/29159-ylmaz-amerika-turkiye-ilikilerindeki-tkankl-gidermek-amacndayz>, (27 Nisan), 03.02.2010
- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi 3 (1998), Kültür ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Türk-İş Dergisi (2005), “AB-Türkiye İlişkileri”, Eylül-Ekim, Sayı 369, s. 27-37.
- Türk-İş, (2001), “Avrupa Birliği, Kıbrıs, Ermeni Soykırımını İddiaları, Azınlıklar-Bölücülük, Ege Sorunu, Patrikhane, Heybeliada Ruhban Okulu, IMF Programları Konularında Türkiye’den Ne İstiyor”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt. XXV, s. 317-231.
- Türk-İş (2001), “Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral’in Avrupa Birliği’nin Türkiye’den Talepleri Konusunda Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’e Türk-İş

Tarafından Sunulan Rapora İlişkin Olarak Basında Çıkan Bazı Yazılar ve Laeken Zirvesi Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Konularındaki Değerlendirmesi”, 20 Aralık, *Belgelerle Türk-İş Tarihi (1999-2002)*, Türk-İş Yayınları, Ankara.

Türk-İş (2003), Türk-İş Yönetim Kurulu Açıklaması. (Türk-İş Basın Danışmanı’ndan temin edilmiştir.)

Türk-İş 19. Olağan Genel Kurul Raporu.

Türk-İş (2004), “*Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç’ın Avrupa Birliği İlerleme Raporuna İlişkin Basın Toplantısı Metni*”, 11 Ekim, Ankara.

Türk-İş (2006), *Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç’ın Avrupa Birliği Derneği Tarafından Düzenlenen “Türkiye-AB: Nasıl Bir Müzakere Süreci” Konulu Toplantı Konuşması* 24 Ocak – Ankara.

Türk-İş (2006a), “*Avrupa Birliği-Türkiye Müzakere Sürecinde Sendikal Hak ve Özgürlükler*”, Türk-İş Raporu, Ekim, Ankara, s. 4-10.

Türk-İş (2006b), *Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç’ın “Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Avrupa Sosyal Modeli ve Sendikal Haklar” Sempozyumu Açış Konuşması*, 3-4 Ekim, Ankara.

Türk-İş (2006c), “*Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Avrupa Sosyal Modeli ve Sendikal Haklar Uluslararası Sempozyum*”, 3-4 Ekim 2006, Ankara.

Türk-İş (2008), *Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu’nun Ekonomik ve Sosyal Konsey Toplantısı’nda Yaptığı Konuşma*, 3 Ocak.

TÜSİAD (1997), *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri*, <http://www.tusiad.org/FileArchive/demoktur.pdf> ,23.05.2010

TÜSİAD (1999), *Türkiye’de Demokratik Standartların Yükseltilmesi Tartışmalar ve Son Gelişmeler*, <http://www.tusiad.org/FileArchive/demokrat.pdf> 25.05.2010

TÜSİAD, (2001), TÜSİAD 2001 Yılı Çalışmaları <http://www.tusiad.org/FileArchive/2001FaaliyetRapor.pdf>, 25.05.2010

- TÜSİAD, (2002a), *TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Muharrem Kayhan'ın Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı Konuşması*, 19 Haziran, Sabancı Center, <http://www.tusiad.org/FileArchive/2002.06.19MuharremKayhaninYIKKonusmasi.pdf> , 25.05.2010
- TÜSİAD, (2002b), Basın Bülteni 08.03.2002.
- TÜSİAD, (2002c), Basın Bülteni 29.05.2002.
- TÜSİAD, (2002d), *“Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri: Görüşler ve Öncelikler No .3-4: Ölüm Cezası, Kültürel Yaşam ve Bireysel Özgürlük”* <http://www.tusiad.org/FileArchive/dem.pdf> , 10.06.2010
- TÜSİAD, (2002e), *“3 Kasım 2002 Genel Seçimleri Sonrasında Kurulacak Hükümetin Öncelikli Gündemini Oluşturması Gereken Konular Hakkındaki TÜSİAD Görüşleri”*, <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/2002.09.303Kasim2002GenelSe cimlerSonrasinda.pdf>, 07.06.2010
- TÜSİAD, (2002f), TÜSİAD Basın Bülteni, 10 Ekim.
- TÜSİAD, (2003a), *Mr. Mustafa Koç's speech titled “Turkey-EU Relations and the Role of the Private Sector” made on May 30th 2003 at a Deutche Bank Conference*, <http://www.tusiad.org/FileArchive/2003.05.30MustafaKocsSpeech.pdf>, 09.06.2010
- TÜSİAD, (2003b), Basın Bülteni, 23 Mayıs.
- TÜSİAD, (2003c), Basın Bülteni, 28 Mayıs.
- TÜSİAD, (2003d), Basın Bülteni, 11 Mart.
- TÜSİAD, (2004a), *TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Sabancı'nın Türkiye SİAD Platformu Denizli Başkanlar Toplantısı Açış Konuşması*, 29 Eylül, <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/2004.09.24-OSabancı.pdf> ,20.06.2010
- TÜSİAD, (2004b), *TÜSİAD AB Liderlerine Mektup Gönderdi*, 12 Aralık, http://www.tusiad.org/FileArchive/basin_bulteni_2004_123.pdf 19.06.2010

- TÜSİAD, (2004c), TÜSİAD 2004 Yılı Çalışmaları, <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/2004FaaliyetRapor.pdf> 19.06.2010
- TÜSİAD, (2005a), *TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Sabancı'nın Yüksek İstişare Konseyi Açılış Konuşması*, 20 Aralık, <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/2005.12.20OSninYIKAcilisKonusmasi.pdf> ,22.07.2010
- TÜSİAD, (2005b), *TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Mustafa Koç'un Yüksek İstişare Konseyi Açılış Konuşması*, 20 Aralık, <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/2005.12.20MustafaVKocunYIKAcilisKonusmasi.pdf> , 25.07.2010
- TÜSİAD, (2005c), *TÜSİAD 2005 Yılı Çalışmaları*, <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/2005FaaliyetRapor.pdf> , 20.07.2010
- TÜSİAD, (2006), *TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Sabancı'nın Silivri SİAD Konuşması*, 28 Eylül, <http://www.tusiad.org/FileArchive/2006.09.28OSninTurkiyeEkonomisiVeTurkiyeABIliskileriSilivriSIADKonusmasi.pdf> ,24.11.2010
- TÜSİAD, (2007), “*1 Ocak 2014 Tarihinde Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Hedefine Doğru: Güçlü Demokrasi, Güçlü Sosyal Yapı ve Güçlü Ekonomi*”, Haziran,<http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/secimrapor.pdf> 09.10.2010
- TÜSİAD, (2008a), “*TÜSİAD: Türkiye'nin Kafkasya açılımı Ermenistan'ı da İçerecek Şekilde Desteklenmelidir*”, Eylül, http://www.tusiad.org/FileArchive/basin_bulteni_2008_67.pdf ,21.08.2010
- TÜSİAD, (2008b), *AB Müktesebatının Üstlenilmesine Yönelik Türkiye Ulusal Programı Hakkında TÜSİAD Görüşleri*, 18 Eylül, <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/2008.09.18UlusalProgramGorusBasliklar.pdf> ,15.03.2010

- TÜSİAD, (2009a) *TÜSİAD: “Türkiye ile Ermenistan Arasında İmzalanan Protokoller İki Ülke Arasındaki Normallşmenin Sağlanması Bakımından Büyük Önem Taşımaktadır”*, 12 Ekim, http://www.tusiad.org/FileArchive/basin_bulteni_2009_85.pdf ,18.02.2010
- TÜSİAD, (2009b), *TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Mustafa Koç’un Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı Açış Konuşması*, 1 Ekim, <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/MustafaKocKonusmaYIKEkimIstanbul.pdf>, 12.01.2010
- TÜSİAD, (2010), *TÜSİAD 2010-2011 Faaliyet Programı*, <http://www.tusiad.org/FileArchive/BasinToplantisiSunum15022010.pps> ,15.08.2010
- UĞUR, Mehmet ve Dilek Yankaya, (2008), “Policy Entrepreneurship, Policy Opportunism, and EU Conditionality: The AKP and TÜSİAD Experience in Turkey”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, Vol. 21, No. 4, October pp. 581-601.
- ULUSOY, Ali (2004), “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Üniversitelerde Türban Yasağına İlişkin Kararları Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt. 53, Sayı. 4, s. 125-134.
- USAK (2008a), “*Kıbrıs Sorununa Alternatif Açılımlar: Çok Bileşenli Adım Modeli*” , <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=725>, 16.09.2010
- USAK (2008b), “*USAK AB Uzmanlarından Kıbrıs Konulu Uluslararası Konferans*”, <http://www.usak.org.tr/hyazdir.asp?id=48> ,16.09.2010
- UZUN, Ezgi (2010), “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalleşmesi Sürecinde Yeni Bir Aktör: Türk Düşünce Kuruluşları”, *Boğaziçi Üniversitesi Lisansüstü Konferansı Tebliğ Metni*, İstanbul.
- ÜLGER, İrfan Kaya (2003), *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, AB-Türkiye İşbirliği Derneği Yayınları, Yayın No. 11, AB Bilinci Serisi. 4, İstanbul.

- VARLIK, Ülkü (2005), “Kadın Kuruluşlarının ve Kadın Hareketlerinin Türk Sivil Toplumsallaşmasındaki Yeri ve Gelişimi”, II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, 15-16 Ekim Çanakkale, s. 429-437.
- VIOTTI, Paul R. and Mark V. Kauppi (1993), “Pluralizm: Desicion Making, Transnationalizm and Interdependence”, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Second Edition, Macmillan Publishing Company, 1993, USA, 229-261.
- VORHOFF, Karin (2001), “Türkiye’de İşadamı Dernekleri: İşlevsel Dayanışma, Kültürel Farklılık ve Devlet Arasında”, YERASİMOS, S. vd. (ed.) *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 311-353.
- WENDT, Alexander (1992), “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, Vol. 46, Sayı 2, s. 391-425.
- WENDT, Alexander (1995), “Constructing International Politics”, *International Security*, Vol. 20, No.1, Summer, s. 71-81.
- “YALÇINDAĞ, Arzuhan Doğan (??) ‘AB Hedefi 80 Yıllık Çağdaşlaşmanın Uzantısı’ ” , <http://www.abhaber.com/haber.php?id=15917> ,21.04.2010
- YANKAYA, Dilek, (2009) “The Europeanization of MÜSİAD: Political Opportunism, Economic Europeanization, Islamic Euroscepticism”, *European Journal of Turkish Studies*, No:9, www.ejts.org (E.T. 20.01.2010).
- YARAR, Erol (1994), *New Perspectives to the World on the Eve of the 21st Century*, MÜSİAD Yayınları, İstanbul.
- YAŞAR, Süleyman (2010), “TÜSİAD Referandumda Niye Evet Diyemiyor”, *Sabah*, 19 Ağustos.
- YAZICI, Erdinç (1996), *Osmanlı’dan Günümüze İşçi Hareketi*, Ankara.
- Yeni Şafak, (2002a), “Türkiye Görevini Yaptı, AB Oyalamayı Sürdürdü”, 15 Aralık.
- Yeni Şafak (2002b), *Cengiz Aktar’la Röportaj*, “Avrupa Şimdi Başlıyor”, 7 Temmuz.

- Yeni Şafak (2002c) “Herkes Tehdit Altında”, 27 Ocak.
- Yeni Şafak (2003) “MÜSİAD İran’a Çıkarma Yapıyor”, 15 Ekim.
- Yeni Şafak (2009) “İranlı İşadamları MÜSİAD Üyeleriyle Görüştü”, 7 Ekim.
- YERASİMOS, Stefanos (2002), “Sivil toplum, Avrupa ve Türkiye”, *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, Yerasimos vd. (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 13-23.
- YETKİN, Murat (2003), “Irak’la Kapıları TOBB Açıyor”, Radikal, 11 Şubat.
- YILDIRIM, Engin ve İrfan Haşlak (2007), “Evet, ‘Ama: Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonları ve Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Üyeliği”, *Sivil Toplum Dergisi, Cilt 5, Sayı 19, s.51, ss. 43-56.*
- YILDIRIM, E., Ş. Çalış, A. Benli(2008) “Turkish Labour Confederations and Turkey’s Membership of the European Union”, *Economic and Industrial Democracy, Vol. 29, pp.362-387*
- YILDIRIM, Engin ve Burhanettin Duran (2005), “İslamism, Trade Unionism and Civil Society: The Case of Hak-Labour Confederation in Turkey”, *Middle Eastern Studies, Vol. 41, No. 2, March, pp. 227-247.*
- YILMAZ Eylem ve Pınar BİLGİN (2005-2006), “Constructing Turkey’s “Western” Identity During the Cold War”, *International Journal, Winter, pp.39-60*
- YIRCALI, Ayşe (2005), “TESEV”, *Sivil Toplum, Yıl 3, Sayı 9, Ocak-Mart s. 136-138.*
- YÜCAOĞLU, Erkut, (1999), “2000 Yılı Gündemi”, Görüş.
- Zaman, (2005), “AB Uzlaşması”, 30 Kasım.
- Zaman, (2006), “ADD: Türkiye, AB İlişkilerini Dondurmalı”, 9 Aralık.
- Zaman, (2010), “MÜSİAD’dan Kuzey Irak Çıkarması”, 27 Mart.

EKLER

EK 1 : Kişisel Görüşmeler

- 2009a-1: Hak-İş Dış İlişkiler Sorumlusu Dr. Osman Yıldız
- 2009a-2: Türk-İş AB Uzmanı Pınar Alkan
- 2009a-3: TİSK Dış İlişkiler Sorumlusu Esra Belen
- 2009a-4: MÜSİAD AB ve Dış İlişlerden Sorumlu Genel Sekreter Yardımcısı Eyüp Vural Aydın
- 2009a-5: TÜSİAD Brüksel Temsilcisi Bahadır Kaleağası
- 2009a-6: TOBB AB Dairesi Müdürü Mustafa Bayburtlu
- 2009a-7: İKV Uzman Melih Özsöz ve Zeynep Özler
- 2009a-8: TESEV Yönetim Koordinatörü Ayşe Yırcalı, Dış Politika Program Yöneticileri Sabiha Şenyücel ve Senem Güner
- 2009a-9: Atatürkçü Düşünce Derneği Genel Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Sina Akşin
- 2009b-1: TBMM AB Komisyonu Başkan Vekili Lütfi Elvan
- 2009b-2: Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış
- 2009b-3: TBMM AB Uyum Komisyonu Başkanı Yaşar Yakış
- 2010: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı adına Doç. Dr. A. Vecdi Can

EK 2 : Mülakat Soruları (Sivil Toplum Kuruluşlarına)

1. Türkiye'nin AB üyeliği konusundaki görüşünüz nedir?
2. Size göre Türkiye'nin AB üyeliğinin ülkemiz açısından en büyük faydası/en büyük zararı ne olur?
3. Avrupa Birliği üyeliğinden ne gibi beklentileriniz var
4. Kuruluş olarak Avrupa Birliği konusunda ne tür etkinliklerde bulunuyorsunuz?
5. Sizce AB'ye giriş sürecinde Türkiye'de düzenlenmesi gerekli alanlar nelerdir? (Müzakere sürecinde hangi fasıllar sizi daha çok ilgilendiriyor?)
6. Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde STK'ların nasıl bir rol üstlendiğini ya da üstlenmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?
7. Türkiye'de STK'ların Avrupa Birliği politikasında hükümetin kararlarında doğrudan ya da dolaylı olarak etkide bulunduğuna inanıyor musunuz?
8. Mevcut hükümetin Avrupa Birliği konusunda izlediği politikayı nasıl değerlendiriyorsunuz?
9. Mevcut hükümetin Avrupa Birliği konusunda STK'ların görüşlerini yeterli ölçüde dikkate aldığına inanıyor musunuz? Kuruluşunuzun çıkar ve önceliklerinin dikkate alındığını düşünüyor musunuz?
10. Avrupa Birliği müzakere süreci kapsamında düzenli toplantılara çağrılıyor musunuz?
11. Kuruluşunuzda Avrupa Birliği çalışmalarıyla ilgili olarak danışma ve müzakere mekanizmaları var mı? Kuruluş olarak Avrupa Birliği fonlarından yararlanıyor musunuz?
12. Mevcut hükümetin Avrupa Birliği konusunda aldığı kararlarda doğrudan ya da dolaylı etkinizin olduğuna inanıyor musunuz? Cevabınız "evet" ise örneklendirebilir misiniz?

13. Kuruluş olarak Avrupa Birliği politikası konusunda karar verme sürecinde kendinizi nerede görüyorsunuz?
14. Kuruluşunuzun Avrupa Birliği politikalarına yönelik gelecek dönem hedefleri nelerdir?

EK 3 : Mülakat Soruları (Karar Vericilere)

1. AB ile müzakere sürecinde sivil toplum kuruluşlarından gelen talepleri değerlendiriyor musunuz? Örneklendirebilir misiniz?
2. AB müzakere sürecinde sivil toplum kuruluşlarını düzenli toplantılara çağırıyor musunuz?
3. AB müzakere sürecinde özellikle diyalog halinde olduğunuz STK'lar hangileri? Benim seçtiğim STK'ların etkisini değerlendirebilir misiniz?
4. AB müzakere sürecinde üyeliğe olumsuz bakan STK'ların görüşlerini de dikkate alıyor musunuz?
5. AB sivil toplum diyalogu ile ilgili görüşleriniz nelerdir?
6. Müzakere sürecinde en çok hangi fasıllarda STK'larla işbirliğine ihtiyaç duyuyorsunuz?
7. Sizce STK'lar bu süreçte olmazsa olmaz mıdır?
8. AB uyum sürecinde Türkiye'deki STK'lar nasıl roller üstleniyor ya da üstlenmelidir?
9. Sizin bu süreçte STK'lardan beklentileriniz nelerdir?
10. Sivil toplumun katkısını mı yoksa engelinin mi daha çok olduğunu düşünüyorsunuz?
11. Sivil toplumun bu süreçte istikrarlı olduğunu düşünüyor musunuz?
12. STK'ların hükümetin AB politikasının oluşmasında doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olduğuna inanıyor musunuz? Bu etkiyi örneklendirebilir misiniz?
13. Karar verme sürecinde STK'ları nereye yerleştiriyorsunuz?
14. Hükümetin AB politikasına yönelik kısa, orta ve uzun vadeli hedefleri nelerdir?
15. Sizin eklemek istediğiniz bir şey var mı?

**EK 4 :Avrupa Birliği Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış'la 21.05.2009
Tarihinde Yapılan Mülakat Metni**

AB ile müzakere sürecinde STK'lardan gelen talepleri değerlendiriyor musunuz?

Sivil toplum kuruluşları AB süreci içerisinde çok önemli. Çünkü AB'nin ilerleme raporlarında, AB'nin hemen hemen her belgesinde Türkiye'deki sivil toplumla Avrupa'daki sivil toplumun arasındaki diyalogun arttırılması artı AB süreci sadece Türkiye'de devletin veya iktidarın bir projesi değil. AB projesi bu gün Türkiye'de kadınıyla erkeğiyle, genciyle yaşlısıyla, askeriyle siviliyile, doğulusuyla batılısıyla herkesin ortak heyecan duyduğu ortak, ortak projesi. Bu yüzden bu herkesin katılımını çok önemsiyoruz. Ben görevi devraldıktan sonra yaptığım en önemli toplantılardan bir tanesi Türkiye'deki bütün STK'lara açık olan 6 Mart toplantısını düzenledim. O 6 Mart toplantısı da bizi çok umutlandırdı. 6 Mart'ta 200 tane STK katılsa ve gün sonunda da 50'si hala salonda olsa benim için yeterli diye bir hedefle başlamıştım. Ama 6 Mart'a 600'ün üzerinde STK katıldı 1200'ün üzerinde katılım vardı ve gün sonunda kapanışı yaparken de salonda 300'ün üzerinde insan hala duruyordu. Ve Türkiye'de çok farklı siyasi fikirlere, çok farklı etnik geçmişlere, çok farklı yaklaşımlara sahip olan STK temsilcilerinin bir gün boyunca AB ile ilgili karşılıklı fikir alış verişinde bulunmaları, 142 STK temsilcisi söz aldı bizzat. Ben de hepsini tek tek dinledim. Onlar da birbirlerini dinlediler, hiç kimse kimseyi eleştirmede herkes birbirini alkışladı, birbirini destekledi. Hatta o gün o paneli yönetmesini rica ettiğimiz profesör Eser KARAKAŞ bir cümle kurdu kapanışı yaparken. AB'nin dışında hiçbir kavram veya hiçbir değer, hiçbir konu bu kadar farklı bir insanı bir arada tutamazdı Türkiye'de diye. Gerçektende bu ortak heyecan yaratan bir süreç. Ben onu hep vurguluyorum Anadolu insanı bir konuda ortak heyecan duymuşsa bu Cumhuriyet tarihinde de Osmanlı döneminde de, Selçuklu döneminde de, öncesinde de, ortak heyecan duymuşsa o konuda başarılı olmuştur. Bu gün Türkiye'de de ortak heyecan var, AB ile ilgili bir heyecan var. O heyecanı iyi yönlendirip, değerlendirebilirsek bundan Türkiye'nin çok şey kazanacağına inanıyorum. Bu heyecan da STK'lar olmadan olmaz. Mesela TOBB'la bir süreç başlattık. TOBB başkanımızla birlikte başka illere gidip, orada o ili ilgilendiren bir sektör, mesela Siirt'te yaptık, tarım ve AB dedik. Kayseri'de düşünüyoruz sanayi ve işte AB. Farklı illerde farklı sektörler ve AB ilişkisini inceleyen toplantılar düzenleyeceğiz. Buna işte

panelistlerin katılımını sağlayacağız ve o ilde o heyecanı canlandıracak bir şeyler yapacağız. Ayrıca üniversitelere gitme gibi bir düşüncemiz var. Üniversite gençliğine AB'yi anlatmamız lazım çünkü Türkiye'nin ortalama yaşı 28. Türkiye'nin nüfusunun yüzde 65'i otuz beş yaşın altında. AB aynı zamanda gençlerin projesi. Çünkü Türkiye üye olduğu gün bu günün geçleri Türkiye'yi yönetiyor olacaklar. Ve hala Türkiye'nin büyük bir çoğunluğu genç olacak. Gençler Türkiye'de azınlık değil, çoğunluk, onu her yerde vurgulamak lazım. Kabinenin en genç bakanı olarak da bunu vurgulamak zaten bana düşer. AB süreci de gençlere emanet edilmiş bir süreçse ki öyle olmalı, başka türlü bunun üstesinden gelemeyiz. Avrupalılarında gençliğe karşı bir açlığı var. Bu gün Avrupa yaşlanıyor, Avrupa'nın sorunlarını aşabilecek dinamizme sahip bir gençliği yok. Her geçen gün daha da yaşlanıyor. Nüfus azalmaları başladı. Ama Türkiye Avrupa'nın dördüncü en büyük iş gücüne sahip ülke olarak Avrupa'nın sorunlarının çoğunu aşmasına önderlik edecek bir konumda. O çerçevede ben sivil toplumla ilişkileri çok çok önemsiyorum. Önümüzdeki süreçte STK'ların geneline değil de daha özel kavramlar altında yeni toplantılar düşünüyoruz. Mesela yakın gelecekte kadın konusuna eğilmiş STK'larla bir toplantı düşünüyoruz. Kadın hakları, kadın konusu, şiddet konusu, aile içi şiddet konusu, töre cinayetleri konusuna yoğunlaşmış bir çok STK'mız var. Onlarla AB sürecini ele almak istiyoruz. Daha sonra İsveç dönem başkanlığında açmayı düşündüğümüz çevre faslıyla alakalı olarak çevre konusuna önem veren STK'ları toplamayı düşünüyoruz. Ve bundan sonraki her fasılda o faslın ilgilendirebileceği, o faslın etkisi olabilecek toplum mensuplarımızı temsil eden STK'larla bir istişare sürecini başlatmayı çok önemsiyorum.

Bu süreçte Hükümete yönelik çok eleştiriler geldi. Yani sayın Ali BABACAN dönemi sivil toplumla diyalog daha mı azdı, biraz daha o heyecanı mı getirdiniz sivil topluma? O dönemle bir kıyas yapabilir misiniz?

BABACAN dönemiyle benim dönemim arasında hiçbir fark yoktur sonuçta biz ikimizde aynı başbakanın aynı kabinenin aynı siyasi iradenin temsilcileriyiz. Bizim belki yoğurt yiyişimiz farklı olabilir ama genel anlamda olaylara bakış açısında hiçbir farkımız yoktur. Eğer genelini değerlendirmek gerekirse ki öyle yapmak daha mantıklı olur. 2002'nin 3 Kasım'ında Türk halkının desteğini almış ve bu gün de hala çok büyük bir çoğunluğun desteğini arkasında hisseden bir iktidarız. 3 Kasım 2002'de seçimlerden

hemen sonra 7 Kasım gecesi yani dört gün sonra Ankara'daki AB üyesi ülkelerin büyükelçileriyle bir araya gelen bir genel başkanımız var. Ondan 4 gün sonra da 11 Kasım'da Atina'ya giden bir genel başkan var. O süreçte ve ondan sonraki süreçte gittiği her ülkeye STK'larımızın temsilcilerini, iş dünyamızın temsilcilerini yanında götürülen ve AB sürecinde STK'larımızı bu kadar dâhil eden bir siyasi idareye ilgisizlikle itham etmek biraz abesleşti bence. Yani öncesine bir bakalım rahmetli Menderes'in 1959'da ilk başlattığı, ilk başvuru yaptığı bu süreçten bahsediyoruz. Bu elli yıllık sürecin ilk 45 yılında Türkiye müzakere tarihi bile alamamış. Bırakın Türkiye'deki STK'ları işin içine dâhil etmeyi Avrupa ile bir diyaloga bile girememiş. Şimdi bu konuda hep beraber ortaya bir çaba konulduğu zaman, bir ortak heyecan yakalandığı zaman başarıların en güzel örneği odur. 45 yılda yapılamayanı 2 yılda yapmış bir iradeden bahsediyoruz. Türkiye müzakereler için tarih almış. Müzakerelerini, ön taramalarını bitirmiş, detaylı taramalarını bitirmiş on faslı açmış birini kapamış ve azimle kararlılıkla bu süreci engellemeye çalışan gerek içerdeki direnç odaklarına karşı gerek Türkiye'yi mümkün olduğu kadar geciktirmeyi hatta süreci imha etmeye çalışan dışarıdaki direnç odaklarına karşı kararlılıkla ilerleyen bir iradeden bahsediyoruz. Bazen STK'larla diyalogun arttığı dönemler olur ve azaldığı dönemler olur. Bizim STK'larımızda şöyle bir intibaa var Türkiye ve AB yetkilileri oturuyorlar masanın karşısında ve bir müzakere yapıyorlar işte şurada şunu yaparsak burada bunu yaparız diye ve onlarda o müzakerenin içerisinde olmak istiyorlar. Ama iş o kadar basit bir süreç değil. Yani AB'nin yüz bin sayfayı aşmış bir müktesebatı var, Türkiye'nin yaptığı müzakere, bu yüz bin sayfalık müktesebatın hangi kısmına hangi zaman hangi zaman aşımında, diğer kısmına hangi zaman aşımı içerisinde uyum sağlayacağı yönünde. Bunlarda biz STK'ları önemsiyoruz, mesela bu dönem başında vergilendirme faslıyla, sosyal politikalar ve istihdam faslını ÇEK dönem başkanlığı içinde açma konusunda bir irade ortaya koyduk. Vergilendirme faslıyla ilgili olarak ithal içki ÖTV'si ve vergileriyle ilgili bir düzenleme yapmamız gerekiyordu bunu yaptık. Tütün fonu ve Türk halkının çoğunun tercih ettiği alkollü içecek olan rakının diğer içkilerle eşit oranda vergilendirilmeye tabi tutulmasına ilişkin bir takım beklentiler vardı. Onu da zaman aşımına yaydık. Gerek tütün fonunun kaldırılmasında gerekse bu şeyin yapılmasında ve vergilendirme faslını büyük bir ihtimalle yani 27 ülkeden herhangi birisi engel koymaz ise yakında açıyoruz. Diğer açmayı düşündüğümüz sosyal politikalar ve istihdam

faslıyla ilgili olarak yapılması gereken açılış kriteri de sendikalar kanununun değişmesi ve kamu çalışanlarına grev ve lokavt hakkı verilmesiydi. Bununla ilgili olarak da bir çalışma başlattık, sendika kanunu komisyonlardan geçti, genel kurula geldi, diğer çalışmalarımızla ilgili bir eylem planı hazırlamaya başladık. Tam sendika kanunu meclisin gündemine aldıracaktık, gerek TOBB başkanımız, gerek Türk-İş başkanımız, gerek diğer sendikalarımızın iş dünyamızın temsilcileri geldiler ve toplu olarak bu kanunu lütfen şimdi ellemeyin bize zarar verir, bizim kendi aramızda halledemediğimiz bir takım sıkıntılar var denildi ve bu konuda fikrini aldığımız diğer bakanlar kurulu üyesi arkadaşlarımız da zaman kazanılması ve bu işin hassasiyetinin çözülmesi için şey yapılması gerektiğini söylediler. Biz kanunu şu anda gündeme aldırmadık. Ve bir fasıl açamayacağız. Ve bunun mesuliyetini bir yerde baş müzakereci olarak üstlendim ama eğer toplumun, STK'larımızın, iş dünyamızın bu kadar hassasiyeti olan bir konu ise biz fasıl açmama riskini göze alarak, çünkü o kanunu geçirmeden fasıl açılmıyor, açılış kriteri belli, geri adım attık. Şimdi eğer STK'ları önemsemiyor olsaydık, biz kanunu mecliste çoğunluğumuz var deyip geçerdik. Ama onun için STK'larımızın ciddiye alınmadığını söylemek gerçekten alakasız. Ama bize tabi şöyle bir intibaa da var Kanarya Sevenler Derneği sosyal politikalar faslında söz sahibi olmak istiyor o zaman herkes her konuda bir şey söylerse bunu yapamayız ama herkesin kendi ilgili konusunda hakikaten bilinçli bir şekilde, biraz evvel sizin kurduğunuz deyimle bilgi sahibi olarak fikir sahibi ise o şekilde dinlemeye hazırız ama bilgisiz bir fikirse bizim de ona ayıracak vaktimiz yok, çünkü bizim de sırtımızda 70 milyonun vebali var, onların işini takip ediyoruz.

AB ile özellikle diyalog halinde olduğunuz STK'lar hangileri?

Dediğim gibi faslına göre değişiyor o şu an da en çok tabi TOBB en geniş katılımlı STK olduğu için ama onun dışında TOBB'un altında faaliyet gösteren KİK olsun İKV olsun onlarla. TÜSİAD ile bir diyalogumuz var ama tabi ki her STK'yı biz bu sürecin içerisinde ortak payda sahibi olarak görüyoruz.

STK'lar bu süreçte olmazsa olmaz mı?

Yani sonuçta AB kültürü de bunu gerektiriyor. Türkiye'nin gelmek istediği standartlarda ancak bu noktayla bununla gerçekleştirilebilir. Yani hem biz Avrupalı olalım deyip hem de Avrupa'nın değerlerine aykırı işler yapamayız. Yani o bazen maalesef

onu ben yaşıyorum lafa gelince herkes Avrupalı olmak istiyor ama kendi çıkarlarına veya kendi alışa geldikleri sistemden vazgeçme, değişiklik gerektiğinde de bir direnç gösterebiliyorlar. Orada o sıkıntıları yaşıyoruz. Ama bir yerde STK'larımızın aktif hale gelmesi, söz sahibi haline gelmesi bu sürecin bence şartlarından bir tanesi.

Türkiye'de STK'ların hükümetin AB politikasının oluşmasında doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olduğuna inanıyor musunuz?

İnanıyorum.

Bu etkiyi örneklendirebilir misiniz?

Bu noktada ben o sosyal politikalar faslıyla ilgili attığımız geri adım yani ben bir siyasetçi olarak az fasıl açmış olmakla, başarısız olmakla itham edileceğimi bile bile o faslı açmam için tek şey olan sendikalar kanununu meclisten geçirmek konusunda geri adım attım. Niye çünkü benim STK'larım. Bu toplumun işçisi, işvereni yapma dedi. Ben onu yapsaydım sonuçta kaç fasıl açtın sorusuna daha gururla cevap verecektim. Ama kendimin zarar göreceğini belki de muhalefet partileri tarafından partimin, iktidarımın, başbakanımın eleştirileceğini bile bile Türkiye'nin çıkarı AB sürecinin çıkarlarının önündedir deyip, orada geri adım attım. Bu geri adım atmamın arkasında TOBB başkanımızın, Türk-İş başkanımızın çok önemli etkileri oldu.

Peki AB sürecinde üyeliğe olumsuz bakan STK'ların görüşlerini de dikkate alıyor musunuz?

Tabi tabi, herkesin fikrini dikkate alıyoruz. Yani sonuçta AB iki kelimeyle yazılmış bir şey değil onun da hataları var, onun da içerisinde yanlış giden şeyler var. Onları da dikkatimize getiren STK'ları samimi olduklarına kanaat getirdikten sonra fikirlerini çok çok önemsiyoruz.

STK'lardan ne gibi beklentileriniz var? Bu sürece katkıları neler olabilir?

STK'ların Avrupa'daki komisyonun merkezinin olduğu Brüksel dâhil, Avrupa'nın her yerindeki, AB üyesi her ülkedeki muadilleriyle ilişkilerini çok çok önemsiyorum. Yani bizim bir derneğimiz aynı alanda faaliyet gösteren bir İsveç derneğiyle, bir Finlandiyalı dernekle, bir Alman dernekle, bir Fransız derneğiyle iletişim içerisinde olmalı ve kendi

çalışmalarını onlara duyurmalı, onların çalışmalarını da kendi üyelerine duyurmalı. İşte o zaman STK'lar arasında diyalog gerçekten güçlenecek.

Lobi faaliyetleri gibi?

Lobiden çok bir iletişim faaliyeti. Yani etkileme amaçlı değil bilgilendirme amaçlı olsa bile yeterli bizim için. Türkiye'yi tanıyan Avrupalıların Türkiye'ye bakışı değişiyor. İnsanlar tanımadığından bilmediğinden endişe duyar, tanımadıklarından korkar. Bizim kendimizi biraz daha iyi tanıtmamız lazım. Bizim kültürümüze biraz ters bu. Bizi yetiştirirken ağır ol molla desinler, sen kendini övme bırak başkaları övsün diye düşündüğümüz için Türk milleti olarak biz genelde Türkiyeliler kendilerini anlatmakta biraz ayıp kaçır oluyorlar, çekingen davranıyorlar. Onu kurmamız lazım biraz Avrupalılar gibi. Bireyin kendisini anlatmasındansa derneğin, kuruluşun, vakfın, üniversitenin, odanın kendini anlatması çok daha kolay diye düşünüyorum.

Peki bu karar verme sürecinde STK'lar nerede yer alıyor sizin iktidarınızda?

Aslında her aşamasında çünkü biz halkla bu kadar iç içe olan cumhuriyet tarihinde başka bir iktidar olmamıştır. Milletvekilleriyle, belediye başkanlarıyla, bakanlarıyla, başbakanıyla, muhtarından cumhurbaşkanına kadar herkesle diyalog kurabilen bir yapısı var şu anda Türkiye'nin. Yani bu gün Türkiye'de falan kişiye ulaşmak isteyip de ulaşamayan birisi ben düşünemiyorum. Yani yeter ki çaba gösterebilirsin. Telefon açsın, mektup yazsın, e-mail çeksın, faks çeksın, önüne çıksın, konuşsun sen sıradan bir insansın ben konuşmam diyen bir siyasetçi ben daha duymadım. Hele bu iktidar döneminde halkın derdiyle dertlenmeyi bütün parti mensuplarına tembih eden bir genel başkanın kurduğu düzende bence bu istişare mekanizmaları çok açık.

Peki ileride kadınlarla ilgili biz bir şey yapacağız dediniz, bunun gibi kısa veya orta vadede STK'larla işbirliğinde neler var önünüzde?

Üniversitelerle, kadın dernekleriyle, çevre dernekleriyle, özürllülerle, azınlıklarla yaptım da azınlıkların vakıflar genel müdürlüğü için düzenlediği bir toplantı vardı. Oraya gittim onlara öyle katıldım. Hepsi de değişik ortamlarda hem fasıllarla alakalı hem reformlarla alakalı. Çünkü her şey fasıl da değil az önce söylediğim gibi bizim başarı kriterimiz, benim en azından kendimle ilgili koyduğum başarı kriteri, açılan fasıl sayısı değil yapılan reform. Türkiye'de eğer ben şöyle bir geriye dönüp 5 aylık performansında işte

1 Mayıs'ın tatil ilan edilmesinden, kadın erkek eşitliği komisyonunun kurulmasına kadar KYOTO protokolünün onaylanmasından, TRT Şeş'in yayına başlamasına kadar, Nazım Hikmet'in vatandaşlığının iadesinden ulusal programın yayınlanmasına kadar, başbakanın, cumhurbaşkanının, ana muhalefetin Brüksel'e gidip önemli mesajları vermesinden birçok Avrupalı liderin Türkiye'ye gelmesine kadar, medeniyetler ittifakından tutun işte diğer zirvelere kadar, işçi zirvesine kadar, uluslararası toplantıları yapmışsak, TRT eğer eskiden bu ülkede insanların Kürt diye koştukları bu ülkede devletin televizyonunda saat Kürtçe yayın yapmaya başlamışsa, devletin radyoları Ermenice ve Kürtçe radyo yayını yapmaya başlamışsa, bu reformlar ve bunların hepsi saydıklarımız son 5 ay içerisinde olmuş şeyler ise Güneydoğu Anadolu Bölgesine 500 milyon avro kaynak aktarımı sağlanmışsa bunların hepsi kendi başına bir reform. Sadece Ayasofya'nın içerisindeki tadilat iddiasıyla kurulmuş olan 7 yıldır kurulu olan çelik konstrüksiyonun oradan indirilmiş olması bile kendi başına bir reformdur.

Kriter dergisinin Şubat 2009 sayısındaki röportajınızda bu son dönemlerden bahsederken STK'larla ilişkilerin kurumsallaştırılması gerektiğini söylemişsiniz bu yönde neler yapıyorsunuz?

Bir iletişim stratejisi üzerinde çalışıyoruz. Bir de sivil toplumla dediğim gibi toplantılar yapıyoruz. Toplantılar neticesinde ortaya çıkan ortak akli değerlendirip o kurumsallaşmanın yolunu bulmaya çalışacağız.

Yani, kurumsal yapı kurulacak bu süreçte?

Kurumsal yapının en azından bir temeli atılacaktır.

Müzakere sürecindeki yapılanmadan bahseder misiniz?

Aslında müzakere sürecinden çok bu bir uyum süreci yani biz burada Türkiye ile AB'yi orta noktada buluşturmuyoruz. AB diyor ki aday ülke buradan buraya ne aşamada geleceğine karar versin. Buradan buraya 4 yılda gelenler var, buradan buraya 40 yılda gelenler var. Aday ülke onun kararını verecek. Bunu sen yazıya nasıl yansıtırsın, yazıya nasıl döküyorsun bilmiyorum ama A ve B noktaları arasındaki mesafeyi hangi hızla kat edeceğimiz biraz da bize bağlı bir şey. Şöyle bir genel müzakere heyeti içerisinde var olmak arzusu varsa müktesebat ortada, internetten ulaşılabilen bir şey, müktesebata uyum için yapmamız gereken çalışmaların dökümü ulusal program, o da AB genel

sekreterliğinin web sayfasında. Bu uyum çalışmalarına bakıldığında, bu konuda ya bu böyle değil şöyle olsun, bunu 3 yılda değil 2 yılda yapsın ya da bunu biraz geciktirsin diyen varsa onların görüşlerini ben dinlemeye hazırım. Benim bütün çalışan arkadaşlarım da bunu dinlemeye hazır. Herkesin fikrine biz kıymet veriyoruz, önemsiyoruz. Türkiye'nin Kıbrıs politikası var. Bu Kıbrıs politikasında gerçekten farklı bir bakış açısı bir çözüm önerisi olan varsa biz onların fikirlerine açığız. Bizim elektronik posta kutularımız da açık, telefonlarımız da açık, kapılarımız da açık.

Ulusal programda vermiş olduğunuz taahhütler nasıl yetişecek, nasıl planlarınız var?

Valla o tabii biraz Türkiye'nin içindeki gidişata bağlı yani o ulusal program içerisindeki birçok şey hukuki, yani yasal değişiklik gerektiren, anayasa değişikliği gerektiren süreçler. Şimdi eğer muhalefet destek vermezse bu iş olmaz. Farklı düşünceler var meclisin iç tüzüğüne değişmesi lazım, meclisin, muhalefetin bir kere samimi olduğunu göstermesi lazım. Sayın Baykal'ın Brüksel'e gidip son derece olumlu mesajlar vermesiyle bu iş bitmiyor. Döndüğü zaman da o söylediklerinin arkasında duracak bir davranış biçimi içerisine girmesi gerekiyor. Onu göremiyoruz daha. Hani şu anda TBMM gündeminde bulunan Türk Ticaret Kanunu var. 1600 madde. Meclis direnç koyduğu zaman bir maddenin geçmesi minimum 2 saat sürüyor. Haftada ortalama 15 saat çalışan bir meclisin 1600 maddelik bir kanunu ne kadar sürede geçireceğini bir hesap edin. Bunda uzlaşma olmadan bir şey olmaz. Anayasa değişikliği diyoruz şimdi Ombudsman Kanunu diyoruz, Türkiye'nin bir ombudsmana yani devletle sıkıntısı olan herkesin başvurabileceği bir kamu denetçiliği makamına ihtiyacı var mı, var. Bunu AB'de söylüyor Türkiye'deki bütün siyasiler de söylüyor. Bunun kanuni altyapısı da hazır, ama anayasada bir maddenin de değişmesi lazım. Bunun değişikliği için anayasa mahkemesinin ortaya koyduğu bir talepte var ama eğer muhalefet partileri bunda destek vermezse nasıl yapacağız? Yani eğer siyasi partiler de STK'lar olarak algılanırsa ki bence siyasi partilerde birer STK'dır. O zaman STK'ların önemi çok net bir şekilde ortaya çıkıyor.

Bir de şey eleştirileri var hep benim görüştüğüm, 2002-2005 evet çok güzel bir dönemdi bir fırtınayla başladı, çok yavaşladı bu süreçte sivil topluma da daha

fazla başvuruluyordu, soruluyordu, bu son dört yıllık zaman zarfı çok durağan geçti hakikaten. Siz bunu aktif hale getiriyorsunuz herhalde?

Türkiye'nin AB üyelik süreci 1959'dan itibaren rahmetli Adnan Menderes'in başvurusuyla başlar diyoruz ya, 2009'a 50 yıl geçmiş. Tam ellinci yılında Türkiye ilk defa bu işe tam anlamıyla odaklanan bir devlet bakanı ve baş müzakereciye sahip. Bu elli yılın ilk 45 yılı Türkiye bir müzakere tarihi bile alamamış, şimdi eğer bir yavaşlama iddiası varsa şu 50 yılı bir masaya yatıralım ilk 45 yılı da biraz değerlendirelim. İlk 45 yıl boyunca darbeler yapıp süreci koparan, onlar ortak biz pazar oluruz diyerek insanları bu işten soğutan, bu işin yolu Diyarbakır'dan geçer deyip tamamen hedef saptıranları da önce bir oturup eleştirelim. Sonra da yavaşladığımı iddia ettiğimiz dönemde 2007'de ve 2008'de bu ülkenin neler yaşadığına bir bakalım. 2007'de biz 4 tane seçim atlatmışız, 2008'de Türkiye'deki her iki seçmenden birinin oyunu almış bir iktidar partisine karşı bir kapatma davası yaşanmış. Ben siyasetçi olarak başörtüsü kullanma özgürlüğünü, mini etek kullanma özgürlüğü kadar önemsiyorum dediğim için, bu kadar saf bir cümleden dolayı anayasa mahkemesinde yargılanmış bir insanım. Az kaldı siyasi yasak alacak, almaktan tek oyla kurtulmuş bir insanım. Yoğurdu üfleyerek yemek zorunda bırakılmış bir siyasetçiyim. Buna rağmen, o 2007 ve 2008 deki zorluklara rağmen biz meclisten TRT kanunu gibi vakıflar kanunu gibi 301 gibi önemli hukuki değişiklikleri gerçekleştirmişiz. 2009'da az evvel saydım neler gerçekleştirdiğimizi, ilk 5 ayda yaptıklarımız baş döndürücü hızdadır. Şimdi bu yavaşladı falan diyenlerin aslında AB'nin bu yavaşlatma çabalarına da biraz ağırlık vermeleri lazım. Bir yandan Türkiye gibi 70 milyonun üzerinde nüfusla AB'ye üye olduğu gün genç ve dinamik nüfusuyla Avrupa Parlamentosu'ndaki koltuk sayısı bir çok kurucu ülkeden daha çok olacak bir ülkeye AB bütçesindeki payı ve sözü bir çok kurucu ülkeden daha çok olacak bir ülkeye, Avrupa'nın karar mekanizmalarındaki temsilci sayısı bir çok kurucu ülkeden daha fazla olacak bir ülkeye Avrupa ülkelerinin şu andaki lokomotif ülke gözükkenlerin uyguladığı direnç bir yandan Türkiye içerisindeki o çeteleşme mantalitesiyle gizli saklı işler adı altında bir çok çıkar elde eden çıkar odaklarının ortaya koydukları direnç, bunların arasında Türkiye'yi doğru yola götürmeye çalışan bir siyasi irade var. Bu siyasi iradenin bu sürece görevlendirdiği kişi olarak kolay bir işim yok, işim oldukça zor. Ama işte o yüzden de STK'larında üniversitelerimizin de kamu kurumlarımızın da devletin de medyanın da herkesin desteğini bekliyorum. Onun için bu süreç bir ortak heyecan bu

benim meselem değil. Bu hepimizin ortak meselesi. Bu bizim sadece bizim değil çocuklarımızın da meselesi. Onun için ben sabırlı bir Şekilde gerek içerdeki gerek dışarıdaki direnç odaklarının havlu attırma çabalarına karşı direnmeye devam etmemiz gerektiğine inanıyorum.

Avrupa Hareketi 2002 tarzı bir Şey gerek galiba?

Evet biz de böyle bir iletişim stratejisi üzerine çalışıyoruz.

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında Sakarya’da doğdu. Lisans eğitimini 2001 yılında Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. “Avrupa Birliği’nin Siyasi Geleceği” isimli yüksek lisans tezini 2004 yılında tamamlayarak, aynı yıl doktora eğitimine başladı. 2001 yılından bu yana Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde Araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Bu yayın Avrupa Birliği Bakanlığı'nın
görüşlerini yansıtmaz.
Sorumluluğu yazarına aittir.
Yayın ve referans olarak
kullanılması Avrupa Birliği Bakanlığı'nın
iznini gerektirmez.

Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı
Mustafa Kemal Mahallesi 2082. Cadde No:4 06800 Bilkent / ANKARA
Tel: 0312 218 1300 • Faks: 0312 218 1464
E-posta: bilgi@ab.gov.tr
www.ab.gov.tr

ISBN: 978-605-5197-14-8